

SZENT ISTVÁN
PÁZMÁNY

SZENT ISTVÁN
PÁZMÁNY

TÓTH TIHAMÉR

ÖSSZEGYÜJTÖTT MUNKÁI

GYÜJTEMÉNYES DÍSZKIADÁS

TÓTH TIHAMÉR
ÖSSZEGYÜJTÖTT MUNKÁI

X. KÖTET

SZENT ISTVÁN-TÁRSULAT
AZ APOSTOLI SZENTSZÉK KÖNYVKIADÓJA
BUDAPEST

TÓTH TIHAMÉR

AZ ÚR SZŐLLŐJÉBEN

(TANULMÁNYOK)

SZENT ISTVÁN-TÁRSULAT
AZ APOSTOLI SZENTSZÉK KÖNYVKIADÓJA
BUDAPEST

Nihil obstat. *Dr. Michael Marzell*, censor dioecesanus. Nr. 2026/1936. Imprimatur. Strigonii, die 3. Julii 1936. *Dr. Joannes Drahos*, vicarius generalis s.

Kiadja a Szent István-Társulat.
Stephaneum nyomda r. t. Budapest. — A nyomdáért felelős: ifj. Kohl Ferenc.

KORUNK ÉS A VALLÁS.

Ateizmus és szocializmus.[1]

Az eszmék örök forradalma különböző irányok és áramlatok egész sorozatát emeli oltárra, melyek mint a forró víz mélyéből fölszálló levegőbuborékok, több-kevesebb ideig maradnak fölszínen. Hivalkodnak azzal, hogy orvosságot találtak a beteg társadalom minden bajára; elmúlt századok verejtékes munkáját lekicsinyelve, maguknak követelik a szerintük végső szükségből megmentett társadalom háláját; szűk, kicsinyes látóhatárukról örökélettel bíztatják magukat és tetszelgésük közben nem veszik észre, hogy hamarább elenyésznek, mint annak a nyugtalankodó forró víznek fehér buborékjai. Mint ezek a buborékok, ők is nagy zajjal léptek ki az életbe, ahol aztán pár év, legföljebb néhány évtized alatt az emberek belátják tanuk hasznavehetetlenségét, elveiktől elfordulnak s amire föltalálói azelőtt oly büszkék voltak, most igyekeznek minden rokonságot letagadni s nevüket már említeni sem merik. Helyükbe pedig hasonló föltűnéssel új, vagy az előbbiből kialakult más divatos eszmék lépnek, hogy hasonló kimúlásnak nézzenek elébe.

Az eszmék változásának e tömkelegében elvétve hosszabb életűek is bukkannak föl, melyek virágkorukkal már nemzedékek életét is betöltik; mindamellett oly félreismerhetetlenül magukon hordják az előbb-utóbb beálló elmúlás jeleit, hogy az ezen nézetek romboló hatásától félők — bár megfeszített erővel — de a biztos győzelem tudatával folytathatják ellenük a küzdelmet. Egy régi templomot környező nagy vásártér az élet, ahol bódékból, vásáros sátrakból hangosabbnál hangosabb kikiáltók kinálgatják cifra áruikat. A vásáros nép mindenen kapva-kap; hol ide, hol oda csődül: alig bámulta az egyiket, még erősebb hang, még fülsértőbb zene csalogatja a másik látványosság felé; és mikor az est beálltával mindegyikből kiábrándulva tart haza, mikor a komédiások is fölszedték már sátorfájukat, az üres téren a fönséges csendben nem marad ott semmi,

[1] Megjelent a budapesti növendékpapság magyar egyházirodalmi iskolája munkálatainak LXXII. évfolyamában. Budapest. 1909.

mint az a százados templom, hogy ósdi tornyának keresztje uralkodjék továbbra is az egész tájékon.

Ily nagyobb feltűnést keltett, még ma is sokaktól járt csapást nyitott a nagyobb méretekben a XVIII. század végén fellépő istentagadás, ateizmus, amely kormányzást és politikát, tudományt és művészetet, gazdagok palotáját és szegények kunyhóját, az egész társadalmat, annak legkisebb életjelenségeit is átjárta s amelyből *úgy közvetlenül, mint közvetve* a legvilágosabb szükségszerűséggel alakult ki a szociáldemokrácia néven ismert s a társadalom épületét vasizmokkal rázó elvek rendszere. Ugyan első pillanatra mintha alig fedeznénk föl némi távoli, nem is vérrokonságot az ateizmus és szocializmus közt; mintha mindössze annyi volna a közösség — az is sokszor csak leplezett — hogy a szocializmus az ateizmust használja föl tanai előkészítőjéül és viszont a szocializmus tanaival együtt terjeszti az istentagadást. Mindez azonban csak az első látszat eredménye és a kissé mélyebb kutatás is már úgy állítja elénk az ateizmust, mint a szociáldemokráciának, főleg pedig *romboló* tanainak anyját.

Ennek a vallástalanságnak fokonkénti fejlődése világosan áll előttünk. A XVI. század megfosztotta az Egyházat látható fejétől tagadván, hogy a pápa Krisztus földi helytartója volna; a XVIII. század megfosztotta Jézus Krisztust istenségétől azt állítván, hogy a Megváltó csak ember volt; ma pedig nyilt háború folyik minden ellen, ami még istenínek látszik; nyilt harc Istennel, természetfölöttivel, szellemivel, erkölccsel, tekintéllyel mindenütt, hol ezeknek csak nyomát is sejthetik; nem lekicsinylő mosolygás többé, hanem döntő ütközet. Nincs Isten, sem hatalom — kiáltják; ni Dieu, ni maître (Proudhon)! Ki gondolta volna, hogy az ártatlan formában föllépő angol deizmusból mily tan fog kifejlődni: az állam istenítésének tana! Hiszen ők vallottak világot teremtő Istent; csak szerintük ez a hatalmas Lény a teremtés után félrevonult, valahol messze szunnyadozik, a világot pedig hagyja a saját útján menni, világ kormányzásába, emberek tervébe bele nem avatkozik. Talán öntudatlanul, nem is rosszakarattal az igaz Isten eszméjét hamis fogalommal cserélték föl és észre sem vették, hogy akit most imádnak, az inkább teremtményük, mint teremtőjük; amilyen erkölcsöt ezzel az istennel iratnak elő, az inkább jelen cselekedeteik szentesítője és vágyaik megvalósulásának elősegítője. Az ilyen istenségtől aztán csak

egy lépés kellett és eljutottunk a személyes Istent tagadó panteizmusig. És most már ha személyes Isten nincs, ha legfőbb törvényhozó nincs, akkor minden törvény az államtól jön, minden ügynek legfőbb bírója, minden hatalomnak első forrása az állam; íme az állam az Isten és a Szentírást lehet új alakban idéznünk: «Nincs hatalom, hanem csak az államtól, s amelyek vannak, az államtól rendeltettek».

Mikor a hihetetlen méretekben elterjedt és hatalmas arányokkal dolgozó atheizmust jelöltük meg a szociáldemokrácia rombolásainak előidézőjéül, távolról sem akartuk kétségbevonni azt a tudományos tételt, mely szerint a mai szocializmust a gépek föltalálásának s a gazdasági liberalizmus virágzásának szerencsétlen egybeesése, a terhek aránytalansága, a nem egyszer égbekiáltó igazságtalanságok, a helytelen alapokon nyugvó gazdasági elméletek alkalmazása stb. *is* okozták. Lehetetlen is volna tagadni, hogy amikor és ahol a mai méreteket meg sem közelítő vallástalanság még nem kisértett, társadalmi nyomorral, azok megszüntetését célzó elméletekkel már akkor is találkoztunk, «hiszen szegények mindig lesznek velünk». Ott van már Plato «De republica» című művével, ott az első keresztények fönséges kommunizmusa, ott vannak a jezsuiták kisérletezései Paraguayban, hogy csak egy-kettőt említsünk. De viszont azt is be kell látnunk, hogy amikor az atheizmus megkezdte diadalmas útját, az azóta csak itt-ott, szórványosan fölmerülő szocializmus megkapta fő jellegét: *állandóságát*. S hogy ezen két különböző körülménynek, az istentagadásnak és a romboló szocialista tanoknak egyidejű összeesése éppen nem volt a véletlen műve, azonnal látni fogjuk; látni fogjuk, hogy ha a szociáldemokrácia célja állami tekintetben a nép által kormányzott köztársaság, gazdasági tekintetben a vagyonközösség, épúgy *vallási tekintetben ideálja az ateizmus*.[1]

Darwin működése óta a fejlődés gondolata kisért az élet minden részében. Történelem, természettudomány, jog, bölcselet, erkölcstan állandó értéket, minden időre szóló igazságot nem tudnak fölmutatni; külső körülmények állandó fejlődésben tartják a világot. Az emberi társadalom

[1] Erre az eredményre jut *John J. Mings S. J.*: «The characteristics and the Religion of Modern Socialism». (New-York, Benziger. 1908.) című művében, hol a vezérek szavából mutatja ki, hogy a szocializmus elkerülhetetlenül az ateizmusba visz, ellensége minden vallásnak, még inkább a kereszténységnek, de legfőkép a katolikusoknak.

folyton változó gazdasági szervezete azon talaj, melyből az összes eszmék kinőnek. Ma igazság gyanánt karolok át valamit, amit holnap megvetéssel sujtok; 2000 éve érvényes volt a tízparancsolat, ma már elavult; tegnap bűn volt valami s ma már mint erényt magasztalom. Hogyisne! Hiszen mi az erény, az erkölcs, a bűn? Termelvény, gazdasági tényezők eredménye, akár a cukor vagy petróleum, kávé vagy acél. Ime, ez volna az a tan, amely kezünkbe adta a természet és történelem összefüggésének titkát elrejtő ajtó kulcsát.

Alkalmazzuk ezt a tant a társadalmi életre s előttünk áll kialakulva a tudományos szocializmus, amint azt főképviselői megalkották. Saint Simon, Louis Blanc s mások már próbálkoznak a tan kifejtésével, ami teljesen aztán Marxnak sikerül. Előtte áll Feuerbach rideg anyagelvűsége, Hegel dialektikája (tézis, antitézis, szintézis) s a minden belső okot tagadó örökös fejlődés tana. Az anyag folytonosan hullámzik, mozog s ez alkotja az emberiség történetét, melyben a gazdagság, szerszámok, technika az egyedüli irányadó tényezők. Az emberiség egész története merő gondolkozási folyamat, amelyben semmi sem állandó, csak egy van meg változatlanul: az állandó változás. Minden pillanat csak egy múló fázisa az önmagát öröktől fogva mozgató anyag változásainak. Mivel tehát minden történeti korszak az emberi társadalom végnélküli fejlődési folyamatának csak egy-egy foka, ebből látható, hogy minden mai állapot helyet fog adni a holnap keletkezőnek; hogy minden, ami van, már méltó arra, hogy tönkremenjen; hogy ennek a föltartózhatatlan folyamatnak színe előtt meg nem tud állani semmi örök, állandó, változatlan.[1]

[1] Az anyag és szellem dualizmusát tagadó bölcseleti anyagelvűség és a történelem anyagelvű fölfogása közt oly szoros a viszony, hogy most, miután a bölcseleti anyagelvűség ingadozik, sőt sokak szerint hitelét is vesztette — a reáépített szociáldemokrácia hiába igyekszik minden erejével is letagadni a rokonságot. *Cathreint* egy tanulmánya erre az eredményre vezette: «A mondottak után semmi kétség sem foroghat fönn az iránt, hogy a történelem anyagelvű fölfogása, a marxizmus ezen alapdogmája, az anyagelvű világnézeten épül». Materialismus und Sozialdemokratie Stimmen aus M.-Laach 1906. I. 47. l. Márpedig ezen anyagelvűség fölött elhangzott híres történetírójának *(Fr. A. Lange:* Geschichte des Materialismus. II. 543.) ítélete: «Az anyagelvűség szegényes az indító okokban, a művészetre és tudományra nézve terméketlen, közömbös vagy önzésre hajló az emberek egymásközti viszonyát tekintve». V. ö. *Fr. Meffert:* Apologetische Vorträge. Erstes Heft. M. Gladbach. 1906. 22. l.

Nevezetesen pedig amint az «őskommunizmus» helyébe a magántulajdon lépett és ismét a kommunizmus fog lépni — *épily következetesen alakult az erkölcsi és vallási fölfogás is* az illető kor gazdasági viszonyaihoz, mert — mint Bebel írja: «a vallás a mindenkori társadalmi állapot transzcendentális visszatükröződése».[1] Azt azonban sem ő, sem a többiek észre nem veszik, hogy minden kultúrát és eszmét, még azok legelső kezdeteit is az anyagi viszonyokból származtatni legalább is oly fordított dolog, mint a forrást a folyóból eredeztetni, mert hiszen annak az ősembernek éppen az esze (tehát tudománya és műveltsége) lendített legnagyobbat szegényes anyagi helyzetén azáltal, hogy az első szerszámot kifaragni, az első íjat kifeszíteni, az első hálót megkötni tudta.

Azonban a mai állapotok az óriási igazságtalanság miatt sokáig már ki nem tarthatók s így a közel jövőben nagy katasztrófa, a társadalom összeomlása várható — szól tovább Marx jövendölése — ki ezt a társadalmi végelgyengülést már XIX. század végére várta.[2] A mai magántulajdon «tagadása» az őskommunizmusnak, de viszont a mai rendszer is oly visszás állapotokat teremtett, hogy saját «tagadásának» csiráit magában hordja és okvetlenül helyet fog adni a jövő társadalom kommunizmusának. Természetesen vele fog alakulni a vallási fölfogás is és pedig oly irányban, hogy szépen, minden üldözés nélkül ki fog halni a vallásnak még az emléke is, mert elmozdul alóla azon talaj (a magántulajdon rendszere), amelyben egyedül tud megélni.[3] Eddig imával, böjttel akartátok pótolni a tétlenséget,

[1] «Die Religion ist die transzendente Wiederspiegelung des jeweiligen Gesellschaftszustandes». *Cathrein:* Materialismus und Sozialdemokratie. Stimmen aus M.-Laach. 1906. I. 44. l. Ugyanitt l. Marx, Engels, Liebknecht, Dietzgen, Bernstein stb. hasonló nyilatkozata it.

[2] Engels pedig minden prófétát megszégyenítő pontossággal az 1898. évet jelölte meg. *H. Pesch:* Der Zusammenbruch der heutigen Gesellschaft. Stimmen aus M.-Laach 1892. 14. l. Bár az is igaz, hogy minden baj nélkül mult el fölöttünk ez az esztendő. És hogy ebben a tekintetben nincs is ok félelemre, arról megnyugtat korunk egyik legkiválóbb pedagógusának, Foersternek nyilatkozata: «Niemand glaubt heute im Ernst mehr an die Geburt der neuen Gesellschaft durch eine Katastrophe». *Fr. W. Foerster:* Christentum und Klassenkampf. Zürich. 1908. 136. l.

[3] Csodálatos dolog, hogy ennek az örökös változásnak a jövendő társadalomban egyszerre vége szakad. Vagy ha nem, akkor hamarosan vége lesz annak a mennyországnak is!

halljuk a vádat, ezzel akartatok a mennyből földi javakat leesdeni. Nekünk új vallás kell: a szociáldemokrácia, amely nem imával és sóhajtozással, hanem erős kézzel, társadalmi szervezkedéssel fogja megváltani a szegénység nagy bűne alatt nyögő embereket. Nekik más hoz megváltást, mint nekünk; a társadalmi munka tudatos, tervszerű szervezése, amely uralkodni fog a szocialista társadalomban, a jövő= nek ezen egyedül üdvözítő egyházában. Ma ugyan még kell a vallás gazdagnak, szegénynek egyaránt. Kell a gaz= dagnak, hogy a büntető Istennel csitítgassa a vagyona ellen törni készülő proletárt; kell a szegénynek, hogy nélkülözései közt túlvilági reménnyel táplálkozzék. De amint a mai társadalom el fog pusztulni minden erőszak nélkül, épúgy előre látható a jövő társadalmában a vallás összeroppanása is. Mert ott már a vagyont nem kell védeni, hiszen magán= tulajdon nem lesz; túlvilági élet hitére sem lesz többé szükség, hiszen az ember boldog lesz itt a földön. Már= pedig — így szólnak — ki tagadná, hogy a vallások leg= főbbje, a kereszténység is csak «a nyomorból kiváltódott narkotikum, bódító szer»; hogy a vallás eszméi a köd honába valók («Nebel=regionen»); hogy Isten és angyalok az emberi ész teremtményei!

Emellett pedig, ha a vallás nem volna hajlandó hama= rosan elpusztulni a jövő társadalomban, majd segít ebben a szocialista állami nevelés, mert «a vallás ellen legjobb eszköz az iskola» (a hallei programm nyilatkozata). Talán érdemes lesz pár sort ide iktatni a jövő társadalom «civil katekizmus»=ából, amint az már Franciaországban sok helyt életben van:

Kérdés: Kicsoda az Isten?

Felelet: Arról mitsem tudunk.

K.: Nem Isten teremtett mindent és uralkodik minden fölött?

F.: Mit tudunk mi ebből? . . . Bizonyítsa be ennek szükségességét.

K.: Hiszen mindenek ő általa lettek s nála nélkül semmi sem lett, ami lett.

F.: Mutassa ki!

K.: Nem tudjuk kimutatni.

F.: Minek foglalkozunk hát olyannal, amit nem tudunk sem kimutatni, sem bebizonyítani?[1]

[1] *Cathrein:* Religion und Moral. Freiburg 1904. 21. l.

És most vegyük fontolóra, hogy az erfurti programm az ilyen iskolák kötelező látogatását írja elő![1]

Mintha csak lelkiismeretünk megnyugtatására készítették volna a szocializmus fejei a fönti elméletet, hogy tettüket: az istentagadás elfogadását ezzel igazolják; hiszen ezen elmélet szerint idővel úgyis meg fog szűnni a vallás minden ellene irányuló küzdés nélkül; el fog pusztulni mint egy korhadt fa, mely már régen nem használt senkinek. Mikor tehát ők maguk részéről az ateizmust vallják, és híveik közt terjesztik, csak a biztosan bekövetkezendő állapotokat előlegezték. Ugyan a tudomány neve forog ajkukon, mely megvizsgálta a csillagokat, távcsövekkel átkutatta az eget, Istent nem talált ott, hát megfosztotta trónjától ezt a régi bálványt; ugyan — ha néha álarcukat levetve — nyiltan hirdetik, hogy ők vallásellenesek, mert tanult emberek, mert sokkal többet tudnak, semhogy hihetnének, ilyenkor minden további felelet nélkül a természettudományokra utalnak,[2] de ma már mindenki előtt világosan áll, hogy az istentagadás egész eredménye nem volt különb, mint a dühöngő orkán pusztítása; pozitív munkát nem végzett, csak rombolt. Másra nem volt képes, mint megbirálni az istenérveket. Megbirálta, de megdönteni nem tudta a legkisebbet sem; a tudósoknak kikiáltott kontárokat kivéve a természettudományok igazi vezérei mind meghajlanak Isten előtt, mert minél mélyebbre hatolnak a tudományba, annál erősebben hangzik fülükbe az egész természet fönséges «Te Deum»-a;[3] *sőt a tudomány haladása egyre építi, fejleszti az istenérveket.*

Az ateizmus nyomán kelő rombolás óriási. Az egyént szerencsétlenné teszi, a társadalmat pedig alapjában megbontja, szétrobbantja. A szocialista vezérek a mai társadalom visszaéléseiből és hibáiból annak hamaros összeomlására következtettek; de kevesebb jóslási tehetséggel is, csak a folyton hanyatló Franciaország példájára hivatkozva, előre

[1] «Weltlichkeit der Schule. Obligatorischer Besuch der öffentlichen Volksschulen.» *Erfurter Programm*, Punkt 7.

[2] V. ö. *Benno Kühne:* Der Zusammenhang der atheistischen Wissenschaft mit dem Sozialismus. Einsiedeln. 1872.

[3] L. erre vonatkozólag *Dennert:* Die Religion der Naturforscher. Berlin. 1901. *Fr. Meffert:* Apologetische Vorträge. Zweites Heft. M.-Gladbach 1907. *Kneller.* A kereszténység s a modern természettudományok úttörői. For.: A budapesti növendékpapság magyar egyházirodalmi iskolája. Budapest. 1908. Ezekben kézzelfoghatóan látjuk megcáfolva a «tres physici — duo athei» üres mondást.

meg lehet mondani a vallástalan társadalomnak bukását, hacsak vissza nem tér létrehozójához: ahhoz az erkölcsi rendhez, melyet az élő Isten eszméjétől s a kereszténységtől való elpártolásakor magától hálátlanul eltaszított. Istent a társadalomból száműző ítélet kihirdetésekor ezen társadalom fölött megkondul a lélekharang. Mert ha nincs Isten, akinek ítélete sujtja majd a bűnösöket s jutalmazza az erényeseket; ha szenvedélyeim s ösztöneim fékezésével ostobaságot cselekszem; ha erényesen élve sötét felfogásnak hódolok, mert elesem ezen élet örömeitől, túlvilági élet pedig nincs; ha a minden népnél minden időben feltalálható hittételek, liturgiák, erkölcsi elvek a gyenge emberi ész tévedései; ha ez mind így van: hol van akkor az a hatalom, mely kényszerítsen vagy rábírjon azon szenvedések eltűrésére, melyekből oly nagy mértékben kijutott a szocializmus által mozgatott tömegeknek? A túlvilági életről, a halhatatlanságról ezeket írja Humbold Vilmos: «Ha nem jönnénk a világra ennek biztos tudatával, a legnagyobb nyomor örvényébe sodortatnánk».[1] És az istentagadás ezzel a kétségbeejtő helyzettel ajándékozza meg a munkást; egy rettenetes világnézettel. «Ebbe a roppant világgépezetbe, melynek vasfogas kerekei zúgva forognak, melynek nehéz kalapácsai és zúzói kábító zajt csapnak; ebbe a félelmetes gépezetbe az ember védtelenül van belehelyezve. Egy biztos pillanata sincsen, mert egy elővigyázatlan mozdulatnál a kerék elkaphatja és szátszaggathatja, a kalapács összezúzhatja. Ezen védtelen kiszolgáltatás érzete borzasztó! *De vak megadással bele kell nyugodnunk* a változhatatlanba s kárpótolnunk magunkat az egyháznak a halhatatlanságba vetett hitéért». Ugyan ki mondja ezeket a szavakat? Talán el sem hiszszük, hogy a modern hitetlenség patriarchája, Strausz Dávid panaszkodik így.[2]

[1] «Wären wir nicht gleichsam schon ausgestattet mit dieser Gewissheit auf die Erde gesetzt, so wären wir in der Tat in ein Elend hineingeschleudert.» *Granderath:* Der Atheismus und seine Folgen. Stimmen aus M.-Laach 1895. 373. l.

[2] Man sieht sich in die ungeheure Weltmaschine mit ihren eisernen, gezahnten Rädern, die sich sausend umschwingen, ihren schweren Hämmern und Stampfen, die betäubend niederfallen, in dieses ganze furchtbare Getriebe sieht sich der Mensch wehr- und hilflos hineingestellt, keinen Augenblick sicher, bei einer unvorsichtigen Bewegung von einem Rade gefasst und zerrissen, von einem Hammer zermalmt zu werden, und dieses Gefühl des Preisgegebenseins ist zunächst wirklich ein entsetzliches . . . Man

Ebből a sötét pesszimizmusból lesz érthetővé korunk egyik ijesztő járványa, az öngyilkosság, ami pedig hogy éppen nem út a szociális kérdés megoldására, arról kétség sem lehet. Már a temető kegyeletét is megzavarja ez a kétségbeesett felfogás. Berlinben temetőjük kapuján a «Feltámadunk» helyett ez a két sor áll:

«Macht euch das Leben gut und schön,
Kein Jenseits ist, kein Auferstehn!»

Ilyen a levegője annak a paradicsomnak, melyet az Egyház «siralomvölgye» helyett akarnak megteremteni. Ez az igazi értelme sokszor hallható öndícséretüknek: A keresztény panaszkodik, a szocialista dolgozik; a kereszténység megaláz, a szocializmus fölemel; a kereszténység elmúlt idők kísértete, a szocializmus a jelen követelménye. (Így Liebknecht.) Ez az eredménye merész vállalkozásuknak: az erkölcstan szekularizációjának, mellyel az erkölcsre egyenesen káros befolyásúnak mondott isteni beavatkozást akarják megszüntetni, és ezt a kétségbeejtő dilemmát állítják elénk: Isten elvetése s kultúra, civilizáció, emelkedés; vagy Isten imádása és süllyedés, terméketlenség, halál. Minden ember teljes joggal veti fel a kérdést, hogy érdemes-e élni; de ha a földöntúli céljától megfosztott lélek a szenvedések terhe alatt tagadó választ ad, az ilyen világnézettel ki fogja betölteni az ember rendeltetését e földön, a tudományt előre vinni, műveltséget terjeszteni! Ha életemnek magasztos célja nincs, ha életem olyan mint a földön kúszó gilisztáé, mely ma él és holnap a vándor által eltapodtatik, akkor melankólia, kétségbeesés szorítja össze szívemet, köti le munkára teremtett kezemet és folyton csak ez a pár lemondó sor hangzik fülembe:

La vie est vaine:
Un peu d'amour,
Un peu de haine...
Et puis — bonjour!

La vie est brève:
Un peu d'espoir,
Un peu de rêve...
Et puis — bonsoir!

Csakhogy a szocialista vezetőknek zavarra van szükségük és ezért okosabban nem tehettek volna, mint a rideg anyagelvűséget s az ezzel járó ateizmust választván alapul a vallást — szerény szemforgatás közben — az erfurti programm

muss sich eben in das Unvermeidliche mit blinder Ergebenheit fügen, sich einem Ersatz für den kirchlichen Unfehlbarkeitsglauben zu schaffen.» *Granderath:* Der Atheismus und seine Folgen. Stimmen aus M.-Laach 1895. 375. l.

II. 6. pontjában (hasonlóképen a többi programmok is: gothai, hainfeld-bécsi stb.) *magánügynek nyilvánítják* és nagyhangú kijelentésüket soha meg nem tartva[1] sajtójukkal naponta fölkeresik a munkás lelkét, hogy onnan a vallás utolsó nyomait is kiirtsák, legszélsőbb szenvedélyeiket felszabadítsák s így a zavargásra bármely pillanatban alkalmassá tegyék. Az istentagadás kétségbeejtő evangéliumát oltják szívükbe. Hiszen a vallásoslelkű embereknek útja is nehéz és tövises, pedig jól tudják, hogy «ha Krisztussal együtt szenvednek, együtt országlanak is»;[2] hogy «ami most nyomorúságukban szempillantásnyi és könnyű, a dicsőségnek módfelett örökkévaló nagyságát eszközli bennük».[3] Akiknek szenvedéseit a másvilági jutalom reménye enyhíti, még azok is élesen érzik Jób szavainak igazságát: «Az asszonytól született ember rövid ideig élvén sok nyomorúsággal telik el. Ki mint a virág kinyílik s eltapodtatik, elfut, mint az árnyék és sohasem marad ugyanazon állapotban».[4] Hát akkor mi lesz az Istentől elfordult lélekkel? Ugyanabban a pillanatban, melyben az Isten légköréből kilép, «sok nyomorúsággal telik el», «mint a virág kinyílik és eltapodtatik»; egymagában marad, hideg, vérfagyasztó magányban. Ugyan egyesek dicsekednek vele, hogy akkor az ember önmagának lesz végcéljává, saját rendeltetésének meghatározójává; kötelességei önmagával kezdődnek s végződnek. Hanem megtört szívek zokogásában, összezúzott lelkek jajkiáltásában elfúl e hiú dicsekvés hangja, mert nincs, aki vigasztalja őket: «Béketűréssel legyetek atyámfiai az Úr eljöveteléig. Ime a szántóvető várja a föld drága terményét, békével várakozván, míg a korai és késői esőt beveszi. Békével legyetek hát ti is, erősítsétek meg szíveiteket»,[5] nincs aki ég felé fordítsa lelkük, hogy a földi szenvedésben el ne csüggedjenek, «mert nincs itt maradandó városunk, hanem a jövendőt keressük».[6]

Egyébként pedig nagyobb képmutatást még nem végeztek, az alapjában még nem vallástalan népnek veszedelme-

[1] Mert — mint azonnal látni fogjuk — nem is lehet megtartani, amit igérnek, hogy t. i. «der Sozialismus ist lediglich eine wirtschaftliche Bewegung, mit religiösen Fragen hat er ebensowenig zu tun, wie mit medizinischen und musikalischen». *Stern:* Thesen über den Sozialismus. Stuttgart. 1891. 20. l.

[2] Tim. II. 2, 12.

[3] Kor. II. 4, 7.

[4] Jób 14, 1—2.

[5] Jakab 5, 7. s köv.

[6] Zsid. 13, 14.

sebb csalétket ily ártatlan formában még nem készítettek, mint amilyen a szocialisták föntemlített hivatalos kijelentése: «a vallás magánügy».[1] Megadva szavuknak azt a hitelt, melyre minden becsületes ember joggal számot tarthat, higyjük el, hogy elvükhöz majd ragaszkodnak, s meghagyják a vallást magánügynek. De lehet-e a vallás magánügy? Ha az egyént esze és szíve a Teremtő trónjához vonzza, hogy ott földre borulva tisztelje Istenét, lehetséges-e akkor, hogy az *ezen* egyénekből alakult társadalom Istenről tudomást ne vegyen!? Ha ugyanazon természet követeli tőlem a vallásosságot is és a társas életet is, vajjon nem fogja-e követelni ez a természet a *közös* istentiszteletet, az eskü szentségét stb. Minden egyes tettünket — még ha mutatni talán nem is szeretjük — át meg átjárja a vallás, úgy hogy csodálkozva kiáltunk fel, mikor még a politika mélyén is ott találjuk a teológiát.[2] Ily körülmények közt aztán az egyént vallási gyakorlatában nem háborgatni, az eskünél büntetés terhe alatt igazat vallani és ugyanakkor az államot Istenre való tekintet nélkül berendezni, hát ez — hogy szelíd szóval éljünk — úgyebár dőreség. Ha megengedett dolog, hogy a vallás magánosok ügye lehessen, hát akkor van Isten, van legfőbb Törvényhozó, legfőbb Bíró. De ha a polgárok legnagyobb része imádja ezt az Istent, vajjon fogja-e szeretni s tisztelni azt az államot, mely az ő Istenével nem törődik!

Továbbá semmi veszedelmes hangot nem árul el az erfurti programm nyilatkozata: A közvagyonból ezentúl semmit sem áldozni egyházi s vallásos célokra.[3] Hát jól van, majd adunk a magánvagyonból — gondolják az emberek —, hiszen ott van Amerika példája. De nem fontolják meg, hogy magánvagyon abban a társadalomban nem lesz és akkor «a

[1] L. erre vonatkozólag *Hamerle:* Ist Religion Privatsache? Münster. Alphonsus-Buchhandlung. 1897. *Kulemann:* Die Stellung des Sozialismus zur Religion. Berlin. Schwetschke. 1899. *Pichler:* Die Stellung der Sozialdemokratie zur Religion. Passau. Aktiengesellschaft. 1891. *Schmitt:* Religion ist Privatsache. Rosenheim. 1890. *Steigenberger:* Ist Religion nur Privatsache? Augsburg 1890. *Th. Wacker:* Wie stellt sich die soz. Presse zu dem, was dem gläubigen Christen vor Allem heilig ist. Zähringen. 1892.

[2] Ezt maga a «la morale sans Dieu» megteremtője, Proudhon mondja: «Il est surprenant qu'au fond de notre politique nous trouvions toujours la théologie». *Guyot:* Faut-il une religion? Paris 1904. 6. l.

[3] «Abschaffung aller Aufwendungen aus öffentlichen Mitteln zu kirchlichen und religiösen Zwecken.» *Erfurter Programm.* (1891.) II. 6.

vallás magánügy» annyit jelent majd, hogy imádkozhatol kis szobádban, ha éppen úgy tartja kedved; talán úgy néha napján hallgatnál szentmisét is, csakhogy véletlenül nem lesz pap, aki misét mondjon, sem oltár, ahol elmondja; sőt még kötnél házasságot is Krisztus szándéka szerint, csakhogy nem lesz templom, ahol áldását vegyed; nem lesznek szemináriumok és zárdák, hol papokat és apácákat neveljenek; de minek is nevelnének, hiszen nem lesznek a papok számára plébánialakok, nem a betegek számára kórházak! Most aztán már elmondhatjuk, hogy «a vallás magánügy»!

Azonban érzik maguk a vezérek is, hogy a vallás helyét valamivel csak el kell foglalni, tehát materialista alapon erkölcstant terveznek a jövő társadalom számára, amelyből a mai bűnöket nemcsak feltűnő optimizmussal távolítják el, hanem — mint pl. Menger: «Új Erkölcstan»-a — egyenesen azt állítják, hogy mindenekelőtt a szocializmus fog csak valóságos felebaráti szeretetet és testvériséget lehetővé tenni. A vallás eddig a szegények ügye volt — mondják; most már fordítunk a dolgon: ami a szegényeknek kedvez, azt emeljük vallássá. Eddig kértétek a mindennapi kenyeret az imában, most követelni fogjátok a megillető részt a társadalomtól. Nem leszünk mi vallástalanok — állítják magukról. Az igaz — írja Dietzgen —, hogy «ha földönkívüli, vagy földöntúli szellemi lényekben és erőkben, magasabb istenekben s szellemekben való hit teszi a vallást, akkor a szociáldemokrácia vallástalan».[1] De minthogy nem is ebben áll a vallás, lesz nekünk is vallásunk. Az isteni tökéletességek megvalósításra találnak az emberiségben, az Isten Fia a nép lesz, megváltónk pedig a munka. Még a ti isteni erényeitek is virulni fognak köztünk. «A művelt emberi társadalom azon legfőbb lény, amelyben *hiszünk;* ennek szociáldemokrata alakulásában helyezzük *reményünket*. Ez fog aztán megvalósítani oly *szeretetet*, amilyenről csak ábrándoztak eddig a vallásos álmodozók».[2] Tehát a szocialista társadalom lesz állam, egyház

[1] «Wenn die Religion im Glauben an ausser- und überirdische, immaterielle Wesen und Kräfte, im Glauben an höhere Götter und Geister besteht, dann ist die Sozialdemokratie ohne Religion.» *Pachtler:* Die Ziele der Sozialdemokratie und die liberalen Ideen. Freiburg 1904. 29. l.

[2] «Die kultivierte menschliche Gesellschaft ist das höchste Wesen, woran wir *glauben;* auf ihrer sozialdemokratischen Gestaltung beruht unsere *Hoffnung*. Sie erst wird die *Liebe* zur Wahrheit machen, für welche die religiösen Phantasten bisher nur geschwärmt haben.» *Pachtler:* u. o.

s vallás egy személyben. Viszont a bűnök ismeretlenek lesznek ebben a társadalomban. Mikor Rousseau az embert természeténél fogva jónak tartotta, még nem mondott eleget, mert azok eredetileg tiszta angyalok. Persze a mai hamis alapokon nyugvó társadalom élete, kizsákmányolás, szükség, szenvedés sok embert elront, sok bűnt okoz. Hanem a szocialisták paradicsomában paradicsomi állapot lesz; csak a magántulajdont kell eltörölni — mert ebből ered minden bűn —, s akkor az emberi szív szépsége soha nem látott fényben fog felragyogni.

Így szól az elméletük. De ha mégis csak kíváncsi valaki erre a szocialista társadalom moráljára, mely nemesebb és hatékonyabb lesz az eddigi összes vallások erkölcstanánál[1] és kissé bepillant a jövőbe, bizony csodálkozva fogja belátni, hogy náluk igaz értelemben vett erkölcsről beszélni sem lehet. Vagy milyen erkölcsi elvek fakadhatnak abból a tanból, mely a politikai, jogi, bölcseleti, vallási eszméket, az egész ideológiát az anyag visszatükröződésének tartja! Mi az a visszatükröződés? A víz felszíne visszatükrözi arcomat, de azt a képet ugyan meg nem foghatom; a szivárvány megtört napfény tükröződése, de a szivárványt el nem érhetem. Hát jog, erkölcs stb. mindössze ennyi volna? Ezen tan az erkölcstani elvek pontos részletezésének, körülírásának összezavarása a morális alapelveivel. Mert ha egy *a legapróbb részletekig* is kidolgozott erkölcstant tekintünk és akkor állítjuk, hogy az angolnak más az erkölcse, mint a kínainak vagy a négernek, a nőnek más, mint a férfinak, a kereskedőnek más, mint a művésznek, akkor ettől az állítástól senki sem fog megvonni minden igazságot, mert hogy az erkölcstani elvek *részletezésénél* a gazdasági tényezők *is* befolyással vannak, azt mindenki állítja. Ámde a fősúlyt nem az apró részletekre, hanem az alapelvekre kell fektetnünk, amelyekből azok fakadtak. És ha ekkor elvetjük a Teremtő által természetünkbe oltott erkölcsi alapelvek tanát, örök rejtély, soha meg nem oldható problémaként lebeg előttünk az a nagy tény, *hogy mindig és mindenütt ugyanazok voltak az erkölcsi alapelvek* (másnak tégy jót, embertársadat szeresd, szenvedélyeid fékezd, szüleidet tiszteld, hazádat el ne áruld stb.), bár ami-

[1] Szóról szóra ezt mondja egyik szocialista író. (Douai): «Die Sittenlehre der Sozialdemokratie soll edler und vor allem wirksamer sein als die von jeder bestehenden Religion gepredigte». *Klein:* Katech. der sozialdemokr. Religion und Revolution. Berlin, 1903. 15. l.

ből eredtek, amiből «visszatükröződniök» kellett, t. i. a gazdasági szervezet, folyton változott.

Ha örök, a világ végéig érvényes, tehát változatlan jog, kötelesség, erkölcsi szabály stb. nincsen, hol lel támaszt akkor a szocializmus által elfogadott független erkölcstan? Hogyha «a természeten és az emberen kívül semmi sincs, s azon fensőbb lények, melyeket vallásos képzeletünk teremtett, csak saját lényünknek fantasztikus visszatükröződései»[1] (Engels), hogyha «nem az istenek azok, kik az embereket teremtették, hanem az emberek alkottak maguknak isteneket és Istent»[2] (Bebel), bizony akkor erkölcstanról beszélni nem ajánlatos, mert nem tud nekem oly okot felhozni a legélesebb elme, mely az erkölcsi törvényeket velem elfogadtatná. Légy erkölcsös azért, mert szép az erkölcs. Csakhogy én többre becsülöm az élet örömeit, melyeket erkölcs nélkül könnyebben érhetek el! Tartsd meg az erkölcsi parancsokat, mert ezt kívánja a közjó. De csak előbbre való az én javam, mint a közjó! Ugyan elismerjük, hogy vannak erkölcsösen élő istentagadók, bár számuk nagyságában erősen kételkedünk. De ez a független morált távolról sem támogatja! Ki ítél a belsőről? Hol van az a legdühösebb ellensége is a kereszténységnek, aki ma ki tudná vonni magát a kereszténység hatása alól? Amint évekbe kerül, míg a rossz útra tévedt ifjú teljesen eltemeti az anyai nevelés vonásait, épúgy ma még nem lehetnek népek, amelyek szabadoknak mondhatnák magukat az őket kétezer évig nevelő kereszténység erkölcsi befolyásától. Ezen emberek erkölcsösek nem hitetlenségük *miatt*, hanem annak *ellenére is*.

Bizony szorult helyzetbe kerül az Isten nélküli morál, de még szorultabba az, aki reá társadalmat épít, mert ha a tízparancsolat első tábláját — melyen Isten iránti kötelességeink vannak — összetörjük, minden erőlködésünk sem mentheti meg a második tábla épségét, mert nem lesz legfelsőbb hatalom, amely ezen törvényeket szentesítse. Tényleg ez az állapot vár a szocialista társadalomra. Megszüntetik a 4. parancsot azáltal, hogy a gyermekek nevelését az államra bízzák;

[1] «Außer der Natur und den Menschen existiert nichts, und die höheren Wesen, die unsere religiöse Phantasie schuf, sind nur die phantastische Rückspiegelung unseres eigenen Wesens.» *Cathrein:* Die sozialdemokratische Moral. Stimmen aus M.-Laach, 1906. I. 372. l.

[2] «Es sind nicht die Götter, welche die Menschen erschaffen, es sind die Menschen, die sich die Götter, Gott machen.» *Cathrein:* u. o.

ezzel megbolygatják a családi életet, mert elesik a házasság felbonthatatlanságának igen nagy oka: a szülői nevelés. Az 5. és 7. parancsolat elesik, minthogy ellene nem is lehet majd vétení. Minden gyilkolás és lopás u. i. a magántulajdon eredménye. Arról persze bölcsen hallgatnak, hogy haragból, irígységből, féltékenységből stb. nem lenne-e ezután is gyilkolás; hogy a napi munka elkerülése végett a közös magtárt nem dézsmálná-e meg valaki. A 6. parancsot megszünteti a szabadszerelem. A 8. parancsot máris eltörülték azáltal, hogy alapelvükből kifolyólag a hamis esküt meg kellett engedniök, sőt azt — ha a párt javára történik — még meg is dícsérik.[1] A 9. és 10. parancs pedig a benső gondolatokat is ismerő Isten eszméjével együtt buktak el.

Ne tessék azonban aggódni, hogy mi lesz ebből a társadalomból tízparancsolat nélkül. Hiszen valóságos elragadtatással, megittasulva beszélnek a jövő emberiség erényeiről, csak — szüntessük meg a magántulajdont, minden bűn forrását. Gonosz, lusta, szorgalmas, okos, ostoba ember közt nem lesz különbség (Bebel); új, gyönyörű emberi típus fog fejlődni, igazi «Übermensch»; de nem ám egy-kettőből, hanem mindegyikből, kik megelégedésüket abban fogják keresni, hogy nagyok legyenek a nagyok közt, boldogok a boldogok között (Kautsky); sőt a paradicsomi kígyó «lesztek, mint az istenek» csábító szavainak modern kiadását is hallhatjuk Bebel szájából: Az emberből most lesz először tökéletes ember.

Igazán mily kár, hogy a szociáldemokraták közt most is már napirenden levő veszekedések igen kétes világítást vetnek erre a jövendő paradicsomi életre. Éles gúnnyal írja Carlyle: *Adva van* egy gazemberekkel megrakott világ, *feladat* ezek együttes fáradozásával valami becsületes munkát véghezvinni.

Az eddigiekből azt láttuk, mire visz a szociáldemokrácia elve a vallási téren, föltéve, ha becsületes módon ragaszkodnak annyiszor hangoztatott nézetükhöz, mely a vallást magánüggyé teszi. Hanem úgy látszik, hogy túlságos hiszékenységről kell magunkat vádolnunk, mikor komolyan vettük a programmok föntemlített nyilatkozatát. Legalább fő embereik viselkedése napról napra arról győz meg bennünket, hogy ezen nyilatkozat csak a ma még vallásos tömegek megnyerését célzó varázslepel, amely azt mutatja, ami nincs

[1] Eseteket hoz fel *Blum*: Die Lügen unserer Sozialdemokratie. Wismar. 1891. 385. sk. ll.

alatta: a vallás iránti közömbösséget, s eltakarja, ami alatta van: a nagy vallásgyűlöletet. Bár az utóbbi tekintetben a takaró igen-igen rongyos már. Amióta ezt a határozatot hozták, soha meg nem tartották, hanem éppen a vezérek járnak elől szóban, írásban és tettben ennek a lassú kihalásra ítélt vallásnak minél előbbi kiirtásában. Szociáldemokratának és kereszténységellenesnek lenni egyet jelent, mert a szociáldemokrácia végső győzelme el nem érhető a kereszténység teljes leverése nélkül. Hogy a számtalan nyilatkozat közül csak egyet idézzünk, ezt mutatják Bebel ismert szavai: «Kereszténység és szocializmus úgy áll egymással szemben, mint tűz és víz».[1] Azt is mindenütt nyiltan vallják ma már, hogy aki maga nem istentagadó és a vallástalanságot nem terjeszti tehetsége szerint, nem méltó a szocialista névre.

Mindez különben nyiltan folyik a szocializmus alapjából. A történelmi materializmus tagadása minden vallásnak; hát az ezen alapon épült szocializmus nyugodtan várhatja a vallás végelgyengülését? Ez a rendszer a földtől vár mindent; nem kell-e ellenségének tekintenie azt, aki az égre mutat? Tökéletes egyenlőség hirdetésével lerontja az Isten által állított tekintélyt, tehát Isten ellen támad; de nem támad-e akkor egyúttal Isten jogainak védelmezői, az isteni törvények hirdetői: az Egyház s papjai ellen?[2] A magántulajdon eltörlésekor ellenkezésbe jön a kereszténységgel, mely azt mindig jogosnak tartotta; hát nyugodtan maradhat-e addig, míg él ez a kereszténység? Nemcsak sietteti halálát, hanem azt be sem várva fölállította már új vallását, melynek *tízparancsolatát* az emberi jogok összessége adja; hol földöntúli *célt* nem ismernek, hanem már e földön el kell érnünk végcélunkat: a gyönyörmaximumot; *istenük* pedig a nép által kormányzott állam.

Mikor pedig mindezek után egy magyar vállalatunk kiadványában ezt olvassuk: «Azt mondani, hogy a szocializmus

[1] «Christentum und Sozialismus stehen sich gegenüber, wie Feuer und Wasser.» *Bebel:* Christentum und Sozialismus. 1887. 16. l.

[2] A szociáldemokraták németországi hivatalos lapja egyik számában (Neue Zeit 22. Jahrg. I. 5.) Kautsky ezeket írta: «Kötelességeink egyik legfontosabbja az igazmondás a társakkal szemben. *Ellenséggel szemben ezt a kötelességet sohasem ismertük el*». És ez nem volt valami elszólás, mert mikor Kautskynak szemére hányták a fönti sorokat, egyenesen azzal védekezett, hogy ő csak azt mondta ki nyiltan, ami ott rejlik minden ember keblén, hogy t. i. elleneinkkel szemben a társadalmi erények megszűnnek kötelezők lenni. *(Fr. Meffert:* Apologetische Vorträge. Zweites Heft. M.-Gladbach 1907. 249. l.)

az ateizmust prédikálja, vagy pláne a vallást eltörölni, megsemmisíteni kívánja, igen téves»[1] és más helyütt: «Mondhatni, hogy az újabb szocializmus és a szociáldemokrácia a vallással szemben közömbös»,[2] mikor ilyeneket olvasunk, nem tehetünk okosabban, mint hogy fölmutatjuk a német szociáldemokrácia «teológusá»=nak, Dietzgen=nek «Die Religion der Sozialdemokratie» c. könyvét, amely szinte kéjeleg a kereszténység kigúnyolásában. Az utcánkban egy kereszt áll — írja — ezen fölirattal: «Legkegyelmesebb Jézus, könyörülj! Szentséges Szűz Mária, könyörögj érettünk». Mily szánalmas vallás az — kiált föl Dietzgen —, mely mindenét a szánalomra építi! Mily hasznavehetetlen polgárok válnak az ily vallás híveiből! — Egy más alkalommal pedig önérzetesen írja: Ezentúl senki előtt alázatosan meg nem görnyedünk. Vallási és profán szentek egyaránt bukni fognak. Véget vetünk minden hitnek; hitnek Istenbe, félistenekbe, Mózesbe s a prófétákba, hitnek a pápába s a bibliába, hitnek a császárba és kormányába.[3] Az újabb szocialisták egyik főembere pedig félreérthetetlenül kiáltja fülünkbe: «A mai szocializmus teljesen vallástalan és egyházellenes. Azt tartja, hogy az Egyház csak a tőke érdekét védő rendőri intézmény, mely égbe szóló váltókkal szedi rá a proletárságot; az Egyház méltó arra, hogy elpusztuljon».[4]

Ime az ateizmus és szocializmus egyidejű föllépésének oka és szembeszökő kölcsönös rokonsága. A vallástalanság megteremti az elkeseredett tömegeket, a szociáldemokrácia fő alkotórészét; s viszont a szociáldemokraták belátván az istentagadás hasznosságát, azt tudatosan terjesztik. Az ateizmus sokkal értékesebb szövetségese a szocialista agitációnak, semhogy azt bármikor is nélkülözni tudná. És ha tudnának mutatni viruló fát gyökér nélkül, hatalmas épületet fundamentum nélkül, a szociáldemokráciát a vallástalanság segítsége nélkül még akkor sem lehetne elgondolni.

[1] *Kovács G.:* A szocializmus. Tudom. Zsebk. 201—203. sz. Budapest, 1907. 186. l.

[2] U. a.: 189. l.

[3] V. ö. *Szilvek L.:* A vallás és szocializmus. Bölcseleti Folyóirat. 1905. 584. l.

[4] «Der heutige Sozialismus ist *durch und durch* irreligiös und kirchenfeindlich. Er sagt, die Kirche sei nur eine Polizeianstalt des Kapitals und betrüge das Proletariat mit dem ‚Wechsel auf dem Himmel'; die Kirche sei wert, unterzugehen.» *Schäffle:* Die Quintessenz des Sozialismus. Gotha. 1906. 63. l. — Sok hasonló idézet található *E. Käser:* Der Sozialdemokrat hat das Wort. Freiburg. 1898.

Az eddig említett szempontokon kívül *lélektani szempontból* is sokat köszönhet a szocializmus az ateizmusnak. Az emberi természetben kiolthatatlan láng lobog a boldogság után. Állítják ugyan, hogy csak a gyönge női szív nem képes Isten nélkül boldogságát megtalálni; de ki merné ezt mondani Strauszról, akinek szavát fönnebb hallottuk? Minden tettük ezt a boldogságot célozza s ezen a földön még sem tudjuk megtalálni; él azonban bennünk a hit, hogy ezen élet után meg fogjuk találni a kielégítő boldogságot. Mi lesz most azzal az emberrel, kinek ez a hite megfogyatkozik? A legszerencsétlenebb teremtmény, kiben megvan a boldogságra való képesség, de nincsen képességének megfelelő tárgya; kit az élet sötét kétségei: homályos származás, céltalan élet, bizonytalan vég összemorzsolnak. Neki boldogság kell, hát keresi itt a földön, a sárban, anyagban. És mondjuk, hogy a legszerencsésebbek közé tartozik, az anyagi javakban dúslakodik, vajjon boldog lesz-e akkor? Az első pillanatban szíve telve van, boldogságából mi sem hiányzik. De lassan-lassan az élvezetek ereje csökken, az anyag lekötő bájai, mint az ópiumos álom színes felhői, foszladoznak s a vége mindezeknek — unalom és életúntság s a kábultságból ébredező lélek nem találhat jobb szavakat állapotának jellemzésére, mint Severus császár szavait: Minden voltam és semmi sem használt, omnia fui et nihil expedit. Használtam az istentagadó-világnézet életreceptjét:

«Wer nicht liebt Wein, Weib und Gesang,
Der bleibt ein Narr sein Leben lang».

Azonban csak az a feleletem lehet rá:

«Ich hab's nach dem Rezept getrieben,
Ach! wär' ich doch ein Narr geblieben!»

Pedig ezek még az úgynevezett szerencsésebbek! Mi lesz hát azokkal, kiknek a földi jólétből semmi sem jutott? Ők is emberek, ugyanazon természettel a boldogság utáni ugyanazon vággyal; még ők nem tudják, nem is hiszik, hogy a szerencse csak árnyék, az élet csalódás, vágyaink megejtő tőrök.

Túlvilági hitüktől a szocializmus, földi javaktól pedig a sors fosztotta meg őket. Mindenütt csak azt hallják, hogy vagyonosnak, vagy szegénynek lenni annyit jelent, mint egyedüli célunkat betölteni, vagy attól örökre elesni; hogy

az üres pénztárca sokkal nagyobb csapás, mint a bűnökkel megrakott lelkiismeret. Végcéljukat kell elérniök itt a földön; már pedig az utolsó célért össze szoktuk szedni minden erőnket. Mindenütt csak fölvilágosító tanokat hallanak: A halál véget vet mindennek, túlvilági élet nincs, jutalmazó Isten nincs. És erre a boldogságra teremtett természet ki nem elégített sóvárgása súgja fülébe: Ede, bibe, comede, post mortem nulla voluptas. Az azelőtt imára kulcsolt kezek ökölbe szorulva követelik az elveszett mennyország helyett a földet minden örömével s élvezetével!

És az ateista társadalom mi címen akadályozza meg az ilyen lázadásokat? Hivatkozik talán valami *erkölcsi törvényre?* Arra az istentagadással okvetlenül együtt járó autonóm morálra, hol az ember maga szabja a törvényeket, maga az isten! Ugyan melyik szocialista nem fog így felelni: Kérem, az én meggyőződésem jelen esetben más törvényt diktál! Sőt ez az önistenítés (autoteizmus) jóváhagyja minden tettét, hiszen ennek törvényei így szólnak: Szeresd önmagadat mindenekfölött; úgy tégy, mintha egyedül lennél a földön stb. Autonóm erkölcstant tanítanak; hát miben áll ez az autonómia? «Nem másban — írja Hartmann — mint hogy erkölcsi dolgokban én vagyok számomra a legnagyobb föllebbezhetetelen bíróság».[1] Nos, ha Istent s a halhatatlanságot elvetjük, erkölcsi tekintetben okvetlenül ide jutunk, abba az állapotba, hol igaz értelemben vett erkölcsről nem lehet beszélni. Nem lehet beszélni művelt embereknek, a legnagyobb elméknek sem, mert megcáfolja szavukat kiváló kultúrtényezők erkölcstelen élete; megcáfolja maga Szent Pál ezeket írván: «Midőn vadállatokkal viaskodtam Efezusban, *mit használ az nekem, ha a holtak föl nem támadnak?* Akkor együnk és igyunk, mert holnap meghalunk».[2] Akinek azt mondja a világnézete, hogy élete s a legutolsó féreg élete közt csak az időtartam a különbség, az a Bölcseség könyve által rajzolt emberrel kiált föl: «Semmiből születtünk és ezután úgy leszünk, mintha nem lettünk volna ... Hamuvá lesz testünk s lelkünk elszéled, mint a gyenge lég és elmúlik életünk, mint a felhő nyomdoka és eloszol, mint a köd ... És a mi nevünk el lesz feledve idő jártával és senki sem emlékszik meg cselekedeteinkről ... *Jertek tehát, éljünk a jelenlevő*

[1] «Nichts weiter, als daß ich höchste, inappellable Instanz für mich in sittlichen Dingen bin.» *Cathrein:* Religion und Moral. Freiburg 1904. 13. l.

[2] Kor. I. 15, 32. s. köv.

jókkal és élvezzük gyorsan, ami teremtetett még az ifjúkorban. Drága borral és kenetekkel töltözzünk és ne múljék el tőlünk az idő virága. Koszorúzzuk meg magunkat rózsákkal, mielőtt elhervadjanak; egy mező se legyen, melyet el ne járjon a mi bujaságunk. Senki közülünk részvétlen ne legyen bujaságunkban, mindenütt hagyjuk jeleit vigasságunknak, mert ez a mi osztályrészünk, ez a mi sorsunk. Nyomjuk el a szegény igazat és ne kíméljük az özvegyet, se ne becsüljük a sok idejű vénnek ősz haját».[1] Igen, úgy van! Ha a sír elnyel minden életet, ha az egész életét embertársaiért áldozó irgalmas apácából és a kicsapongásai folytán erkölcsi hülyeségben elpusztuló emberből haláluk után ugyanaz lesz: egy marék por, hamu és semmi más, hát akkor élvezetektől elkábult fej és nymfák tánca lehet az én ideálom, de az erkölcsös ember semmiképen se. Igaz ugyan, hogy műveltség ad alapot az erkölcshöz, a tudomány előre vihet benne, hanem a legnagyobb tudós és a legműveltebb világfi is a halhatatlan lélek eszméje nélkül Szent Ágoston ifjú éveinek bűnös útjára téved. És ne feledjük, hogy ezt a nagy szentet is az erkölcshöz nem évezredeken át világító tudománya, sem kora műveltségét felölelő neveltetése, hanem egyedül a halhatatlanság érzete vezette vissza.[2]

Az ateizmus tehát erkölcsi törvények nevében nem tudja megakadályozni a szocialista forradalmat. De talán *emberi jogokról* fog beszélni a lázongó proletároknak. Bizony, hiába tenné. Már Proudhon belátta, hogy az Isten, a tekintély és a tulajdon fogalma egy gyökérből hajtanak, és ha az elsőt megingatjuk, vele bukik a másik kettő is. Istent a mai társadalom már megtagadta és mégis annyira mélyedt az elfogultságba, hogy a status quo-t, a jogok és a kötelességek birodalmát továbbra is fenntarthatónak véli, holott minden jog első és legmélyebb forrása nélkül jogról beszélni üres képzelődés. Csak egy példát említek: Úgye mily ridegen érinti még ennek az Isten iránt közömbös társadalomnak is a fülét a szociáldemokrácia tana, mely szerint «a tulajdon lopás»; pedig az eddig említettekből ez nyilván következik! Csak ezen a földön van célom, ez a cél az élvezet, ami tehát ezen cél elérésében meggátol — már

[1] Bölcs. 2, 2—10.

[2] «Disputabam cum amicis meis, de finibus bonorum et malorum Epicurum accepturum fuisse palmam in animo meo, *nisi ego crediderim, post mortem restare animae vitam et tractus meritorum.*» Confess l. VI. c. 16.

pedig ilyen a magántulajdon is — az valami rossz, gonosz dolog.[1]

Vagy talán hivatkozzunk az állam szuverénitására, mint legfőbb törvényhozóra s a törvények kötelező erejének forrására? De honnan ered ez a szuverénitás, miért az állam a legfőbb tekintély? Mert legnagyobb a hatalma. És ha eddig jutunk, a jog és kötelesség igaz fogalmát kiforgattuk, a külső kényszerítés, a hatalom kérdésévé változtattuk át. «A mi erősségünk legyen az igazság törvénye»,[2] tartja ez a vélemény; annyi mindenkinek a joga, amennyi a hatalma. Így tehát a gazdag vagyonának egyedüli védője a hatalom; de ha egyszer eljön az idő, — és ki merné állítani, hogy messze van — midőn a szegények hatalma megbírkózhat a gazdagokéval, akkor a proletárságnak lesz joga elvenni e magántulajdont, mert meg lesz hozzá a hatalma.

Ime, az eddigi sorok megmutatták, mit művel az istentagadás és mint hajtja az embereket a szociáldemokrácia karjaiba. A szocialista társadalom a jövőben a szabadság helyét elfoglaló zsarnoki állam lesz; de még ha elvei a maguk durvaságukban lépnének is életbe, akkor sem okozhatnának nagyobb kárt, mint amit eddig tettek: letiporván a lelkek természetfölötti virágait.

Nem kell azonban kisebbre becsülnünk azon hatást sem, mellyel az ateizmus *közvetett* módon terjeszti a szocializmust. Azon elkeseredett küzdelemnek u. i., mely a vagyontalanok s a jobbmódúak osztálya közt folyik, sok jogos alapja is van — mégpedig a proletárok részéről. A keresztény szellem kiveszett közülünk s helyét a kíméletlen önzés, féktelen gyönyörhajhászat, az erkölcs lábbal tiprása foglalta el. És mikor ezen fekélyes társadalom elé odaáll az anyagi javaktól megfosztott és egyúttal szívtelen urától kiszipolyozott munkás s arcába vágja ennek a társadalomnak bűneit, s lázadozik a tűrhetetlen iga ellen — akkor ugyan ki merné teljesen elítélni ezt a szegény embert! De ki merné azt is tagadni, hogy ez a szíveket megkeményítő, erkölcsöt pusztító, erényt taposó társadalom a vallástalanság teremtménye! Ha igazuk van azoknak, kik a jelen társadalmat képtelennek tartják a szociális kérdés megoldására, egyedül azért van igazuk, mert annak minden rétege ezzel a törékeny istennélküli morállal van átitatva. Csak egy keveset mentsetek meg a

[1] V. ö. *Stentrup*: Der Atheizmus und die soziale Frage. Zeitschr. für die kath. Theologie. 1891. évf.

[2] Bölcs. 2, 11.

keresztény erkölcstanból, csak a kereszténység főbb tanai vezessenek tetteitekben, s a társadalmi kérdés meg lesz fejtve. Gazdag és szegény haladjon az Isten által kijelölt ösvényeken, s akkor az ellentétek kiegyenlítése biztosítva van. Krisztus a földre jött, hogy a sárhoz tapadt lelkeket megtisztítsa, a test fölényes uralmától megszabadítsa, hogy az embereknek új életük legyen és bőségesebben legyen.

Ezzel szemben a vallástalanság evangéliuma új tant hirdet: megszabadítani a testet a lélektől s uralkodni a sár, az anyag fölött. Egy eredetileg eszményi gondolat, a szabadverseny csodás neve alatt megindul az emberek közt az egymást letipró áramlat; a «szeresd felebarátodat» parancsát új jelszó váltja föl: Uralkodj fölötte, hajtsad hatalmadba, amint tudod.[1] És az ütközet végén a gyengébb leverve, összetiporva, mindenéből kifosztva fekszik az erősebb ember lába alatt. Az anyagi hatalom már biztosítva van, még csak a lelkiismeretet kell megnyugtatni, amely egyre háborog, ahányszor rágondol a Megváltónak az irgalmas szamaritánusról mondott példabeszédére. És hogy a zsidó írástudónak adott felelet miatt nekik is ne kelljen pirulniuk, a kiölt keresztény felebaráti szeretet helyébe *altruizmus és humanizmus* neve alatt új felebaráti szeretetet hoznak, amelynek gyámoltjai kapnak ugyan a magasból ledobott kenyeret, — amellyel a gazdagok ellen lázadozó nyomort akarják elhallgattatni — de nem kapnak az alamizsnával szívet is; új szeretet indul meg, amelynek jótevőit az ujságok állandó rovata kidobolja;[2] hol a jótevők balkeze azt is tudja, amit a jobb sohasem tett; hol a szerencsétlenek filléreit ragyogó báltermekben táncmulatság és selyemruha suhogása hozza össze. Mikor azt látjuk, hogy minél nagyobb volt a szerencsétlenség, annál nagyobbat mulatnak a szerencsétlenek javára, nem lesz túlzott azon állításunk, hogy a humanizmus — amely, ha tényleg erény volna, csak legnagyobb helyeslésünkkel találkoznék — legalább is a mai alakjában annyira elüt a keresztény szeretettől, mint a másolat a képtől, sőt mint hamis pénz az igazitól.

A vallástalanság felebaráti szeretete ez a sportszerűen űzött adakozás, az istentagadás irgalmas nővérei ezek a reg-

[1] V. ö. *H. Pesch:* Die soziale Befähigung der Kirche. Berlin, 1899. 201. s köv. l.

[2] Mily gyarló jutalmazás ez a kereszténység fölfogásával szemben: «Munera ne numera aegenis quaecunque dedisti. In coelo numerat, munerat illa Deus».

gelig mulató világfiak! Az egyik oldalon egyre nő a nyomor, a másikon az élvezet és a történelem ismerője komor sejtelmekkel néz e társadalom jövője elé, mert minden nagy nemzet bukását hasonló állapotok előzték meg. Sőt mintha a veszély már legközelebbi lenne; ilyen határtalan érzéketlenség csak a veszélyt közvetlen megelőző pillanatokban szokott mutatkozni, mint a dühöngő orkán kitörése előtt a természet halotti csendje.

Ebből az istennélküli morálból hiányzanak az összes erények, de talán egyiknek távollétét sem érzi annyira ez a társadalom, s egyiknek hiánya sem sietteti annyira korhadását, mint a tisztaságé. Irodalom, művészet, élet, utca egyaránt a tisztátalanság bacillusát lehelik; gyermekek arcáról tűnnek el az ártatlanság rózsái; már fényűzés, pompa, modor, illemszabályok mögül is kirikítnak a rothadó sebek és megdöbbenve, megnémulva érezzük, hogy nincs, nem lehet feleletünk a «Communistisches Manifest» kemény szavaira: «Nincs nevetségesebb dolog, mint a bourzsoázia erkölcsösködő borzadálya a kommunisták hivatalos asszonyközössége ellen . . . Hiszen a kommunisták nem akarják ezt behozni, megvolt ez majd mindig! . . . Legfeljebb azt lehetne a kommunisták szemére vetni, hogy az eddigi kétszínűen elrejtett asszonyközösség helyett nyiltat, hivatalosat akarnak megvalósítani».[1]

És mindazon pazarlás és tobzódás, melyet eddig említettünk, ott folyik a mindennapi kenyérért verejtékező, az élet terhét alig-alig viselő munkás szeme előtt. Mivel fogja a társadalom vígasztalni ezt a munkást, aki egészségét s életét veszélyezteti érte! Talán a munkás megelégedik ezzel a felelettel: Légy rá büszke, hogy munkáddal előre vitted a kultúrát! Érdeklik őt ezek a nagyhangú kijelentések, ha nincs mára való betevő falatja!? Mi köze neki a kultúrához? Mit adott az neki? Hiszen azon is joggal vitatkoznak, hogy a műveltség emelkedésével a bajok nagyobbodnak-e, vagy az előnyök. Vagy azt mondják: Legyen jutalmad, hogy erényesen cselekedtél. Igen, erényesen, de ennek az erénynek

[1] «Nichts ist lächerlicher, als das hochmoralische Entsetzen unserer Bourgeois über die offizielle Weibergemeinschaft der Kommunisten . . . Die Kommunisten brauchen die Weibergemeinschaft nicht einzuführen, sie hat fast immer existiert . . . Man könnte höchstens den Kommunisten vorwerfen, daß sie an Stelle einer heuchlerisch versteckten, eine offizielle, offenherzige Weibergemeinschaft einführen wollen.» (16. l.)

a meghatározását Bebel így adja: «Erényes az, ami szokás; s viszont szokás az, ami egy bizonyos kor belső lényegének, azaz szükségletének megfelel.»[1] Erényesen, de a gerinctelen stréberség erénye szerint, mert csak ennek a morálja tanítja azt, hogy «erkölcsös az, aki a szociális hatalmi viszonyokhoz alkalmazkodik».[2] Láttuk már, hogy az erény fogalmát mennyire kiforgatták, mikor gazdasági tényezők termelvényének tartják és mereven visszautasítnak minden oly tant, mely az erkölcsök terén csak valamit is állandónak tartana. Ellenkezőleg állítják, hogy minden erkölcsi rendszer kora gazdasági állapotának leszűrődése.

Ki csodálja most már ezek után, hogy a túlvilági boldogság vigasztalásától megfosztott munkás nélkülözései közt *okvetlenül* szocialistává lesz? Csak kis ügyesség kellett a vezérek részéről, hogy az ateizmus ezen hatását fölismerjék. Most értjük csak, hogy miért éppen a durva istentagadás a kapu, mely a szocializmushoz vezet és viszont, miért lép föl a szocializmus mindenütt, mint a vallás sírásója; miért szítja az istentagadást az istengyűlölésig; miért nem elégszik meg az ateizmussal, hanem Istent a megtestesült rossznak («Dieu c'est le mal») kiáltva ki, az ateizmust antiateizmusig fokozza.

Hanem ennél a ténynél nem szabad megállanunk. Ha látjuk, hogy a hitetlenség hová viszi az embereket, hát ragadjuk ki őket ennek karjaiból; ha az elfogulatlan nemzetgazdászok nézete megegyezik a nemrég meghalt «halhatatlan» kritikuséval, Brunetière-ével, aki szerint fenkölt morális elvek nélkül a társadalmi kérdést soha meg nem oldhatjuk,[3] siessünk a beteg társadalom segítségére ezen szükséges erkölcsi elveknek, azok összefoglalatának: *a katolikus világnézetnek diadalra juttatásával.*

De sokan kérdik, hogy mit akarunk ezzel a napról napra megtámadott világnézettel. Hiszen súlyos vádakkal, azok egész tömegével állnak elő, amelyekből hangos szóval akarják levonni a következtetést, hogy a katolicizmusnak pusztulnia kell a XX. századból, mert gyökerében képtelen a modern kérdések megoldására.

[1] «Sittlich ist, was Sitte ist; und Sitte ist wieder, nur was dem innersten Wesen, d. h. den Bedürfnissen einer bestimmten Periode entspricht.» *H. Pesch:* Die soz. Befähigung der Kirche. 208. l.

[2] *Jóób L.:* Szocialista erkölcstan. Budapesti Szemle, 1907. 130. k. 210. l.

[3] «On ne triomphera du socialisme, qu'en lui opposant un idéal morale superieur.» *Brunetière:* La renaissance de l'idéalisme 81. l.

Sajnos, hogy e dolgozat keretei nem engedik meg a vádak alapos megcáfolását, s Pascal azon szavainak bebizonyítását, melyek szerint csak azért támadják a katolicizmust, mert azt nem ismerik, vagy rosszul ismerik.[1] Fennen hirdetik, hogy a «katolicizmus eredetében a tudomány természetes ellensége, hogy a tudomány itt bűn, a tudatlanság és butaság pedig erényszámba megy.»[2] Hiába is állítanók ezen mondás mellé Eötvös József bárónak nem vallási rajongásból, hanem a történelem ismeretéből fakadó szavait, melyek szerint amiben Európa népei nem keresztény kortársaikat és az őskor összes népeit túlhaladják, mindaz a kereszténységre vezethető vissza. Fölsorolhatnók minden egyéb védekezés helyett a katolikusoknak a tudomány terén szerzett érdemeit. Szemeik elé állítnók a IX. századbeli Rhabanus Maurus hatalmas tudományos enciklopédiáját (De universo libri XXII.), amelyben nyolc köteten keresztül csak természettudományról beszél. Megemlítenők, hogy a XIII. században Abertus Magnus szabad ég alatt volt kénytelen természettudományos előadásait megtartani, mert nagyszámú hallgatóságát Páris legnagyobb termei nem voltak képesek befogadni. Hivatkozhatnánk Szent Tamásra, akinek az embernek a természetfölötti uralmáról vallott nézetében (Summa c. Gent. III. 112.)[3] benne van az emberiség egész kultúrteendője; Rogerius Baconra, Theodorich von Sachsenre (a szivárvány helyes megmagyarázója), Nicolaus Cusanusra stb. A találmányok s felfedezések terén Guttenbergre, Kolumbusra, Vasco de Gamara (a Nyugat-Indiába vezető tengeri út), Schwartz Berthold franciskánusra (a puskapor fölfedezője). Elsorolhatnók, hogy mily szerepe volt éppen a pápista Olaszországnak a barometer, termométer, teleszkóp, mikroszkóp, asztronómia, hidrodinamica törvényeinek fölfedezésében; mint vették ki részüket az Egyház szolgái a tudományok *legkülönbözőbb* ágából.[4]

[1] «Ils prennent lieu de blasphémer la religion chrètienne, parce qu'ils la connaissent mal.» *Pascal:* Pensées. Paris. Hachette et Cie. 1904. III. k. 2. l.

[2] *Harkányi E.:* Tudomány és katolicizmus. Budapest, 1909. 18. és 24. l.

[3] «Quod creaturae rationales gubernantur propter seipsas, aliae vero in ordine ad eas» c. fejezet.

[4] Csak kuriózum kedvéért hivatkozunk egy amerikai orvos, *James J. Walsh:* The popes and science c. k.-re (New-York. Fordham University Press 1908.), amelyben fönnmaradt okmányokból mutatja ki, hogy mennyit tettek a pápák az orvostudomány, kémiai

Hiába mutatnánk rá arra a tényre, hogy a legrégibb egyetemek az Egyház alkotásai; hogy akik előtt a katolicizmus műveltségiszonyáról ezen támadás elhangzott, azok is éppen egy katolikus püspök bőkezűsége által alapított egyetem hallgatói. Mindezt, ennél sokkal többet[1] fölsorolhatnánk, és mégis hiába várnók az elfogult gondolkodás megszűnését, mert *az elmezavar gyógyítására van ugyan mód, de a ferde gondolkodást helyessé tenni nem lehet* (Larochefoucault).

De a támadás még tovább is folytatódik: A katolicizmus «még a benső gondolkodás szabadságát is elvette».[2] Itt ismét fölöslegesen említenők meg az Egyház mindenkor vallott nézetét, mely a vakbuzgóságot sohasem kívánta;[3] mely mindig tisztelte a tudományt, s ennek föltételéül csak azt tűzte ki, hogy az a tudomány az ész szülötte legyen. Hiába mutatnók meg a támadók ideáljának, a féktelen gondolatszabadságnak a protestánsok közt végzett rombolását, kiknek teológiáját racionalizmusba vitte, tudományát szkeptikussá tette, egységes alapelvtől megfosztotta, az ész képességét letagadta. Hiába mutatnók ki mindazon rágalmak alaptalanságát, melyekben az Egyház, mint a gondolatszabadság üldözője szerepel. Mindezt, sokkal többet megtehetnénk, s mégis hiába várnók ezek után a józan ész ítéletét, mert hiszen *az ész komor férj, ki rögtön távozik, ha dőre neje — a szenvedély dühöngeni kezd* (Lessing).

Ha haladást akarunk, okvetlen össze kell ütköznünk ezzel az emberi haladás ellenségével — írják a katolicizmus ellen. «Ma, mikor a népek versengése óriási módon fokozódott, minden, az ország gazdasági és szellemi fejlődését gátló körülmény veszélyesebb, mint volt régente . . . E gátló körülményt (a katolicizmust) az országos és egyetemleges emberi haladás érdekében okvetlenül meg kell szüntetni.

analízis, anatómia, higénia stb. előmozdítása érdekében. Ugyanez a szerző érdekes cikkben (Priests as pioneers of discovery in electricity. Ecclesiastical Review. 1908. évf. 601. l.) mutat rá a papoknak az elektromosság terén tett fölfedezéseire. Ez hát az «az Ecclesia militans, mely — Harkányi i. m. 7. l. szerint — elfelejt mindent és nem tanul semmit!»

[2] Bővebbet l. *H. Pesch:* Die soziale Befähigung der Kirche Berlin, 1899. 639. l.

[3] *Harkányi E:* i. m. 18. l.

[3] «Nisi aliquid intelligat, nemo potest credere» — írja *Szent Ágoston.* «Non crederet homo, nisi *videret* esse credendum» — mondja *Szent Tamás.*

Tönkremenés büntetésének terhe alatt nem maradhatunk el e téren sem a nyugoti fejlődés mögött. Harcunk nehéz lesz. Tán tönkre megyünk mi egyének, de az ország felvirul majd».[1]

Teljesen igazuk van. A harc elkerülhetetlenségét mindnyájan érezzük. Ha továbbra is a mostani eszmék maradnak trónon, ha nem foszlanak szét hamarosan, mint e dolgozat legelső soraiban említett forró víz buborékjai, oly bukás elé viszik a társadalmat, melytől azt megmenteni mindnyájunk kötelessége. S mivel a beteg társadalom sebeire csak egy orvosság van: a názáreti Jézus szelleme, mivel ebben a szomorú állapotban csak egy oltalmunk van: Krisztus segítsége, csak egy vágyunk lehet: ennek a szellemnek diadalra juttatása, «hogy mindnyájan megismerjék, mert az Atya küldte őt;» csak egy reménysugár éltetheti lelkünket: auxilium Christi venit ad nos tempore tristi. Az óhajtott szabadulást — írja XIII. Leó pápa «Rerum Novarum» kezdetű körlevele végén — a szeretet nagy áradatából kell várni; értjük pedig a keresztény szeretetet, mely az egész evangéliumi törvény foglalatja, mely mindenkor kész magát más javára föláldozni s mely korunk önteltsége s a túlságos önszeretet ellen a legbiztosabb ellenszer, melynek szerepét s isteni vonásait Szent Pál apostol ezen szavakkal írta le: «A szeretet tűrő, kegyes, nem keresi a magáét, mindent elvisel, mindent elszenved».[2] Ennek a szellemnek győzelméért az előcsatározások már folynak, itt-ott már nagyobb összecsapások is történnek; de a döntő ütközetben eszünkkel, tudásunkkal, tollunkkal mi is mindnyájan ott akarunk lenni, hogy a letarolt mezőkön új életre keljen, az oszladozó társadalmat — ha végső percében is — megmentse a kereszténység, az egyedüli, igazi diadalmas világnézet s a feléledő, ismét viruló társadalom hálás szemekkel nézzen a győzelmi zászlókon tündöklő szavakra:

In Christo salus!

[1] *Harkányi E.:* i. m. 30. l.
[2] Kor. I. 13, 4.—7.

A keresztény internacionalizmus és a magyar keresztény megújhodás.[1]

Az ántánt legfelsőbb tanácsában nem talált nyitott fülekre a sír szélére taszított magyar nemzet esdő kiáltása. Ezen nem csodálkozunk; hiszen a tanács tagjai jobban tobzódnak a győzelmi mámorban, mint valaha Napoleon Párisa, Nelson Angliája tette. Egy körülmény kell azonban, hogy mélységes szomorúsággal töltse el lelkünket; és ez az, hogy a nagy világ kereszténységében nem akadt egyetlen nép, amely a keresztény szolidaritás és internacionalizmus nevében felemelte volna tiltakozó szavát a viviszekció borzalmainak alávetett keresztény országnak, Magyarországnak kegyetlen megkínzása ellen.

Szemrehányásunk nem egyeseknek szól. Hiszen a külföld keresztény szeretete megszólalt most is; a pápa december 28-án gyüjtést rendelt a szükséget szenvedő gyermekek javára, a hollandi keresztények üdülni visznek néhány száz lerongyolódott magyar gyermeket, az amerikaiak ebédeltetik a pesti gyermekeket. Köszönet nektek, külföldi keresztény testvérek, köszönet jó szívetekért!

De ez nekünk nem elég! *Mi nem ezt akarjuk! Mi igazságot akarunk!* Tőletek is, de még inkább sajtótoktól, közvéleménytektől, kormányaitoktól. Köszönjük, hogy gondoltok korán hervadásnak indult gyermekeinkre, de miért nem gondoltok arra a mélységesen krisztusi szeretetre is, amely a földig alázott keresztény testvérnép embertelen megkínoztatása ellen az őskereszténység ragyogó bátorságával tudna felemelkedni. Ennek hiányát, a keresztény világtestvériség hiányát panaszolja fel most a magyar lélek. Nemcsak mi nem voltunk eddig eléggé keresztények, de — úgy látszik — a többi népek sem. Vagy tényleg élő keresztény szolidaritás mellett lehetséges volna-e, hogy az ántánt keresztény népei összetett kézzel, páholyokból nézzék, mint marcangolja a neuillyi Circus Maximus-ban a «vén tigris» körme az

[1] Megjelent a «Katolikus Élet» 1920. évfolyamában.

összekötözve porondra dobott keresztény testvérek vérző testét!

A most vajúdó új világ keservei kétszeres erővel kiáltanának a kereszténység eszményeivel átitatott európai közszellem enyhítő balzsama után; *a világkatolicizmusra alig várt valaha a krisztusi testvériség érvényesítésében oly égetően sürgős feladat, mint a világháborútól, forradalmaktól és vörös átoktól megtépázott népek újra talprasegítésében* — és sajnos, ki kell mondanunk, a sovinizmuson felülemelkedni tudó ker. világ testvériségnek sehol nem akadunk nyomára. Nemcsak kakaóra és kondenzált tejre van szükségünk (hála ezekért is!), hanem százszor inkább szomjazza lelkünk egy megalázott nemzetnek morális rehabilitálását és azon keresztény igazságosság parancsainak érvényesítését, amely a győzők diadalittas útjának is tudott a történelemben akárhányszor megállást parancsolni, mikor a győzelmi mámor vagy a hatalom vaksága elragadta őket.

Mikor *Nagy Theodózius* császár 390-ben Kr. u. a lázadó Thessalonikában (Szaloniki) bosszúból vérfürdőt rendezett, *Szent Ambrus* püspök villámot szóró haraggal állott útjába a milánói templomajtónál: «Hogy akarod te kezedet, mely még a meggyilkoltak vérétől csepeg, imára kulcsolni? Ilyen kezekbe hogy fogadhatnád a mi Urunk szent testét, ajkadra az ő vérét! Távozz a templomtól!» Hol van a mi Ambrusunk, aki világgá kiáltsa, hogy a nemzetgyilkolás szörnyűbb bűn, mint volt 7000 thessalonikai lemészárlása, és hogy a bosszúvágy érzetének szításával nem érnek semmit a lourdesi francia zarándoklatok s hogy a montmartrei bazilikát hiába szentelik fel világünnepségek közt, ha elfelejtik a templom Jézus Szíve szobrának jelszavát: «Tanuljatok tőlem, mert szelíd vagyok s alázatos szívű».

Mikor 452-ben *Attila* félmillió hunjának lába megdobbant Róma falai alatt, *I. Leó* pápa az Isten nevében kért és kapott irgalmat az «Isten ostorá»-tól a nép számára. Hol van a mi Leónk, akinek szavára egy halálraítélt nép jajkiáltása megtalálja az utat a győztesek józan belátásához?

A nagy francia püspök, *Bossuet*, a dauphin részére a szentírás parancsai alapján összeállított politikát írt, amelyben a királyokat mérsékletre figyelmezteti. A másik nagy püspökük, *Fénelon* ezt írta: «Családomat szeretem jobban, mint magamat; hazámat jobban szeretem, mint családomat; de hazámnál is jobban szeretem az emberi nemet».

Ó, hát miért hallgatnak most az egész világon az Ambru-

soknak, Leóknak, Bossuetnak, Fénelonoknak utódai! Nincs sehol egyetlen keresztény hang, amely az örök és sérthetetlen keresztény erkölcsi törvények nevében követelne — *nem elnézést, nem kegyelmet, csak igazságosságot.* A kereszténység törülte el a rabszolgaságot; és most a katolikus világlelkiismeret szó nélkül tudja nézni, mint fűzik Neuillyben népek millióit újra rabláncokba.

Ha a keresztény népek világszolidaritása csak tizedrésze volna is a zsidóság bámulatos összetartásának, vagy ha az igazságért halni tudó őskeresztények lelkülete csak kissé is ismertebb volna a keresztény népek között, a sír szélére taszított levert országok további kínoztatása ellen már régen el kellett volna hallatszania a régi kereszténységben annyira ismert «nem szabad» és «nem lehet» megváltó szavának. De így a nagy csendben már-már azt kell gondolnunk, hogy a népek közt a kereszténység még mindig sokkal inkább külsőséges forma, mint lelkeket átjáró meggyőződés.

Hiszen, igaz, a kereszténység tudja legitimálni a háborút is, mint legvégső védelmi vagy büntető eszközt, és mi háborút vesztett ország vagyunk. De minden háború, mely e célokon túlmegy, keresztényellenes, mert természetjogellenes. Egy létéért küzdő nemzetnek titáni erőlködéseit, harctéri durvaságait, rekvirálásokat, stratégiai rombolásokat stb. is ki lehet valahogy magyarázni a háborús állapotok rendkívüli körülményeivel, s a nyugtalankodó keresztény lelkiismeretet — legalább úgy ahogy — elcsitítani. De egy térdre kényszerített nemzetnek ötfelé darabolása, teljes kizsákmányolása, óriási megsarcolása, ingóinak (vasúti kocsik, gépek, gyárak) elvétele, ingatlanainak a tönkrement valuta kihasználásával potom áron való összevásárlása, a wilsoni pontoknak s az önrendelkezési jognak — ami előttünk léprevivő csalétek volt — olyan megtagadása, hogy az a megengedett háborús esetek kereteibe semmikép bele nem helyezhető, gyermekek s csecsemők, özvegyek, gyenge nők kiszolgáltatása (még a háború után is) a legnagyobb nyomornak: mindez a szívtelen kegyetlenség, hatalmi tobzódás és pogány bosszúvágy olyan megtestesítése, hogy a *VII. Gergely, VIII. Bonifác, VII. Piusz* és *IX. Piusz* tradicióival bíró világkatolicizmus tiltakozását méltán vonhatná magára. Legimponálóbb akkor volt a katolicizmus, mikor vezérei *Salernoba, Avignonba, Fontainebleauba, Gaétába* tudtak menni, de az igazságért mégis szót emeltek. Igen, nagy volt a világháború bűne, de nem kevésbbé nagyobb bűn ezért a bűnért azt a magyar népet

tenni felelőssé, amelyet — a legkisebb anyagi előny reménye nélkül — egyedül az adott szó szentsége, tehát becsületessége sodort a harcterekre.

Hiszen ma már egyre általánosabban terjed a belátás, hogy a világháborúért kizárólag se egyes népeket, annál kevésbbé egyéneket felelőssé tenni nem lehet. Az előidéző okok közül a győztes hatalmakat legalább is annyi rész terheli, mint a legyőzötteket. A háború igazi okozóinak: a gerinctelenségnek s jellemtelenségnek, a vérszopó nagytőkének s hazug diplomáciának, a közimmoralitásnak és erkölcsi eldurvulásnak, a kölcsönös bizalmatlanságnak és fegyverkezésnek, vagyis egyszóval a társadalom elkereszténytelenedésének nálunk sem emeltek több oltárt, mint ántántéknál; nálunk sem égett több tömjén a pogány bálványok előtt; nemcsak a mi sajtónk uszított és nemcsak mi imádtuk a mammont. És mégis most minden bűnhődést egyedül nekünk kell nyögni, mintha mi lettünk volna a világgyujtogatók. *Hol marad főkép a világkatolicizmus lelkiismeretének s a keresztény szolidaritásnak feljajduló protestálása, mely szentambrusi felháborodással kiáltaná a világnak, hogy az új világtörténelmet nem szabad nemzetgyilkolással kezdeni?!*

Miért nincs visszhangja *XV. Benedek* karácsonyi allokuciójának: tartós béke csak akkor lesz, ha «*legyőzött népeket méltányos bűnhődésre, de nem megsemmisítésre ítélnek!*»

*

És mégis: egyetlen reményünk csak a keresztény ébredés lehet. Az a keresztény ébredés, amelynek előjelei (csak előjelei) feltüntek a vörös rémuralom bukása óta és amit a hitélet felfrissítésével *teljes keresztény megújhodássá fejleszteni* ma legsürgősebb feladatunk.

Mert — valljuk be — nemcsak a világ népei közt kevés a keresztény lelkület, hanem bennünk is. Ugyan hol volt meg közöttünk a keresztény szellem, mikor a villanycsillárok fényözönében gondtalan mámorban tudtak úszni a táncoló párok és ugyanakkor az éhező tömegek topogva fagyoskodtak a kenyeres boltok előtt? Hol van még onnan a keresztény lelkület, ahol a «keresztény» pártokban robbanásig menő személyi harcot tudnak vívni egy mandátumért, de nem az ügyért. Most még az egész keresztény nekilendülés csak plakátozás, jelvényezés, egyletezés, gyűlésezés köztünk; a mélységes keresztény meggyőződés alapjait lerakni — ami nélkül tartós keresztény restauráció el sem gondolható — még a

jövőnek lesz elengedhetetlen feladata. Olyan időben, amikor mindenütt fegyelmezettlenség és fejesség dúl, amikor a nyomor kísérlete ott settenkedik már a becsület eddig megközelíthetlennek hitt vára alatt is, amikor a csalást és lopást már-már menti az éhes gyomor, amikor a színházak s mozik démonjai tovább is fonják erkölcstelen béklyóikat, amikor mulatnak az ezrek és nyomorognak a százezrek, és ez mind a «keresztény újjászületés» korában, akkor fokozottan szükséges hangoztatnunk, hogy keresztény megújhodásunk ma még csak a felszínen mozog és nem tudott még leszűrönközni a nemzeti lelkület mélyére. Az ántánt államok nem eléggé keresztények, de mi sem vagyunk még keresztények, bármennyire hangosak is a falragaszok a kereszténységtől.

Pedig — ismételjük — ha a mult esztendő tapasztalatait értékesíteni tudjuk, nagy magunkrahagyatottságunkban egyedül a *teljes* keresztény restaurációtól várhatjuk a nemzet talpraállását. És ha senki a világon nem emel szót érdekünkben, hát emeljük fel mi a kereszténység acélfürdőjében újra izmosult, a sír mélyéről is eget kérő élniakarásunkat!

Megrendült lélekkel térdeljen most a magyar nemzet Krisztus keresztjéhez, hajtsa vérző homlokát bizalommal irgalmas kezébe, hogy adjon nekünk jobb, nyugalmasabb, boldogabb új ezerévet s *erkölcsében megújhodott, erőteljes keresztény Magyarországot*. «Szánd meg Isten a magyart, kit vészek hányának, nyujts feléje védőkart tengerén kínjának!»

Vallási renesszánsz jelei korunkban.[1]

Légió azoknak száma, akik ma vallást, sőt kereszténységet hirdetnek s kívánnak, de azért egyházról hallani még nem akarnak. «A vallás szabad kikötő, — írja *Faulhaber*[2] — melyben a világ minden tájáról a legkülönbözőbb zászlóval horgonyozhatnak hajók. Az Egyház hadikikötő, melybe csak meghatározott zászlóval és jelszóval lehet bejutni.»

Sokan vannak ma ilyen «útkeresők», akik keresnek ugyan vallást, de a régi Egyház nélkül. Vallás és Egyház előttük egymással szembenálló fogalmak és ezért nem szűnnek meg hangoztatni, hogy istentkereső útjukon vezetőre nem szorulnak.

Kellene nekik valamilyen vallás, soknak Krisztus is, de lehetőleg olyan Krisztus, aki csupa jóság, csupa szeretet, semmit nem parancsol s főkép nem — Isten. Innen magyarázható, hogy Krisztus személyét mindenáron el akarják választani az Egyháztól s dogmatikájától. A «*nagy Názáretit*» tisztelnék, de már fáznak a tantól, amelyet az Egyház az ő tanítása gyanánt hirdet. Vallás kell, de Egyház nem! Isten kell, de vezető Hozzá nem!

«*A vallás csak érzelem dolga*»; ez náluk elfogadott tan. Az ő vallásuk az érzelem s nem az értelem terméke; a szívből ered s az ész nem támogatja; a fantázia szülötte, nem a logikáé; intuicióból fakad, nem reflexióból. Persze akkor a vallás nem lesz több, mint gomblyukba tűzött poetikusan illatozó virág, amit hordunk, hordunk, míg éppen el nem vetjük.

Éppen mert az érzelem annyira egyéni, innen magyarázható *az «útkeresők» egyéni vallásának ezernyi változata.* A régi századok gnoszticizmusa, a buddhizmus, a régi nemzeti pogányság, teozófia, antropozófia stb., mind újra éled ma s elöntik a könyvpiacot a hangzatosnál hangzatosabb című könyvek: «Der Kampf um die Weltanschauung», «Neue Pfade zum alten Gott», «Im Kampfe um Gott und

[1] Megjelent a «Katolikus Szemle» 1921. évfolyamában.

[2] *Faulhaber:* Zeitfragen und Zeitaufgaben. Herder. 1915. 329. lap.

das eigene Ich», «Vom Nichts zum Glauben», «Buddha und Christus», «Ich suchte dich Gott» stb. Egészen elütők ezek a könyvek egymástól, csak egyben egyeznek meg: a kereszténység nekik nem elég, új valamit kérnek helyébe. Újat? S vajjon mit? Hajmeresztő együgyűségeket keverve filozófiai szakkifejezésekkel; de semmi megnyugtatót, semmi energiát-adót az élet nehéz harcaira!

Teljes zűrzavar.

Van tehát korunkban vallási ébredés, de ez sokszor még teljesen zűrzavaros fogalmak kaosza és az érzelmek anarchiája. Ez ma komoly akadálya az igazi vallásosságnak s annál nehezebb ezzel küzdeni, mert egyesek vallásos szükségleteihez kitűnően illik s viszont némely pontban a kereszténységhez is mintha közelednék. Pedig mégsem más ez, mint «*höflicher Atheismus*». (Schopenhauer.)

«Vallás» nélkül élni ezek az emberek már nem tudnak, dogmákkal élni meg nem akarnak; ez a zavaros panteizmus tehát kitűnő *valláspótlékká* válik előttük. Nem hisznek a csodákban, de szellemeket idéznek; hitetlenek és hit után vágyódnak; tagadják a tekintélyt s oly szívesen tapadnának oda valami Fensőbbhöz, Erősebbhez, akire támaszkodhassanak. Egyik részük bele merül az okkultizmusba s benne is marad; a másik teozófussá lesz; a harmadik pesszimistává; a negyedik a kereszténységet akarja tovább fejleszteni, a modern lélek igényeihez alakítani.

Valóságos bábeli zavar! Mindegyikük vallásról beszél, de mindegyik mást és mást ért rajta. Az egyik a vallást a kötelességteljesítésben látja. «A tulajdonképeni imádságot, amelyben az ember segítséget keresve egy kívüle álló második személyhez fordul, többé nem ismerjük. A mi imádságunk a munka, az alkotás azon irányban, amelyre rendeltettünk . . . Vallásosnak lenni azt jelenti, hogy az ember létét egy nagy megfoghatatlan egésznek részeként öntudatosan szépséggel, egységes tartalommal, maradandó értékkel látja el, amennyiben érzéssel, gondolattal és cselekedettel helyeseljük a természetet áthatő fejlődési gondolatot.»[1] *Schleiermacher* «dogmátlan kereszténységet» akar. *Paulsen* szerint a

[1] *Sawicki:* Az élet értelme. Ford. a budapesti növendékpapság M. E. I.-ja. Budapest, 1920. 239. l.

vallás lényege a végtelennel szemben érzett tisztelet; s a hitigazságok és dogmák csak esetleges és lényegtelen része a vallásnak. *Wundt* szerint a vallás «az erkölcsi eszmények konkrét érzéki megtestesítése». *Ziegler* szerint a vallásos hit a végtelen érzetében gyökerezik stb. Nos, azután jönnek az ész vallása, urak vallása, eszmék vallása, részvét vallása, a napfény vallása, az újjászületés vallása, az istentkeresők vallása, a gondolkodás vallása, Wodan vallása.[1] Igazán eszünkbe jut a Szentírás szava: «A veritate quidem auditum avertunt, ad fabulas autem convertuntur».

«Korunk szívesen vonja be magát bizonyos vallásos mázzal, egészen le a színházi deszkákig; a vallásos szónak azonban valami különösen általános értelme van s még ez is ingó határok közt mozog . . . Vallásosnak lenni nem ellenkezik a modernséggel, azonban egyháziasan vallásosnak lenni, ez szörnyen nem modern.»[2] *Faulhaber* püspöknek e megállapítása kapcsán fölmerülhet a kérdés, mi az oka, hogy ha annyira vágyódik vallás után a mai lélek, mégis oly nehezen találja az utat a kereszténységhez?

A feleletet három pontban foglaljuk össze: 1. A materializmus elszoktatta őket minden pozitív vallástól. A kereszténységet tehát elviselhetetlenül szigorúnak találják, sokkal jobban ízlik nekik ma még a híg panteizmus. 2. Elképesztő tudatlanság s mégis fölényes ítélet a vallási dolgokban. 3. Az evolúció alkalmazása a vallás igazságaira is.

A hazavezető utat ezért nem találja még meg az ember. Úgy szaladgál, mint *Goethének* szerencsétlen patkánya, amely mérget evett: egyik sarokból a másikba rohan s keresi szomjúságtól izzó nyelve az enyhítő nedvességet; ami csak útjába esik, mindent felhörpint, de kínja annál nagyobbá lesz és szomja olthatatlanná nő.

A vallási kérdés ezek számára ugyan ma már terpeszkedő szfinksszé változott, amelyik a szellemi országút egyetlen vándorát sem hagyja elmenni komoly kérdés és állásfoglalás nélkül; de szörnyű tragikuma az emberi léleknek, hogy mikor epedve keresne szabadulást, az elhagyott Krisztus szemébe még mindig nem tud feltekinteni.

[1] *Cathrein:* Katolikus világnézet. Ford. a budapesti növendékpapság M. E. I.-ja. Budapest, 1911. 529. l.

[2] Allgemeine Rundschau. 1913. évf. 155. l.

A mozgalom vallási jelentősége.

És mégis ezek a küzdő lelkek egy fokkal már közelebb állanak a katolicizmushoz, mint a mult század durva materialistái. Valósággal hajtja őket a lelki nyugtalanság, hogy társadalmi és politikai életben, szépirodalomban, szaktudományban és mindennapi beszélgetéseikben egyaránt vallási témák megoldásával birkózzanak. Míg ugyan egyesek kiéheztetett lelke — legalább egyelőre — beéri az első oázissal, amelyre éppen akadt, legyen az teozófia, spiritizmus, misztícizmus stb., mások már ezen is túlvannak, a kínzó kétely nem hagyja őket nyugton pihenni ezeken az átmeneti állomásokon; főleg azokat nem, akiket temperamentumuk, vagy fiatalkori neveltetésük visszajáró emlékei komolyabb vallási életre jelöltek ki.

Ez már nemcsak segélykiáltás a lelki lerongyolódásból, ez már a lélek honvágya a magasabb, örök értékek után. Ezek már *Faust*-tal így beszélnek:

Es ist jedem eingeboren,
Daß sein Gefühl hinauf und vorwärts dringt,
Wenn über uns im blauen Raum verloren
Ihr schmetternd Lied die Lerche singt,
Wenn über schroffen Fichtenhöhen
Der Adler ausgebreitet schwebt,
Und über Flächen, über Seen
Der Kranich nach der Heimat strebt.

Főleg az irodalom bőven szolgál ilyen útkereső lelkekkel, akik még nem jutottak el ugyan a katolicizmus teljes birtokába, de vagy megkapta már őket az idegenben is az Egyház fönsége, vagy egyenesen már a szentély küszöbén állanak. Ezek szavaiból ugyan még csak itt-ott csendül ki egy-egy keresztény hang, itt-ott fogja meg lelküket egyik-másik katolikus tan vagy intézmény, de legalább már megtették az első lépést, mikor az Egyházban a fegyelem s energia iskoláját, a szociális nyomor enyhítőjét stb. üdvözlik. Ilyenek a franciáknál pl. *Maurice Barrès*, («La Grande Pitié des Églises de France,» «La Colline inspirée»), *Henri Lavedan*, *Alfred Capus*, *Pierre Lasserre*, *Émile Faguet*, *Charles Maurras*, *Charles Péguy* stb.

Az olasz irodalomban a világháború után keltett feltűnést az azelőtt Rómát támadó nagy írónak, *Giovanni Papini*-nek műve, a «Storia di Cristo», amelyben már a legtisztább

katolicizmus lángjai lobognak. Vele egyúton járó nevezetesebb olasz írók: *Giulietti*, *Marchi*, *Matilde Serao* stb.

Ezek nagyrészben már egész közel járnak a katolicizmushoz; mindnyájuk világosan látja, hogy szabadulásukat a gondolatzavarból csak az eddig hamupipőke sorsára kárhoztatott vallástól remélhetik. Ma már nem elmaradottság jele, mint volt a mult században, és nem játszik megbecsültetésével, ha valaki Istenben hisz.

Ezek már rájöttek arra, hogy az istengondolat kikapcsolása szükségszerűleg fosztotta meg az államot, társadalmat s a családi életet a nyugodt fejlődéshez szükséges szilárd alaptól s hogy a napi vélemények futóhomokján tartós épületet emelni nem lehet. Látják, hogy soha annyit nem beszéltek, vitatkoztak a lélekről, mint napjainkban s mégis lelketlenné lett körülöttünk a világ, mert az Istenétől megfosztott világban minden kimozdul rendes helyéből. A mai ember ebből a zűrzavarból szeretne rendhez jutni, ebből az antropocentrikus kaoszból menekülni akar a teocentrikus kozmosba.

A merő technikai kultúra csődjének belátására különösen jó alkalom volt a világháború, amely kijózaníthatott minden kultúraimádót. Megtanultunk a tenger alatt járni s a szelek szárnyán repülni, igánkba fogtuk a villamosságot s lenyügöztük a tengert, de rájöttünk, hogy belül, az emberi szív mélyén, csak ugyanolyan durva szenvedélyek uralkodnak, mint Homeros vagy Julius Caesar, Nagy Károly vagy a harminc éves háború korában.

Ezek az «útkeresők», ha még nem is találtak rá teljesen az igaz Egyházra, de legalább a legtiszteletreméltóbb történeti jelenséget látják már benne. A gótikus templomablak festményeinek körvonalait csak kívülről szemlélik ugyan még, de már ez is tetszik nekik; hát ha még tudnák, hogy a kívülről összevisszaságban szaladó színes üvegdarabok csak belülről nézve olvadnak tökéletes harmóniába!

Az ügyes formában előadott katolikus tan erős visszhangra kelhet már ezekben a lelkekben is s az evangélium toborzó ereje ezeket egyre jobban ejti is hatalmába. Szó sincs róla, innen még nagy út vezet a katolikus teljes orthodoxia vallásos gyakorlásáig, de legalább útban vannak hazafelé az Egyház kebelébe és megvan a remény, hogy kellő segítség mellett haza is találnak.

Akik már hazataláltak...

Az Isten útjai csodálatosak.

Sok embert nem apologetikus érvek s észbeli bizonyítékok hoznak vissza az Egyházhoz, hanem a hitetlenségnek saját magukon megtapasztalt erkölcsi csődje. Egyesek eljutnak az Egyházhoz «a syllogismusok bazaltútjain» (Prohászka) is, de másokat a csalódások, szenvedések, tapasztalatok, az erkölcsi dekadencia «deductio ad absurdum»-a vezet vissza Istenhez.

A mai vallásos gondolkozásnak az első lapokon festett képe nemcsak komor, hanem — hála Istennek — nem is egészen teljes. Hiányos volna ítéletünk, ha korunk egész vallási mozgalmát kimerítve látnók az emberi lélek fönt ismertetett homályos sóvárgásával valamiféle vallásos ihlet és ellágyulás után.

A legelőkelőbb szellemek világában olyan jelenségek is mutatkoznak, amelyek a katolicizmus értékének teljes felismerését hirdetik és igazat adnak. *Ollé Laprune*-nek, ennek a mélyen gondolkodó francia bölcselőnek, aki a mult század végén, a francia katolicizmus legkritikusabb idejében így írt: «Úgy látszott, hogy a világ belefáradt Krisztusba és azt lehetett volna gondolni, hogy Krisztus visszavonult, vagy legyőzetett. Hanem másféle hangok kezdenek csendülni. A modern gondolat visszatér Krisztushoz és Krisztus veszi kezébe az irányítást... Azt mondják magukban az emberek, hogy amely napon ez az újjászületés beteljesedik, a nyugtalan ész megtalálja az örömet és a békét».

Rá akarunk tehát itt röviden mutatni erre az örvendetes mozgalomra is. Arra a tényre, hogy az utóbbi évtizedekben, de főként a XX. században a vallás után sóvárgó lelkek kóborgó sajkája egyre gyakrabban köt ki a katolicizmus kikötőjében és — ha szabad ezt a börzei kifejezést használnunk — a világnézetek küzdőterén a katolicizmus valutája ma hatalmasan felébe emelkedik egyéb vallásokénak.

Meglepő már az az elismerés és méltánylás is, amellyel a katolikus felfogástól eddig távol álló egyének a katolicizmus kultúrerejéről s annak szükségességéről beszélnek, és pedig nem annyira a multra, mint inkább a háború romjaiból építendő új világ jövőjére nézve. Egyre többen látják be pl., hogy a szociáldemokrácia kilengései ellen egyetlen hatalom a katolikus Egyház. Büszke dinasztiák összeomlása

s a vérvörös orosz láng felcsapása kellett, hogy az emberiség eljusson ehhez a belátáshoz.

Ez az Egyház a világháború tomboló viharjai között a legnagyobb nyugalomban helyezte el szervezetének záróköveit, midőn 1917 pünkösdjén közzétette az egyházjogi kódexet és ezzel évszázados jogászi várakozásokat vitt teljesedésbe.

Ez az Egyház az új Európában is csodálatos gyorsasággal tudott munkába állani. Róma nemcsak legelső diplomáciai központtá vált, ahová nem-katolikus államok is sietve küldik képviseletüket, hanem magukban az összeomlott államokban is rendületlenül folytatja lélekmentő munkáját, bebizonyítva ezáltal, hogy ugyanaz az isteni erő kering benne, amelyek segítségével 1500 évvel ezelőtt győztesen kiállotta a mai világháború akkori elődjének, a népvándorlásnak ostromait.

A katolicizmus által elért legszebb külsőpolitikai sikerek, sőt a számbeli megerősödés sem jelenthetne azonban igazi örömet, ha nem járna együtt a népek s egyének életében a vallásos élet s egyéni megszentelődés fellendülésével is. De éppen az a jellemzője napjaink katolikus renesszánszának, hogy a lélekből, az ember bensőjéből indul ki és elsősorban az egyén lelki világát kapja meg.

Mint ment át az újjászületö emberi lélek a vallási válságok fokozatain, erre nézve a legérdekesebb tanulmányokat Franciaországban végezhetjük, ahol a lelkek és tömegek elkereszténytelenedése is a legnagyobb volt s ahol a köztársaság leghangosabban tüntetett vallástalanságával. Gondoljunk csak a 80-as évekre, a naturalizmus, determinizmus és hasonló áramlatok tombolására, Renan és Taine korára; amidőn az intelligencia a vallás megvetését az elegancia netovábbjának tartotta és sem erkölcsben, sem világnézetben, sem eszmékben biztos támpontot nem ismert.

A feleszmélés első jelei már a 80-as években mutatkoznak, amikor a durva materialista tanoktól csömört kapott emberek ismét akartak a lélekben s a túlvilágban hinni.

Legelső jele volt ennek a tudományból való kiábrándulás. Addig azt várták attól, hogy megoldja a lét minden kérdését; most már kezdenek bizalmatlanok lenni vele szemben s Brunetière egyenesen «a tudomány csődjéről» beszél. Ezzel együtt a romanticizmus és miszticizmus láza kapta meg a lelkeket, akik fölfedezték, hogy

Több dolgok vannak földön és égen
Horatio, mintsem bölcselmetek
Álmodni képes.

A hitetlenség és a babona birodalma szomszédos tartományok és így érkezett meg a hitetlenségből kivergődni akaró ember először azokba a homályos szalónokba, ahol asztalok táncolnak, ezüst forintok szaladnak a körbeírt abc-én, szellemek kopognak, astrológusok jósolnak és százával jelennek meg az okkultizmust tárgyaló s tanító könyvek. Ez a miszticizmus csak túlságos reakciója volt annak a lefojtott léleknek, amelyet az eddigi materializmus a test uralma alá akart hajtani. Addig csak a természettudományos megfigyelés ért valamit, most meg csak az idegek reszkető átélése és a fantasztikus jelenségek.

E túlzott miszticizmus után jöttek végül az első komoly lépések is. A fiatalabb francia nemzedék azt kezdte kutatni, hogy az emberiség örök kérdéseire a vallás nem tudna-e megfelelőbb választ adni, mint ezek a vizenyős spiritiszta szeánszok.[1]

A visszahatást erősebben a 90-es években kezdik Bourget, de Vogué, Brunetière. A XX. század elején, éppen Combes elvakult egyházüldöző törvényei között, még jobban terjed a józan belátás. A szellemi élet legkiválóbbjai, Claudel, Francis James, Bertrand stb. találnak vissza az elhagyott Egyházba.

Azok a szépírók, akik lélektani elemzéseket kezdtek nyujtani műveikben, csodálkozva látták, hogy a fiatal nemzedék mint falja az ilyen könyveket. A lélektan pedig előkészítette a lelket a vallás honfoglalásához. Az idealisztikus filozófia még nem vallásosság ugyan, de olyan szükségleteket ébreszt a lélekben, amelyeknek aztán csak a vallás tud megfelelni.

Komoly hatást gyakoroltak ezekre a franciákra az idegen írók is (George Eliot, Dickens, Kipling, Tolstoj, Ibsen, Björnson), akik egy-egy lökéssel siettették a naturalizmus csődjét. És beállott egy új — ugyancsak furcsa — periódus, amelyben a katolicizmus csodás erkölcstana s liturgiájának művészeti ereje foglyul ejtette azokat a lelkeket, akik annak dogmatikájával még mindig nem tudtak megbarátkozni.

Csak 30—40 évvel ezelőtt is ugyan melyik szerző művében akadtunk volna evangéliumi citátumokra, példabeszédre,

[1] *Wolfinger:* Vom Geiste d. französischen Jugend. Stimmen d. Zeit. 1922. 448. s köv. l.

hogy evangéliumi szellemről ne is beszéljünk? Bibliai dolgok legfeljebb gúnyképen szerepeltek. Ma már nem úgy van![1]

Legfőkép mutatja ezt a változást az a szerep, amelyet az Úr Jézus személye foglal el a mai irodalomban, drámában, lírában, regényben egyaránt. Akinek egy percre is eszébe jutnak az élet kérdései, többé Krisztus alakja előtt szó nélkül el nem mehet. Talán az őskereszténység óta soha annyira az elméket nem foglalkoztatta Krisztus és terve: mit akart Ő?[2]

Már most miért fontos az irodalomnak ez az irányváltoztatása? Azért, mert a hitetlenségnek is az irodalom volt első terjesztője! Amit semmi filozófia el nem tudott volna végezni, elvégezte a regény. Körülbelül 1880 óta kezdődik azonban a francia irodalom hazatérése.[3] Ugyan még a romanticizmus és miszticizmus kerülő útjain; de örüljünk annak is, mert a jóakaratú, kíváncsi hitetlenség könnyebben fog hazatalálni, mint a régi, önelégült anyagelvűség.

A konvertiták tanusága.

Egy lélek története, amelyik rátalál Istenre, hogy őt újra imádja, fölér a leghatásosabb apológiával. Helyénvalónak tartjuk tehát néhány szóval megemlékezni a legutóbbi neves konvertitákról is, akiknek visszatérése a katolikus Egyházba nemcsak az Egyház igazságáról beszélt, hanem legkomolyabb gyümölcse s tanuja a modern lélek vallási érdeklődésének. A teológusok közt említsük csak Newman, Manning, Ward, Faber, Hurter, Lämmer, Krogh-Toming neveit; a politikusok s publicisták közt Adam Müller, Beckendorf, Philipps,

[1] Ma már a színpad sem fél hasonló tárgyú daraboktól. Pl. *Claudel:* L'Annonce faite à Marie. *Gheon* (konvertita) híres *Sz. Cecilia* és *Sz. Elek misztériumai. Janot:* La Moisson. *Variot:* La Rose de Rosein. *Bourget:* Monica stb.

[2] Kiválóbb irodalmi vallásos termékek pl. *Sudermann:* Johannes; *Brunn:* Der Täufer; *Hauptmann:* Versunkene Glocke; *Frenssen:* Hilligenlei; *Rosegger:* J. N. R. J. stb., melyek minden kifogásolhatóságuk mellett is egy új szellem ébredésének jelei. A franciák közül felemlítjük *Bourget:* Le sens de la mort, Un drame dans le monde; *Bertrand:* Sanguis martyrum; *Bazin:* Le blé, qui lève, La barrière; *Bordeaux:* La petite croisade, Les yeux qui s'ouvrent, La resurrection de la chair; *Hemon:* Maria Chapdelaine; *Casin:* Decadi stb.

[3] *Trampe:* Heimkehr. (Ein Kapitel aus der modernen französischen Literatur). Akad. Bonifatius Korrespondenz 1913/14. 39. l. s köv.

Bickell, gróf Holstein; a művészek s írók közt Stolberg, Werner, Overberg, Wasmann, Solowjew, Hensel, Hahn-Hahn Ida, Lady Fullerton, Benson, Ruville stb. neveit.

Hát ha valóban annyira lejárt és idejét mult ócskaság lenne a katolicizmus, vajjon jönnének-e hajlékába a szellemnek legkiválóbb arisztokratái, akiket születésük, neveltetésük idegen mezőkre helyezett s akik — sokszor évtizedes megrendítő viaskodás után — találnak rá az igazság útjára! Ha életrajzuk olvasásakor látjuk azt a sok beléjük nevelt előítéletet, amelyet előbb legyőzniök, azt a sok külső akadályt, amelyet elhárítaniok kellett, csak akkor tudjuk értékelni azt a bizonyító erőt, amit a legutóbbi század nagy konvertitáinak áttérése szolgáltat a katolikus vallás igazának. Mikor némelyik hosszú évtizedek tévelygése után rátalál a régen keresett «igazi gyűrűre», a kereszténységnek előtte eddig nem is sejtett szépségeire, elömlik lelkén az a leírhatatlan boldogság, amely egy Andersen-mesében elfogta a szépséges habkirályleány lelkét, mikor tizenötödik születésnapján először engedték fel őt a tengerfenéki királyi palotából a tenger színére s először látta életében a nyugvó napot s az aranybíboros felhők csodás panorámáját.

És mindegyik lélek más és más úton jutott el ugyanahhoz a célhoz!

Akiket az apológia nem tudott megmenteni, azokat sokszor a lelki hajótörés és saját életük csődje nyert vissza Krisztusnak. Itt van pl. Louis de Cardonnel, akinek gondolatát bűnökben és kételyek közt eltöltött fiatalság után egy leány halála tereli az ég felé, kimenekül a szalonokból és — pappá lesz.

Itt van Adolphe Retté, aki az anarchia és erkölcsi piszok dicsőítése után megírja «De Diable à Dieu» című önbeismeréseit és bencés szerzetessé lesz.

Paul Verlaine előtt a fogság elhagyatott magányában tárul fel életútjának tévedése, amelyen eddig gondtalanul járt és most a tékozló fiú fellángoló szeretetével veti magát gyermekkora Istenének karjaiba.

Huysmans az első lépést a konverzió felé liturgiánk hatása alatt tette. Adolf Retté a kegyelem első sugarát egy fontainebleaui szocialista gyűlés után kapta, amelyen dühös beszédet tartott a vallás ellen. A nép közül megkérdezte valaki: «Hogyan volt kezdetben?», s be kellett vallania az istenített tudomány tehetetlenségét e kérdéssel szemben. Ez a pillanat döntötte el megtérését.

Egyiket a liturgia szépsége, másikat az Egyház lélekkeresésének buzgósága, az Egyház áldozatkészsége, az Egyház lelkiéletének mélysége s annak felemelő, megtisztító hatása, boldogságot lehelő istenközelsége stb. hozza vissza a katolikus Egyházba. Annyi úton tud szólni Isten a lélekhez!

Igazat kell adnunk Pageynek, az angolországi vallásos mozgalmak kitűnő ismerőjének, mikor azt írja, hogy a konvertiták élettörténetére támaszkodva joggal állíthatjuk, hogy nem találni két konvertitát, kik ugyanazon az úton jöttek volna vissza az Egyházba.

Nagyon jól tudjuk, hogy a vallásos élet újjászületésének fentebbi jelei ma még csak a világvárosokban, a szellemi élet legfelsőbb fokain, a tényleg műveltek, tanultak kicsiny körében mutatkoznak, akik maguk is aktív részt vesznek a tudomány előmozdításában. Sajnos, kisebb helyeken vallási reneszánszról beszélni ma még nem lehet.

A kis helyek intelligenciájának tudása, sajnos, sokkal felületesebb, semhogy be lehetne velök láttatni, hogy vallási s filozófiai «egyéni» s «eredeti» nehézségek ma már éppen nem «modernek», már évtizedek, vagy századok előtt megcáfolt ellenvetések; emellett erkölcsi életük is sokkal inkább elmerült az anyagiasságba, semhogy a lélek halk panaszát észrevehetnék.

Igaz, hogy a materializmus, mint elmélet, haldoklik; de azt is látjuk, hogy mint életet irányító tényező nyílt sírja szélén is szörnyű orgiákat ül még. De ismerve azt a befolyást, amelyet az emberi szellem legjobbjai mindig kifejtettek a milliókra, örülnünk kell, hogy ma már legalább a tudományos történetírás, filozófia, filológia, művészet és irodalom legkimagaslóbb csúcsain egyre erősebben csendülnek meg a katolikus harangok s viszik szét, majd a vallásos élet megszeretését a hétköznapi s mindennapi élet mélyeibe is.

Harc az Istennel.[1]

A fővárosi és nagyobb vidéki helyeknek az üresség̃től kongó vagy legjobb esetben csak a nők által látogatott templomai, a vallásunk ellen katolikus emberek társaságában is folyton megújuló támadások és százszor megcáfolt rágalmak felfrissítése, általában a tanultabb emberek azon véleménye, mely mosolyt csal ajkukra, valahányszor Istenben, lélekben hívő társukkal találkoznak, mintha az eddig oly szilárd alapon álló igazságot: egyedek lehetnek vallástalanok, de népek nem, akarnák megdönteni. Nincs természetfölötti, nincs Isten! — kiáltotta már a mult század, megtéve azon lépést, mely a XVIII. század deizmusától a teljes ateizmusig hátra volt. Azelőtt egyik kor kétségbevonta, hogy a pápa volna Krisztus helytartója; a másik már megfosztotta Jézust isteni természetétől, de annyira még egyik sem ment, mint a mult század, lerontva Isten trónját, tagadva a természetfölötti létezését. S tette azt — mint ma láthatjuk — hatalmas sikerrel! Hiszen igaz, hogy egyesek mindig akadtak, kik vallástalanságukkal kérkedtek; de a hitetlenség oly nagymérvű elterjedése, mint amilyennek jelenleg tanui vagyunk, lehetetlen, hogy egykedvűen érintsen minket; minket, kik szomorú szemtanui vagyunk azon vallástalanság elharapódzásának, mely egyesek jólétét s a társadalom alapjait van hivatva megingatni. Azonban, hogy a vallástalanság melegágyainak romboló hatásaival hathatósan vehessük fel a küzdelmet, időszerű lesz megvilágítani azon okokat is, melyek folytán a «semen diaboli» termékeny talajba hull. S ezekben bőven válogathatunk. Ott vannak a szellem hibái, ott az erkölcsi fogyatkozások, ott van a környezet befolyása. Elég lesz az elsővel megismerkednünk.

S ezen ok: az intelligencia szellemének hatalmas hiánya. Hiába futnak egyesek a hamis okoskodás oltalma alá, mely szerint a vallás csak *hit* tárgya, a hit meg mit keresne az

[1] Megjelent Abbé Guyot: «Les causes de l'incrédulité» c. műve nyomán a «Keresztény Magyar Ifjúság» 1907 dec. 20-i számában. (Szerzőnek legelső nyomtatásban megjelent tanulmánya.)

intelligenciának való *tudományok* közt! Igen, hiába, mert az okoskodás meg nem fosztja a vallástant a tudomány jellegétől, hanem az megmaradva továbbra is a legfőbb tudománynak, éppen a műveltebbektől nagyobb kultiválásra tarthat számot. Mert mit ér a tudás legnagyobb foka is a boldogsághoz, ha nem imádjuk azt, aki magában egyesíti az összes tudományokat. Annál megdöbbentőbb tehát az a tájékozatlanság, amelyet a művelt osztályok a vallás terén mutatnak. Nem azokról szólok most, kik a személyes Istent tagadva eleve elvetik maguktól bármely vallás kötelező szabályát; hanem szólok intelligenciánk legnagyobb részéről, mely — még jelenleg — nem vallástalan, hanem határtalan közönyössége folytán a legelemibb vallási ismeretekben is híjával van; szólok azon intelligenciáról, melynek teljes lelki nyugalmat biztosít kedvenc jelszava: «Csalni, lopni nem szokásom; nyáron skiffben trénirozok, télen Jackson Hanessel a lábamon repülök; ez csak mind nem bűn!» Szeret ez a társadalom kérkedni tudományával és nem fontolja meg Bacon szavát: «A féltudás elvezethet Istentől, az egész tudás azonban visszavezet hozzá». Ő azonban mintha féltudását akarná igazolni. Mit neki az Isten! Quod supra nos, nihil ad nos.

És hogy ily dermesztő fagy vonja be már az ifjúságnak minden egyébre tüzes lelkét, annak legfőbb okát ismét csak a tudatlanságban találjuk. Mert ha a régi idők egyik érintetlen emléke gyanánt a vallástant első helyen említik iskoláink — értesítői, tényleg azonban csak örülhetünk, ha a tanításban nem áll egész fordítva a dolog. S ha még hozzávesszük a mai iskolai vallástanítást pótolni egyedül képes szülői vallásoktatás veszélyes hiányát, bepillantottunk bomlasztó okaiba vallástalan s erkölcsileg romlott társadalmunknak, mely társadalom a 17—20 éves ifjakban testileg-lelkileg betegeket, erkölcsi romokat mutat be, akikre csak Lacordaire szavai illenek: «Je sortis du collège à l'âge de dix-sept ans, avec une religion détruite et des moeurs menacées».[1] Az ilyentől aztán mit várjunk, ha hitét támadják? Vallásának védelmét legkevésbbé!

A természetfölöttiek iránt tapasztalható közönyösség más oldalról is kikezdi a vallásos életet. Mert ha a szentek példája a lelki elmélyedést jelölte ki a vallásos élet egyedüli talajának, úgy egy pillantást vetve korunknak mindennel,

[1] Fragment de ses mémoires inédits.

csak Istennel nem törődő életére, készen lehetünk az ítélettel: Nincs önismeret az emberek közt. Nem tudom, honnan jöttem — mondják — s nem tudom, hová megyek. És egyre fenyegetőbbé válik a Szentírás szava: «Elpusztul az egész föld, mert nincs ember, aki magába szálljon».

Mily héroszi munkára kell magát elszánnia, aki ennyi elfogultsággal, ennyi tudatlansággal szemben fel akarja venni a versenyt. Pedig minden katolikusnak segítenie kell ezen munka elvégzésében; pedig a laikusnak kezet kell fognia az egyházival ezen ideális munka sikere érdekében, hogy minél előbb itt legyen az a kor, melyben a mai millió számra menő névleges katolikusok mindnyájan bevalották már Maine de Birannal: «Ma nem találok máshol igaz tudományt, mint ott, ahol egykor csalást és szemfényvesztést sejtettem. Csak a vallás oldja meg azon problémákat, melyeket felad a filozófia».[1]

[1] Journal intime, 26 Mai 1848.

AZ ELMÉLETI TEOLÓGIA KÖRÉBŐL.

Az antimodernista eskü és a tudomány szabadsága.[1]

Izgatás az eskü ellen.

«Much ado about nothing.» Ez, kérem, egy angol színdarab címe. Bizonyára azt is méltóztatnak tudni, hogy ezt a darabot Shakespeare írta és több nyelvre van lefordítva. Magyarul úgy hangzik, hogy «Sok hűhó semmiért». Eddig a dolog egyszerű és érthető. Ott válik azonban kissé homályossá, amikor valaki belekezd ennek a tanulmánynak az olvasásába, de mindjárt az első mondatnál megfeneklik abban a kérdésben, hogy ugyan miféle hajánál előrángatott összefüggés lehet ezen shakespearei cím és az antimodernista eskü között. Kötelességünknek ismerjük mindjárt itt bevallani, hogy ha az illető fejéttörő olvasó valami sajnálatos véletlen folytán elmulasztotta volna az 1910. év utolsó és a folyó év első hónapjaiban a napilapok olvasását, előre is tegyen le arról a reményről, hogy valaha elmondhatja az örvendező heurékát az általa annyi szorgalommal kutatott összefüggés föltalálása fölött. Aki azonban olvasta azokat az antimodernista eskü ellen izgató, ciceró betűs, hasábos cikkeket, amelyek az eskü megjelenését követő hónapokban szinte napról-napra föltüntek a napilapokban: aki végigélvezte annak a fenomenális följajdulásnak minden akkordját, amivel a hazai és külföldi szabadkőműves, liberális sajtó sietett az ezen eskü által a «tönk szélére juttatott katolikus hittudománynak önzetlen védelmére»; akit nem hagyott cserben a türelme és végigolvasta azt az «előkelő» és még előkelőbb forrásokból vett s az antimodernista eskü által halálra sebzett szabad tudományos kutatást sirató szakvélemények és nyilatkozatok özönét, amelyeknek ez a sajtó abban az időben állandó külön rovatot nyitott; másrészt azonban a nyilatkozó ad hoc «szaktekintélyek» legtöbbjétől eltérőleg közelről látta magának az eskünek szövegét is: az bizonyára siet majd igazat adni minekünk és meg tudja magyarázni azt a vakmerőséget, hogy ennek az egész

[1] Megjelent a «Religio» 1911. évfolyamában.

scenirozott európai sajtóföljajdulásnak ezt a címet mertük adni: Sok hűhó semmiért.

Hiszen igaz, megszokhattuk volna már, hogy a katolikus Egyház ügyei mindig legélénkebben azokat érdeklik, kik rajta kívül állanak. A «nil admirari» már régen vérünkké válhatott volna. «Wir sind gewohnt, — mondjuk Goethevel — dass die Menschen verhöhnen, was sie nicht verstehen». Mégis oly feltűnő felindulást, mint amit ez a tisztán egyházi jellegű intézkedés nem a hívek közt — akiket pedig egyedül érdekelt —, hanem az Egyházon kívül állók sorában okozott, a Schlagwortok és Kraftausdruckok szótárának azt a szorgalmas használatát, aminek akkor voltunk tanui, szinte páratlan jelenségnek kell tekintenünk. A katolikus Egyháztól egészen távol álló körök siettek az 1910 szeptember 1-én megjelent s az antimodernista esküt előíró pápai motu proprio-t kommentárokkal ellátni, abból következtetéseket vonni és magától értetődőleg oly erős és kirívó világításba helyezni, amely mindennek inkább volt nevezhető, csak a nagy közönség becsületes tájékoztatásának és felvilágosításának nem. A 21. zsoltár plasztikus leírásának szinte eleven kiadásai jelentek meg előttünk ezekben a hónapokban: «Circumdederunt me vituli multi; tauri pingues obsederunt me. Aperuerunt super me os suum, sicut leo rapiens et rugiens . . . Circumdederunt me canes multi, concilium malignantium obsedit me».

Szó esett arról, hogy minden egyes teológiai tanár, aki leteszi azt az esküt, eo ipso lemond az elfogulatlan kutató címéről és nincs joga többé ahhoz, hogy továbbra is megmaradjon a tudomány templomában. Volt vélemény, amely azt hangoztatta, hogy ez az eskü lehetetlenné teszi a kérlelhetetlen igazság, az elfogulatlan tudomány eredményének becsületes, nyilt hirdetését. Sőt nem hiányoztak olyanok sem, akik az «állami törvényekkel biztosított tudományos kutatás szabadságát» féltették «az idegen meggyőződést lelkiismeretlenül másra diktáló antimodernista eskütől». Mások leadták jóslataikat a katolicizmusban várható «szakadás»-ról és annak közeli pusztulásáról: vagy szétbomlik az Egyház a modernisták és antimodernisták táborára s ezzel sorsa meg van pecsételve; vagy pedig be kell következnie az Egyház és kultúra, az Egyház és tudomány, az Egyház és állam teljes szakadásának.

Ámde míg egyrészt a legtöbb ilyen cikknek naiv hangja szinte kirívóan mutatta azt a páratlanul szerény tájékozott-

ságot, amellyel íróik ezt a tárgyat kezelték; másrészt az a körülmény, hogy a legtöbb cikk egyházellenes izgatással végződött; hogy némelyek egyenesen felszólították az egyháziakat a katolikus Egyház elhagyására; hogy akadtak németországi lapok, amelyek gyüjtést rendeztek az antimodernista eskü miatt, vagy annak ürügye alatt apostatáló katolikus papok részére, mindez meg arról nem hagyta kétségben a figyelmes olvasót, hogy az a jobb ügyhöz méltó tüzes lelkesedés éppen nem a «végveszélybe jutott szabad tudományos kutatás» önzetlen védelmét célozta.[1]

Ha az ember olyan társaságba kerül, ahol a többiek tüdeje a központi idegrendszer rovására fejlődött ki, legjobban teszi, ha hallgat, míg a lármázók kifáradnak. És pedig hallgat nemcsak abban a reményben, hogy nagy szél gyakran kis esőt hoz s mert ismeri azt a közmondást: Exigua his tribuenda fides, qui multum loquuntur; hanem mert a nagy zajban józan szavát úgy se hallanák. Az eskü megjelenése óta elmult egy esztendő alatt a lármázók belefáradtak és íme, a lárma elülése óta egymásután jelennek meg külföldön füzetek és könyvek, amelyek tudományos alapon igyekeznek az antimodernista esküt az ellenség által leginkább hánytorgatott szempontból: a szabad tudományos kutatás szempontjából megvilágítani.

Sajnosan bebizonyított tény, hogy hozzánk a nagyszabású külföldi áramlatoknak csak szélső hullámai érkeznek el, ezek a hullámok pedig sok piszkot és salakot hoznak magukkal. Szinte természetes tehát, hogy az antimodernista eskü ellen indított hadjárat is nálunk volt a legtudománytalanabb és mire ezek a támadások a mi lapjaink hasábjaira értek, az a kis tudományos máz is lemosódott róluk, amivel a külföldön igyekeztek azokat bevonni. Abban a nagy zajban hiába lett volna itt is minden józan tiltakozás. Legfeljebb Ovidiussal kesereghette volna az illető: «Barbarus hic ego sum, quia non intelligor ulli». A közönség meg mennyit érthetett meg az egész modernista kérdésből, az minden más bizonyítéknál talán leginkább egy gyárosnak hozzám intézett következő szavaiból világlik elő: Mégsem járja, hogy a pápa megtiltotta a katolikus papoknak a német klasszikusok olvasását!

[1] Találó erre nézve magának a pápának ítélete Fischer kölni bíboros-érsekhez 1910 dec. 31-én írt levelében: «Ex odio catholicae professionis clamant personantque, hoc fidei sacramento dignitatem violari rationis humanae et progressionem studiorum cohiberi».

Hátha más ok nem, ez az egy kérdés s az amögött terpeszkedő határtalan tájékozatlanság magában véve időszerűvé teszi, hogy a nagy zaj lecsillapulta után folyóiratunk is foglalkozzék az említett kérdéssel és bár egy jó magyar közmondás szerint — «Ha nyelvvel tűzöd rá, karddal se fosztod le» — sokkal nehezebb eloszlatni az előítéleteket, mint azok magvát elvetni, mégis talán nem lesz minden eredmény nélkül, ha az idevágó főbb munkák nyomán megjelölni iparkodunk azt a viszonyt, amely az antimodernista eskü és a szabad tudományos kutatás közt fennáll.

Az eskü előzményei.

A kérdés terén tájékozatlanok előtt bizonyára feltűnést fog kelteni az az állítás, hogy az antimodernista eskü semmi új dolgot nem tartalmaz; aki ezt az esküt leteszi, az semmiféle új egyházi tan elfogadására nem kötelezi magát, csak annak a pár ősrégi, a katolikus Egyház által minden időben vallott főbb igazságba vetett hitének ad kifejezést, amelyet a modernizmus néven ismert eretnekség kezdett ki napjainkban; továbbá: hogy a modernizmusnak nem sok közössége van az igazi tudományossághoz s ezért az antimodernista esküben se lehet az igazi tudományos kutatás korlátozását vagy elitélését látnunk.[1]

Állításaink igazolására szolgáljanak a következő sorok. 1907. szept. 7-én jelent meg X. Pius pápának világhírűvé vált, «*Pascendi dominici gregis*» kezdetű enciklikája, amely nyiltan és erős elítélő szavakkal mutatott rá a katolikus Egyház kebelében rejtőző, egy új, az enciklika által «modernisták»-nak keresztelt eretnek csoportra, amely eltérőleg az eddigi eretnekek szokásától, nem szakadt el az Egyháztól, hanem mint veszedelmes pusztító féreg rágott annak kebelén már évek óta.[2]

[1] Joggal írhatták a paderborni teológiai fakultás tanárai az eskütétel előtt: «Wir sind der Überzeugnung, daß mit diesem Eid eine inhaltlich neue Verpflichtung nicht übernommen wird, die nicht schon jetzt besteht; der Eid ist nur eine Verkräftigung dessen, wozu eine Gewissenverpflichtung schon jetzt vorliegt». *Mausbach:* Der Eid wider den Modernismus und die theologische Wissenschaft. Köln, 1911. 11 l. V. ö. a münsteri, bonni s boroszlói tanárok hasonló nyilatkozataival.

[2] XIII. Leó pápa 1899 szept. 8-án a francia püspökhöz intézett levelében mutat rá először egyes modernisztikus eszmék veszélyeire. Ez mintegy előszele volt a «Pascendi»-nek.

Tanaik rendszerbe se voltak még foglalva; maga a körlevél adta először ezeknek rendszeres foglalatát és aki vette magának azt a fáradságot, hogy átdolgozza magát ezen a kétségkívül nehéz enciklikán, a végén megdöbbenve látta be, hogy a körlevél által «modernizmus»-nak nevezett eretnekséget méltán tarthatjuk mindennek, csak modernnek nem; hiszen az alapjában, legbelsőbb lényegében nem más, mint az eddig fölmerült herezisek összefoglalata — «errorum omnium summa», «haereseon omnium conlectus» — mint a pápa írja; nem más az, mint nyilt vagy palástolt istentagadás. Mert, ha a modernisták egyik főelve alapján, amely az érzékelhető dolgokon kívül mást egyáltalán nem akar ismerni, megingatjuk a minden vallás alapját képező *személyes* Isten létezésébe vetett hitet, a vallás területét áttettük reális alapjairól a szubjektív illuziók világába, ahol aztán lehet beszélni a vallásról, mint «általános pszichológiai tényről», mint «az emberi érzelemvilág követelményeiről» stb., csak arról nem, aminek egyedül kell és szabad a vallásnak lennie: a Szent Pál «rationale obsequium»-áról, az emberi ész öntudatos meghódolásáról Teremtője előtt. Mert hogyan hódolhat meg az ész egy olyan Isten előtt, aki tulajdonképen nem is létezik, vagy akinek létezéséről semmi tudomást nem szerezhetek! Vallások azonban élnek és fognak élni s mivel azok alapját az észben nem találhatjuk, meg kell azt találnunk az érzelmek világában, még pedig kizárólag itt; abban az öntudat alattról fölfelé emelkedő, homályos érzésben, hogy mégis csak függök én valami fölöttem álló fensőbb hatalomtól, akivel azonban én tulajdonképen egy vagyok. Ezt a Lényt én meg nem ismerhetem, mert minden, ami az emberi tapasztalat körén túlesik, megismerhetetlen (unerkennbar, inconcerable, unknowable). Számomra csak az érzékileg megfogható létezik. Ez a modernizmus egyik sarkalatos tana: az agnosticizmus, amelyben bennrejlik a pozitivizmus, a relativizmus, a szubjektivizmus s a fenomenalizmus.

Ezzel a kiinduló ponttal azután ráléptünk arra az útra, mely feltartózhatatlanul vezet a panteista világnézet hívei közé, ahol természetfölöttiről beszélni nem lehet, ahol isteni kinyilatkoztatás számára nincsen hely, ahol a természet keretén kívül történő eseményekben, csodákban hinni nem szabad, mert hisz itt minden isten és maga isten a mindenség. Itt tehát természetet és természetfölöttit megkülönböztetni nem szabad, a kinyilatkoztatás fölösleges, csodákat

fölvenni nem lehet. De nincs is szükség ezeknek a tanuskodására. A léleknek gyönyörteljes rejtelmei, a «benső átélések és tapasztalatok», «a vallási érzés», «a benső világosság», «a lélek közvetlen tanuskodása» stb. elég bizonyítékai a vallás igazságának. A modernista hívőnek kizárólag ezekből az átélt lelkifolyamatokból, azaz a léleknek önmagából kell az ő «kinyilatkoztatásá»-t fölépíteni és minden vallás, mely az átélt érzelmeken alapszik, igaz vallás. A léleknek ez az önmagában maradása a modernizmusnak egy másik sarkalatos tétele, az ú. n. vitális immanencia. Ha már most ezeket, az öntudat alattról fölfelé törő érzéseket szimbolikus formákba öntve szabatosan megfogalmazzuk, megkapjuk a katolikus Egyház dogmáit. A dogmáknak ilyetén módon való származtatása természetesen eleve kizárja, hogy azokban örök értékű igazságok kijegecesedését lássuk; azok értéke és értelmezése együtt változik a korszellemmel, az emberek a külvilág dolgairól vallott tudományos nézetével, s főleg az emberek érzelmi világával.

Mi sem természetesebb, mint hogy a személyes Isten létezésének tagadásával magától elesik mindaz, amit a katolikus Egyház vall Alapítójának istenségéről. A modernisták szerint Krisztus épúgy ember volt, mint bárki más; csak abban áll az ő rendkívüli jelentősége, hogy a vallásos érzés valami feltűnő tisztasággal, tipikus módon jelentkezett az ő lelkében. Aki tehát elmerül az ő életének tanulmányozásában, hasonló vallásos érzelmek tüzének lángját fogja lelkében fellobogni érezni. A názáreti nagy Mester nyomán elindult tanítványok, az első keresztény hívek lelkében tényleg elemi erővel is éltek a vallásos érzések; szükségét érezték annak, hogy belső vallási élményeiket egymással közöljék. Ezen a merő szubjektív alapon kifejlődik egy vallási közösség, az Egyház, az ilyen társaságoktól elmaradhatatlan, a tagok által önként választott vezetőkkel, az egyházi hierarchiával.

Ezek a modernizmusnak alapvető tanai, amelyeket aztán híveik rendíthetlen következetességgel alkalmaznak az egyházi élet valamennyi megnyilatkozására.[1] E tanok vázlatos előadása is alkalmas annak bemutatására, hogy a 2000 éves egyháztörténet folyamán kevés oly veszélyes eretnekség merült fel, mely minden pozitív vallást annyira éltető gyökerében támadott volna meg, mint az ú. n. modernizmus.

[1] L. Dudek: A modernizmus és a katolicizmus. 1908. 63. s k. l.

De viszont ezek után arról a határtalan tájékozatlanságról is lehet fogalmunk, amely a modernizmus kárhoztatásában s az antimodernista eskü előírásában a modern haladás kárhoztatását, az új kor gyönyörű technikai progressziójának, a szabad tudományos kutatásnak elítélését, vagy — Uram bocsá' — a német klasszikusok olvasásának eltiltását látja.

Az esküről általában.

Most — hogy a dologra térjünk — az antimodernista eskü tulajdonképen semmi egyéb, mint a fönt röviden vázolt modernista tanoknak rövid hitvallás alakjában való elítélése. Tehát egy hitvallás, amilyet minden egyes katolikus hívő mindennap elmond a «Hiszekegy», az apostoli hitvallás alakjában; egy hitvallás, amilyet már előírt 325-ben a niceai zsinat s amilyet a kor szükségeihez képest kibővített már 381-ben a konstantinápolyi zsinat; amilyeneket azóta többször adott ki és írt elő az Egyház egész a vatikáni zsinatig, de soha eddig még nem volt kénytelen azt hallani, hogy ezáltal a szabad tudományos kutatásnak lett volna kerékkötőjévé.

Különben érdemes a följegyzésre, hogy ez a «vallás bensőségét bántó és előrehaladt korunkat arculütő középkori anachronizmus» — mint egyesek az antimodernista esküt elnevezték — nemcsak a katolikus Egyházban található ám, hanem megvan az a protestánsoknál is, ahol pedig éppen az individuális biblia-értelmezés a hitnek főforrása. Így például Lübeck, Hannover, Braunschweig, Hessen, Lippe, Elzász-Lotharingia, Württemberg, leendő pásztorai az ordináció előtt aláírásukkal kötelesek felekezetük tanait elismerni. Más helyeken ez határozott esküformulával történik. (Lauenburg, a szász nagyhercegség Oldenburg.) Figyelemre méltók azok az esküformák és ígéretek is, amelyeket a lipcsei, rostocki, göttingai, greifswaldi, bonni, hallei protestáns teológiai fakultásokon megkövetelnek.[1]

Úgy is van az rendjén, ha mindenki tiszta búzát árul. Meggyőződést ráerőszakolni természetesen senkire nem lehet; ha tehát akadna valaki, aki úgy érzi, hogy az ő meggyőződése nem egyeztethető meg az antimodernista esküben hangsúlyozott tanokkal, joga van annak a következ-

[1] L. ezeket: Mausbach i. m. 53. s. köv. ll.

mények levonásához, hogy ő az ilyen hitvallást követelő Egyház tagjai közé többé nem tartozhatik. De itt aztán álljon is meg és ne bitangoljon el tiltott területekre, olyan vádaknak hangoztatásával, mint amilyeneket az imént említettünk. Utóvégre annyi jogot minden társaság megkövetelhet magának, hogy tagjai részére bizonyos szabályokat írjon elő, amely szabályok be nem tartása a társaság kebeléből való kizárást vonja maga után. Már pedig, mikor az Egyház ezt a modernista tévedések ellen előírt, nyilt, minden kibúvót lehetetlenné tevő hitvallást követeli meg tagjaitól, nemcsak ezzel a minden társaságot megillető jogával él, hanem egyenesen, legközvetlenebbül Alapítója szelleme szerint jár el.

Krisztus ugyanis egyszer feladta apostolainak a kérdést, hogy kinek tartják őt az «emberek». És miután meghallgatta a személyéről a nép közt elterjedt legkülönbözőbb nézeteket, melyek majd a sírjából feltámadt Keresztelő Jánosnak, majd Éliásnak, vagy valami másik prófétának tartották Őt, mindezzel nem érte be, hanem híveihez ezzel a kérdéssel fordult: Hát ti, kinek tartotok engem? És csak Péternek nyilt feleletével elégedett meg: Te vagy Krisztus, az élő Isten fia. Napjainkban bizony még változatosabb feleleteket hallhatna a Megváltó erre a Caesarea Philippi környékén feltett kérdésére és bizonyára ma sem volna megelégedve azzal, aminek őt az «emberek» tartják, amilyennek őt a «test és vér» kinyilatkoztatja: egy rendkívüli tüneménynek, egy tündöklő vallásos zseninek, a vallásos érzések tipikus megszemélyesítőjének, a legelső szocialistának, meg mit tudom én minek; hanem újra feladná a nyilt válaszra felhívó döntő kérdést: És ti, kinek tartotok engem?

Ez a kibúvót nem engedő kérdés elhangzott s úgy hívjuk, hogy: antimodernista eskü. Az az éles felkiáltás, amely végighangzott az Egyház ellenségeinek berkeiben, mutatta, hogy a pápa legújabb rendelkezése éppen oda talál, ahová célozva volt.[1]

A «Pascendi» enciklika s a szent officiumnak nemsokára (1907. július 3.) ezt követő «Lamentabili» című dekrétuma által tett leleplezés és elítélés ugyanis óriási feltűnést keltett, a katolikus körökben jóhatású föleszmélést okozott, de nem hozta meg mindenben a kívánt eredményt. A mo-

[1] Ha bizonyos hullámzást katolikus körökben is érezhettünk, az csak annak az értelmetlen idegenkedésnek a jele volt, amilyennel a beteg gyermek fogadja a doktor keserű orvosságát.

dernistákat szervezkedésre, fokozottabb propagandára bírta, amelynek titkos szálai, a helyi körülmények ismerői szerint,[1] Olaszországban már a szemináriumokba is benyúltak Volt, tak ugyan egyesek, akiket a pápai szavak nyilt elszakadásra kényszerítettek, de a rendelkezések még mindig nem voltak elég hathatósak arra, hogy az összes modernistákat nyilt színvallásra bírják. Azok jórésze tovább is megmaradt az Egyház testén titokban rágódó, pusztító kór terjesztőjének. Ez ellen a kór ellen való önvédelem szülötte tehát az 1910 szeptember 1-én megjelent «Sacrorum Antistitum» motu proprio s a benne foglalt antimodernista eskü, amely azáltal, hogy az eskü levetőivel félre nem érthető, határozott szavakkal ítélteti el a modernizmus legfőbb tételeit, mintegy odujukból zavarja ki a katolikus hívő bárányőrében pusztítani akaró modernista farkasokat.[2]

Az antimodernista eskü mibenlétének és az eskü keletkezési körülményeinek ezen általános ismertetése egymagában a minimumra szállítja le azoknak a támadásoknak a jogosságát, melyek az Egyházat a szabad tudományos kutatás elfojtásáért érték. Amint az egész modernizmusnak mentől kevesebb összefüggése van a modern tudományos kutatás eredményeivel,[3] hiszen tanai jobbára régi eretnekségek és a modern érzelmi világ ellenőrizhetetlen «átélései» nek» és «belső tapasztalatainak» stb. keverékei, úgy az az ellen a tévedések ellen előírt hitvalló formula sem tartalmazhatja a szabad tudományos kutatás kárhoztatását.

De hogy ezen általános kijelentésünket részletekbe menő vizsgálat tanuságával is megerősítsük, sorba fogjuk venni az antimodernista eskü valamennyi tételét s amennyire a

[1] *Heiner:* Die Maßregeln Pius X. gegen den Modernismus 1810. 56. l.

[2] Az eskü letételére kötelezve vannak: egyházi javadalmasok, gyóntatók, prédikálók, katolikus egyetemek és szemináriumok tanárai; továbbá az újonnan szentelendő papok.

[3] Elég legyen arra a tudománytalan eljárásra utalnunk, amellyel előállott a modernistáknak ú. n. «történeti Krisztusa» és «ideális Krisztusa». Nem tudományos érvek alapján állítják, hogy a pusztán emberi, történeti Krisztusból a lassú evolució csinálta az ideális Krisztust, az Isten Fiát, hanem legjobb esetben is Kant, Schleiermacher, Ritschl, Harnack állításait ismétlik minden kritika nélkül; sokszor azonban beérik a modern igazság-ösztönükre, vallási érzékükre, az elmúlt idők történetének új lelki átélésére való hivatkozással. Érvek helyett az érzelmi világ pszichológiai folyamataira hivatkozni csak a tudomány kontárainak van joguk. Pedig hasonló módszer található a modernisták többi tételeiben is.

rendelkezésünkre álló hely engedi, bebizonyítani, hogy az antimodernista eskü egyetlen egy tétele sem áll ellenkezésben egyetlen egy tudományosan bebizonyított igazsággal sem és hogy az antimodernista esküben annál kevésbbé lehet a szabad tudományos kutatás korlátozását látnunk, mert az eskünek valamennyi mondata nemcsak a dogmatikának tanítása, hanem egyúttal az elfogulatlan, szabad kutatásnak eredménye és föltétlen bizonyossággal hirdetett tanítása is.

Az eskü első része.

Az eskü szövegét két részre lehet felosztani, amelyek közül az öt pontból álló első rész a legfontosabb vallási igazságoknak rövid foglalatát adja, majdnem szóról-szóra azokkal a szavakkal, amikkel azokat már a vatikáni zsinat kifejezte, amelyeket tehát már eddig is minden katolikus embernek föltétlenül el kellett fogadnia.

1. A legelső pont a legfontosabb kérdésről szól, amit e világon csak föl lehet vetni, a kérdések kérdéséről, amelynek megfejtése szerint alakul az emberiség egész földi életének berendezése: Kétségkívül bebizonyítható-e Istennek, mint minden létező dolog első okának és végcéljának létezése, a teremtett világból? That is the question! — ismételhetjük erről teljes joggal Hamlet szavait.

Az antimodernista eskü első pontja kételyt nem tűrő igenlő feleletet kíván a modernista ateizmusnak minden tudományos bizonyítást nélkülöző s a személyes Isten létét tagadó önkényes előítéletével szemben.[1] Ezért azonban még nincs jogunk ahhoz az ítélethez, hogy sértés történt a szabad tudományos kutatáson. Hiszen szerencsére még nem jutottunk odáig, hogy a személyes Isten létezésének észbeli megismerhetősége specifikusan keresztény tanítás volna. Amint minden idők népeinél, akik valaha csak egy istenhívők voltak, megdönthetetlen igazság gyanánt szerepelt ez az állítás, épúgy napjainkban sem akadhat egyetlen keresztény, sőt zsidó vagy mohamedán ember sem, aki ebben velünk nem egyezne; de nem akad bölcselő sem, aki

[1] Deum, rerum omnium principium et finem, naturali rationis lumine, per ea, quae facta sunt, hoc est per visibilia creationis opera, tamquam causam per effectus, certo cognosci, adeoque demonstrari etiam posse, profiteor. — Így az eskü eredeti szövege, amelyet a továbbiakban is idézni fogunk a megfelelő helyeken.

megoldhatatlan nehézséget tudna felhozni a személyes Isten létezése ellen.

Sőt, ha végigtekintünk az Isten létezését bizonyító gyönyörűen összeállított észbeli érveken, amelyek föl=építésén századok legkiválóbb alakjai dolgoztak, be kell látnunk, hogy a személyes Isten létezése föltétlen követel=ménye az előítéletektől ment tudományos kutatásnak. Hiszen csak szemügyre kell vennünk e világnak szakadat=lan és általános mozgását és el kell jutnunk egy mozdulatlan mozgatóhoz (motor immobilis). Az okok és okozatok hosszú láncsorán csak vissza kell mennünk addig a pontig, ahol eljutunk a föltétlenül fölveendő első okig, amelynél tovább menni nem lehet. Azokból a megszámlálhatatlan esetleges dolgokból, amelyek ezt a látható világrendet alkotják, csak le kell vonnunk az önként kínálkozó következtetést, egy szükségképeni, tehát öröktől fogva létező Lényre; a látható világ kicsiny, nagyobb és még nagyobb tökéletességeiből egy végtelenül tökéletes Lényre. És így tovább.

Mindazok az érvek, amelyekkel Isten létét bebizonyítani szoktuk s amelyek bővebb kifejtése e helyen nem lehet feladatunk (mint pl. az örökértékű alapigazságok létezésé=ből, az emberi megismerés lehetőségéből, az entrópia tör=vényéből, az élet eredetéből, a világban tapasztalható rend=ből, az emberiség boldogság utáni vágyából, az erkölcsi törvények föltétlen kötelező erejéből stb. vont érvek), mind ékesen szóló védői az antimodernista eskü azon első pont=jának, amely az Isten létének észbeli bebizonyíthatását föltétlen bizonyossággal hirdeti. Mert azok az ellenvetések, amiket Wolf, Kant, Fischer, Kuno, Schopenhauer, Strauss, John Stuart Mill, Spencer, Caird, Schulte s más bölcselők hoztak föl az istenérvek bizonyító ereje ellen, mind kielégítő módon megoldhatók s legfeljebb annak tanui, hogy a tétel bizonyítása nem tartozik a legkönnyebbek közé. Másrészt azonban az ellenvetésekkel szemben oly erős tények állanak, hogy még a nehézségek megoldhatatlansága esetén sem volna szabad az említett érveknek egy személyes Isten létezését bizonyító föltétlen erejét elejtenünk.

E világnak minden tekintetben megnyilatkozó korlá=tozottsága u. i. önmagából meg nem magyarázható. Sem a materialisztikus, sem a panteisztikus világnézet nem képes ennek a világfolyamatnak, főleg pedig az emberi életnek kielégítő kezdetet és méltó célt kijelölni. Mert, hogy sem a materializmus végtelen sok atómjának kezdet és végnélküli

zűrzavaros forgása és alakulása, sem a panteisztikus univerzumnak örökös fejlődése nem kielégítő magyarázat a létnek előttünk meredező nagy kérdéseire, abban talán nem lesz nehéz egyetértenünk. Az elfogulatlan, szabad kutatás, amely a világfolyamatnak tényleg okát is akarja adni és nem elégszik meg még nagyobb rejtélyek föladásával vagy pedig a megoldásnak a ködös távolba való kitolásával, a monizmust elveti és megkövetel egy e világtól különálló, minden tekintetben végtelen Lényt, azaz megkövetel egy helyes értelemben vett dualizmust. Mert különben a világ egy nagy kérdőjel felelet nélkül, örökös mozgás cél nélkül, talány jelentés nélkül zűrzavar harmónia nélkül. Az az Egyház tehát, amely az ész követelése[1] előtt meghajolva, egy személyes Isten létezését hirdeti és annak elismerését megkívánja, mégis csak tudományosabban jár el, mint az a modernizmus, amely semmi érzékentúlesőről, ennélfogva Istenről tudni nem akar és az egész vallásos életet ködös fantázia és a sokszor hatalmunkon kívül eső érzelmi világra vezeti vissza.

2. Az istenérvek ellen fölmerült sok ellenvetés jele annak, hogy az észnek Istenhez vezető útján oly akadályok emelkednek, amelyekben nagy gondolkozó elmék is megbotlottak, nemhogy az emberiség nagy tömege megbirkózhatnék velük. Ezért volt erkölcsileg szükséges magának Istennek közbelépte az emberekhez intézett kinyilatkoztatás által, hogy amit az emberek kitünőbbjei nagy észmunka árán megismerhettek, arról valamennyi ember és pedig föltétlen bizonyossággal tudomást szerezhessen. Ennek a kinyilatkoztatásnak külső ismertetőjeleiről szól az antimodernista eskü második pontja, mikor a keresztény vallás isteni eredetének legbiztosabb jeléül minden korban, tehát napjainkban is a csodákat és a jövendöléseket tekinti.[2]

Ezzel ismét előttünk áll egy napjainkban sokat vitatott

[1] A világhírű természettudós, Lord Kelvin (William Thomson) a következő szavakkal tett szép vallomást erről a hitéről a «The Nineteenth Century» 1903 júniusi füzetében: «Do not afraid of being freethinkers! If you think strougly enough, you will be forced by science to the belief in God, which is the foundation of all religion. Jou will find science not antagonistic but helsful to religion!»

[2] Externa revelationis argumenta, hoc est facta divina, inprimisque miracula et prophetias admitto et agnosco tamquam signa certissima divinitus ortae christianae religionis, eademque teneo aetatum omnium atque hominum, etiam huius temporis intelligentiae esse maxime accommodata.

tétel: a csodák és jövendölések lehetősége. Természetesnek találjuk, hogy abban a világnézetben, amely személyes Isten létezését elismerni nem hajlandó, a kinyilatkoztatás ezen ismertetőjeleinek sem jut hely. Ennek a tábornak harcosai igyekeznek is tagadó álláspontjukat Isten változhatatlanságával (Strauss), a javítást nem tűrő teremtés tökéletességével (Wolf), a természetnek még ismeretlen erőivel (Spinosa), a fizikai törvények változást kizáró állandóságával stb. megokolni; vagy legjobb esetben, ha a csodák lehetőségének merev tagadásától tartózkodnak is, annál hangosabbak annak hangoztatásában, hogy soha a jelen pillanatig csoda megtörténtét bebizonyítani nem lehetett (Hume, Renan). A fölemlített nézetek hívei mind azzal áltatják magukat, hogy álláspontjukkal csak az előítéletektől mentes tudományos kutatás eredményének hódolnak. Pedig mennyire nem ment ez az álláspont az elfogultságtól, legjobban szembetűnik egyik főképviselőjének, Voltairenek, nyilatkozatából. Ő állította u. i., hogy ha szemeláttára Páris legfőbb terén föltámadna egy halott és ha kétezren látnák is azt, ő kiszúrná a szemét, de nem hinne. Tehát nem a csoda lehetetlenségében van a nehézség, hanem a csodáknak valamelyik isteni küldött és az általa hirdetett tanok isteni eredete mellett tanuskodó bizonyítóerejében.

Hiszen, ha mint fönt láttuk, az elfogulatlan kutatás föltétlen szükségességgel kényszerít egy, e világtól különálló, személyes Isten elismerésére, aki e világot létbe hívta s állandóan fönntartja, aki tehát legfőbb oka az egész világfolyamatnak, akkor már ennek az Istennek végtelenségéből önként következik, hogy ebbe a világfolyamatba, ha céljai úgy kívánják, belenyúlhat.

Nem lesz ez természetellenes; mert csak az a természetes, amit a természet Ura művel.[1] Nem fog a változatlan Isten ezáltal változni, sem teremtő munkáját nem fogja kikorrigálni; hiszen mindezt Ő öröktől fogva szándékozta. Nem fog életünk bizonytalanná válni; hiszen a csoda csak kivétel, amely a természeti törvények állandóságát erősíti. Nem is kell nekünk minden természeti törvényt ismerni a csoda megállapításához: elég annyit tudnunk, mennyire nem képesek a természet erői semmi körülmények közt sem. Nem, az elfogulatlan tudomány nem követeli a hitetlenkedő

[1] Ezt írja már Szent Ágoston is: De civitate Dei (XXI. 8.) című művében.

mosolygást, mikor hallunk a kereszténység Alapítójának csodás tetteiről; mikor megbízható forrásokban úgy olvassuk, hogy a keresztény vértanukra uszított fenevadjai az őserdőknek és sivatagoknak az aréna porondján mint kezesbárányok simultak az áldozatok lábához; mikor olvassuk, hogy Assisi Szent Ferenc halottaságya köré összegyűlt a vidék sok-sok pacsirtája, mintha megérezték volna az ég madarai, hogy egy hótiszta lélek szállott most az ég felé és így tovább. Az elfogulatlan tudománynak itt csak egy szava lehet: A Mindenható kezét nem köti a természet.

«Des Höchsten Hände hemmt kein Riegel
Im eh'rnen Kreise der Natur;
Das Wunder ist der Gottheit Siegel
Als Botschaft an die Kreatur.»

Azokra az érvelésekre pedig, amelyek a történelmileg bebizonyított csodák igazságát vonják kétségbe, fölösleges választ adni. Az összes evangéliumi vagy az Egyház által később igazolt csodák történeti hitelessége nyugszik legalább is oly szilárd alapon, mint a világtörténelem bármily más eseményeié. Hogy pedig a kinyilatkoztatott vallásnak igazsága bebizonyítására legalkalmasabbak az objektív külső kritériumok, mint ezt az eskü hangoztatja, az is világosan áll előttünk, ha egyrészt a negatív kritériumok (az isteni eredetet előre kizáró fogyatkozások távolléte) elégtelenségét, másrészt pedig a szubjektív kritériumok (a lélekben ébresztett vallásos érzelmek) megbízhatatlanságát fontolóra veszszük.

3. A modernizmus szelleme azonban nem elégedett meg azzal, hogy a kinyilatkoztatott vallást megfosztotta nemesi eredetét igazoló okleveleitől. Ennél tovább ment, letagadta krisztusi alapítását, magának Alapítójának személyét kezdte faragni, sőt történeti létezését is kétségbevonni. Ezzel a tendenciával veszi föl a küzdelmet az eskü *harmadik pontja*, amikor kimondja, hogy a kinyilatkoztatás őrét, az Egyházat, maga a történeti Krisztus alapította Péterre és utódaira, mikor itt élt e földön közöttünk.[1]

A tétel megint nemcsak dogmatikai, hanem kiválóan

[1] Firma pariter fide credo, Ecclesiam, verbi revelati custodem et magistram, per ipsum verum atque historicum Christum, quum apud nos degeret, proxime ac directe institutam, eandemque super Petrum, apostolicae hierarchia principem eiusque in aevum successores aedificatam.

történeti kérdést tartalmaz, melynek igazáért oly tanuk harcolnak, kiknek szavához kétség sem férhet. Az Újszövetség összes iratai — mint főforrások — az összes idevonatkozó többi történeti forrásokkal egybehangzóan tanítják, hogy a modernisták által az ú. n. «történeti Krisztus» (egy rendkívüli ember) és a transzfigurált s defigurált «hitbeli Krisztus» (Isten Fia) közt tett megkülönböztetés minden alapot nélkülöz, mert minden transzfiguráció és defiguráció nélkül is (a modernisták kedvelt kifejezései) teljesen ugyanaz az evangéliumok Krisztus-alakja, mint a mai és mindenkori keresztény hité volt. Ugyanaz a Krisztus, aki 1900 évvel ezelőtt tényleg itt élt, járt-kelt és tanított köztünk és akinek történeti létezése oly kételyt nem tűrő bizonyítékokon nyugszik, hogy annak tagadásához csak korunk szellemi anarchiája érzett elég bátorságot. Nem csodálkozhatunk tehát rajta, ha azt a kétségbeesett erőlködést, amely napjainkban külföldön a «Krisztus-probléma» címe alatt racionalisztikus vagy mitikus alapon akarja megdönteni a történeti Krisztus létezését és belőle az emberiség ideáljainak megszemélyesítőjét, azaz allegórikus alakot akar csinálni, maga Harnack, ez az igazán nem katolikusan elfogult kutató, tudománytalan ejárásnak bélyegezte (Neue Freie Presse, 1910 máj. 15.). Joggal kérdezhetjük, hogy micsoda tudományos sansculotteok lehetnek azok, akik a szabad tudományos kutatás akadályozását látják abban, hogy a pápa elítélte ezt a tudománytalannak minősített eljárást!

4. Az Istenembertől alapított Egyház csak igaz tanokat kaphatott Alapítójától, azokat változatlanul megőrizte, minden időben helyes értelemben tanította és soha későbbi tanaival az előbbiekre rá nem cáfolt. Ezt a tételt tartalmazza az eskü negyedik pontja,[1] amit különben az Egyház már régebben is erősen hangoztatott az abszolút dogmafejlődés híveivel szemben.

Akik a katolikus dogmákban csak egy-egy tipikus vallási érzés kifejezését keresik s akik éppen ezen felfogás alapján

[1] Fidei doctrinam ab apostolis per orthodoxos patres eodem sensu eademque semper sententia ad nos usque transmissam, sincere recipio; ideoque prorsus reiicio haereticum commentum evolutionis dogmatum ab uno in alium sensum transeuntium, diversum ab eo, quem prius habuit ecclesia; pariterque damno errorem omnem, quo divino deposito, Christi Sponsae tradito ab eaque fideliter custodiendo, sufficitur philosophicum inventum, vel creatio humanae conscientiae, hominum conatu sensim efformatae et in posterum iudefinito progressu perficiendae.

a dogmák értelmezését sem tartják mentesnek a változó korszellem befolyásától, természetesen a tudományos igazságok kutatásának és azok őszinte hirdetésének korlátozását látják e pontban. Pedig a katolikus álláspont korántsem jelent merev elzárkózást minden dogmatörténet elől. Lehet erről beszélni abban az értelemben, hogy a Krisztus által elvetett mustármagban kezdettől fogva benrejlő tanok a támadások és viták, vagy az egyre jobban megnyilvánuló lelkiszükségletek hatása alatt szabatos formulázást nyertek, az egyes dogmák összefüggése megvilágítást kapott stb. Csak olyan dogmafejlődést nem lehet elfogadnunk, amelyik a dogmák lényeges részét érinti ; amelyik olyan, egészen új dogmák hirdetését vallja lehetségesnek, melyeknek nyomuk sem volt az első kereszténység hitkincsében. Tiltakozik az ilyen állítás ellen azoknak a világhírű, nem katolikus tudósoknak példája, kik kutatásukkal egyenesen annak kimutatására vállalkoztak, hogy a katolikus Egyház hittételei a századok folyamán nagyban elváltoztak az őskereszténység tanaitól. De munkájuk végén épp az ellenkezőről győződtek meg és — katolikusokká lettek. Elég legyen ezek közül egy Newman, egy Palmer, egy Pusey, egy Krogh-Tonning nevére hivatkozni. Tehát tiltakozik az ilyen tan ellen maga az elfogulatlan tudomány, amelynek eredményét éppen napjainkban egyre nagyobb számban hozza fölszínre a modernisták ilyfajta állításai által munkára serkentett katolikus tudósoknak a legapróbb részletekbe hatoló, nem egyszer évtizedekig tartó unalmas, de annál nagyobb bizonyító értékű kutatása.

5. Az eskü ötödik pontja jellegzetes modernista állítást ítél el azzal a szavaival, hogy a józan hit nem lehet az öntudat alattról fölfelé törő érzelmek szülötte, hanem az ész hódolata az igazmondó Isten által számunkra nyujtott igazságok előtt.[1]

A tétel egy kis megfontolás után bizonyításra alig szorul. Van-e valaki, aki vallásos hitének alapjait egyedül az ingatag, folyton változó érzelmi világ ködös területén keresné, ahelyett, hogy ésszel megfogható igazságokra építené föl azo-

[1] Sincere profiteor, fidem non esse coecum sensum religionis e latebris subconscientiae erumpentem, sub pressione cordis et inflexionis voluntatis moraliter informatae, sed verum assensum intellectus veritati extrinsecus acceptae ex auditu, quo nempe, quae a Deo personali, creatore ac domino nostro dicta, testata et revelata sunt, vera esse credimus, propter Dei auctoritatem summe veracis.

kat! Igaz, az érzelmi világot nem lehet, sőt nem is kell kizárni a hit területéről. De minden emberi cselekvés lefolyásának józan rendje azt követeli, hogy annak csak harmadlagos helyet juttassunk az ész és akarat működése után. Hogy t. i. az érzelmek csak a megismerés és akarás megelőző lelki processzusai után és azokból fakadjanak. Az érzelmek lehetnek csillagok, melyek tiszta időben kalauzolnak is; de az ész iránytűje mindig többet ér, mert akkor is irányítja a hajó járását, ha az ég beborul és a csillagok már nem ragyognak.

Ha az emberi életben, vagy különösen annak legfontosabb megnyilatkozásában: a vallásos élet területén, vezető szerepet juttatnánk a nem egyszer hatalmunkon kívül eső, vak, jövő-menő érzelmi világnak, mi lenne annak az embernek hitéletével, akiben az érzelmek szűk területre szorítkoznak! Mi lenne általában a férfiak hitével, kiknek érzelmi világa messze elmarad a nőkétől! Mi lenne ugyanazon egyén vallásos meggyőződésével, ha lelkében egész ellenkező érzelmek váltják egymást! Mi lenne a vallásos meggyőződés biztosságával stb.! Mindezek önként fölvetődő kérdések, melyek alkalmasak az ilyfajta kísérlet elhibázottságának kimutatására.

Emellett vegyük azt is szemügyre, hogy az egyén szubjektív érzelmei és az igazság között néha óriási ür tátong és aki azt hiszi, hogy az objektív igazság az ő érzelmei szerint igazodik, az megérdemli az azoknak az afrikai uralkodóknak szánt mosolygásunkat, kik az előttük gyűlölt egyének nevét levakartatták az emlékoszlopokról és azt hitték, hogy ezzel megpecsételték az illetők túlvilági sorsát is. Vajjon nem méltán érte-e hát a pápai kárhoztatás azt a «tudományt», amely az emberi lélek legnemesebb, vallásos működését az érzelmek labilis talajára tolja át! Erre a tudományra áll igazában egy német iró szójátéka: «Wissenschaft und Wahrheit liegen oft ebensoweit auseinander, als wahrsagen und die Wahrheit sagen».[1]

Ez a tétel zárja be az eskü első részét, amelynek igazságára merő megfontolás és a teljesen szabad tudományos kutatás alapján igyekeztünk rámutatni.

[1] *Weiss:* Lebensweisheit. Freiburg i. Br. 1908. 47. l.

Az eskü második része.

Ha az eddigi öt tétel tudományos biztonsága iránt kételyt nem táplálhatunk, akkor az eskü második részének előadásában már nem is szorulunk sok bizonyításra, minthogy annak állításai logikus következetességgel folynak az első részből. Mert, ha az Egyház tényleg isteni alkotás, akkor csak természetes dolog, hogy az általa megkövetelt hittételek, amennyiben történeti eseményeket érintenek, nem lehetnek ellenmondásban a történelemmel, mint ezt az eskü második részének tényleges bevezető sorai is hangoztatják[1] és csak természetes, hogy a dogmáknak az Egyház mindig ugyanazt a helyes értelmezést adta. Épp ezért elítélendő, de szükségtelen is az az álarcos eljárás, amely a katolikus tudósban kettős személyt akar megkülönböztetni: külön a hívő és külön a tudós személyét, akik közül az utóbbi egész bátran vallhat oly nézeteket, amelyek a dogmák igazságát kétséges világításba állítják, csak mint katolikus hívő nyiltan meg ne tagadja azokat.[2]

Nem közönséges elfogultság kellett ahhoz, hogy valaki ezen eljárás elítélésében «az összes tudományokban egyedül alkalmazott módszer» elítélését láthassa. Igaz a pápai kárhoztatás a modernistáknak ezen hirhedt «történeti módszere» ellen szólott, de olyan módszer ez, amelyet az agnosztikus bölcselet hívein és egynéhány liberális bibliakutatón kívül egyetlenegy komoly tudós sem használt, mert nem is használhat. A tudósbecsület nem engedi ezt. De ilyen, a tudományos tisztességet tagadó kétszínűséghez folyamodni fölösleges is annak, aki egyrészt elismeri az Egyház isteni alapítását, másrészt pedig fontolóra veszi, hogy ugyanaz az Isten, ki Egyházával a hittételeket közölte, ugyanaz a szerzője minden más, a természet rendjében található igazságnak is és azért a kutató tudós soha oly helyzetbe nem kerül-

[1] Reprobo errorem affirmantium, propositam ab Ecclesia fidem posse historiae repugnare, et catholica dogmata, quo sensu nunc intelliguntur, cum verioribus christianae religionis originibus componi non posse.

[2] Damno quoque ac reiicio eorum sententiam, qui dicunt christianum hominem eruditiorem induere personam duplicem, aliam credentis, aliam historiei, quasi liceret historico ea retinere, quae credentis fidei contradicant, aut praemissas adstruere, ex quibus consequatur dogmata esse aut falsa aut dubia, modo haec directe non denegentur.

het, amelyben egy kétségtelenül bebizonyított tudományos tétel és egy szintén kétségkívül bizonyos hittétel összeütközésétől kellene tartani. Az ilyen tudós előtt a hit és ész tovább is megmaradhatnak közös háztartásban.

Ennek a kettős evangéliumnak: egy tudatlan hívők számára való, exoterikus és a tudósoknak való, esoterikus evangéliumnak hirdetésében rejlik a modernizmus egyik legrombolóbb tanítása. Ez határozottan erkölcstelen tanítás! Tanulatlan és tanult katolikusnak, egyszerű hívőnek és művelt teológusnak egy nálunk a katekizmusa, egy és ugyanaz a hite, egy a reménye, egy a szeretete. A katolikus Egyház kebelén belül sohasem kellett tartani Szent Pál szemrehányásától: Vajjon megoszlott-e a Krisztus? Divisus est Christus? (I. Kor. 1, 13.)

Az eskü következő mondatai a Szentírás értelmezését érintik és azt egész természetesen magának az egyházi tekintélynek tartják fönn a racionalistákkal szemben, akiknek — mint minden természetfölötti tagadóinak — semmi illetékességök sem lehet a természetfölötti isteni kinyilatkoztatás természetfölötti kritériumaival hitelesített okmányainak értelmezésében.[1] Amiből azonban ismét nem következik az, hogy megfosszuk a tudományos kutatást e téren attól a rendkívül fontos szerepétől, amit a szent szövegek romlatlan, eredeti alakjának helyreállításában (szövegkritika) betölt; persze föltéve, hogy ez a kutatás tényleg szabad kutatás és nem áll a modernista előítéletek szolgálatában.

Mindenesetre elítélendő a modernisták eljárása, amidőn azt a látszatot igyekeznek fölkelteni, mintha a pápák a Szentírástudomány művelését megakadályoznák. Az utóbbi években alig hangsúlyoztak a pápák valamit jobban, mint éppen a biblikus tudományok minél alaposabb művelését. Elég legyen erre nézve XIII. Leó: «Providentissimus Deus» (1893 nov. 18.) kezdetű enciklikáját és a X. Pius által legújabban alapított biblikus intézetet fölemlíteni.

De hogy magának a szövegnek értelmezésében mily kevéssé szabad egyéni nézeteknek teret nyitni és a szövegkritika önmagában mennyire képtelen a szöveg helyes értelmét kifejteni, azt minden érvnél jobban igazolja annak a

[1] Reprobo pariter eam Scripturae Sanctae diiudicandae atque interpretandae rationem, quae, Ecclesiae traditione, analogia Fidei, et Apostolicae Sedis normis posthabitis, racionalistarum commentis inhaeret, et criticen textus velut unicam supremamque regulam, haud minus licenter quam temere amplectitur.

megszámlálhatatlan keresztény szektának a keletkezése, amelyik mind, kivétel nélkül, a Szentírásból akarta igazát kimutatni és nem egyszer egy és ugyanazon helyből merített egészen ellenkező magyarázatokat, igazolván ezzel a régiek véleményét:

> Hic liber est in quo quaerit sua dogmata quisque;
> Iuvenit et pariter dogmata quisque sua.

«The devil can cite Scripture for his purpose» — mondja Shakespeare a «Velencei kalmár»-ban és ez állítása a századok folyamán fényes igazolást nyert. Nem neház belátnunk azt, amit maga Goethe elismert, hogy t. i. főleg e ponton kellene nagy kárral nélkülözni az egyházi tekintély útmutatását.[1] Krisztus tanainak teljesen ép megőrzése a holt könyvön kívül okvetlenül egy élő tanítótekintélyt is megkövetel. (Az egyházi tekintély fontos szerepéről különben alább még meg fogunk emlékezni.)

Nem annyira a szabad kutatás iránt érzett szeretetre, mint szintén erre a semmi fensőbb tekintélyt ismerni nem akaró törekvésre vihető vissza a modernizmusnak az az alapelve, amelyet az antimodernista eskü következő sorai ítélnek el s amely szerint a történetkutatónak munkája közben teljesen el kell tekintenie a katolikus Egyház és a hagyomány természetfölötti eredetétől és attól az isteni segítségtől, amely minden egyes kinyilatkoztatott igazság sértetlen megóvásának biztosítéka.[2]

Az eddigiek után a természetfölötti elemek a priori tagadása — mert tulajdonképen ennek kárhoztatása értendő az eskü említett mondatában — már maga világos jele a kutatásba bevitt lappangó előítéleteknek. Viszont azok előtt, kik ismerősek azzal a szorgos kutatás részleteivel, amit az Egyház véghez visz, míg valamely jelenség természetfölötti

[1] «Schon Petrus meinte — írja *Goethe* — in Pauli Briefen wäre vieles schwer zu verstehen und Petrus war doch ein ganz anderer Mann, als unsere Superintendenten». L. *Deimel:* Zeugnisse deutscher Klassiker für das Christentum. Freiburg i. Br. 1904. 92. l.

[2] Sententiam praeterea illorum reiicio, qui tenent, doctori disciplinae historicae theologicae tradendae, aut iis de rebus scribenti seponendam prius esse opinionem ante conceptam sive de supernaturali origine catholicae traditionis, sive de promissa divinitus ope ad perennem conservationem uniuscuiusque revelati veri; deinde scripta Patrum singulorum interpretanda solis scientiae principiis, sacra qualibet auctoritate seclusa, eaque iudicii libertate, qua prophana quaevis monumenta solent investigari.

jellege mellett nyilatkozik, azok előtt talán említeni is fölösleges, hogy az Egyház ez eskü által éppen nem akar utat nyitni holmi «csodamániá»-nak. Az a tudós, aki lette az esküt, továbbra is legelsősorban a természetes pragmatizmus hívének fogja magát vallani kutatásai közben és csak ottan tér át az okok megjelölésében természetfölötti területre, ahol a természetes okok kielégítő megoldás nyujtására elégtelennek mutatkoznak. És eljárása bizonyára méltóbb lesz a szabad kutatás nagy eszméjéhez annál a verítékező erőlködésnél, amely az előre megkonstruált s a természetfölötti elemet abszolúte kizáró teóriák védelme érdekében nem riad vissza a legképtelenebb magyarázattól sem. (Erre nézve elég legyen hivatkozni arra a képtelen erőlködésre, amellyel Renan stb. kísérlették meg Krisztus csodáit kimagyarázni.)

A katolikus tudóstól tehát ilyen eljárás miatt venni el a tudományos kutató címét olyan tájékozatlanságra vall, amilyet joggal tarthatunk a tudományos analfabéták privilégiumának.

Ugyancsak erre a szabad tudományos kutatás eredményére támaszkodva, amely kétségtelen érvekkel szól az Egyház isteni alapítása és megbízatása mellett, ítélheti el az eskü utolsó pontja a modernistáknak azt a tanát, amely csak merő természetes vagy éppenséggel panteisztikus alapra állítja az Egyház egész fejlődését, mintha az nem volna más, mint a Krisztus iskolájába álló és tanait merő természetes alapon továbbfejlesztő emberek története.[1]

Amíg az eskü második részének első két pontja katolikus és modernista világnézet közti főkülönbségre hívta föl a figyelmet és a másik két pont ezt a különbséget konkrét példákon mutatta be a teológia biblikus és históríkus ágaiban, addig ez az utolsó pont mintegy összefoglalása annak a modernista alapgondolatnak, amely minden természetfölötti isteni elemet ki akar zárni az Egyház tradíciójából, tanaiból, fejlődéséből. És amint az előbbi pontokban nem lehet a szigorúan tudományos Szentírásmagyarázat stb. elítélését látnunk, úgy az utolsó pont sem akarja lehetetlenné

[1] In universum denique me alienissimum ab errore profiteor, quo modernistae tenent in sacra traditione nihil inesse divini; aut quod longe deterius, pantheistico sensu illud admittunt; ita ut nihil iam restet, nisi nudum factum et simplex, communibus historiae factis aequandum; hominum nempe sua industria, solertia, ingenio scholam a Christo eiusque apostolis inchoatam per subsequentes aetates continnuantium.

tenni — mint annyian állították — a történetnek elfogulatlan, nyitott szemmel való szemléletét. De a modernisták az a történetszemlélete, amely érvek helyett benső átélések és modern tudományos érzékük alapján tagadja a tényeket, az csak nem tudományos eljárás! Ha a jól leleplezett modernista gondolatot a maga valójában szemléljük, minden ráaggatott sallangtól menten, azonnal szembetűnő lesz annak tarthatatlansága. Mert a fönti tétel nyilt szavakkal nem jelent mást, mint hogy a kereszténységgel szigorúan tudományosan csak az foglalkozhatik, aki elméletben antikeresztény vagy antiteista álláspontot vall. Ehhez hasonló állítások teszik érthetővé a «Pascendi» enciklika által pár helyen használt erősebb kifejezéseket is. Mert ez tényleg: nem bölcselkedés, hanem badarság; non philosophari, sed delirare!

Ime itt áll előttünk a rettegett antimodernista eskü tartalma. Ha a fölemlített kérdések legtöbbjére nem is adhattunk kimerítő választ, hisz nem is ez volt föladatunk, annyi eredményt még ezzel a sovány vázlatozással is remélünk elérni, hogy a napi és időszaki sajtóban az antimodernista eskü ellen fölhozott állításokat kellő értékére tudjuk szállítani, nevezetesen pedig képesek legyünk szavunkat fölemelni azzal az állítással szemben, amely az antimodernista esküben a szabad tudományos kutatás halálát, a tudományos meggyőződés megtagadását látja és az eskü letevőitől oly sietve vonja meg a tudós kutató címét.

Mint láttuk, az eskü tartalma, annak minden egyes pontja éppen az elfogulatlan, szabad kutatás eredményeivel igazolható, tehát senkit a föntemlített állítások hirdetésére föl nem jogosít.

Az eskütétel hatása a tudományos kutatásra.

Azt mindenesetre el kell ismernünk, hogy az említett tételek egy része nemcsak észbeli, hanem egyszersmind kinyilatkoztatott igazságot is tartalmaz, ami azonban az ilyen, észből is megismerhető igazságoknál csak annyit jelent, hogy bizonyosságukról az ész szava mellett még Isten tekintélye is kezeskedik. De éppen az a rendkívül fontos szerep, amit az ész munkája hitünk megalapozásával betölt az Isten létének bebizonyításával, amely nélkül kinyilatkoztatott vallásról s ilyen vallási igazságokról természetesen beszélni sem

lehetne, éppen ez a fontos szerep volt oka annak az állandó megbecsülésnek, amelyben az Egyház az ész munkáját mindig részesítette és amit legutóbb a vatikáni zsinat juttatott a lehető legvilágosabb szavakkal kifejezésre akkor, mikor a hitet is, tudományt is az egy Istenre vezetve vissza, kijelentette, hogy a kettő közt tényleges ellenmondás nem lehetséges. Ha enantiophaniákban még sincs hiány, ez vagy a dogmáknak nem a katolikus Egyház szelleme szerinti magyarázatára vagy pedig be nem bizonyított hypothesiseknek kétségtelen tudományos tan cégére alatt történő árulására vezetendő vissza. Ezért, mint mondja az említett zsinat, az Egyháznak annál kevésbbé van oka föllépni a tudományos kutatás ellen, mert a területét át nem lépő tudománytól csak a hit erősödése várható.[1] És hogy az Egyház ez álláspontja nem az újkor által kicsikart engedmény, arra legjobb tanu Aquinói Szent Tamás, aki már 700 évvel ezelőtt kész volt a hit és tudomány közt fölmerülő ellentéteket a Szentírás helytelen magyarázatának betudni.

Pusztán tudományos, a hitéletet semmiképp nem érintő tételek elbírálásába az Egyház soha nem avatkozott. Csak mikor az egyes tudományszakok művelői elhagyták a szaktudományok által számukra szorosan kijelölt területet és azok a tiszteletreméltó tudósok, kik retortáikon és villamos battériáikon kívül mást alig ismernek, ezekkel az élet nagy kérdéseit akarták megoldani és a tudomány tanaiból vagy éppen kellőleg be nem bizonyított föltevésekből következtetéseket vontak le a természeten túleső, metafizikai térre, csak ezen a ködös, könnyen utat vesztő területen hangzott föl az Egyház ajkáról egy-egy «vigyázz», vagy «állj», egy «netovább», egy «vissza». Hogy soha emberi túlbuzgóság az Egyháznak ebbe a működésébe be nem csúszott, nem állít-

[1] V. ö. erre nézve éppen a «Pascendi» enciklika 2. részének azon fejezetét is, amely a teológiai tanulmányok mellett nemcsak ajánlja, hanem mintegy kötelességévé teszi a papságnak a bölcseleti és történeti tanulmányokat. Különben maga az antimodernista esküt előíró motu proprio is újra hangsúlyozza XIII. Leó buzdító szavait: «In rerum naturalium consideratione strenue adlaboretis: quo in genere nostrorum temporum ingeniosa inventa et utiliter ausa, sicut iure admirantur aequales, sic posteri perpetua commendatione et laude celebrabunt». (Braig: Der Modernismus und die Freiheit der Wissenschaft. Freiburg i. Br. 1911. 27. l.) Ugyancsak XIII. Leónak 1883 aug. 18-án a történettudományról mondott szavait, amelyben Ciceróval együtt ebben foglalja össze a történetíró első kötelességét: «Primam esse historiae legem, ne quid falsi dicere audeat; deinde, ne quid veri dicere non audeat». (Cicero: De orat. III. 15.)

juk; mert tényeket letagadni nem szokásunk. Csak föl akarjuk idézni Szent Ágoston örökszép szavait: «Ami jó, tartsd meg és tulajdonítsd az Egyháznak; ami rossz, vesd el és nekem, ki ember vagyok, nézd el».[1] Az Egyháznak ebben a szeretetteljes figyelmeztetésében azonban csak az láthat elmaradott, sötét, középkori eljárást, aki nem veszi tekintetbe, hogy az Egyház madara nem a sötétben huhogó bagoly, hanem a Szentlélek fehér galambja, amely az ősrégi egyházi tan és egy új tudományos tétel között okvetlen meghozza a kibékülés zöldelő olajágát, hogyha egészen biztos talajt érez maga alatt. Az Egyház megköveteli, hogy fejet hajtsunk a katolicizmus objektív igazságai előtt, de viszont az objektív igazságok előtt ő is kész meghajolni.[2]

Az Egyház magának soha ellen nem mond. Ha tehát a nemes értelemben vett szabad tudományos kutatás értékét úgy nyilatkozatban, mint szolgáinak munkásságában mindig nagyrabecsülte, bizonyára nem tehető föl róla, hogy most, az antimodernista eskü által szakítani akart volna évszázados hagyományaival, akkor, amikor hitünk legfontosabb tételeit védte meg a legújabb eretnekség támadásai ellen. Az egyházias szellem azt sem követeli, hogy vakon fogadjuk el az egyházi tekintély nyilatkozatait. Dehogy. A «fides quaerens intellectum» egy Canterbury-i Anselm híres mondása.[3] Amennyire lehet, igyekezzünk csak azoknak mélyébe hatolni; azokat megérteni (credo, ut intelligam), persze soha nem tévesztve szem elől, hogy az örök igazságok nem kötelesek a mi szűkkörű, éretlen gondolatainkhoz igazodni. Mert, hogy a saját kis látóköréből megítélő emberek eljárását egy

[1] *Szent Ágoston:* De vera religione. C. 10.

[2] «Sind Dogmen ein Hindernis der Forschung auf dem Gebiete der Wissenschaft? — kérdezi Pernter bécsi egyetemi tanár, a «k. k. Zentralanstalt für Meteorologie und Erdmagnetismus in Wien» igazgatója. Ganz unmöglich, da sie bei unsern Forschungen überhaupt nie Forschungsobjekt sein können und daher uns dort, wo wir forschend tätig sind, nicht entgegentreten können. Es können nur Gebiete freier Spekulationen, reiner Hypothesen und vor allem unbewiesener, selbstgemachter Dogmen sein, die da in einen Konflikt mit den katholischen Dogmen kommen, und solche selbstgemachte, frei konzipierte Dogmen laufen gar viele herum, leider unter dem Mantel der Wissenschaft». (Pernter: Voraussetzungslose Forschung, freie Wissenschaft und Katholizismus. Wien, 1902. 9. l.)

[3] V. ö. «Absit, ut ideo credamus, ne ratione accipiamus sive quaeramus: tunc etiam credere non possemus, nisi rationales animas haberemus». S. Augustinus. — «Negligentiae mihi videtur, si, postquam confirmati sumus in fide, non studemus, quod credimus intelligere». S. Anselmus.

példán tegyük kézzelfoghatóvá, abban egészen biztosak lehetünk, hogyha a pisai ferdetorony gondolkodni tudna, így szólna magában: Mégis csak furcsa, hogy az összes tornyok közt csak én állok egyenesen!

Ha egy csillagász a Laplace-elmélet vagy Keppler törvényeinek átvizsgálásánál hibára akad, bizonyára nem fogja Laplace-t vagy Keppler-t azonnal bolondnak mondani, hanem előbb saját számadásának néz utána. Ennyi szerénységet azonban a vallás terén is legyen szabad megkövetelnünk. Azt t. i., hogy ha valaki ellenmondást vél fölfedezni a vallás tanaiban, ne tekintse a vallást mindjárt túlhaladott álláspontnak, hanem gondoljon arra is, hogy esetleg hiányzik még nála a szükséges gondolatérettség, önismeret, vagy élettapasztalat. Nem az intellektustól kíván tehát az Egyház áldozatot, hanem az arroganciától.

És mert a katolikus papság tagjai közül ezt a legtöbben belátták, a sajtó nagy hadjárata, amit az antimodernista eskü ellen indított, ezért nem járt az óhajtott sikerrel. Hiába remélték egyesek, hogy «a világ összes teológiai tanárai mint egy ember fogják hallatni méltatlankodó felkiáltásukat a gondolkodás, kutatás és tanítás sérthetetlen szabadságán ütött véres seb láttára».[1] Külföldön is, ahol pedig a harsonák sokkal erősebben riadoztak a megtámadott tudomány nevében, csak gyéren találkoztak, akiket elbódított a nagy zaj s az eskü megtagadása által kiléptek az Egyház kötelékéből. Ezeknek kiadott protestáló iratai, amelyekben az istenfogalom, a krisztusi elégtétel, a szentmisetan meghamisítását fogták az egyházra, a szerzetesi fogadalmat, breviárium és coelibatus törvényeit bírálgatták, csak felvilágosítólag hatottak azokra a körökre, melyek a pápai megrendszabályozást talán túlerősnek gondolták. Nálunk mindössze egyetlenegy katolikus papról tudunk, aki az antimodernista esküvel össze nem egyeztethető tudományos meggyőződésére hivatkozva hagyta el az Egyházat. De igen kétes világításba helyezte ezt a meggyőződést az az értesítés, amely pár hétre rá az apostata pap eljegyzéséről adott hirt. E hír olvastakor önkéntelenül is Rousseau szavai jutottak eszünkbe az «Ode à la Fortune» c. költeményéből: «Le masque tombe, l'homme reste, et le héros — s'évanouit».

Az arra kötelezettek legnagyobb része ellenben letette az

[1] Ez, kérem, a «Kölnische Zeitung» ezidei 1211. számából van idézve «Ein katholischer Hochschullehrer» aláírású cikkből.

esküt és — dolgozik tovább. Mert amitől annyian féltek, és ami oka volt az összes támadásoknak: a tudományos kutatás megbénítása, az nem következett be, amint hogy az előadottak után ez természetes is. Senki sem szenved korlátozást szabad mozgásában azáltal, hogy esküvel is megerősíti azokba a tanokba vetett hitét, amelyek igazságát a jelen pillanatban tudományos kutatásai alapján teljesen szabadon elfogadja. Mert az antimodernista eskü, — eltérőleg a hivatalnokoknak hivatalba lépésük előtt letett esküjük ígéretétől, amely szerint a jövőben lelkiismeretesen megtartják a szabályaikat — elsősorban nem ígéret, hanem csak a kereszténység mindig vallott, de napjainkban különösen támadott főbb tanainak hangoztatása, amelyekre a katolikusok már az eskü előtt eljutottak, szabadon elfogadtak és vallottak.[1] És csak a formula utolsó mondata tartalmazza az eskü alatt tett ígéretet, amelyben a tanoknak továbbra is elfogadását és védelmét igérjük, ami egyébként az igazság változhatatlan, örök értékéből és az igazi meggyőződésből eredő következetességből önként folyik. Az azonban örök talány, mily jogon tekinthető a szabad kutatás korlátozásának, ha valaki kinyilvánítja, hogy mai meggyőződése mellett, amelyhez a legszorosabb tudományos kutatás útján jutott el, mindig hű akar maradni!

Hogy időszerű volt-e az eskünek kötelező előírása, annak megítélése természetsen egyedül az egyházi kormányzat kizárólagos joga. Ha valamely intézmény, hát bizonyára az Egyház várhat legtovább és engedheti meg tagjainak a legtöbb szabadságot, mert megdönthetetlen igazságainak tudatához legkevésbbé illenék a hatalmi állásáért remegő ideges féltékenység. Számunkra tehát nem marad más hátra, mint annak elismerése, hogy bizonyára veszélyes bajok lehetnek azok, amelyek ellen az Egyháznak ilyen erős orvossághoz kellett nyúlnia.

Miután rövid vázlatban előttünk áll az antimodernista eskü tartalma, egész szelleme, a tudományos kutatáshoz való viszonya és általában mindaz a következmény, ami az esküből folyik, bár fölösleges kitéréseket nem akarunk tenni, mégsem tagadhatjuk meg magunktól, hogy a sajtónak e kérdésben elfoglalt álláspontját elítélő nyilatkozatunk igazolásául legalább egy példát ne idézzünk abból az igazságtalan

[1] V. ö. *Reinhold:* Der Antimodernisteneid und die Freiheit der Wissenschaft. Wien. 1911. 17. l.

fegyverekkel, tudatos félrevezetésekkel, rágalmakkal viselt harcból, amelyet az Egyház és a pápa ellen indítottak az antimodernista eskü miatt. A lapok hiradásai nyomán bizonyára mindenki emlékszik még a XX. századnak arra a kétségkívül egyik legmegkapóbb jelenetére, amikor a pár hónappal azelőtt lezajlott berlin—római aviatikai verseny győztese, Beaumont megérkezett Rómába és miközben a merész pilóta körülrepülte a Szent Péter-templom hatalmas kupoláját, a szentatya szobája erkélyéből áldólag terjesztette feléje kezét. Erre a «Neue Freie Presse» 1911 jún. 3. számában megjelent egy cikk, amelynek minden jóízlést sértő hangja méltó arra, hogy legalább egy részletet az eredeti szövegben is közöljünk belőle:

«Die Vergangenheit, eine harte und unfruchtbare, neigt sich, wenn auch wohl nur äusserlich und ohne tiefere Erkenntnis des Wertes, vor der Zukunft. Gewiss ein interessantes und nicht unbedeutendes Ereignis, ein Zeichen, dass auch ein Papst ausziehen kann, um zu fluchen, und dort, wo er fluchen will, zuletzt aus innerster Empfindung gezwungen sein kann, zu segnen! Merkwürdig ist nur der Widerspruch zu seinen eigenen Lehren, in den der Papst mit dieser Handbewegung und diesen Worten verfiel. Kein Herrscher des Vatikans hat jemals mit so verbissenem Zorn und so wilder Kampfbegierde alles verfolgt, was Neuerung heisst, wie Pius X. Keiner hat härter und mit bissigeren Worten gegen jeden Versuch der «sogenannten» Wissenschaft geeifert, die Grenzen, die seine Gnade ihr absteckte, zu überschreiten. Die Einzelleistung technischer Wissenschaft findet Bewunderung in ihrem erstaunlichen und äusserlich verblüffenden Resultat. Aber der Geist, aus dem dies alles entspringt, der Geist der Neuerung, der Freiheit, von äusserlich gegebenen Schranken, von Vorurteilen, welche die Erkenntnis fesseln, der Geist, durch den Erfindung über die Elemente siegt, bleibt unverstanden. Aber so wenig einer sagen kann: Ich liebe die Kunst, wenn er dabei den Künstler züchtigen und in Ketten schlagen lässt, ebensowenig kann einer das Werk der Wissenschaft ehrlich segnen, dabei aber gegen jeden mit Inquisition und Häschern, mit Daumschrauben und Zangen vorgehen, der das Prinzip der Entwicklung, der Veränderlichkeit, der Freiheit historischer und wissenschaftlicher Forschung zu behaupten wagt. Dennoch ist in den Worten und in der Handlung des Papstes etwas leise Wohltuendes. Es ist doch eine Art von kleiner Huldigung an diesen unbegriffenen fremden und verhassten Teufelsgeist». . .

Nem szeretnők magunkra venni a nagyképüsködés vádját, de ennek félelme nélkül is bátran állíthatjuk, hogy ez a cikk szégyene a mai ujságírásnak. Nem azt a provokáló hangot csodáljuk benne legjobban, amelyen az «alliance israelite» organuma még e szép jelenetet is céljai szerint elferdítve kiaknázza. Utóvégre arról mi nem tehetünk, hogy akadnak emberek, akikből csak ilyen gúnyolódásokat tud kiváltani ez

a kedves esemény, amelyik egy Edmond Rostand lelkét egy remek költeményre hangolta. Hanem ami joggal hívja ki minden elfogulatlan ember kemény ítéletét, az a gyanútlan olvasók ezreinek az a tudatos félrevezetése, — jóhiszemű tévedésről ilyen hatalmas lapnál talán mégsem lehet szó! — amely a szentatyának a tisztán egyházi tanokat érintő eretnekség, a modernizmus ellen folytatott küzdelmét a modern haladás kárhoztatásának, a tudományok elkeseredett gyűlöletének, újkori inkvizíciónak stb. nevezi. És ne gondoljuk, hogy ilyen szembeötlő rágalmaknak senki sem fog hitelt adni. «Un sot trouve toujours un plus sot qui l'admire» — írja Boileau a L'art poëtique-ben. Ilyen hiradások és tendenciózus cikkek után ugyan várhattunk volna-e mást, mint azt a határtalan tájékozatlanságot, amely a modernizmus kérdésében elterjedt az ujságolvasók nagy tömegében; várhattunk volna-e mást, mint azt a sok képtelen vádat, amelyet a modernizmus kárhoztatása miatt kellett és kell az Egyháznak elviselnie! Nagy kincs a gondolatszabadság, de csak akkor, ha tényleg szabad az a mi szubjektív vágyainktól és szenvedélyeinktől. De mily ferde állapot az, ha tele torokkal hirdetjük a gondolatszabadságot és mindenkit halálra keresünk, aki nem úgy gondolkozik, mint mi. Olyan kézenfekvő rosszakarattal telített cikkek elkövetését, mint a föntidézett is, a klasszikus költő csak háromféle embereknek enged meg: Multa licent stultis, pictoribus atque poëtis.

Tudomásunk szerint az illető cikkíró sem festő, sem költő nem volt.

Az esküellenes felzúdulás okai.

Az eddigi fejtegetések bárkit is meggyőzhettek arról, hogy sem általában a modernizmus ellen folytatott küzdelem, sem az antimodernista eskü tartalma, sem annak kötelező formában történt előírása nem adtak jogot arra az általános felháborodásra, amellyel a sajtó és az általa irányított közvélemény fogadta az egyházi tekintély ezen intézkedéseit. De ha a szabad tudományos kutatás nagy eszméje a maga sértetlenségében áll is előttünk és világosan látjuk is, hogy az ellen semmi néven nevezendő merénylet nem történt, még mindig adósak vagyunk egy okvetlenül fölvetődő kérdés megoldásával. Ez a kérdés okát szeretné látni annak a föltűnő reakciónak, amit a sajtó kifejtett a modernizmust letörni

akaró Egyház ellen és annak a tagadhatatlan sikernek, amelylyel az Egyház ellenségei a gyanútlan hívők táborában elvetették a visszavonás konkolyát.

A kérdésre bizonyára nem volna kielégítő felelet annak hangoztatása, hogy a tömérdek tartalmatlan frázisból és vakmerő ráfogásokból csak kellett valami foltnak visszamaradni az Egyházon; hogy a nagy lárma elbódította az ujságok olvasóit. Valami alapja van ugyan ennek az állításnak is. Hiszen mindenki tudja, hogy aki zöld fával tüzel, az óriási füstöt tud csinálni. Az igazi ok azonban sokkal mélyebben fekszik és a kérdés teljesen világos átértéséhez szükséges, hogy egy pillanatra korunk szellemi irányzatának elemzésébe bocsátkozzunk és iparkodjunk legalább futó betekintést nyerni a mai közvélemény lélektanába. Míg ugyanis a korszellem ismerete nélkül kielégítő válasz adására nem vállalkozhatunk, addig bizonyos körülmények megemlítése azonnal világosságot fog vetni a kérdés sok pontjára.

Mikor keressük az okokat, amelyek az Egyház küzdelmét fölöttébb megnehezítették, illetve az erről csak a napisajtó lelkiismeretlen cikkeiből értesült olvasók előtt szinte kompromittálták, az egyik okot kétségkívül abban az idegenkedésben kell megtalálnunk, amellyel egy mai ember lelke fogadja a tekintély szavát. A modernistaellenes eskü kötelező előírása ugyanis a legfőbb egyházi tekintély parancsoló szava volt. Azt pedig be kell látnunk, hogy a tekintély elvének a multban nem egyszer jogtalan érvényesítése és túlhajtott hangsúlyozása sokban előmozdította annak a lehetetlen törekvésnek érvényre jutását, amely ma már ott sem akar a tekintély szavára hallgatni, ahol arra föltétlen szükség van. A vallásos élet területe pedig kiváltképen ilyen terület.

A világhírű svájci pedagógus, Foerster: «Autorität und Freiheit» című művének egész fejezeteit kellene itt idéznünk, hogy a protestáns szerzőnek meggyőző érvelése nyomán, amellyel az egyházi tekintély szerepét nélkülözhetetlennek mondja a mai szellemi áramlatok zűrzavarában, tisztán álljon előttünk az Egyház beavatkozásának jogossága. Soha annyira nem volt szükség a tekintély irányítására, mint a mai ellentétes világnézetek harcában, amelynek küzdelmeiben a magukra hagyatott milliók bizonyára nem fognak ráakadni az igazságra. A Megváltó halála örök intőjel, hogy az emberiség magára hagyatva nemcsak nem leli meg az igazság felé vezető utat, hanem keresztre szegzi az igazságot. Kétséget nem türő axioma ereje rejlik abban az állításban,

hogy a teljes szellemi anarchia veszélye nélkül vallási téren nem tudnók nélkülözni a tekintély szavát.[1]

Korunkra varázserővel hat a szabadság hangoztatása és az újkor vívmányai közt értékre nézve határozottan övé az elsőség. De az igazi szabadságot annál kevésbbé kell félteni az egyházi tekintélytől, mert éppen az Egyház tudta mindig legszebben összeegyeztetni a tekintély uralmát a szabadság nagy eszméjével.

Ellenben van mitől félniök azoknak, kik maguk fölött a tekintély irányítását elismerni vonakodnak, azaz van, mitől félniök a túlságosan önérzeteskedő, önfejű individualizmus, az úgynevezett «Ichweltanschauung» híveinek. És ha a mi jóslásunkat talán kicsinylő mosollyal is fogadják, legalább hallgassák meg korunk egyik legmodernebb szellemének, Ibsennek figyelmeztető szavait.

A nagy író egy északi lelkipásztor tragikus sorsában mutatott rá a saját szeszélyei után induló, tekintélyt nem tisztelő korszellem szomorú végére. Brand — ez a jóakaratú pásztor neve és egyúttal a dráma címe — emberfölötti dolgot kisérel meg: az erős, szilárd férfiakaratot teszi meg egy új vallás alapjává és — tönkremegy. Fönt, a havas hegyormon, ahol éppen templomot akar emelni a dogmáktól és erkölcsi parancsoktól mentes vallás számára, éri utól sorsa és egy lavina alatt leli halálát. Ez lesz vége a tekintély elvét figyelemre nem méltató vallási és egyéb szellemi irányzatoknak is. «Önmagatokban bízzatok és meg vagytok váltva», mondja Ibsen és a végén mégis legörög a lavina; egy még merészebb, még modernebb szellemi áramlat elsöpri az előbbit, míg a tekintély elvére épült katolikus Egyház tovább is rendületlenül áll a tiszavirág életű szellemi irányzatok küzdőterén.

Az esküellenes felzúdulás egyik okát ebben a tekintély elvét lekicsinylő s a szabadság eszméjét tévesen értelmező korszellemben kell látnunk.

Ha azonban az okok után tovább kutatunk, el kell ismernünk, hogy a helyzet kedvezőtlen alakulására nagy hatással volt az új eretnekség nevének megválasztása is. Szó sincs

[1] Találó szavakkal írja le Foerster ezt az állapotot: «Da wird die Religion als sexuelle Perversion, die Mystik als Hysterie, die Kunst als Neurose, das Genie als pathologische Affektion, das Sündenbewusstsein als Zwangsvorstellung erklärt... Das ist die letzte Konsequenz der Omnipotenz des individuellen Verstandes». *Foerster:* Autorität und Freiheit. Kempten, 1910. 85. l.

róla, nem a név játszik főszerepet ilyen fontos kérdésekben, hanem az alatta rejtőző tanítás. De éppen a névnek ez a mellékes fontossága ad bátorságot ahhoz az óhajtáshoz, hogy bár keresztelték volna el akárminek ezt az eretnekséget, csak olyan nevet ne adtak volna neki, amelyikben benne van a «modern» szó.

Talán indokolatlannak látszik első pillanatra ez a kívánság. Pedig aki csak valaha is tapasztalta azt a bűvös varázslatot, amit ez a kis szócska gyakorol a mai kor emberére, különösen a fiatalabb nemzedékre, az be fogja látni a benne rejlő nagy igazságot.

Modernnek lenni, ez a vágya mindenkinek. Modernül élni, gondolkodni, cselekedni, ez a tetőpontja legfölfokozottabb törekvéseinknek. Amit a modern tudomány tanít, annak igazságára előre esküszünk. Amit a modern ember tesz, annak helyességéért vakon tűzbe megyünk. Ámde mi teszi az embert modernné? Ki tudná ezt szabatosan meghatározni! A tradició, a reánk származtatott igazságok megvetése? Törekvés valami hallatlan, valami «noch nie dagewesen» után? Korlátot nem ismerő, szabadosságba csapó szabadságvágy? A fegyelem és törvények ignorálása? Gyűlölet a tekintély ellen és az engedelmesség erényének rabszolgai meghunyászkodássá bélyegzése? Előszeretet az önkény, a rendszert nem ismerő szeszély iránt? Vagy mindez együtt? Avagy még sok minden ezek mellett?

Analízis útján nehéz volna bemutatni ezt a «modern korszellem»-et; hosszú-hosszú vándorlásokat kellene tennünk irodalmon, művészeten, tudományon keresztül. Talán szintézissel hamarább célt érünk. Az úgynevezett modern embernek főismertető jele bensejében a határtalan törekvés függetlenség után, külsőleg pedig a korlátot nem türő önkény, szeszély, a szabályok megvetése minden tevékenységében. Ez a szellem nyilvánul meg a művészetben, azokban az elmosódott vonalakban, lehetetlen színekben és helyzetekben, feloldott körvonalakban, amelyek mind okvetlenül szükséges és — sajnos — elégséges kellékek ahhoz, hogy egy festményt modernnek kiáltsanak ki. Ez a szellem érvényesül a költészetben, mikor a költő túlteszi magát minden strófán, rímen, versszabályon, nem ritkán a nyelv és logika szabályain is és ijesztő meglátások átéléseit tárja elénk. Ez a szellem kér szót a tudományos téren abban az abszolút gondolatszabadságban, amely már szabad a gondolkozás törvényétől is; szabad egészen a kétszer kettő

négy kétségbevonásáig; szabad egészen a kézzelfogható tények elsikkasztásáig, örök igazságok letagadásáig, a jezsuiták szemére hányt «cél szentesíti az eszköz» elv legszélsőbb alkalmazásáig, clichéhamisításig és így tovább.

Ennek a szellemi fejetlenségnek vannak aztán fölcseperedett ivadékai is. Vagy nem innen van-e a gyűlölet a scholastica, mint a rend- és tervszerűség tudománya iránt? A vallás, mint az erkölcsi rend őrzője iránt? A katolikus Egyház, mint örök, el nem évülő, mindenkit kötő igazságok hirdetője és birtokosa iránt? És — mi tagadás benne — ennek a szellemnek hatása alól nem mentes senki, aki ebben a környezetben él, tehát nem vagyunk azok teljesen mi sem. Sokunkat öntudatlanul jobban át meg átjárt már ez a fölfogás, mint gondolnók.[1] Csak eszméljünk rá arra a magyarázhatatlan ellenszenvre, amelyet annyian táplálnak minden logika, következtetés, rendszer iránt. Csak nézzük nyitott szemmel azt a beteges idegenkedést minden átszármazott, régi tan iránt (vannak, kik 1500 előtt nyomott könyvet nem olvasnak el). Csak figyeljük azt a húzódozást még a józan konzervativizmus elől is, az új dolgoknak azt a lázas keresését. Csak vizsgáljuk a tekintély és fegyelem annyi született ellenségének szavait és tetteit. Azt a lázas kapkodást és nagymérvű fölületességet, amely tetteiknek jellemző vonása; azt az ujságokból merített talmi tudományt, amellyel intelligenciánk nagy része teljesen beéri stb.

És ha ebből a modern korszellemből a benne rejlő jót nem tudjuk úgy magunkba fölvenni, hogy a hibákat távoltartsuk; ha ezzel a szellemmel átitatva ítélkezünk egyházi dolgokban, bent vagyunk a modernizmus kellő közepében. Mert mi más a modernizmus, mint a fejlődéselmélet egyoldalú hangsúlyozása és alkalmazása vallási téren, összekötve a modern kultúrának hasonlóan egyoldalú túlbecsülésével.

Ennek a szellemnek mindent fölbontó választóvizében lesz az Egyház tanaiból, melyek már két évezreden át biztos irányítói voltak a lelkek útjának, «haszontalan scholastica»,

[1] Sok katolikus veheti magára a protestáns Foerster szemrehányását: «Trifft man doch heute selbst in den gediegensten Kreisen der Kirche, die keineswegs von Modernismus berührt sind, nicht selten eine starke Überschätzung der modernen Produktion auf dem Gebiete der Philosophie, Pädagogik und Psychologie die zweifelsohne von einer grossen *Unkenntnis der unvergänglichen Geistesschätze der Kirche kommt*». Foerster: i. m. 169. l.

vagy «régi vallásos érzéseknek ósdi kifejezése». Ez a fölületes szellem idegenkedik a vallásos élet szabatos megalapozásától, a hittételek precíz meghatározásától, hanem ezek helyett megelégszik az érzelmi világ ködös területének süppedékes ingoványaival. Ez a szellem követeli, hogy dobjuk ki az Egyház hajójából az aszketikát, a misztikát, mint elavult tudománytalanságokat. Ez a szellem nem tűri, hogy még ma is beszéljünk önmegtagadásról, fegyelemről, alázatosságról; ez a mi korunknak unalmas, ósdi, régimódi.

Hanem — halljuk tovább — igenis nyissunk annál nagyobb teret a modern szellem föntemlített követelményeinek a vallásos életben is és a szilárdan megalapozott és meghatározott hittételeknek eddig sértetlenül megőrzött területét adjuk át a modern lélek fölött föltétlen uralommal rendelkező *impresszionizmusnak*. És akkor? Akkor majd lát a világ ismét egy mélyen vallásos nemzedéket; mert a vallásos vágyódás éppen napjainkban nyilvánul szokatlan erővel a modern ember lelkében. Hanem persze, mikor ezen új, modern vallásos éra hajnalhasadását zengő ünnepi harangzúgás rezeg a levegőben, akkor ne akarjuk ezt a lángtüzes sóvárgást elavult dogmák penészes, száraz kenyerével kielégíteni, amiknek homályos eredetüknél csak a jelentésük talányszerűbb.

Mit tett és tesz az Egyház — hangzik tovább —, hogy az istentsóvárgó lelket elvezesse vágyakozása tárgyához? Beszélt az emberekhez, de nem hogy fényt árasszon bennük, hanem hogy a kiközösítés szavait átkozza fejükre. Alig mutatkoztak valahol egy kissé szabadabb mozgás első rezgései — hítták legyen azt amerikanizmusnak, ideálkatolicizmusnak, modernizmusnak — mindjárt megcsörrentek az anatéma láncai. Isten szólt: «Legyen világosság!» — s az Egyház siet bölcsőjében elfojtani minden világosságot. Isten szólt az emberhez: «Élj!» — s az Egyház kiadja törvényeit: Halj meg! Összekulcsolja az imádkozó kezét, de nem ám, hogy azzal átkarolja az élő Istent; nem, ósdi imaformulák mormolásába már nem férnek be a mai lélek mélységes mély vágyai, könyörgése, küzdelmei! Szabadulást ígér minden bűnétől a léleknek; annak a léleknek, amelyen a szabad mozgást akadályozó dogmatikai láncok véres barázdái éktelenkednek. El ezekkel a fölösleges akadályokkal! Ki ezekkel a régi koloncokkal! Törüljük le a százados port az eredeti tiszta tanokról s akkor ifjú és öreg szívrepesve, tárt karokkal hívja újra házába a világ Megváltóját!

«Nimm fort des Kirchenstaubes Schicht
Von den frischen, den ewigen Lehren,
Dann kämen die Kinder mit frohem Gesicht,
Wir Alten mit neuem Begehren.

Wir kämen zur Kirche jahrein, jahraus
Mit Danken und Händefalten,
Bald würde der Heiland in jedem Haus
Von neuem sein Gastmahl halten.»

Igy zengi ezt a hasonló gondolkozásúak nevében Schoenaich Carolath, ennek az iránynak egyik költőhíve.

Hát ez az a terület, ahová okvetlenül föl kell függeszteni a «Tilos» táblát; ez az a határpont, ahol a hallgatás a pusztulásra megérett tehetetlenség szimptomája volna. Mert bármily megvesztegetők is ezek a szólamok első pillanatra, közelről vizsgálva lehetetlen be nem látnunk azok értéktelen hasznavehetetlenségét és csak azt mondani róluk, amit Lafontaine ír egyik meséjében: «De loin, c'est quelque chose et de près, ce n'est rien». A szívnek esetleg tetszenék, ha az egész vallási élet ilyen elérzékenyedésből állana, de az ész siet tiltakozni ez ellen. És miért legyen igaza mindig a közmondásnak és miért engedjen mindig az ész, csak azért, mert — ő az okosabb?

Utóvégre a józan impressziók ellen tiltakozni senkinek eszébe nem jut. S ha valakinek vallási életére kedvező befolyással vannak a lélekben momentán fellépő érzések; aki gyönyörködik az ú. n. modern Megváltó-alakokban és Krisztus-víziókban, a felhőkbe burkolt, csillagos mennybolton elvonuló, ringó kalászok közt járó, tajtékzó habokon lépkedő Krisztus alakban; aki szívesen képzeli el Megváltóját sötét gyártermekben, amint fehér kezét szelíden végighúzza a lázban tüzes munkáshomlokokon stb., — hát egy hidegebb képzeletű embertől talán mosolyt kap érte, de korántsem következik ebből, hogy mindennek okvetlenül ellentétben kell állnia a dogmatikus Krisztus képével. Nem! A katolicizmusnak semmiféle tana nem tilt el ilyes víziókat — mondja egy neves apologéta,[1] — még ha azok egy Dante remekművének grandiózus fönségével vetekednek is.

Van Andersennek egy gyönyörűen megszőtt meséje egy kis királyfiról, aki elindult megkeresni azt a láthatatlan

[1] *Klug:* Gottesreich. Paderborn, 1909. 60. l.

harangot, amelynek varázsos szava béklyót tud verni az egész emberiség szívére, elindult keresni egy egész világnak szóló vallást. Vándorlása végén fölér a királyfi egy égbeszökellő hegycsúcsra és: Ó, micsoda pompa! A tenger, a végtelen, a gyönyörű ott csapkod mélyen lábai alatt. És a Nap, mint óriás oltár áll ott messze, hol ég és víz csókra hajolnak össze. Izzó színpompában lángol minden. És énekel az erdő. És énekel a tenger. És énekel az ő kis szívecskéje. Az egész természet egy nagy-nagy, szent templom; százados fatörzsek, meg lebegő felhők az oszlopai; zöld pázsit, meg virágerdő a kövezete; maga a magasságos ég a templom boltozata. A Nap lement, eltűnt a vörös színjátszás; de ott fönn, a végtelenségben apró fények gyúlnak ki. Egy, kettő, . .. ezer, . . . millió kicsiny-kicsiny gyémántlámpácska. S a kis királyfi kitárja karját az ég felé, a tenger felé, az erdő felé és boldog, igen-igen boldog . . . És megcsendül fölötte és megcsendül körötte a láthatatlan harangnak «Te Deum»-os allelujája . . .

Hát ha a királyfi a modern lélek vágyának megszemélyesítője és ha a modern léleknek ilyenekben kedve telik, bátran teheti. Egy Assisi Szent Ferenc páratlan természetszerető lelkét és annak érzéseit fölülmúlni úgy sem fogja.

Csak egyet ne feledjünk.

Hogy az ilyes benyomások magukban ugyan sovány táplálékot adnak. Hogy a szférák halk harmóniájának ellesése magában édes-kevés. Hogy annak az embernek lelkét, akin csak egyetlen egy bűn tudata rágódik is, tisztára nem mossa egy egész óceán sem. Hogy a mindennapi kenyérért verítékező nyomorgónak ugyan kevés erőt és megnyugvást adnak a nagy folyamok fenséges zúgása, a csendes szellő lágy akkordjai, tölgyeket döntő vihar tombolása. Hogy azon a haldoklón, akit a halál csontos arca ijesztget, ugyan keveset segít vigasztalásával a hegyek panorámája, hullámok csapkodása, erdő susogása, csillagos éjtszakák titokzatos hallgatása. Vagyis ne feledjük, hogy ha arra kerül a sor, hogy Jézus Krisztus személyének lényegéről és tanainak tartalmáról kell számot adnunk — és végre is a vallásos élet terén ez a főkérdés és ebbe kell minden vallásos érzés és Krisztus-szeretet gyökerét mélyíteni — hát akkor homályos víziós körvonalak és elmosódó, tünő-menő impressziók elégtelenségét okvetlenül a dogmatikai formulák világos, pontos meghatározásával kell kipótolnunk. A krisztusi tanok ezekben a dogmákban vannak meg a maguk csorbítatlan épsé-

gükben és aki behatol azoknak mélységeibe, azelőtt nem lesznek a dogmák elavult formulák, hanem a kereszténység hittételeinek örökérvényű, változatlan és egyedül méltó kifejezései.

Az ellenkezőt hirdető tanoktól az Egyház területén föltétlenül meg kell tagadni a honossági jogot, mert itt olyan pontnál vagyunk, ahol az Egyház nem engedhet; nem engedhet még akkor sem, ha ennek árán talán sikerülne is tagjainak számát növelni.

Mert ez az ár drága ár volna.

A merő érzelmekre alapított, dogmákat nem ismerő kereszténység lenne valami érzelgős, kocsonyás tanrendszer, amelynek subjektiv emberi érzések szerint igazodó tanai talán kielégítenék a modern ember fantáziáját, de emellett éhen hagynák veszni másik két értékes kincsét: a pozitív igazságból táplálkozó értelmet és a megfelelő fegyelmen erősbödő akaratot. Az Egyháznak századok tűzpróbáját sikerrel kiállott tanai helyébe az egyén szűk látókörébe szorított és az ingatag érzelmi világra alapozott benyomásokat, «vallásos érzéseket», «átéléseket» állítani büntetlenül nem lehet. Hanyagul vászonra csapott festékcsomókból álló homályos körvonalakat talán el lehet nevezni «modern» képnek; érthetetlen szókapcsolásokból és talányszerű mondatokból talán kikerül egy «modern» költemény; a hasonló recept szerint kotyvasztott «modern» vallásokból azonban kinek lenne haszna? Furcsa, de tagadhatatlan igazság: minél több vallási rendszer, annál kevesebb vallásosság: minél több erkölcsi rendszer, annál kevesebb erkölcsösség, mert annál kevésbbé bízunk igazságukban. Már pedig a testnek követelődző hajlamait csak abszolút igazságnak vagyunk hajlandók föláldozni. Amily dőreség volna tudományos téren minden igazságot újra föltalálni akarni, minden ételt újra kitapasztalni csak azért, mert én «szabad» vagyok, mert én tekintélyt nem ismerek magam fölött, épp olyan visszás helyzet áll elő a vallási téren is, ha az egyházi tradíció és a nagy szellemek által kitapasztalt és jóváhagyott tanok létjogosultsága fölött a saját törpe kis tudományunk látóköréből ítélkezünk. Az elfogulatlan és tapasztalt szemlélő tehát az Egyháznak határozott álláspontjában nemcsak a tudományos kutatás üldözését vagy korunktól elmaradt megcsontosodott sötétség képviseletét nem fogja szimatolni, hanem odaáll azok sorába, akik jól ismerve a magára hagyatott emberi gondolkodás minden gyengeségét és a mai szellemi áramlatok kaoszát, nem szűn-

nek meg az egyházat dícsérni azért, hogy a modern világnézetekkel egyességre nem lépett.[1]

Mikor tehát napjainkban oly vallásos irányzat törekszik érvényesülésre, amely a modern korszellem föntemlített ismertetőjeleihez híven a szigorú pontossággal körülírt tanok helyébe körvonalak nélküli határozatlan tételek és homályos öntudatalatti érzések komplexumát állítja, akkor mi csak hálásak lehetünk az Egyház ősz kormányosának, hogy az antimodernista eskü előírása által védelmére kelt a katolikus vallás alapvető tanainak és nem engedte át a tanok szentélyét a modern zűrzavaros eszmeirányok érvényesülési terének. És ezért volt valami imponáló vonás abban, mikor most az eskütételkor az egész világ papsága a legeldugottabb falucska lelkészéig mint egy ember állott sorba a katolikus dogmák megvallásáért. Mert a hit tárgyait szigorúan meghatározó dogmák vasszerkezete nélkül a katolicizmus már régen elvesztette volna egységes jellegét és a ma imponáló hitegységet minden egyes korban és országban más-más helyi szinezetű eklekticizmus és szektárianizmus zavarná, vagy talán tanai már régen elsekélyesedtek, sőt el is apadtak volna, mint annyi száz meg száz tiszta vízerecske, amelynek víztömegét nem tartja össze egy évszázadok szakadatlan munkájával mélyített hatalmas folyamágy.

Hogy az Egyháznak ezt az elkerülhetetlen önvédelmi harcát az Egyház ellenségei a szabad tudományos kutatás ellen indított küzdelemnek bélyegezhették, az — mint láttuk — a szó szoros értelmében vett valótlan állítás és ezért elég szomorú jelenség. Valamit azonban megjegyezhetünk belőle a jövőre nézve, ha majd ismét hasonló buzgalommal és méltatlankodó felháborodás hangján fognak szállani az egyházellenes támadások a lapok hasábjairól. És erre bizonyára nem kell sokáig várnunk; mert ugyan mikor fogja a megvesztegethetetlen igazságszeretet diadalát ülni az elfogult előítéletek tömege fölött! Wer Lust zu kriegen hat, der kriegt immer zu kriegen.

Hanem akkor majd eszünkbe fog jutni, hogy csak az édes gyümölcsre járnak a darazsak; akkor már előre is kellő értékére fogjuk szállítani a hivatatlan prókátorok nagyotmondó

[1] «Wer aus dem modernen Chaos kommt und die Grundirrtümer des sich selbst überlassenen Denkens durchgemacht hat, der wird nie mehr wünschen, dass die Kirche sich mit der verschwommenen Lebensanschauung des modernen Menschen versöhne.» Foerster: i. m. 163. l.

elszörnyűlködéseit és meg tudjuk majd sajnálni a szólás és sajtószabadság fenséges eszméjének azt az elcsúfítását, amelynek leple alatt sokan csak egy jófajta hollandi sajtot látnak a katolikus Egyházban, amelyen minden idegenből becsúszott=mászott kukacnak joga van rágódni.

Egyébként igaza volt annak a valakinek, aki azt mondta, hogy a piramisoknak ugyan nem árt, ha neveletlen teve= hajcsárok köveket dobálnak rájuk. Ki tagadhatná, hogy a katolikus Egyház áll oly szilárdul és tiszteletet parancsoló méltósággal a modern szellemi áramlatok gomolygó árjában, mint az évezredes piramisok állanak az afrikai számum fölkavarta porfelhő közepén!

Szóval úgy végezzük, ahogy kezdettük. Sok zaj volt sem= miért! Mint annyiszor a multban, most is a hozzánemértők serege rátámadt az Egyházra, mivel védte a rábízott örök= érvényű igazságokat.

Hol az igazi gyűrű?[1]

Sekély gázlók vagy ingoványok fölött tombolhat akár orkán is, magas és tartós hullámokat soha nem fog azokból kiváltani; habzó taréjú méteres hullámok csak tiszta, mély tavak, mérhetetlen tengerek felszínén tornyosulnak és zajlanak sokáig, órákhosszat még a vihar elülése után is. Igy van ez nemcsak az Atlanti vagy Csendes óceánon, hanem abban a beláthatatlan nagy birodalomban is, aminek emberi lélek a neve. Nem akkor kellene-e a léleknek a legnagyobb felindultságban hullámoznia, mikor egy örök következményekkel járó lépésre határozza el magát: búcsút vesz a vallástól, amelyben született, de amely neki már nem elég és elfogad egy másikat, amelyben az igazságot akarja megtalálni. Hiszen így is történik ez. Érezhetjük áttérésekor az öröm megnyilatkozásait, amik meg-megrengetik az áttérők lelkét. De ugyan meddig tart ez a lélekhullámzás? A keresztség felvételéig, az áttérés napjáig, vagy talán még egy hétig utána és aztán megy minden a régi módon, ismét előlép a régi ember a régi fogyatkozásokkal, mintha semmi változás sem történt volna. Ezek azok a kilengésre képtelen emberek, kiknek nemcsak lelkük, de sokszor talán indokaik is az áttéréshez ilyen sekélyek, felületesek, vagy éppen nem a legtisztábbak.

És vannak kivételek is?

Igen vannak, hiszen fehér hollót is lehet találni. Pár hónappal ezelőtt tért át egy tudós protestáns egyetemi tanár a katolikus vallásra. Egy tudós, akit tudománya hozott közénk; egy hívő tudós, amilyenről a X. katolikus nagygyűlésen tartott felolvasásában Székely István dr. mondotta, hogy többet ér egész sorozat hitvédelmi könyvnél; már magas állású férfi, aki tehát áttérésével nem előmenetelre számított, sőt ezzel a lépésével állását tette kockára a hallei egyetemen; és mégis átjött, mert hozta, űzte a meggyőződése. Évekig tépődött, hullámzott lelke a kétségek közt; de nem

[1] Megjelent a «Religio» 1911. évfolyamában.

hiába volt mély ez a lélek, nem hiába volt egyedüli célja a tiszta igazság felismerése: évek küzdelme után pár hónappal ezelőtt széthangzott Európán egy diadalmas léleknek kiáltása, amit Ruville megtérése alkalmából kiáltott, könyvének címlapjára írt fel: Zurück zur heiligen katholischen Kirche!

De talán azóta megnyugodott ez az örvendő lélek? Talán alig történt meg az átlépés s a lelkesedés is véget ért, mint azt annyiszor láthatjuk! Nem; a mély tengeren tartósak a hullámok és Ruville lelke még ma is, hónapokkal megtérése után forrong, emelkedik, nem tud nyugton lenni a megtalált igazság fölött való örömében. Megértésekor közzétett művéből, annak meleg hangjából már látszott, hogy lángra lobbant lelkében az a tűz, amit a Megváltó hozott a földre; látszott, hogy örömében az lenne a legnagyobb boldogsága, ha minél több lelket vezethetne végig azon az úton, amit ő megtett. Ennek az örvendező léleknek hullámai termelték, ennek a tűznek fénye ragyogja be Ruvillenek most megjelent második könyvét is.[1]

Ő fontos lépést tett, a legfontosabbat, amit az életben tehetünk: elhagyta protestáns vallását, melyben született és katolikussá lett. A hírneves pedagógus, Foerster, ki még protestáns, de ki már szintén nagy lépéseket tett a Róma felé vezető úton, legújabb művében[2] Ruville első könyvéről lekicsinylőleg nyilatkozik, felfogását az Egyházról szűknek, felemelő és lelkesítő távlatokban hiányosnak tartja. Ne higyjük el Foersternek e könyve nyomán azt, amit az ellenséges tábor örömujjongva akar belőle kimagyarázni, hogy t. i. Foerster «észre tért» és visszafordult Róma felé vezető útjáról. Hiszen nagyon érthető, hogy a még kívül álló Foerster a már nálunk levő Ruville érzéseit, amik túl meg túl eltöltik a lelkét, nem tudta megérteni; nem érezte a tüzet, amely a konvertitának «vallomásai és élményei» mögött izzott; nem látta azt az ezernyi embert, akik dobogó szívvel és könnyes szemmel olvasták egyhuzamban elejétől végig ezeket a vallomásokat. Nem, nem. Hiába magyarázgatom én annak, aki egy sötét decemberi estén künn fagyoskodik az utcai metsző szélben, hogy mily pompás itt a szobában, a meleg kandalló mellett, ő soha azt úgy átérezni nem tudja, mint én.

[1] Dr. Albert von *Ruville:* Das Zeichen des echten Ringes. XIV + 166 S. Berlin, 1910. Hermann Walther Verlagsbuchhandlung. 2.50 M.

[2] F. W. *Foerster:* Autorität und Freiheit. Kempten u. München, 1910. 150. l.

Akit nem elégített ki az első könyve Ruvillenak, olvassa el ezt a másodikat, amelyben a szerző vezető fáklyául kínálja a lelkében még mindig lobogó örömlángok fényét és minden igazságot szomjazó léleknek meg szeretné mutatni, hol található meg az igazság, az igaz vallás. Mert hogy megtalálható, arra bizonyíték az ő lépése; bizonyíték és egyúttal vigasztalás is az iránt, hogy nem kell életünket azzal a lélekmorzsoló, energiátfagyasztó gondolattal áttengetni, hogy egyik vallás époly jó, mint a másik, egyikben épp annyi az igazság, mint a másikban, de hogy hol a teljes igazság, nem lehet tudni. Persze sokan választják ezt a kényelmes álláspontot, hiszen az évek óta taposott úton járni nem fárasztó. De jönnek pillanatok, amikor felvetődik a kínzó alternativa: Az igazság meg nem osztható; igaz vallás csak egy lehet, vagy itt, vagy ott. Nem lehet az, hogy a bölcs Náthán három gyűrűje közül fel ne lehetne ismerni az igazit. Kell bírnia a valódi gyűrűnek oly sajátos ismertetőjellel, vagyis az igazság birtokában levő vallásnak kell oly tulajdonságának lennie, amelyik abban föltétlenül szükséges és más vallásoknál hiányzik.

És most az olvasó elindul egy történettudós kalauzolása mellett a világtörténelem labirinthusaiban; végiglapozza a Szentírást, áttekinti az egyházak életét és fürkészi, kutatja, mit hangsúlyoznak ezek, mit kívánnak meg az igazi vallástól. Tudós vezetőnk azt állítja, hogy az igaz vallásnak egy erény a föltétlen ismertetőjele: *az alázatosság*. Az az alázatosság, amely nem a gyenge, tehetetlen meghunyászkodása az erős előtt, hanem szíves készség és öröm mások szolgálatában, saját akaratunk háttérbe szorításában. Az az alázatosság, amit jogtalanul bélyegez meg a világ gyengeség névvel, mert hiszen éppen ez forrása a legteljesebb tevékenységnek. Az az alázatosság, amely földre szegzi ugyan tekintetünket, de hát jól teszi; hasznos nekünk arra emlékezni, amiből vagyunk és amivé leszünk, hogy aztán annál készségesebbek legyünk az Isten segítő erejének befogadásában, kötelességünk teljesítésében, felebarátunk javának szolgálatában.

De ha megtaláltuk valamelyik vallásnál ezt az alázatosságot, tényleg rátaláltunk akkor az igaz vallásra?

A történelem ismerője e kérdésre tagadó választ nem adhat. Ahol csak felleljük az igaz vallás nyomát, mindig rajta volt azon az alázatosság ismertetőjele. Ádám a bűnbeesés előtt birtokában volt Isten igaz ismeretének, de alázatos is volt. Hogy ez a világos istenismeret nem lehetett utódainak örökségévé, csak a gőg okozta, az emberi kevélység legelső

megnyilatkozása. A bűnbeesés után apáról=fiúra szállott a vallási hagyomány, de nemzedékről=nemzedékre homályosult is az igazság fénye, csak a kiválasztott zsidónép tudta azt tisztán megőrizni az Istentől küldött próféták segítségével. Ezek a próféták nem követeltek királyi tiszteletet maguknak, nem maguknak foglalták le az utolsó szót; csak Isten parancsának engedelmeskedve fogadják el a tisztséget és állandóan a jövőre mutatnak, egy eljövendő korról szólanak, tehát alázatosak voltak. Nem tolták fel magukat új vallásalapítóknak, amint hogy az igaz vallást ember nem is alapíthatja, mert ha kimagaslik a tömegből, elfogja az emberiség ősi ellensége, a hiúság és alázatossága legjobb esetben is látszólagos alázatos külsőségekben merül ki. Igazi vallásalapító csak az lehetett, aki nem felemelkedett az emberek közül, hanem akinek leereszkednie kellett az emberek közé.

Aki pedig erre a leereszkedésre vállalkozott, maga az Isten volt. Egyedül Ő tudott eleget tenni mindazon követelményeknek, amiket egy vallásalapítótól várunk; egyedül Ő taníthatta a földöntúli igazságokat kellő biztossággal és főleg egyedül Ő tudott alázatosnak maradni akkor, mikor végtelenül fölöttünk állott. Tőle nem alázatossági gyakorlatokat tanultunk, hanem az alázatosság szellemét.

Isten nagy kegyelme folytán tehát ismét birtokában volt az emberiség az igaz vallásnak. De hiszen birtokában volt egykor már az első ember is! Mit ért volna ez a puszta tény, ha Krisztus nem gondoskodik arról is, hogy az általa hirdetett tanok tisztasága el ne homályosodjék, ha nem igéri meg apostolainak a Szentlélek segítségét! Az apostolok a legalázatosabb szívvel fogadják a nagy ajándékot. Megkezdődik az Egyház terjeszkedése, megalakulnak az első egyházközségek, amelyeknek fejei alázatos viszonyban állanak Krisztussal és az apostolokkal. Nézzünk végig századok egyháztörténetén: mindenütt csak alázat, engedelmesség a legkisebbtől a legnagyobbig; az alázatosság eltörülhetetlen jegyét fedezi fel a történetismerő szeme nemcsak a katakombák homályában, hanem azon világias századok ragyogásában is, amikor egyes egyházfőket is hatalmába kerített az ember ősi ellensége, a hiúság és gőg.

Mert bizony a kevélység soha sem aludott. Alig távozott az Úr apostolai közül, azonnal felütötte fejét és kemény tusába kezdett az alázatossággal, hogy párviadaluknak többé vége se legyen. Az első tévedés, amely legelőször kelt birokra az Egyház fejledező fájával, a gnózis, a kevélységnek a műve

volt; annak a kevélységnek, amelyik túltette magát az Egyház tételein s jogot követelt ahhoz, hogy Krisztus tanait önkényesen átgyúrhassa. Az Egyház kimondta a «non possumus»-t és a püspökök alázatossága legyőzte a kevélység legelső művét, amint hogy ugyanezen az erényen tört meg a későbbi eretnekségek ereje is. Mert amint a hívek számával egyenes arányban kezdtek terjedni a tévtanok is, be kellett látni, hogy a krisztusi tanok megóvása lehetetlen, ha nincs egy központ az Egyházban, amelynek útmutatásait minden kételyben követni lehet. Ez a belátás vezetett a Krisztus által alapított primátus teljes értékeléséhez és kifejlődéséhez; nagy egyházfők hajlanak meg teljes alázattal a pápa rendelkezései előtt és kialakul az egész Egyház alázatosságáról tanuskodó mondat: Ubi Roma, ibi ecclesia.

Viszont ahol az alázatosság erénye kipusztult, ott diadalra jutottak a tévtanok. Bármint szépítsék a dolgot a görögkeletiek, bármily igyekezettel sorolják is fel a dogmatikai különbségeket, soha azt az állítást nem tudják megcáfolni, amely szerint a keleti egyházszakadásnak az alázat hiánya, a gőg, a konstantinápolyi patriarchák kevélysége volt a főoka akkor, amikor Róma alázatos lélekkel dolgozott az egység megőrzésén. De éppen azért, mert ez volt az igazi oka a szakadásnak, élhet bennünk a remény, hogy — mint Ruville történetismerő lelke jósolja — ha a magukra hagyatott keletiek kevélysége megtörik a szomorú történelmi tapasztalatokon, nem fognak annyira húzódozni az elhagyott egyházba való visszatérés gondolatától: «De ha már eddig nem történt meg!» kételkedik valaki. Igen, eddig nem történt meg; de ne feledjük, hogy az Egyház történetét nem évtizedekkel, hanem legalább is évezredekkel mérik.

Soha azonban az emberi kevélység még annyira nem ülte diadalát, mint a reformációnak nevezett vallási mozgalomban, — fejtegeti tovább Ruville, aki «Triumphe des Hochmuts» címen külön fejezetet szentel e tárgynak. Az igazi vallás isteni Alapítója jól tudta, hogy tanai tisztaságát az emberek tévelyeitől csak úgy lehet megóvni, ha föltétlen tekintélyű tanítói hivatalt állít föl egyházában és ha állandóan a Szentlélek segítsége lesz egyháza fejével. De éppen ezzel a föltétlen engedelmességet, igazi alázatot kívánó tekintéllyel vívta meg az emberi gőg legnagyobb küzdelmeit, mikor ez a tekintély megakadályozta abban, hogy földöntúli kérdésekben a maga esze szerint határozzon. A reformátorok azt hangoztatják, hogy csak tisztítani akarnak: megtisztítani

az Egyházat a becsúszott visszaélésektől. De letérnek az egyedül biztos alapról, az alázatosságnak életükben és tanaikban nyoma sem marad, önmaguknak szabnak törvényeket és büszkeségükben saját szellemi erejükre s magánrevelációkra hivatkoznak. Tudjuk, mennyire illetékes ily kérdésekben az első és mennyire bizonyítható be a második. Állandó gúny tárgya a protestánsoknál a pápai csalhatatlanság tana. De mi a katolikus Egyház fejének csalhatatlansága — aki évezredes talajon állva csak különleges esetekben nagy körültekintéssel nyilatkozik egy-két örökérvényű, visszavonhatatlan mondatban —, mi ennek a pápának csalhatatlansága a Luther által magának megkövetelt csalhatatlanság mellett, mikor ő otthagyva minden hagyományt vakmerően hirdeti az új tanok tömegét, alkotja hittételeit tetszése szerint, rombol, épít, amint kedve tartja! Ezt a munkát tisztogatás névvel szépíteni nem lehet; azt a munkát, mikor századok munkáját és meggyőződését gőggel félredobva csak mi, a mi kis eszünkkel akarjuk meghatározni, mi helyes és mi téves a földöntúli igazságokból, mit kell azokból kidobni, mit megtartani, — azt a munkát reformációnak nevezni nem szabad. Az ő munkájuk jogtalan volt — írja Ruville — és az önbecsülés magasfokú megnyilatkozása: munkájuk pusztán emberi munka volt, minden tanukra rányomva szerzőjük élete és gyarlóságai és mégis az egy, igazi hit visszaállításának, egyedül üdvözítő tanoknak nevezték azokat.

Hogy munkájuk szerencsétlen volt, napról-napra világosabban mutatják a következmények. Az életerős fáról letört ágon hol itt, hol ott szárad el egy-egy levél; kevés köztük már a pozitív hit, amire minden protestánsnak esküdni kellene. Ez a magyarázata a köztük, még a jó protestánsok közt is megnyilatkozó katolikus gyűlöletnek. A protestánsok u. i. sokkal inkább katolikusok, semmint ők gondolnák; amit még szilárdul hisznek, az a katolicizmus maradványa náluk; ami ezenfelül található náluk, az földöntúli kérdésekről szóló tudományos találgatás, de nem vallás. Azért idegenkednek tehát annyira a katolikus vallástól, mert azt hiszik, hogy a katolicizmus az ő féltve őrzött, kizárólag «evangelikus»-nak tartott hittételeiktől akarja őket megfosztani, amik pedig mind megvannak a katolikusoknál is.

Ahol kevélység uralkodik, ott az igaz vallás nem lehet; az igaz vallásnak az alázatosság vallásának kell lennie; ezt az alázatosságot ma a katolikus valláson kívül létező ker. felekezetekben föltalálni nem lehet. Eddigi fejtegetésünk azt

mutatta. De ezzel elértünk a másik fontos kérdéshez: Hát a katolicizmusban tényleg föltalálható-e az alázatosság?

A katolikus vallás *Alapítójának* már születése is az Isten Fiának megtestülése, a legnagyobb alázatossági cselekedet volt és ez az alázatosság vonult végig egész földi életén, amely nem is volt egyéb, mint következménye Krisztus föltétlen engedelmességének és az Atya akarata előtti alázatos meghajlásának. De 33 évnek folytonos alázatossága sem volt Neki elég, hanem a világ végeig velünk akart maradni a legalázatosabb elrejtettségben az Oltáriszentségben.

Krisztus alázatos volt Atyjával szemben, a katolikus Egyház *papjai* alázatosak Krisztussal szemben; azzal a Krisztussal, akiben az érzékek csak embertársat látnak, akinek tehát alázatosan engedelmeskedni erényszámba megy. 2000 év láncolatán keresztül a tanító Egyház minden tagja, minden püspök, zsinat, pápa alázatosan fogadja el az elődjei által hirdetett tanokat és ezzel összeköttetése soha meg nem szakad Krisztussal, akitől megbizatását is kapta. Minden katolikus pap az Ő akaratának veti alá saját akaratát; csak azt tanítja, amit Ő tanított; hűtlenség, szószegés bűne nélkül mást nem is taníthat. A katolikus hierarchia e nagy alázatossága és engedelmessége mellett hol van az alázatosság a protestánsoknál, ahol a tanok maholnap már faluk szerint változnak; hol az engedelmesség, mikor nincs kinek engedelmeskedni!

Krisztus alázatos volt, a papok alázatosak, alázatos a hívek által oly nagyrabecsült istenanya, *Mária* is. Nem az volt legalázatosabb tette, hogy oly rendkívüli kitüntetés után sem lett fölfuvalkodottá; hanem az, hogy saját méhének gyermekében elismerte az Isten Fiát, tehát az ő mindenható Urát. Mária tökéletes példaképe az alázatosságnak, ha tehát a katolikusok őt annyira tisztelik, ezzel csak vallásuk alázatos jellegéről tesznek tanuságot. A protestánsoknál nincs Máriatisztelet és annál kevésbbé is lehet, minél inkább megkívántatik az őszinte Mária-tisztelethez a rendíthetetlen hit az ő Fiának istenségében és az alázatos lelkület. Ott tehát Máriatiszteletének nem lehet alapja, ahol már a Krisztus istenségébe vetett hit kezd inogni és ahol a lélek legnagyobb jóakarata mellett sem lehet alázatos, mert vallása mintegy rákényszerít, hogy fontos hitkérdésekben a saját esze után induljon.

Követik ellenben Mária alázatosságát a katolikus *hívek* és amint Mária fölismerte gyermekében az Isten Fiát, készek ők is lemondani az érzékek tanuskodásáról és leborulni az

ostya alatt rejtőző Megváltó előtt. A térdhajtáson, keresztvetésen, szenteltvíz használaton kezdve alázat a katolikus hívek egész vallási élete és annak minden megnyilatkozása, amiket — bár nem ők találták ki — mégis alázatos lélekkel elfogadnak és amiket a protestánsok — ha még annyiszor neveznek is külsőségeknek — csak irígyelni tudnak. Bántja a szemüket az az alázatosság is, amit a hívek a katolikus pappal szemben tanusítanak. «Isten előtt kell leereszkednünk, nem a bűnös ember előtt! — hangoztatják.» Igazatok van — feleli Ruville — nem is a protestáns pásztor előtt, aki küldetését egy emberre vezeti vissza, de igenis a katolikus pap előtt kell leereszkednünk, akinek krisztusi missziója van, akiben a híveknek nemcsak az embert kell látniok. És szóljunk-e a hívek alázatosságánál arról a megalázkodásról, amit a gyónás megkíván minden katolikustól, a legkisebbtől föl a pápáig!

Alázatos a katolikus Egyház a *tudományban* is. Ha nincs meg bennünk ez az erény, ne számítsunk előhaladásra a földöntúli igazságokban. Csak aki a tudományban is alázatos, az tud elfogulatlanul, előítéletek nélkül dolgozni. A protestánsok ezért nem tudnak így dolgozni. Avagy miért akarják a Szentírásból a csodás elemet oly buzgalommal kiküszöbölni! Miért igyekeznek saját tanaikat beleértelmezni a szent iratokba, amelyeknek szerzői ma már nem nyilatkozhatnak! Mert, hogy ha még beszélni tudnának azok a szerzők, menynyire tiltakoznának az ő önkénykedéseik ellen, legjobban mutatja az olyan eset, ha az agyonmagyarázott könyv szerzője még él és véletlenül megszólal — mint ez Ruville áttérésével és első könyvével történt. Könyvének protestáns bírálói kifogyhatatlanok az áttérés okának föltárásában. Atavizmus az egész — szól az egyik — ősei francia katolikusok voltak és most kiütött ivadékjukon a vágyódás a katolicizmus után. — Dehogy! — véli a másik — katolikus befolyás és főleg a jezsuiták ravaszsága kerítették őt hálójukba.[1]

[1] «Sajnos, áttérésem előtt nem adatott meg az a szerencse, hogy csak egy jezsuita atyát is ismerhettem volna» — feleli erre Ruville. Különben, hogy mennyire nem állott katolikus befolyás alatt, már első könyvében is részletesen elmondta, jól sejtvén, hogy a protestánsok erre az okra fogják megtérését visszavezetni. Egyébként azt is érdemes följegyezni, hogy első könyvéről egy rokonán kívül a kinyomatás előtt senki sem tudott. Csak már a korrektúrát adta át egy papnak, hogy az esetleges dogmatikai hibáktól megtisztítsa. De az is csak egyetlenegy lényeges változást tett a szövegben. Ugyan mit? Kitörült egy Luther ellen szóló éles kifakadást.

Nem is így volt az — hirdeti a harmadik — a katolikus szertartások külső fénye vakította el és nem tudta megbecsülni a mi puritán egyszerűségünket. Én már tudom — kiált föl a negyedik — Ruville régen katonatiszt volt, ezért tetszett meg neki az a vak engedelmesség, ami a katolikusoknál található. Az enyém az igazi! — állítja az ötödik, — gondolatlustaságban szenved Ruville, nem kell neki a protestánsok nemes szabadgondolkozása, szolgai módon rábízta magát Róma vezetésére. És így folyik végnélkül a találgatás, de arra egyetlen egy protestáns biráló sem gondolt — írja a szerző meghatóan —, hogy ha az életemben valahol, úgy bizonyára e fontos lépésemben az isteni kegyelem segítsége játszotta a főszerepet.

Előttünk van már az egész katolikus egyházi élet, láttuk alázatosságát minden megnyilatkozásában, minden tagjában és működésében; tegyük föl a képre az utolsó ecsetvonást: az Egyház alázatos a *küzdelemben* is. Élete örökös küzködés volt és lesz is, amint ezt Krisztus előre megmondotta az általa alapított, tehát igaz Egyházról. Ez az állandó küzdelem tehát szintén csak jele a katolikus vallás igazságának. Mindig harcolni kellett, fájdalom sokszor azokkal is, akiknek vallása szintén Krisztus istenségén alapszik; akik leborulnak az Isten Fia előtt, de mert ő nem oly Egyházat alapított, mint ők szerették volna, ellenségei annak az egyháznak. Akárcsak a jeruzsálemi nagytanács tagjai, akik földig alázták magukat a megígért, eljövendő Messiás előtt, de az eljött Messiást — mert nem úgy jött, amint azt emberi hiúságuk kigondolta — keresztre feszítették. Ilyen küzdelemben áll az alázatos Egyház. De harcban is lehet alázatosság? Igen, lehet és van is. A katolikus papok rendületlenül hirdetik Krisztus tanait, bár ezért megvetés a részük; szilárdan ragaszkodnak azok tisztaságához, jól tudják, hogy mitsem érne egy-két emberrel növelni a katolikusok számát, ha ennek árát a hit megingatásával kellene megfizetni. A papok mellett alázatosak a hívek is, akik örömmel tűrik el azokat a megbélyegző szavakat, amiket hitük megvallása miatt a világ reájuk szór.

Nincs tehát keresztény vallás, amely alázatosságban a katolicizmust megközelítené, tehát nincs más igazi vallás, csak a katolicizmus az. Ha belátjuk, hogy egyedül a katolikusoknál van az igazság, új világításban áll előttünk az egész egyháztörténelem és sok különösnek tetsző eseményben, erősebb hangban, keményebb föllépésben — amiket eddig elfogultságnak és türelmetlenségnek tudtunk be — föl fogjuk

fedezni az igazság ösztönzését, sarkalló erejét. Csak jóakarat legyen benned, és Isten segítségével el fogsz jutni az igazsághoz, bárhol vagy is jelenleg. Talán megtörténik, hogy előbb belépsz egy protestáns felekezetbe, de a hit épületének fejlesztésével ki is lépsz onnan. Belátod te is, hogy az igaz vallásnak isteni alapításra van szüksége. De lehet-e ott isteni alapításról beszélni, ahol annyi az egymással ellenkező tan, annyi a szekta, ahol mindenki saját tanait adja elő keresztény mezbe öltöztetve. A protestantizmus nagy kilengéseket enged meg tagjainak, de csak — bal felé. Miért áll hát azok útjába, akik egyszer jobbra akarnak fordulni, a katolicizmus felé! Az igazság után sóvárgó lelket nem tudja kielégíteni; sok azoknak a protestánsoknak száma, akiknek vallásuk nem elég, akiknek lelke ennél többre szomjazik és még sem tudja ezt megtalálni. Miért? Mert gyermekkorában belénevelték, hogy a katolikus Egyház — ahol pedig egyedül találna rá az igazságra — az üdvösség akadályozója, «eine unheilvolle Gestaltung». Csak ezt az előítéletet nehéz legyőzni: aki ezen túl van, az előtt szabad és könnyű az út az egyedül igaz, mert alázatos katolikus Egyházba.

Ezekkel a lélekemelő gondolatokkal végződik Ruville új könyve, amely a katolikus Egyház igazságának mindvégig érdekes megkapó és mindenesetre eredeti apológiája. Aki csak hozzáférhet, olvassa el. Olvassa ne csak protestáns, bár azoknak lenne legtöbb hasznuk belőle, de olvassuk el mi, katolikusok is, hogy szívünkbe vésődjenek azok a lelkesedések, amiket a katolikus vallás igazsága kiváltott a megtérő tudós lelkéből és hogy értékelni tudjuk azt a kegyelmet, hogy mi már abban a vallásban születtünk, ahová másik csak kemény küzdelem árán jutnak el. És milyen kevesen jutnak el! Éppen ezért, amint a szerző bizalmat és kitartást ajánl az igazság után kutató léleknek, mi sem kívánhatunk magunknak jobbat, mint minél több oly egyenesszívű és tanult ellenfelet, mint Ruville volt megtérése előtt. Az ő megtérése ismét tanuság arra, hogy igazi tudománytól és az igazság után ésszel-szívvel kutató emberektől a katolicizmusnak nincs mit félnie. Nekünk csak két ellenségünk van: a közönyös emberek nemtörődömsége és a tudósoknak kikiáltott kontárok rosszakaratú tudatlansága. Ellenben az igazi tudós okvetlenül ráakad a katolikusoknál az egyedül igaz vallásra, vagyis — ha a bölcs Náthán gyűrűiről szóló parabolát a keresztény vallásokra alkalmazzuk — a katolikus vallásban találja meg az igazi gyűrű tulajdonosát.

A szabadelvű hittudomány pusztítása.[1]

Mindenki előtt föltünhetett az a sajátságos tény, hogy korunk vallásellenes törekvései, melyek általában «*a* vallás» ellenségeinek hirdetik magukat, valami különös következetességgel mindig csak a *katolikus* vallást támadják. Valahányszor egy hírlapírónak kedve kerekedik íróasztala mellől egy «Patagóniából jelenti saját tudósítónk» kezdetű papi botrányt megszerkeszteni, valahányszor megjelennek (persze jórészt hely és név megjelölése nélkül) a hajmeresztő kolostori mesék, hogy hogynem, de az a botrányba kevert pap mindig katolikus, az a rettenetes kolostor mindig apácazárda.

Be kell látnunk, hogy ez, «*a* vallás» ellenségeinek egyedül a katolicizmus ellen folytatott koncentrált támadása önkéntelen elismerése a katolicizmusban rejlő mély értékeknek és szívós életerőnek. A vallás támadói azon meggyőződésben válnak eo ipso a katolicizmusnak ellenségeivé, hogy a vallás kiirtásában kicsúcsosodó végcéljukat egyedül a katolicizmusnak, mint napjainkban a vallási élet legelső terjesztőjének és védőjének elpusztításával érhetik el.

Vegyük csak szemügyre a vallásellenes támadásokat. Ne keressük, hol gúnyolják ki az imagépet pörgető pogányt, az önkínzó fakírt, a táncában forgó dervist; hiszen csak természetes, hogy a neopaganizmus hirdetői előtt a régi pogányok kegyelemre találnak. De vajjon a vallásellenes támadások közt keresve is találunk-e olyanra, amelyik a zsidók vallási szokásait vagy a protestánsok istentiszteletét állítaná a világ elé nevetség tárgyául? Meglepetve vesszük észre, hogy a támadások úgyszólván kivétel nélkül a katolikus vallás hittételei, intézményei, szervezete, papsága s szertartásai ellen irányulnak. Az a tény, hogy sem a félhold, sem a mogendoved nem szálka a vallás ellenségeinek szemében, csak éppen a katolikusok keresztje, bárminél fényesebben tanusítja, hogy a hitetlen áramlatok hullámaiban egyedül még a katolicizmus tanítása kezeskedik az emberiség legszentebb kincsének, a vallásnak fennmaradásáról.

[1] Megjelent a «Religio» 1922. évfolyamában.

És a protestantizmus? Miért nem támadják azt is? Hiszen az is keresztény valláshoz számítja magát!

A radikális irányzatok oly nagymértékű pusztítást vittek végbe a protestantizmus kebelében, hogy még az ellenfél is fölöslegesnek tartja a megindult bomlási folyamatot külön támadásokkal siettetni.

Erre a szellemi elsekélyesedésre, bomlásra fog a jelen tanulmány rámutatni. Nem a kárörvendés iratja e cikket; hiszen a protestantizmus sorvadása bármily fényes apológiája is a katolicizmusnak, annak pusztulásán örvendeni annál kevésbbé szabad, mert a protestantizmus elerőtlenedése a hitetlenség növekedését, megerősödését jelenti. «The dissolution of Protestantism means the evolution of infidelity, — cold, heartless, reckless infidelity.»[1]

Általában nem hazai állapotokat tartunk szem előtt. Nálunk az újabb szellemi áramlatok rendesen évtizedekkel elkésve lépnek fel. A hazai protestantizmus tehát ma még jobban mentes a radikalizmusnak oly mérvű rombolásaitól, mint a németországi, amelyikkel kiváltképen foglalkozni fogunk. Bár hogy a mentesség nálunk sem teljes, ennek elég világos szimptomája, hogy már szuperintendensi székbe is radikális férfiú emelkedhetett. De különben is lehetetlen, hogy a mi protestantizmusunk is meg ne érezze azt a vérszegénységet, elgyöngülést, tengődést, bomlást, szinte azt mondhatnók: haldoklást, amibe szülőjét, a németországi protestantizmust a hitetlen áramlatokkal kacérkodó raduka-lizmus pusztításai sodorták.

Pedig, hogy a németországi protestantizmusról alkotott véleményünk nem túlsötét rémlátás, az alábbi sorok, amelyek a kritikától tartózkodva, csak a tények felemlítésére fognak szorítkozni, túlontúl igazolni fogják. Hogy nagyobb feltűnéssel eddig nem járt ez a pusztítás, annak oka, hogy a radikalizmus tételeit ritkán találni így egymásmellé állítva, mint tanulmányunk fogja tenni ; aztán meg hirdetőik jól értik a módját, mint kell új tanaikat a régi, rájuk nézve ugyan már semmitmondó, de a konzervatívok megnyugtatására alkalmas formákba rejteni.

Letört ágnak mindig hervadás a sorsa. A katolicizmus fájáról erőszakkal leszakított protestantizmus felé is közeledik ez a sors.

[1] *Dunne :* The pastor and the other sheep. Ecclesiastical Review. 1914. 154. l.

A protestantizmus megalapítói még voltak annyira «okos szüzek», hogy vittek magukkal olajat a szülői házból. A régi Egyház ősi tanításai, az első századok szimbolumai és definiciói még ott égtek az ő mécseseikben is. Hanem a mécsesek egyszer csak halványodni, pislákolni kezdtek, fogyott az olaj s ma már több helyen teljes kialvóban vannak.

A szabadjára engedett bibliakutatás, a bárkire rábízott szentírás-értelmezés, a kétes kérdésekben parancsoló erővel megszólaló legfőbb tekintély hiánya hamarosan előkészítette a talajt a liberális irányzat számára, amely — a renani «il n'y a pas de surnaturel» felirattal zászlaján — lassanként kidobálni kezdte az anyai örökség legértékesebb darabjait, dogmát dogma után. Ama jelszó alatt, hogy: a legújabb kutatás eredményeit értékesíteni s a régi tanokat az új idők követelményeihez átalakítani kell, megindult a radikális vallási kritika, míg elért útjában arra a pontra, ahol már a bibliai könyvek legnyiltabb tanítása sem szent, ahol már az apostoli hitvallás elfogadása sem kötelező, ahol már Krisztus istenségét is szabad kétségbevonni. A hittételek terén dúló nagy ellentétek, az «ahány pásztor, annyi hit»-nek szinte közmondásos igazsága szomorú megismétlődése az éltető, melegítő centrumtól elszakadt planéták kihűlésének.

Addig kacérkodtak az egyéni kutatás szabadjára eresztett jelszavával, addig hangoztatták, hogy minden egyes embernek joga van vakmerő aviatikus módjára «négyszemközti beszélgetésre» felszállni Istenhez, mígnem elégtek az ikarus-szárnyak s gazdáik lehullottak abba a sivárságba, hol már nemcsak a «hit Krisztusa», hanem «a történet Krisztusa» számára sincs menedékhely; ahol a kereszténység fönséges erkölcsi törvényei is már csak ideiglenes előírások (Interimsethik) s a Miatyánk is csak ideiglenes imádság (Interimsgebet). Hogy a történeti Krisztus nem olyan volt tényleg, mint aminőnek a rajongó hit lefestette az evangéliumban (a hit Krisztusa — a történelem Krisztusa)? Perzse, hogy nem! Mert nem is élt. Sőt az apostolok sem éltek. A tizenkettőt csak Pál befolyásának csökkentésére találták ki. Péter sem élt. Valami sziklaisten megszemélyesítője (Drews). És így tovább.

Oly területen, ahol csak a legnagyobb lelki összeszedettség és századokon át felállított jelzőtáblák útmutatása kalauzolhatnak, nem lehet büntetlenül úrrá tenni az egyéni műkedvelőséget. Aki kikezdi Krisztus személyét, akit Isten «legfőbb szegletkő» gyanánt adott nekünk, ne csodálkozzék,

ha utána omlik a vallásnak egész épülete, mert nem követte óvó intését Tertulliánnak, amit ő a gnosztikusoknak adott: Kíméld legalább ezt az egyetlen reménységét a szegény emberiségnek. «*Parce unicae spei totius mundi*».

És ha a húsvéti hit alapja merő hallucináció tényleges feltámadás nélkül, miért ne lehetne elfogadni a Jézushitet is történeti Jézus nélkül? Az egyszer megindult áradatot a logika ereje sodorja ennyire. Nem a fejlődésnek volt téves az útja, hanem maga az alap, a kiindulás volt az a πρῶτον ψεῦδος, melynek erre a pontra kellett vezetnie; oda, ahol a centrifugális erők bomlasztó ereje már válsággal fenyeget.

Különös tragikuma a sorsnak, hogy éppen a féktelen szubjektivizmusnak tárt kaput nyitó szabadkutatás elve, amelyre — mint protestáns monopóliumra — oly büszkék voltak, juttatta a protestantizmus egy részét a lelki éhinség elé. Abba a mindennel megalkuvó, szilárd, általánosan elfogadott vallási tételekhez nem ragaszkodó, vizenyős állapotba, amelyet egy Harnacknak ezen szavakkal kellett jellemeznie: «Wir sind gespalten: so viele Köpfe, so viele Sinne». A pozitív teológiának egyik legnevesebb vezére, *Theodor Kaftan*, generális szuperintendens, az 1917-i Luther-jubileum alkalmából megjelent könyvében kénytelen elismerni annak a felfogásnak jogos látszatát, mely a protestantizmust bomladozó intézménynek («eine Grösse, die in voller Auflösung begriffen ist») tartja. «Wir sind heute umspielt von Schwarmgeisterei und durchsetzt mit Schwarmgeisterei, wie kaum zuvor» — írja lemondóan. (Id *Grisar:* Luther im Spiegel seiner Jahrhundertfeier. Stimmen d. Zeit. 1918 okt. 33. l.)

Ezért nem tudnak megállani a hitetlenség térhódításával szemben. Heine azt jegyezte meg egy fönséges gótikus dóm előtt, hogy azt csak olyan emberek építhették, akiknek dogmáik voltak; nekünk csak véleményeink vannak, véleményekkel pedig nem lehet dómokat építeni. Hozzátehetjük, hogy véleményekkel nem lehet az ár ellen sem megküzdeni.

Pedig tényleg oly nagy már az egyes protestáns szekták, sőt nem egyszer egyes egyházközségek közt is a tanbeli eltérés, hogy régi alapvonásukon, a minden pozitívum ellen protestáló állásfoglaláson kívül alig van más valami közös vonásuk. Elannyira, hogy *Buchmannak* a protestantizmusról adott definiciója akárhányszor közel jár az igazsághoz: «Ein Protestant ist ein Mensch, der die Heiligen nicht verehrt, und am Freitage Fleisch isst». Pedig merő negatívumból a lélek meg nem él!

Nagy kérdés, hogy a bomlási processzus mai előrehaladottsága mellett is elmondaná-e *dr. Graue*, Oberpfarrer, amit oly dicsekedve írt 1892-ben: «Während die Katholikenmoral in knechtischem Gehorsam gegen die Decrete des Papstes und die Vorschriften der Priester besteht, ist für uns Protestanten Geistesfreiheit die wesentliche Grundlage aller wahren Sittlichkeit».[1] Hiszen ez a «Geistesfreiheit», amit a tények ismerete alapján csak «szellemi szabadosság» szóval fordíthatunk, annyira jutott, hogy azt a Szent Pált is, aki a régebbi protestáns teológia szerint a krisztusi műnek tulajdonképeni befejezője volt, a modern teológia már a hamisítás vádjával terhelve idézi ítélőszéke elé, mint aki elsőnek alkotott Istent abból a Krisztusból, aki korántsem isteni természetet hirdetett magáról, csak a legmélyebb vallásos érzelmek őszinte átélését.

Ők, nevükhöz híven, még akárhányszor nem szűnnek meg Róma ellen protestálni, és *dr. Gummi*-val, a csehországi protestantizmus legfőbb méltóságában levő lelkésszel hirdetni, hogy «még a hitetlenség hatalma sem olyan veszélyes, mint Róma . . . Róma a legnagyobb ellenség a kereszténység igazságára» (dr. Gummi beszéde a «Deutsch-Evang. Bund für die Ostmark» 1913 szept. 21-én Warnsdorfban tartott gyűlésén). Pedig éppen a szilárd tanítói tekintély hiánya tette a protestantizmusnak lehetetlenné, hogy a hitetlen áramlatoknak ellen tudjon állani. A «felvilágosodás» korszakának racionalizmusa tért hódított magának a vallási dolgokban is, ezzel járt a biblia tekintélyének elvetése s annak a folyamatnak megindítása, amely a természetfölötti elem fokozatos kiküszöbölésével, sőt a természetfölötti elem lehetőségének előzetes tagadásával merőben természetes vallás színvonalára vetette a protestantizmust.

«A protestantizmus bölcselője», *Kant* a vallást a gyakorlati ész követelményének teszi meg, amelynek legfőbb alapját, Isten létét a tiszta ész bebizonyítani nem tudja. A tübingiai iskola, *Baur* vezérlete alatt, *Hegel* idealizmusával teliti a protestantizmust, tehát azzal az evolúciós elmélettel, mely a kereszténységben az emberiség vallási eszméjének egy történeti kialakulását látja, azonban minden objektív, természetfölötti alap nélkül. Erre a szélsőséges hegelianizmusra meg is jött a válasz *Schleiermacher*-nek panteizmusonl alapuló

[1] Die selbständige Stellung der Sittlichkeit und Religion. Jahrbücher f. protest. Theologie XVIII. 347. Separatabdruck Braunschweig, 1892.

érzelmi vallásában. E különböző árnyalatok s kritikák hatása mai s működik a protestantizmusban, melyet sok helyen csak bizonyos örökölt külsőségekhez való ragaszkodása ment meg attól, hogy követőit a teljes szkepticizmus vagy materializmus táborába ne zavarja.

Nem állítjuk, hogy *az egész* protestantizmus ilyen. Azt sem tagadjuk, hogy sok őszinte jóakaratú s megbecsülendő jellemű ember tartozik a protestánsok közé. Csak az az elszomorító tény, hogy a régi vallási tanokhoz ragaszkodó irányzattal szemben egyre erősebb szóhoz jut a fent jelzett teológiai radikalizmus, amelyben a modern hitetlenség is csak szövetséges fegyvertársát üdvözölheti.

Még a liberális irányzatnak tisztábban látó képviselői is megdöbbenve állnak meg ilyen eredmény előtt, de nem háríthatják el magukról a történelmi felelősség súlyát, hogy a krisztusi homlok isteni gloriolájához szentségtörő kezekkel mertek hozzányúlni. Érthető, hogy a végső következményektől megrettenve, ahová pedig a logika kérlelhetetlen ereje okvetlen elvezet, az egész őskeresztény ség tanuságát hívják fel a történeti Krisztus létezését tagadó radikális «kozákok» pusztításai ellen. Pedig ez a fegyver ellenük is szól, mert az őskereszténység nemcsak Krisztus létezését hirdeti, hanem hasonló egyértelműséggel Krisztus istenségét is. És ha Krisztus istensége — mint azt a liberálisok hirdetik — csak átfestése a történeti Krisztusnak, miért ne lehetne az egész történeti Krisztus viszont csak a képzelet festése, mint a radikálisok állítják! Csak monda, amint azt a «mythologitis»ben szenvedő Drews és társai akarják.

A logika nem ismer kegyelmet; s aki kimondta a «*Los von Rom!*»ot, előbb-utóbb eljut a «*Los von Christus*»hoz. Lépésről-lépésre törülték le Krisztus arcáról az evangélium és az őskereszténység jellegzetes vonásait. Előbb csak az istenieket, a természetfölöttieket. De a lejtőn megállani nem lehetett.

Nietzsche különben már magában Luther művében meglátja a bomlás magvát, mikor többek közt így ír: «. . . A szentkönyveket mindenkinek kiszolgáltatta, — így ezek végre a filológusok kezébe kerültek, vagyis olyanok kezébe, akik a könyveken alapuló minden hitnek megsemmisítői. Az «egyház» fogalmát szétrombolta, mikor elvetette a zsinatok inspiráltságába vetett hitet, mert az «egyház» fogalomnak csak úgy van ereje, ha az az inspiráló szellem, mely az Egyházat alapította, még tovább is él benne és építi a házat. A papnak

visszaadta a nővel való nemi érintkezést; azonban az a tisztelet, amire a nép, főkép a nép asszonya a pappal szemben viseltetik, háromnegyedrészben azon hiten épül, hogy aki ebben a pontban kivételes ember, másban is az. Miután Luther visszaadta a papnak a nőt, el *kellett* tőle vennie a fülgyónást, ami lélektanilag teljesen helyes volt; ámde ezzel aztán alapjában a keresztény papot is eltörülte, akinek egyik legnagyobb hasznossága mindig az volt, hogy szent füle, néma ajka volt és a titkoknak sírja tudott lenni . . .»[1]

*

Tekintsünk be ezekután kissé tüzetesebben a radikális teológia műhelyébe. Vegyük szemügyre legalább egyikét azoknak a tanításoknak, amelyek ennek a teológiának hittételeit alkotják, hogy megérthessük azt a sivár lelki kietlenséget, amelybe ez a teológia híveit bevezette. A sok kínálkozó részletkérdésből (pl. az evangélium-kritika, a régi egyház szervezete stb.) csak egyet ragadunk ki, ami azonban az egész kereszténységre alapvető fontosságú. Az ú. n. «*Krisztus-problémát*». Ennek is lehetőleg csak a legújabb stádiumát fogjuk ismertetni.

A radikális protestáns teológiának egyik égbekiáltó pusztítása volt a Krisztus istenségébe, később még történeti létezésébe vetett hit megingatása, amelynek megdőltével természetesen keresztény vallásról többé szó sem lehet. Ez a katolikus örökség teljes elsüllyedését jelenti a hitetlenség tengerében. Mielőtt azonban ezzel a kérdéssel foglalkoznánk, vessünk néhány pillantást az Ószövetség könyveire is, amelyeknek az Újszövetséget kellene előkészíteniök, amelyek azonban szintén nem találtak kegyelemre a radikálisok előtt.

Wernle, bázeli tanár, «Einführung in das theologische Studium» c. könyvében összefoglalva nyujtja a protestáns történeti kritika leszűrt eredményeit. Adatai nyomán annál nyugodtabban indulhatunk el, mert könyvét a protestáns teológusok kézikönyvének szánta.[2]

Nézzük tehát, mit tanulnak a protestáns teológusok.

A prófétákat megelőző vallásban tulajdonképen egész csomó vallásra akadunk. Itt van először is a merőben primitív vallás. Egész tömeg Jahve van, akik helyi istenek, pl. Danban, Bethelben stb. Hogy a halott érintése tisztátalanságot oko-

[1] Id. Dr. Otto *Miller*: Protestantisches. Akad. Bonif.-Korrespondenz. 1918/1919. 21. l.

[2] Id. Bonifatius-Korrespondenz 1914 jún. sz. 169. s köv. l.

zott, az a régi halott= és ősöktiszteletének maradványa, az ételtilalom és a sexuális tisztulási parancsok demonisztikus nézetből eredtek; tisztátalan állatok tilalma az állattiszteletre megy vissza. Az áldozatokat Isten tényleg élvezi, s azok be= folyással vannak reá.

Másik vallási réteg az ősszemita elem, mint pl. a régi pró= féták ekszтázisa, a vallásos prostitució (Móz. V. 23, 1.), a babyloni Nebo=Sin oltárszolgálat. Az a Jahve, akivel Jákob küzd, egy folyamisten. Sámson napisten; Jefte is isten, akinek szűzeket áldoztak. Mózes gyermekségének történetét föllel= jük az asszír=görög=perzsa mitológiában.

A harmadik réteg a sajátosan izraelita Jahve=hit. Hanem ez az istenfogalom lassacskán alakult ki. Kezdetben ő a mennydörgés és a háború istene (Sina, Debora éneke stb.), aztán jósló isten (urim és tummim), s végül a szövetség istene.

A frigyszekrény talán valami régi szent követ tartalmazott (v. ö. az arab kaaba), vagy talán az istenség babyloni kocsija volt. A zsidók Jahve=ja egy «baal» a többi közül, majd erő= sebb a többi fölött, majd egymás mellett uralkodnak.

A Genesis történeteit csak későn, az exilium alatt vagy után vonatkoztatták Jahvera, akárcsak a későbbi vallási esz= méket is visszavetítik Mózes és Dávid korába. Juda, Ruben, Levi, Benjamin, Esau, Edom, Moab, Ammon stb. nem éltek, csak annak a törekvésnek köszönik létbehivásukat, mely a törzs történetét átviszi valamely költött személyre (heroes eponimoi).

Hogy Mózes történeti személy volt=e, kérdéses. Annyi azonban biztos, hogy a törvénynek sem Mózessel, sem a pusztával nincs közössége. Ábrahám valószínűleg Hebron= ban tisztelt holdisten; 318 szolgája (Gen. 14, 14.) a holdév napjainak számát jelenti, leszámítva azt a 36 napot, amikor a hold nem látható. «Erzählt die Genesis — kérdi H. Gunkel — Geschichte oder Sage? Diese Frage ist dem modernen Historiker keine Frage mehr».[1]

A Deuteronomiummal lép fel a mesterséges könyvvallás. Ez az energikus történethamisítás korszaka, amidőn mindent az Istenhez való hűség szempontjából ítélnek meg. Ez a későbbi, szellemes világítás csinál Dávidból, «barbár idők antik királyából», visszataszító képmutatót. Egyetlen zsoltár sem származik Dávidtól, mindegyik postexilikus, sőt a na= gyobb része talán csak a Makkabeusok korából való.

[1] Id. *Donat:* Die Freiheit der Wissenschaft. Innsbruck. 1910. 309. l.

A zsidó vallási képbe különféle idegen, főkép babiloni mondák keverednek: teremtéstörténet, toronyépítés, vízözön, Henoch, a «filii Dei». Talán mintákul használják a babyloni jogot (Hammurabi), babyloni bűnbánati zsoltárokat, egyiptomi zsoltárokat és közmondásokat. Végül jön a hellenizmus: a Bölcsesség könyve egész Philóig s a János-evangéliumig. Ami csak a mennyei udvarról, a háromemeletes világképről, angyalokról, ördögökről szól, mind fogság utáni. Itt van gyökere az újszövetségi Krisztusnak is.

Eredetiek úgyszólván csupán a próféták, a kultusz éles kritizálásával, a szegények felkarolásával s a jövőnek pompás eschatologikus festésével; azonban büntetési és üdveschatologiájuk talán ősrégi mythus és a fogság utáni időből származik. Mert hiszen a prófétai könyvek csak fogság utáni átdolgozásban maradtak reánk. Ahogyan pl. Izaiást ma bírjuk, az tulajdonképen prófétáknak egész tömegéből állott elő . . .

Íme ezek a protestáns történeti kritika leszűrt eredményei az Ószövetséget illetőleg. Ha igaz a régi mondás, hogy «in Veteri Testamento Novum latet», előre elkészülhetünk az Újszövetség hasonló tárgyalására.

Az újszövetségi bibliakritika megállapításait röviden e tételekben foglalhatjuk össze: Krisztus — ha egyáltalában élt — nem volt Isten. Ép olyan ember volt, akár mi, akinek úgyis nehezen érthető evangéliumát mondákkal s mondvacsinált csodákkal szórták tele. A kereszténységnek, mint Egyháznak megalapítója Pál, aki a bűnös és újraszülető emberről s a megváltásról szóló tanok kitalálója. A paulinus János-evangélium nem történeti forrás. Az apostoli kor után működő egyházközségek kereszténysége babyloni, egyiptomi, görög és késői zsidó vallások keveréke.

Krisztus természetfölötti születését a pogány mitológia egy darabjának tartják, amiről a legelső keresztények nem is tudtak soha s ami először csak a későbbi újszövetségi iratokban merült föl. A radikálisok egyik főtétele minden csodának a priori tagadása. E törekvésükből kell megértenünk a természetfölötti születés elleni állásfoglalásukat is. J. Weisz nyiltan hirdeti is (Erklärung der drei älteren Evangelien. 1907. 72. l.), hogy a modern gondolkozás fellázad a gondolat ellen, hogy Istennek az ő Fia elküldése kedvéért meg kellett volna változtatnia rendelkezését az emberek rendes születési módját illetőleg. «Éppen az — írja —, hogy Jézus semmi más nem volt, mint *emberfia*, mint mi tönbbiek is,

és hogy mégis az a Hatalmas tudott lenni, aki volt, ez az a Nagyság, amibe mi ájtatos lélekkel el tudunk merülni.» Hogy Jézus az Isten Fia, ez csak azt jelenti, hogy senki oly fönségesen nem szólott még az embereknek Istenről. Az ú. n. természetfölötti születésnek tehát ennyi a ma is érvényes vallásos magva.

Egyébként azonban Jézus is époly bűnös ember volt, mint mi. Főérvük: «Mit nevezel te engem jónak? Senki sem jó, csupán Egy, az Isten.» (Márk 10, 18.) Legnagyobb élő tudósuk, Harnack mondja: «Jede Aussage über Jesus Christus, die sich nicht in den Rahmen hält, dass er ein Mensch war, ist unannehmbar, weil sie mit dem geschichtlichen Lebensbild Jesu streitet. Die Zweinaturenlehre ist nicht zu halten, weil sie der geschichtlichen, ja jeder möglichen Erkenntnis widerspricht. Es ist gewiss, dass kein Gott erschienen und kein Gott gestorben und auferstanden ist».[1] A legnehezebb feladatok egyike a történeti Jézus alakját kihámozni abból a költészetből, amivel Őt az első községek mindjárt halála után körülvették. «Jézus életé»-t írni tulajdonképen nem is lehet, mert nem ismerjük az Ő belső fejlődését. Amit Jézusról ma tudunk, az csak a későbbi tanítványok hite, vajmi kevés és bizonytalan történeti értékkel. Mégis több-kevesebb valószínűséggel Krisztus tiszta evangéliuma körülbelül ezt hirdette: 1. az Isten országa közel van, 2. higyjünk a jó és tökéletes mennyei Atyában, 3. bizonyos erkölcsi feltételek az Isten országába való belépéshez (bánat, hit, vagyis gyermeki bizodalom, alázatosság stb.), és 4. az örök élet és a végítélet várása.

Azonban Jézus halála nem engesztelő halál, halálát nem is látta előre, magát nem tartotta Messiásnak. A «Messiás» merőben zsidó nemzeti eszme. Azáltal, hogy Jézus a bíró előtt hallgatott, beismerte hibás voltát.

Ime ez a Krisztus-képe annak az új protestantizmusnak, amelyről most beszélünk. A katolikusok Krisztusa ma is az, aki évezredekkel ezelőtt volt: az emberiség történetének középpontja. De mily ég és föld eltérés tátong a Luther és a modern protestantizmus Krisztus-képei közt, amely protestantizmusnak egyik képviselője, Troeltsch nyiltan vallja, hogy «Jézus abszolút központi helyzete és istenítése lehetetlenné vált a geo- és anthropocentrikus világnézet elhagyásával ... Le kell róla mondanunk, hogy Jézust a

[1] Id. Bonifatius-Korrespondenz. 1914. 170. l.

világ, vagy akárcsak az emberi történelem középpontjává tegyük. Lehetséges, hogy a kereszténység az európai keresztény világ süllyedésével ismét lesüllyed. Az emberiség eljövendő korszakaiban, talán új jégkorszakok után, új fényforrás is (értsd: Megváltó) támadhat».[1]

De hogyan is lett hát Krisztusból Isten? Megmondja *Dr. Schulze*, brandenburgi professzor cikke (a Protestantenblatt 1914 jún. 17-iki számában): «Wollte Jesus der Messias sein?»

Persze, Jézus nem akart Messiás lenni. Még ha mindjárt az evangéliumok azt tanítanák is. Mert hiszen ezek nem történeti források, hanem épületes könyvek, Jézus nagyobb tiszteletére szerkesztett «Dichtung und Wahrheit». Feltűnő — írja Schulze —, hogy Jézus eltiltja, ha őt Messiásnak üdvözlik. A messiási gondolat későbbi betoldás Jézus életébe, ki semmi más nem akart lenni, mint próféta, ki maga is várta a Messiást. Hiszen ha Izraelben minden jámbor azt várta, miért ne tehette volna azt a legjámborabb is köztük?

Az első lökést Jézus isteni kialakításához a föltámadás gondolata adja. Hogy hogyan jutottak a tanítványok erre a gondolatra? Azon hatás alatt, amit a szenvedésében és halálában is fönséges Jézus személyisége reájuk gyakorolt. Álmodozásra hajló keleti fantáziából — tömegszuggesztióból — s megbízhatatlan női jelentésekből előállott a föltámadott Krisztus. Igen ám, de hát hol van a Mester? No majd el fog még egyszer jönni «az egek felhőiben» s «ítélni fog eleveneket és holtakat». Ime a dogmafejlődés természetes útja!

Ha Jézus Messiás volt, akkor már életében is annak kellett lennie. Mikor Jézus követői figyelmesek lettek erre a követelményre, megindult a messiási eszmék beleköltése Jézus életébe. E fejlődési folyamatnak nem állhat útjába a valószínűleg 70 körül írt Márk-evangélium, a későbbi Lukács és Máténál már újabb fokokat láthatunk, bekerül a gyermekség történet, a családfa, a feltámadási tudósítások szaporodnak, míg végre a Logos-tannal készen van a Messiás tökéletes istenítése. A fejlődésnek ilyen ismerete mellett érthető aztán a synoptikusoknak kettős, majd isteni, majd emberi Jézus-alakja, amiket ha egységes képpé akarnánk összehozni, csak torzkép állna elő. Jézus tehát mindössze annyit tett, hogy bizonyos Isten iránti érzelmeket állított

[1] Id. Bonifatius-Korrespondenz. 1914. 171. l.

be a történelembe: Gottinnigkeit, Gottverbundenheit, Gottesfreundschaft, Gotteskindschaft. Ez Jézus tanítása. «Minden másért — fejezi be cikkét Schulze —, ami a kereszténységhez tapad, nem lehet Őt felelőssé tenni.»

Az itt ismertetett cikk csak egyike annak a tömérdek tanulmánynak, amely protestáns szerzők tollából megírva azzal a legelső alapfelfogással látott napvilágot, hogy a természetfölötti elem a priori kiküszöbölendő. Hogy ez a beláthatatlan fontosságú axioma, amit a radikális teológia magáévá tett, a csoda, a feltámadás, az isteni kinyilatkoztatás tagadásával, vagyis a *pozitív kereszténység teljes feladásával* jár, nem lehetett kétséges ez irány követői előtt. *Dr. Paulsen* megírta a liberális «Christliche Welt» 1908-iki karácsonyi számában (Was dünkt euch um Christo, wessen Sohn ist er?), hogy «tudományosan gondolkodó ember előtt nem lehet többé kétséges, hogy a régi egyházi dogma . . . a tudományos gondolkozással nem egyeztethető össze». A természetfölötti elem tagadása alapján hirdeti *W. Bousset* is (Das Wesen der Religion. 1904. 8. l.),[1] hogy a keresztény vallást kinyilatkoztatott jellege címén ezentúl nem szabad más vallások fölé emelni.

Ez az elfogult föltételük sokszor mily nyilvánvaló vaksággal veri meg őket, arra csak egyetlen példa gyanánt a János-evangéliumról hirdetett tanításukat hozzuk fel. A főok, amiért a negyedik evangélium hitelességét annyi tanuskodó érv ellenére is kétségbevonják, az, hogy letagadhatatlanul hirdeti Krisztus istenségét. Lehetetlen, hogy János írta volna ezt! «Dass jener Apostel, nach dem Evangelium der Lieblingsjünger, der neben Jesus zu Tische lag, alles, was er einst erlebt, als das Zusammenleben mit dem fleischgewordenen göttlichen Logos angesehen, und dargestellt habe, ist wohl . . . ein Rätsel.» — írja Weizsäcker (Das apostolische Zeitalter. 1890. 535. l.)[2]

Csak természetes, hogy ez a merőben ember-Jézus sem csodát nem tehetett, sem a jövőbe nem láthatott. Ami csodás elem Jézus alakjához ragad, vagy természetes okokból magyarázandó, vagy későbbi korok felfogásának visszavetítése. A Jézusnak tulajdonított jövendölések pedig, Wrede Vilmos szerint, mind a már elmúlt szenvedéstörténet összefoglalása — jövő időben. «Sie sind nichts als ein kurzes Summarium der Leidensgeschichte», «allerdings in Futurum.» (Das

[1] *Donat:* Die Freiheit der Wissenschaft. Innsbruck. 1910. 303. l.
[2] Id. *Donat:* i. m. 307. l.

Messiasgeheimnis in den Evangelien. Göttingen. 1901. 88. l.) Jülicher szerint is «a synoptikusok által Jézus szájába adott szavak, valamint a jövendő szenvedésére való gyakori utalás már egyhangúságuk és élettelenségük által elárulják a szavahihetőség hiányát». (Einleitung in das N. T. Tübingen. 1906. 328. l.)[1]

A Krisztusról alkotott régi felfogásnak ez volt az első módosítása a radikális teológia részéről: Krisztus nem volt Isten, csak ember.[2] De az emberiségnek legjava, a legelső az emberek közt, akik valaha éltek vagy élni fognak. Ha nem is volt Isten, de páratlan magasságba emelkedett embertársai fölé. És e téren eleinte valóban kifogyhatatlanok voltak úgy az ő személyének, mint tanainak — már természetesen, kiki amit Jézus tanításának tartott — magasztalásában.

Hanem végre is nem tudtak mit kezdeni ezzel a Krisztusalakkal, akit Istennek tartani nem volt szabad, de akit meg az emberek közé besorozni megint nem tudtak. Mindenki magáénak követelte. Egyik költőt látott benne, másik misztikus rajongót, a harmadik az emberi méltóságért küzdő hőst, a negyedik új szekta fejét, az ötödik az első szocialistát, a hatodik kitűnő pedagógust, a hetedik felvilágosodott nacionalistát, a nyolcadik pantheistát, . . . a századik Übermenschet és így tovább.

Egyhez azonban görcsösen ragaszkodtak: ember volt, csak ember.

Ha azonban Krisztus *csak* ember volt, aki olyan nyiltan nem egyszer megdöbbentő komoly körülmények közt tett tanuságot istenfiúságáról, vagyis fönséges hivatásába vetett szilárd meggyőződéséről, hogy ő valami egészen különös módon ismeri és akarja megismertetni az Atyát, el kellett jönnie a kornak, amikor fölvetődik a kérdés: vajjon ez az emberiesség kereteiből már-már kiemelkedő öntudat megegyeztethető-e egy egészséges, tisztán látó szellemi működéssel. A Krisztus-kritika itt ért újabb etaphoz: Krisztus szellemi egészségének, normális gondolkozásának kétségbevonásához.

[1] Id. L. de *Grandmaisone:* Jésus prophéte. Revue pratique d'apologétique 1913/14. évf. 803. l.

[2] Hogy még a konzervatívebb elem közé is mily észrevétlenül be tud férkőzni ez a felfogás, példa rá Dr. *Hüffel,* Ministerial- és Kirchenrat egyik irata (Der Tod kein Ende. Wiesbaden. 1915.) A füzetben, mely az elesett hősök hozzátartozóit vigasztalja, ezt olvassuk: Jézus Krisztus isteni természete nem volt más, mint az erényesség és jámborság megvalósított eszményei.

Már *Strausz Dávid* állította, hogy Krisztus abban a «kalandos» képzelődésben élt, mintha hamarosan meg fogna jelenni a felhők között s mint Messiás végítéletet tartani. «Das Leben Jesu»-ban (Tübingen. 1835) Jézust álmodozónak (Schwärmer) nevezi; a német nép számára átdolgozott Jézus életében pedig («Das Leben Jesu, fürs deutsche Volk bearbeitet», 1864) már oly erősen kalandosnak találja a második eljövetel gondolatát, ami már — mint egy levelében írja — «egész közel áll az őrülethez». Aki azt várja, hogy halála után ismét el fog jönni, olymódon, ahogy soha még ember vissza nem jött, az előttünk . . . ha nem éppen megzavarodott elméjű, de igen nagyfokú álmodozó».[1]

Legújabb korunk irodalmában egyre gyakrabban és sokkal határozottabban ismétlődnek meg Strausz állításai. És amint megjelentek már teológiai könyvek, amelyek Jézus lelkületén egész nyiltan beteges vonásokat fedeznek föl (pl. H. I. *Hamman:* «Das messianische Bewusstsein Jesu», 1907. *Hermann Werner:* «Der historische Jesus der liberalen Theologie, ein Geisteskranker». Neue kirchliche Zeitschrift, XXII. 1911. 347—390. l.), nem hiányoznak már a hasonló eredményt publikáló orvosi művek sem.

De Loosten (Dr. Georg Lomer) munkája, «Jesus Christus vom Standpunkt des Psychiaters» (Bamberg. 1905. 104. l.) az Üdvözítőt lelki betegnek nevezi, aki valószínűleg születésétől fogva terhelt volt. Túlságos önérzet, nagy intelligencia, kevéssé kifejlett családi- és nemi érzék jellemezte. Öntudata lassacskán fixa ideáig fokozódott. (90—91. l.) Elfogatása előtt magasfokú, túlizgatott hangulat vett rajta erőt. Jól tudta, mily vakmerő játékot játszik, rossz sejtelmek gyötörték. Csak ezen lelkiállapotnak tudható be a fügefa céltalan elátkozása. (77—78. l.) Jézus életében — mint a felizgatott érzékekből jól érthető — víziók s hallucinációk döntő szerepet játszanak, pl. a keresztelésnél látni vélt jelenés nagy befolyással volt további életére. (36. l.)

William Hirsch («Religion und Zivilisation vom Standpunkt des Psychiaters». München.) szerint, amit Jézusról tudunk, oly tökéletesen megfelel a «paranoia» klinikai képének, hogy alig lehet elgondolni, hogy e diagnózis helyességében kételkedhessünk. (99. l.) A fejlődési folyamat szerinte ez volt: a páratlan szellemi ajándékokkal bíró, de lelki zavarok iránt is fogékony gyermek Jézusban a sok szent-

[1] Id. *Donat:* i. m. 339. l.

írásolvasás fixa ideákat termelt. Csak egy másik paranoikus emberrel, Keresztelő Szent Jánossal kellett találkoznia, hogy teljesen kiépítse ábrándos tanait. Nagyzása egész nyilvánvaló. Beszédei, tanításai ebben az egyetlen szóban csúcsosodnak ki: «Én». Innen magyarázható, hogy Dávid királyi nemzetségéből származottnak hirdeti magát. Elannyira, hogy — írja Hirsch — a lassanként kifejlődő és a végtelenbe növekedő nagyzási mániának a szellemi betegségek tankönyvei nem bírnák tipikusabb leírását adni, mint amilyen a Jézus élete.

Binet-Janglé («La folie de Jésus», I—III. k. 1910—12.) szerint Jézust Keresztelő Szent János vallomása, saját gyógyításai, az apostolok lelkesedése stb. vitték arra a gondolatra, hogy Messiásnak, Isten fiának, zsidók királyának tartsa magát. A farizeusok s írástudók fenyegetései nyomán felébredt benne a gondolat, hogy ő az áldozati bárány, aki halálával eltörli Izrael vétkeit, s feltámadása után mennybe megy. Mialatt a pusztában tartózkodott, az éhség, magány, csend, egyhangúság sok érzéki zavart okozott nála. Megvan benne a paranoikusok disszimiláló törekvése is, midőn messiási méltóságát, tanainak bizonyos részét eltitkoltatja s a kérdésekre kitérő választ ad.[1]

Rasmussen Emil («Jesus. Eine vergleichende psychologische Studie, übertragen und herausgegeben von Arthur Rothenburg». Leipzig. 1905.) Jézust epileptikusnak tartja. *Baumann Gyula* szerint («Die Gemütsart Jesu, nach jetziger wissenschaftlicher, insbesondere psychologischer Methode erkennbar gemacht». Leipzig. 1908.) elégséges magyarázatul szolgálhatnak Jézus túlizgatott idegei. *Holtzmann Oszkár* pedig («War Jesus Ekstatiker? Eine Untersuchung zum Leben Jesu». Tübingen u. Leipzig. 1908.) eksztatikusnak tartja, az eksztázis alatt fantasztikus álmodozást értve. *Beth Károly*, evangélikus teológus pedig legalább kezdődő paralízist fedez fel Jézusban.[2] *A. Jülicher* szerint is Jézus olyan álmodozó, aki «nem érte be, hogy mint valami misztikus, csak álmodozzék ideáljairól, hanem azokkal élt, dolgozott, már kézzel elérhetőknek látta azokat maga előtt» és így magát s másokat is megcsalt.[3]

[1] L. I. *Lipp:* Pathographische Jesus-Literatur. Pastor Bonus. 1913/14. évf. 354. s köv. l.
[2] Dr. I. *Klug:* Der katholische Glaubensinhalt. Paderborn. 1915. 143. l.
[3] Id. *Donat:* i. m. 339. l.

Loosten már a gyermek Jézusban túlságos öntudatot fedez fel az apokrif Tamás-evangélium elbeszélése alapján, amely szerint egy gyermek járás-kelés közben összeütközött Jézussal, akit ő ezért halállal büntette. Rasmussen lelki betegséget lát abban, hogy Jézus lelke ide-oda hányattatik, egyszer a lemondó félelem, máskor a nagy agresszív fellépés közt. Egyszer nem mer a városokba belépni sem, máskor kizavarja a templomból az árusokat. Egyszer szelíd és szeretetteljes, máskor telve izzó gyűlölettel. Érzelmeinek ezen ingadozásából már joggal következtethetünk epilepsziára, amint gethsemáni lélekvívódása tényleg epileptikus roham volt, az ú. n. «petit mal». Földre esik, halálfélelemben küzködik, majd hirtelen nyugodttá lesz — teljesen az epileptikus roham tünetei. Baumann szerint az a körülmény, hogy Jézus szívesen maradt magára, erői könnyű kimerülésének jele. Erre mutat a keresztfán hamar beállott halála is. És idegeit éppen felizgult képzelgései tették tönkre.

Loosten szerint abban az időben különben is kedvező talaja volt a képzelődésnek Izrael szellemi világa. Izraelnek egy része szellemi beteg volt az idegen uralommal együttjáró idegrázkódás következtében. Meg Jézus anyai ágon rokon volt azzal a Keresztelő Jánossal, akit kortársai közül is sokan lelkibetegnek tartottak. A fiatalabb Jakab, Jézus rokona, Loosten szerint szintén vallási fanatikus volt.

Majdnem egy színvonalon áll ezzel a Jézus-képpel a *Schweitzer, Loisy* stb. által megfestett eschatologikus Krisztus, akinek folyton az ítélet harsonái zengenek fülébe, s akit egészen elfoglal egy közelálló világkatasztrófa gondolata, amely Isten országát állítja e világ birodalma helyére és ez országban ő lesz a király.

A radikalizmus ennyi pusztítása után azt gondolná az ember, hogy tovább már nem is lehetne menni. Pedig egy lépés még hátra volt s a legújabb időkben megtették ezt a lépést is. Legelőször Jézus istenségét tagadták, de meg akarták hagyni Őt a legszebb emberideálnak, a legtökéletesebb embernek. Nem sikerült. Fanatikusnak, terheltnek, epileptikusnak mondották. Végül pedig eljutottak a romboló munka legvégéhez: Jézus történeti létezésének tagadásához.

Ennek a radikális bibliakritikának egyik tanítása szerint Jézus valódi életét lehetetlen a rendelkezésre álló források alapján összeállítani. Hiszen szerintük már Szent Pál gondolatmenete «eine Entstellung des Evangeliums Jesu». Ha azonban Jézus élettörténete nem biztos, magának Jézus-

nak létezését is könnyen kétségbe vonhatták. Eddig u. i. a nagy vallási mozgalmak megindulását kiemelkedő személyekhez kötöttük; ma azonban erős a törekvés, amely e kiemelkedő személyekben csak mitikus hősöket lát, akiknek képzelt alakjára már a meglevő vallásnak késő követői vetítették vissza vallásuk tanítását.

Strausz D. Fr. nevezhető ez irány előfutárjának. Az ő «Jézus élete» ugyan csak a «hit Krisztusá»=nak tényleges létezését tagadta, hogy t. i. olyan Krisztus, amilyen alakot a hitközségek beleköltöttek az evangéliumokba, tényleg nem létezett; emellett azonban a «történelem Krisztusá»=t meg akarta tartani. Hanem már nála is ködbe vész sok vonása magának az ú. n. történeti Krisztusnak is.

Ha Strausz még visszariadt attól a következetességtől, ahová a megkezdett út elvezet: Jézus egész életének tagadásától, megtette ezt *Bauer Bruno*, 1877=ben kiadott «Christus und die Cäsaren» című munkájában. A Krisztus=problémának eszméjét, amelyet se Reimarus csalàselmélete, se Strausz mítosztana kellőkép meg nem oldott, meg sem próbálja bogozgatni, hanem egyszerűen kettévágja azáltal, hogy Jézus életét kiemeli az ellenőrizhető történelem köréből. Nemcsak Jézus, de apostolai, tanítványai sem történeti személyek. Itt tehát nincs szó történeti problémáról, csak irodalmiról. A cézárok birodalmát szomorú levertség ülte meg, mikor a stoikusok világot javítani akaró reformjai nem sikerültek. Ebből a lemondó hangulatból született meg a kereszténység. Mikor a római impérium szellemi tekintetben halálos ágyon vonaglott, a világlélek akkor élte át Jézus személyiségét. De valójában ez a Jézus nem élt a földön.

A Krisztus történeti személyiségét tagadó kritikusok között legtöbb feltünést váltott ki *Drews Arthur*, karlsruhei filozófiai tanár, aki nemcsak «Die Christusmythe» című könyvében (Jena 1910.), hanem nyilvános előadások egész tömegével is igyekezett terjeszteni tanítását, amelynek rövid foglalata e mondat: *Krisztus nem is élt!*

A hurok, amelyet Drews a történeti Krisztus létezése ellen kivetett, két darabból van összefonva. Az egyik az amerikai mathematikusnak, William Benjamin Smithnek tana a Krisztus előtti «Jézus=kultuszról» «Der vorchristliche Jesus». Gieszen 1906.); a másik a keleten elterjedt, egy megható és feltámadó istenről szóló mítoszoknak a kereszténységre történő alkalmazása. *Smith* és *Drews* szerint a synopti=

kusok Jézus élete semmi más, mint az Elő-Ázsiában már Krisztus előtt nagy tiszteletnek örvendő Jézus-kultusznak történeti mezbe öltöztetése. A Tammuz, Serapis, Marduk, Dionysos, Adonis, Attis, Osiris, Mithras-kultuszok mind beszélnek meghaló s föltámadó istenről. Ezeknek, különböző zsidó népmozgalmaknak, a görög-római populáris bölcseletnek s a római birodalomban fölmerült szociális törekvéseknek keverékéből állott elő a keresztény vallás. Hivatkoznak Josuéra, akit összefüggésbe hoznak a «malach-Jahve»-val s ephraimi napistennel s a termékenység istenével s ebben akarják meglátni a Krisztus előtti Jézus-kultuszt. Ugyancsak ennek bizonyítására is hivatkoznak egy állítólagos naassén (Kr. előtti zsidó szekta) himnuszra, amelyben Jézus az Atyával beszélget. A himnusz azonban Kr. utáni gnosztikus munka.

Kalthoff, brémai protestáns pásztor, két munkájában is nyiltan hirdeti, hogy az evangéliumok és Szent Pál által hirdetett Jézus soha nem létezett. («Das Christusproblem. Grundlinie zu einer Sozialtheologie.» 1. kiadás 1902-ben és «Die Entstehung des Christentums». 1904.) Legfeljebb annak a lehetőségét hagyja meg, hogy a zsidók közt valami Jézus nevű férfiú bizonyos befolyást gyakorolhatott, aki azonban mint «vallásalapító» semmiképen sem jöhet számításba. Kalthoff szerint Krisztus alakja azért és úgy jött létre, mert az első század messianistikus proletármozgalmának szüksége volt rá, hogy eszményeit valakiben — ha mindjárt csak kigondolt hősben is — megvalósítva lássa. Mi volt hát a kereszténység kezdetben? Vágy, a legalsóbb néposztályok vágya a szabadulás után. A régi, szabadulást igérő jövendölések beteljesülésére személyt alkottak magukban. Kalthoff szerint tehát nem Krisztus hívott életbe egy vallást, hanem a legalsó néptömeg forró vágya a szabadulás után hívta életbe Krisztus alakját.

Jensen viszont a babiloni Gilgames-éposz hőséből eredezteti Jézus alakját, aki barátjának, Eabaninak halála után, a haláltól való félelmében elindul az «élet»-et megkeresni. Amint a Gilgames-époszt rajongói úgyszólván már minden vallással összefüggésbe hozták s az ószövetségi történeti főszemélyeit is fölemészttették vele, most Jensennél elnyeli a babyloni mítosz Jézus, sőt Szent Pál alakját is. *Bousset Vilmos*, prot. teológus: «Kyrios Christos»-ában (Geschichte des Christusglaubens von den Anfängen des Christentums bis Iräneus. Göttingen.) Jézus feltámadásának tanát azzal

igyekszik cáfolni, hogy a babiloni Tammuz, a szír Adonis, a kisázsiai Attis, az egyiptomi Osiris, a tyrusi Melkart, a tarsusi Herakles-mitoszok mind beszélnek szenvedő, meghaló és föltámadó istenről.

Ez a teológia a hitet nem az isteni kinyilatkoztatásra alapítja, hanem szubjektív átélésekre, a valláserkölcsi élet szükségleteire. A tekintélyen alapuló hit helyére a hit átélését sürgeti. Luther csak hajlik ezen irány felé, de Kant, Schleiermacher, Ritschl stb. teljesen ezt követik. Az ember magából szőnné ki a vallás világát, amit aztán természetesen saját érdekeinek s céljainak alárendel. Most értjük egyik vallásbölcselő nyilt beismerését. «A vallás centrális kérdése — bármily ellenmondónak lássék, mégis betűszerint igaz — nem az Istenről szól, hanem az emberről. Az isteneszme csak segédvonal, amit az ember azért húz meg, hogy életét a világban megérthetővé tegye. Az istenséghez való imádkozó fölemelkedés csak az a segítőeszköz, amivel az ember a létért folytatott küzdelemben földfölötti erőkhöz akar jutni, hogy önző vagy önzetlen, anyagi vagy szellemi érdekeit biztosítsa ott is, sőt éppen ott, ahol saját erőit kimerítve látja.» *(W. Bender:* Das Wesen der Religion. Bern, 1886. 22. l.) *Spitta* még világosabban hirdeti: «Hiszek Istenben, mert és amennyiben ez a hit szükséges az életemhez ... Hiszek Istenben önmagamért, nem Istenért».[1]

A radikális kritika kihirdette, hogy Krisztus soha nem is élt, a teológia pedig hozzálátott *a Krisztus-nélküli kereszténység* fából vaskarikájának összekovácsolásához. Ebben a kovácsműhelyben mindenki fejetetején áll. Nem az újszövetségi könyvekből akarják kiolvasni a kereszténységet, hanem az Újszövetséget a már meglevő kereszténység kiválasztásának, tanai lerakodó helyének tekintik. Jézus nem előföltétele a kereszténységnek, hanem terméke, produktuma, minden tanuk megszemélyesítője.

Akár Drews összehasonlító vallási metódusát, akár Kalthoff tömegmozgalmát követjük, az eredmény ugyanaz: Krisztus személyét csak a képzelet állította a történetbe. Ő valami eszme megtestesítése, megszemélyesítése. De hiszen a kereszténység továbbra is fennmaradhat Krisztus történeti személye nélkül is, — biztosít róla Drews. Fejlődjék tovább, minden vallás netovábbjává, monizmussá. Ezé

[1] Mindkét idézetet l. *Sawicki:* Der Sinn des Lebens. Paderborn. 1913. 264—5. l.

a jövő. A világ élete Isten élete, a fájdalmas harcokkal teli világfejlődés az Isten szenvedéstörténete, aki nem az embert váltja meg, hanem akit az embernek kell megváltani boldogtalanságából. Minden világfájdalom fölött diadalt fogunk egykor ülni: a világ megsemmisülésében.

A Krisztus istenségét tagadó irányzatnak el kellett vezetni az ő történeti létezése tagadásához is. Mert ha egyszer azt tanítják, hogy az őskereszténység isteni vonásokkal aláfestette a történeti Krisztus képét, könnyen felvetődhet a gondolat, vajjon általában Jézus személye, élete, létezése nem szintén csak festett kép-e? Az evangélium Krisztusát megölték a liberális kritikusok, mikor letépték homlokáról az istenség dicsfényét; a liberálisok Krisztusát pedig megölte a radikalizmus, mikor kitörölte alakját a történeti személyek sorából. Sajnos, hogy jogtalanul bélyegzik az előbbiek az utóbbiak munkáját «a durva dilettantizmus vakmerő kitöréseinek, amelyek önkénye és képzelődése égbekiált».[1] Már Strausz, amikor letörölte Krisztus arcáról az isteni vonásokat, alig hagyott meg néhányat az evangéliumi Krisztus *történeti* vonásaiból is. Ez már jele volt annak, hogy a szekularizált Krisztusalak nem maradhat életképes a merőben emberi történelem számára sem.

Mások inkább azzal próbálkoznak meg, miként lehetne a kereszténységet *Krisztus személye nélkül is* megóvni. *M. Rade* pl. így ír a «Zeitschrift für Theologie und Kirche»-ben (1908. 479. l.): «Miután komoly talentumú emberek azt állították, hogy Jézus nem élt (vagy, ami ugyanannyit jelent: ha élt, mit sem tudunk róla, létezésének nincs történelmi jelentősége, egyértékű a nullával), mi dogmatikusok szinte hálásak lehetünk nekik, hogy bennünket egy tökéletesen határozott kérdés feltevésére segítettek. Most már nemcsak nagy általánosságban mondjuk: Hogyan áll a vallási bizonyosság a történeti kritikával szemben? hanem különösen: Hogyan viszonylik a kereszténynek vallási bizonyossága a történeti Jézus nem-létezésének történettudományi lehetőségéhez?» A «Protestantische Monatshefte» egyik cikkének szerzője (Prof. *P. W. Schmiedel*: «Die Person Jesu im Streite der Meinungen der Gegenwart». 1906. 281. l.) már e kérdés előtt kijelentette: «Legbensőbb vallási tulajdonomban semmi kár nem esnék, ha ma arról kellene

[1] *Esser-Mausbach*: Religion, Christentum, Kirche. Kempten u. München. 1913. II. k. 166. l.

meggyőződnöm, hogy Jézus nem is élt . . . Az én jámborságomnak nincs arra szüksége, hogy Jézusban abszolút tökéletes előképet lássak, és nem zavarna, ha más valakit találnék, aki őt fölülmulta, ami különben bizonyos tekintetben kétségkívül meg is történt».[1]

Ime az emberiség «egyetlen reménye», a Megváltó alakja, mint foszlik semmivé a radikális kritika kezében! Krisztus az alapja az egész kereszténységnek. Ha egyszer ez a «lapis angularis» megingott, menthetetlenül zuhan utána a kereszténység egész épülete. A Szentírás, a régi protestantizmus egyetlen büszkesége, ma már lesüllyedt a keleti népek szentkönyvei közé. Az áteredő bűn, megváltás, szentségekről szóló régi protestáns tanoknak át kellett vedleniök a korszellem követelményeihez, s ha a név megmaradt is, mindenki gondolhat alatta, ami jólesik neki. A kereszténységet kiüresítették minden sajátos tanításától, nem csoda, ha a hitetlenséggel összeütközésbe kerülni nem tudnak.

Ami a radikalizmus pusztításaiból még megmaradt, az a néhány szó, gondolat a szeretetről, a mennyei Atyáról, az istenfiúságról, azok is annyira tágíthatók s magyarázhatók, hogy nincs oly ellentétes bölcseleti felfogás, amelynek hívei jól nem érezhetnék magukat az így elvizenyősített «kereszténység»-ben. Gnoszticizmus és agnoszticizmus, materializmus és spiritualizmus, teizmus és panteizmus, teremtett és öröktől fogva levő világ egyaránt helyet találhatnak benne. A kereszténység lényege az, hogy Isten a mi atyánk, mi pedig az ő fiai és egymás testvérei vagyunk. «Ápoljanak tehát Istenről, a teremtésről, a lélekről és a világról tetszés szerinti véleményeket, helyesebben oly véleményeket, aminőket műveltségük foka szerint ápolhatnak, ha a fönt említett főelveket magukévá tették és határozottan szerintük élnek, akkor keresztények.» Ezt írja *Jean Réville*, párisi prot. teológiai tanár. (Modernes Christentum. Mohr. Leipzig. 1904.)[2]

Itt aztán már eljutottunk a kereszténység legelriasztóbb torzképéhez: *az ateista kereszténységhez*. Lehet valaki keresztény anélkül, hogy meg volna győződve a személyes Isten létéről. A modern protestáns érzelmi teológia egyik képviselője (W. Bender) meg is formálta a minden vallást egyszersmindenkorra rombadöntő tételét: «Ob die Philosophie deistisch, pantheistisch oder theistisch oder sonstwie

[1] Id. *Donat:* i. m. 337. l.
[2] Id. *Zubriczky:* A kereszténység lényege, Budapest, 1907. 16. l.

ist, kann uns als Theologen gelichgültig sein».[1] Holott napnál világosabb, hogy minden vallás menthetetlenül összedől, ha egy világon kívül álló (transzcendens) személyes Isten létét józan kételkedést meg nem tűrő *észbeli* érvek segítségével bebizonyítani lehetetlen. Már pedig Kant, «der Philosoph des Protestantismus» azt állítja, hogy ez lehetetlen. És mikor a továbbfejlődés nevében az evangéliumból már mindent menthetetlenül kihánytak: világítéletet, angyalokat, csodát, Jézus istenségét, helyettesítő elégtételt, Szentháromságot stb., s nem marad más, mint a mennyei atya, előjön Bousset és a «Das Wesen der Religion»-ban elmondja, hogy ez az isten tulajdonképen az egész — világ.

Hogy ezt a vallási rendszert nem támadja a hitetlenség, most már jól értjük.

1913-ban Párisban, a rue Grenellei «Salle d'Horticulture»-ben vallási világkongresszus folyt le (Le congrès du progrès religieux). Úgyszólván a világ minden részéből és népéből jöttek össze a gyűlés tagjai, a legkülönbözőbb vallások képviselői. Hinduk és pápuák, zsidók és perzsák mellett a legnagyobb többség angol, német, amerikai s francia protestáns papokból került ki. Minden nyelv, minden vallás úgyszólván képviselve volt itt, csak a 290 millió katolikusnak nem volt képviselője. De mit is keresett volna a katolicizmus ebben a bábeli eszmezavarban, amelynek hivatalosan hirdetett célja volt a «tiszta vallás s a teljes szabadság képviselőit» összegyüjteni! De most már nem csodálkozunk, hogy a protestantizmus túlnyomó többséggel szerepelt ezen a gyűlésen, ahol a vallás tisztasága alatt a hittételeknek s a külső szertartásoknak elvetését értették s ahol a vallás fogalmának ezt a tényleg általános, a legelfogultabb ateista által is elfogadható meghatározását adták: «A vallás az igazságosság és szeretet, az emberi testvériesség és kölcsönös tisztelet élvezése és szomjazása («une même faim et soif de justice et d'amour, de fraternité humaine et de mutuel respect»), s ahol vannak tagok, akik nemcsak Krisztust nem ismerik Isten Fiának, hanem akik előtt maga Isten sem személyes Lény. Maga Luther kezdte már a vallásnak ilyen értelemben vett «tisztaságát» visszaállítani. Kant aztán tételesen mondotta ki, hogy Istennek külsőleg is megnyilatkozó tisztelete, a külön istentisztelet értéktelen, sőt

[1] Id. A. *Seitz:* Kant und die Gottesbeweise. Theologie und Glaube. 1914. 182. l.

káros «Hofgängertum» s az igazi istentisztelet kötelességeink betöltésében áll. Ez a vélemény él tovább a mai liberálisok tanításában, amely a külső kultuszt annak hangoztatásával veti el, hogy a keresztény jámborság mindenütt érezheti az istenséget, nincs szüksége külön szent helyekre, cselekvényekre.

A radikalizmus ennyi pusztítása láttára önkéntelenül megismételjük a kérdést, amit először Strausz állított a világ elé: «*Sind wir noch Christen?*» Azt a vallási rendszert, amelyből a természetfölötti elem apriori száműzve van, amely a csodának és jövendölésnek még a lehetőségét is tagadja, amely Krisztusban nem látja az Isten Fiát, amely tárt kaput nyit a legellentétesebb vallási tanoknak is, — nem lehet többé kereszténynek nevezni.

A protestantizmust, ahol a radikálisok szabadon dolgozhattak, ez a sors érte el. Leginkább hangoztatott elvük, amire oly büszkék voltak, az autonóm gondolatszabadság, a szabadkutatás elve, vitte őket a romlásba. Mert az igazság ítélő bírójává az egyén szűk látókörét, önkényeit, titkos hajlamait tették meg. Az a széttépett kereszténység, ami a protestantizmusban még megmaradt, legnagyobb átka és legkiáltóbb tanuja a féktelen gondolat- és kutatásszabadság jogtalan hangoztatásának.

Ismételjük, nem azt állítjuk, hogy az egész protestantizmus idejutott! Hiszen, ha ezt állítanók, ismeretlenbe kellene vennünk a hívek nagy tömegének jóakaratát, becsületes törekvését s vallási életét. Tehát a protestáns hívek átlagát nem tekintjük mostan. Hanem igenis kimutattuk azt, hogy a jellegzetes keresztény értékeket devalváló radikális irányzat befészkelte magát a protestantizmusba és végső megsemmisüléssel fenyegeti azt, mert — erre nyomatékosan akarunk rámutatni — *nincs ereje kidobni magából a bomlasztó anyagot*. Ebben látjuk a protestantizmus legnagyobb veszélyét: nem a tévtanok létezésében, hanem a védekezés aránytalan gyengeségében s csekély eredményében. Mert hiszen téves tanok a katolikus Egyházat is mindvégig kísérték a történelemben. De a katolicizmus szervezete vasegészségről tett tanuságot, hogy megbirkózott a betegséggel s ki bírta dobni magából a kóros anyagot. A protestantizmus azonban nem tud mit kezdeni a belsejében megindult bomlással. Alapelveivel felidézte az anarchia szellemeit s a szerencsétlen bűvészinas most már nem bír az elővarázsolt szellemek féktelenkedésével.

A világosabban látók már fujják is köztük a riadó vészkürtöket. «A teológiai harcokra vetett tekintet — írja *Troeltsch* a «Kultur der Gegenwart»-ban — megújítja a szétszakadottságnak azt a benyomását, amelyet a modern protestantizmus más oldalról is kelt. Nem lehet kétséges, hogy ez a széttagoltság oly állapot, amely örökké nem tarthat. A helyzet komoly, komoly a protestantizmusra, annak egyházára ... hiszen nem csekélyebb dologért küzd, mint a szétdarabolt s megmerevedett testéből elszállni készülő nagy Életért s komoly a modern társadalomra is ..., amelynek nem maradt meg más, mint végtelenül sovány szellemi készlet (Geistreichtum) és hatástalan vallási szurrogátumok».[1]

Csakhogy a protestantizmusnál éppen *az alapokban* van a hiba. A katexochén «protestáns»-nak nevezett principiumok azok, amelyek legjobb elősegítői vallásuk bomlásának. Már *Hartmann* tisztán látta ezt, mikor így írt: «A hitújítók egyáltalán nem vették észre, hogy a kanonikus iratok csalatkozhatatlanságába vetett hitük, amit ők az anyatejjel szívtak magukba, kizárólag az egyháznak s az egyházi hagyománynak erről tanuskodó csalatkozhatatlansági hitén nyugszik; ... nem is sejtették, hogy az Egyház és a hagyomány csalatkozhatatlansága ellen emelt protestálásukkal az előbbiek (kanonikus iratok) alatt ásták alá a talajt, hogy ezzel vették ki az első követ a hierarchiának szilárd épületéből, ami aztán az idők hatása alatt szükségszerűleg kőről-köre töredezett és omlott össze».[2]

De következetlenség volt Luthertől és újabb bomlásnak csirája, hogy ő, aki a természetes és természetfölötti világrend olyan szintézisét, mint aminőt a katolikus Egyház a szentségek tanában hirdet (természetes jelek természetfölötti kegyelmet közvetítenek), tagadta, — mégis megtartott két szentséget. Idővel aztán a szentiratok tekintélyének fokozatos tagadásával természetesen együtt kellett hanyatlania e két szentségbe vetett hitnek is; innen érthető, hogy akárhány protestáns pásztoruk által kiszolgáltatott keresztség érvénye felől ma már jogosan lehet kételkedni, és hogy Luther állítását a consubstantialitásról ugyan kevés mai — Úrvacsorához járuló hívő — akarja elfogadni.

Magától kínálkoznék itt az alkalom, hogy az anyai háztól négyszáz éve elszakadt gyermek betegágyánál részletesebb

[1] Id. *Esser-Mausbach:* i. m. II. k. 167. l.
[2] V. *Hartmann:* Die Selbstzersetzung d. Christentums. 1874. 9. l.

összehasonlításokkal is rámutassunk annak a régi szülői háznak kétezer év viharával továbbra is sikeresen dacoló épületére. Mily épségben őrzi az őskereszténység minden tanítását! Pedig már az első pünkösd napján megindult a támadás az ő Credója ellen! De hitéből nem engedett soha egy jottányit sem, sem akkor, mikor egy Arius, Nestorius, Eutyches küzdöttek ellene a görög elme élességével; sem akkor, mikor kard élével akarták Credóját megreformálni; sem akkor, mikor az enciclopedisták metsző gúnyja hullott reá. És nem hajlandó belőle engedni ma sem, pedig ugyancsak látja, hogy az ellenséges fegyverek még korántsem pihennek. S míg elszakadt gyermeke, a protestantizmus, amely követői a dogmamentes kereszténység ígéretföldjére akarta vezetni, a negativizmus éhinségének pusztájában bolyong, a katolicizmust büszkeséggel tölti el az a tudat, hogy a destruktív áramlatok támadásainak azért van egymagában kitéve, mert egyedül őrizte meg Krisztus alakját az apostoli idők hamvas érintetlenségében s mert ebből a Krisztus-képből nem hajlandó kitörölni engedni egyetlen vonást sem. Hite szilárd, mint szikla, melyet a Mester helyezett a hullámok közepére, «sicut mons in medio maris». Joggal mondhatja el magáról: «Saepe expugnaverunt me a iuventute mea, numquid ideo non perveni ad senectutem».

További részletezés helyett érjük be a protestáns dr. *J. Schmidt* alábbi megállapításaival. «A protestantizmus bölcsőjénél nem énekelték, hogy valaha erőtlenül fog csúszni a katolicizmus mögött. És ma odáig jutott. Az ideális szellemi kultúrának művelője és védője a katolicizmus és nem a protestantizmus. Egyedül a római Egyházat hordozza még és tölti be élettel az ideák ereje, az élet szellemiesítésének eszméje . . . Ma a katolicizmus az egyetlen hatalom az élet lelki finomítására és csak ebből a forrásból fakadnak még ma is az élő víz folyamai, amelyek ezt a szellemesítő folyamatot megóvják a teljes elhalástól. A protestantizmus a teológiában áldozatul esik a bénító historicizmusnak, a katolicizmus pedig az Egyházban a szellem élő, továbbdolgozó erejét védi; a protestantizmus nem tud többé gátat állítani a tömegek haszonelvi és eudämonisztikus elérzékiesedésének, a katolicizmus pedig rendíthetetlen szellemi uralmat gyakorol minden néposztály fölött. Ezért lett ismét mértékadó és uralkodó hatalommá népünk minden fontos életkérdésében».[1]

[1] Id. *Donat:* i. m. 358—9. l.

A protestantizmus hervadása nyomán eszünkbe jut Szent Ágostonnak egyik kérdése: vajjon a levágott testrész a lelket is magával viszi-e? (Serm. 267. in die Pentec. 4.) Nem — feleli, a testtől elválasztva elpusztul. A hitszakadás ilyen — amputáció. Ha tehát a Szentlélekből akarsz élni — írja — őrizd meg a szeretetet, szeresd az igazságot, óhajtsd az egységet, hogy eljuthass az örökkévalóságba.

A GYAKORLATI TEOLÓGIA KÖRÉBŐL.

Az élet értelme és a szenvedés.[1]

(Különös tekintettel az euthanasiára.)

Az 1913. év májusában a németországi liberális lapok «Eine ernste Frage» cím alatt tudatták a világgal, hogy a monisták lapja, a «Das monistische Jahrhundert» fölkarolta az euthanasiának Amerikából félénk idegenséggel Európába került eszméjét. A nevezett lap ugyanis május 17-iki számában tervezetet közöl, melyet egy éveken át súlyos és gyógyíthatatlan betegségben szenvedő kétségbeesett ember készített. Ez a tervezet törvényjavaslatnak készült s szerinte a gyógyíthatatlan betegeknek joguk volna az euthanasiára (εὖ = jól, θάνατος = halál), vagyis a gyötrelmes élet és a halál-tusa megrövidítése végett saját kérésükre büntetlenül megölhetők volnának.

A monista törvénytervezet a következő paragrafusokat tartalmazza:

1. §. Aki gyógyíthatatlan beteg, joga van az euthanasiára.

2. §. Az euthanasia jogát a beteg kérésére az illetékes hatóság állapítja meg.

3. §. A beteg kérésére a hatóság a beteget megvizsgáltatja hatósági orvossal és két specialistával. A vizsgálatnak legkésőbb egy héten belül a kérés benyujtása után meg kell történnie.

4. §. A vizsgálati jegyzőkönyvben jelezni kell, hogy a vizsgáló orvosok tudományos meggyőződése szerint a betegség halálos kimenetele valószínűbb, mint a tartós munkaképesség visszanyerése.

5. §. Ha a vizsgálat súlyos valószínűséggel megállapítja a betegség halálos kimenetelét, a hatóság a betegnek megítéli az euthanasia jogát. Ellenkező esetben a beteg kérése elutasíttatik.

6. §. Aki egy beteget, annak határozott és kétségtelenül nyilvánított akaratára fájdalom nélkül megöl, nem büntethető, ha a betegnek az 5. §. értelmében megítéltetett az

[1] Megjelent 1914-ben a «Religió»-ban, majd ugyanazon évben önálló füzetben is.

euthanasia joga, vagy ha az utólagos vizsgálatból kiderül, hogy a betegség gyógyíthatatlan volt.

7. §. Aki egy beteget, annak határozott és kétségtelenül nyilvánított kérése nélkül megöl, börtönnel büntetendő.

8. §. Az 1—7. §=ok megfelelő módon a nyomorékokra is alkalmazhatók.[1]

Mit tagadjuk, valami hideg borzongás fut végig bennünk, mikor rátekintünk ezekre a §=okra. Valami melankólikus levertség üli meg a szívünket láttukra, mint mikor legszebb álmunkból ébredünk a szomorú valóra. Hát eddig csak álmodoztunk! Álom volt minden nagyságunk, büszkeségünk; esztelenül hivalkodtunk páratlan technikánkkal, dőre fejjel hirdettük társadalmunk haladását; de mi jogon voltunk nagyra szédületes kultúránkkal, társadalmi berendezkedésünkkel, ha világnézetünk erre a negatív eredményre, erre a holtpontra jutott el: a törvényileg biztosított emberöléshez?

Ma ugyan még csak félénken és kevesek ajkáról száll a hozsanna az euthanasiának legújabb jelszava felé, de ki áll jót érte, hogy egy minden újdonság után kapkodó korban, melyben egy jelszó, vagy eszme mellett legjobb ajánlólevél, ha az lehetőleg semmi önmegtagadást nem kívánva, minél tágabbakra bővíti a korlátokat, amik közé a kereszténység a test ösztönös vágyait szorítja, — ki áll jót érte, hogy ebben a korban nem lel=e örvendetes fogadtatásra az az eszme is, amelynek megvalósítása nemcsak a keresztény erkölcstan emberéletet védő föltétlen tilalmának adna halálos döfést, hanem következményeiben szinte beláthatatlanul veszélyes sebet ejtene az emberi társadalmon is?

A kereszténység álláspontja az euthanasiával szemben — hogy mindjárt kezdetben jelezzük — pillanatra sem lehet kétséges. Az ember nem ura életének. Isten kezéből kapta azt, csak Isten mondhatja tehát: «Én ölök és elevenítek, sebesítek és gyógyítok». (Deut. 32, 39.) Minthogy tehát csak Isten az, «kinek az élet és halál fölött hatalma van» (Bölcs. 16, 13.), mi életünknek csak élvezői vagyunk, és pedig addig, míg az tőlünk vissza nem követeltetik. Megrongálni, magunktól elvetni nincs jogunkban. S amint nincs jogom magamat megölni, nincs megöletni sem.

Amint azonban már első tekintetre szembetűnik, hogy

[1] *Rosenberg:* Die monistische Sterbehilfe. Theologie und Glaube. 1913. évf. 530. l.

az említett törvénytervezet kiengesztelhetetlen ellentétben áll az emberölést s öngyilkosságot tiltó 5. paranccsal, tehát a keresztény erkölcstan szempontjából föltétlenül kárhoztatandó, másrészt meg kell hagyni, hogy akik e legújabb jelszót kivetették az eszmék forrongó piacára, mint a modern ember lelkének alapos ismerői ugyancsak számoltak a szenvedésnek még az említésétől is borzongó mai korszellemmel. Erős ugyan a reményünk, hogy egyhamar nem akad állam, mely ezt a szerencsétlen tervezetet törvénykönyvébe iktatná. És ha a törvénytervezet nyomán fölvetődő eszmékkel ennek ellenére is bővebben foglalkozunk, magyarázatul szolgáljon az a felfogásunk, hogy a mai divatos világnézeteknek erre a holtpontra jutásában egyikét látjuk ama «deductio ad absurdum»-oknak, melyek által Isten a modern társadalmat a valláshoz akarja visszavezetni. «Isten u. i. a világot nemcsak a syllogismusok bazalt útjain s a bizonyítások kovácsolt vashídjain, hanem a képtelenségek és lehetetlenségek megtapasztalásának útján — a csalódások és bukások, a decadentia és szenvedések vargabetűin át vezeti célhoz; . . . az ő módszere nemcsak a fogalmakon elinduló, teoretikus bizonyítás, hanem az élet küzdelmeiben s kudarcaiban érvényesülő «deductio ad absurdum», mely beláttatja velünk, hogy a mi útjaink a halál útjai s hogy nem boldogulunk rajtuk.» (Prohászka.)

A következőkben a tervezet rövid bírálata után főkép azokra az okokra óhajtunk rámutatni, melyek az euthanasia mozgalmát a világra hozták.

A «Das monistische Jahrhundert»-ben leközölt törvénytervezet természetes következménye korunk erkölcsi nézeteinek s elrettentően komoly tanulság arra nézve, mivé lesz a kereszténység fölséges életfelfogása s hová vezet a logika kérlelhetetlen vastörvénye azon principiumok alapján, melyeknek a gyakorlati életben gondolkodás nélkül behódolunk. A tervezetnek minden látszólagos humanisztikus célzata sem képes elfödni előttünk azt a teljes tehetetlenséget és csődöt, amelyről a bizonyítványt a korunkban hódító világnézetek éppen ezzel állították ki magukról.

Törvénybe iktatását követelik annak, hogy a gyógyíthatatlan beteget saját kérésére az orvosok megölhetik, hogy ezáltal szenvedését megrövidítsék. Mint láttuk, hatóságilag kiküldött orvosok állapítanak meg a betegségnek *valószínűleg gyógyíthatatlan* jellegét, kimondják az euthanasia jogát, melynek megállapítása után a beteg megölhető.

E mondatnál a gondolkodó ész előtt a különböző lehetőségeknek ijesztő perspektívái nyílnak meg, melyek pedig korántsem hagyják el a józan valószínűség területét. Az euthanasia elfogadása után a gyógyíthatatlan betegek s nyomorultak eltehetők láb alól. Ma még csak saját kérésükre, holnap — hiszen az elválasztó lépés oly kicsiny! — talán már akaratuk ellenére is. Hiszen korunk imádott prófétája, Nietzsche követeli: «Die Schwachen und Missratenen sollen zugrunde gehen . . . und man soll ihnen noch dazu helfen».

Micsoda lelketlenségnek nyit ajtót az a §, mely megelégszik a betegség gyógyíthatatlan jellegének valószínű megállapításával! Vagy éppen a gyógyíthatatlanságnak az euthanasia alkalmazása *után* leendő megállapításával! Mi lesz, ha a beteg önkívületi állapotában a türelmetlen örökösök megállapíttatják az euthanasia jogát s mindjárt végre is hajtják? És vajjon egészen légből kapott-e az az elbeszélés, amelyben egyik neves írónk gúnyolja ki az euthanastikus törekvéseket? Vajjon csak az elbeszélésben fognak-e akadni Ruby főorvosok, akik minden különös teketória nélkül rendelik a betegnek a «333-as havannaszivarokat» s a habozó segédorvos kétségeit mosolygó fölénnyel ekkép intézik el: «Mikor én olyan fiatal doktor voltam, mint maga, akkor én is fanatikusan ragaszkodtam a formaságokhoz. Majd ha maga is olyan vén felcser lesz, mint én, akkor be fogja látni, hogy a tudományban és az életben nem a forma, hanem a lényeg a fontos . . . Én nagyon szeretem a lelkiismeretes fiatal embereket, de a lelkiismeretességet nem szabad a szőrszálhasogatásig vinni».[1] De a gondolat még itt sem áll meg. Feltűnik előttünk a magas szikla, melynek tövéből a pogány népek letaszított csenevész gyermekeinek szívfacsaró nyöszörgése száll felénk s ijedten mérlegeljük a valószínűséget, vajjon az a 8. §, mely a nyomorékoknak is biztosítja az euthanasia jogát, nem löki-e vissza társadalmunkat a taigetosi szikla tövébe? A betegügyet — igaz — kényelmesen megoldaná az euthanasia törvénybeiktatása; de minél egyszerűbben, annál visszataszítóbban.

Pedig azon az irányon, melybe korunkban egész tömegek állítják be életüket: a durva anyagelvű világnézet útján, *okvetlen ide kellett jutnunk*. Gondolkodás nélkül hódoltunk be a test féktelen kiélését hirdető anyagelvű prófétáknak;

[1] *Herczeg* Ferenc: Öreg és fiatal. Magyar Figyelő. 1913. 268. s köv. l.

magasbatörő, földiekkel be nem érő nemesebb természetünk vágyait mellőzve, korlátot nem ismerve adtuk fejünket az érzéki örömök= és élvezetekre; erősen hittünk, hogy nem kell nekünk többé «váltó a mennyország számára», be tudjuk mi magunknak itt a földön is rendezni a mennyországot. És mikor minden keresésünk után is az örömnek tiszta kelyhét meg nem találtuk; mikor minden élvezetbe temetkezésünk mögül is velőkig ható tekintettel meredtek reánk az életnek meg nem oldott kérdései, csoda=e, ha megülte lelkünket a keserű lemondás károgó varjúja?

A bűnnek modern apologiájával, mely mindent tud mentegetni, az emberi gyarlóságból mindent kimagyarázni, szinte tervszerű számítással ásták alá erkölcsi felfogásunkat. Az érzékek «szent jogá»=ról beszéltek, melyet a keresztény=ségnek önmegtagadást s fékentartást hirdető tanaival nem kell többé megfékezni. «Jenseits von Gut und Böse» lett a jelszavunk. Jött Nietzsche és proklamálta a természet jogát, vagyis minden ösztön tökéletes kielégítését, nem törődve a lelkiismeret esetleges kétségeivel. Élni, élni, élvezni! Élni annyi, mint élvezni. Az istenhit csak akadálya az emberi tehetségek kifejtésének; az Übermensch nem tűrhet maga fölött parancsolót. Csak úgy lesz szabaddá, ha emancipálja magát alóla; akkor olyanná lesz maga, mint ami eddig Isten volt az ő számára.

Egyszer aztán elhangzott a világba a rémes káromkodás is: «Zerbrechet, oh zerbrechet, meine Brüder, die alten Tafeln!» Törjétek szét a 10 parancsolat tábláit! Most «tehát neki; eresszétek meg az élet áramát; húzzátok fel a zsili=peket; hadd zúgjon, törjön, pezsegjen le az érzékek síma lapjain? hadd nyilaljon végig idegeiteken a szép, földi élet!»[1] Fülünkbe csengett kapitány Nietzsche parancsszava: «No most! Csak jól össze a fogat! Kinyitni a szemeket! Kor=mányra a kezet! Megyünk egyenesen, ki az erkölcsből».[2] És amint nyakig merülve az élvezetekbe vidám gondtalan=sággal siklottunk hajónkkal az élet vizein; amint kapitá=nyunk az ateizmus valami megdöbbentő paroxizmusával örvendett a hitetlenség terjedése fölött: Az «Isten meghalt! Mi öltük meg — ti meg én![3] . . . Nagyobb tettet még nem vittek végbe és aki utánunk fog születni, ezen tett követ=keztében magasabb történetnek lesz részesévé, mint amilyen

[1] *Prohászka:* Diadalmas világnézet. Esztergom. 1903. 165. l.
[2] *Nietzsche:* Jenseits von Gut und Böse. Taschenausgabe. 36. l.
[3] Id. *Sawicki:* Der Sinn des Lebens. Paderborn. 1913. 256. l.

történelem eddig volt» — hirtelen egy roppanás . . . pillanatra síri csönd s a zátonyon ott állott előttünk, s mélyen szemünkbe nézett kikerülhetetlen ismerősünk: az üresszemű, zörgőcsontú Kaszás. «Von der Erde jede höchste Lust» — mondottuk még csak az imént is Goethevel; «das Drüben kann mich wenig kümmern . . . aus dieser Erde quellen meine Freuden» — vallottuk Fausttal; vidáman járt körül az élvezetek kelyhe, kicsinylő mosoly kelt a túlvilág említésére. Ó ember, hová tűnt hát egyszerre a lenéző gőg, miért fagyott ajkadra a mosoly, mikor válladat megérintette a szenvedés s szemedbe nézett a halál?

A féktelen evolúció jegyében — jól jegyzi meg Cathrein — a világfolyamat céltalanul áll előttünk. Nincs előtte cél, mely után törjön, csak valami öntudatlan, szükségképeni kényszer hajtja a változás felé; kényszerítve, akárcsak a folyam, nem céltudatosan, hanem a nehézségerő következtében hömpölygeti hullámait a tenger felé. És az univerzumnak ezen cél- és ész nélkül emelkedő-süllyedő áramlatában az ember csak picinyke hullám, — egy pillanat és eltűnt a láthatárról. Hiába kérdezünk hát életének értelme után. Céltalan mozgásnak nincs értelme. A nagy fejlődésfolyamat úgy játszik e világ tárgyaival, mint őszi szél a fonnyadt falevéllel: felemeli, sodorja, földre dobja, halomba szórja eszeveszett szeszélyes játékban.[1] De akkor teljes jogosultsága van az öngyilkosságot hirdető stoikus jelszónak: Mikor jónak látom, felmondom a testemnek a barátságot, «cum visum fuerit, distraham cum corpore societatem»; és akkor joggal nevezték a stoikusok az öngyilkosságot az életből való «észszerű kivezetés»-nek (εὔλογος ἐξαγωγή); és joggal írták rá kortársai Diogenesnek — ki magát felakasztotta — sírkövére, hogy «könnyű és szép utat mutatott a halandóknak az életből kifelé».

Ismételjük, a kereszténységet nélkülöző vagy attól elszakadt, laicizált világnézetnek ide kellett jutnia. Mert hiába minden magyarázat, *az életet maradék nélkül megfejteni nem tudjuk, ha a műveletet csak ezzel a földi léttel lehet végezni.* Ha a koporsó lezárja létünk utolsó mozzanatát is, akkor az euthanista híveinek igazuk van; a gyógyíthatatlanul beteg életnek, de egyáltalában a szenvedésnek nincs semmi értéke s értelme. Amíg élvezhetem az életet, élem: s ha jön a szenvedés, vagy a vég, igyekszem minél

[1] *Cathrein:* Glauben und Wissen. 494. l.

kevesebb kínnal átesni rajta. «Die Wohllust schertz, ihr Ende schmerzt», hát csak minél kevésbbé fájjon. Eszünkbe jut Seneca biztatása: Nézd, nyitva az ajtó, rövid az út a szabadsághoz! — s minek húzni tovább az igát, ha egyszer életünknek nincs többé célja és értéke? Hiába állítja Nordau Miksa, hogy betegségnek, gyöngeségnek jele az élet értelme, értéke után kutatni; megcáfolják őt a kultúrtörténet végeszakadatlan adatai, melyek szerint mindenütt értéktelen nyűggé válik a földi lét, ha magasabb rendeltetés felé nem orientálódva, értelmetlen céltalansággal kell azt hordoznunk.

Elég legyen e tekintetben csak a klasszikus világ jelmondatát emlékünkbe idézni. Ha igazság van e szavakban: «Ede, bibe, comede, post mortem nulla voluptas», mit méltatlankodunk akkor Hadrián megvető nyilatkozatán, amellyel halála percében a lélekről szólott: Animula vagula, blandula?! Ha a halál egyértelmű a tökéletes elmulással, szabad-e megbotránkoznunk Augustus eljárásán, ki mikor végét érezte közeledni, tükröt kért, megfésülte haját s a körülállókhoz így szólt: Nemde, jól megjátszottam a komédiát? No most taps, hulljon le a függöny. Acta est fabula. Igaza volt, mert csak komédia akkor az élet, amin örökösen csak kacagni lehet, mint Demokritos tette, mikor a létre gondolt, vagy pedig Heraklitosszal mindig csak sírni.

Csoda-e ezek után, ha korunknak, mely a lélek fönséges aspirációit ennek a sokszor értelmetlen földi létnek szűkös korlátai közé préseli, végre is szintén ide kellett jutnia? Cél nélküli örökös sürgés-forgás, — írja O. Evald korunkról «Gründe und Abgründe» című művében, — folytonos új szenzáció-szomjazás, görcsös kapaszkodás, végnélküli törtetés. És kérdezzünk meg valakit, aki a tömegben úszik, tulajdonképen mi is a célja, melyet elérni akar: vagy értelmetlenül bámul arcunkba, vagy mint éji utas, ki hirtelen nevét hallja, említeni ijedten riad föl; igen, hová?

Boldogság etika nélkül, élet s élvezet Isten nélkül, élet vallásos erkölcs nélkül — mindez oly csábítóan hangzott előttünk. Felmondtuk tehát Istennek a szolgálatot, a magot elvetettük, hozza is már gyümölcsét. Férges az? Vánnyadt? Fonnyadt? Amilyen a mag volt. Nem védekezhetünk tudatlansággal. Hiszen megmondotta Nietzsche, mi vár reánk Isten nélkül: «Soha többé nem fogsz imádkozni, végnélküli bizalomban soha többé megpihenni, — megtagadod ma-

gadtól, hogy egy végső Bölcsesség, végső Jóság, végső Hatalom előtt állva maradj s gondolataidat előtte leszerelejed, — nem lesz többé őrződ s barátod nagy magányodban, — élni fogsz kilátás nélkül a hegyre, melynek fejét hó borítja, s szívében tüzet hordoz, — számodra nem lesz többé Jutalmazó, nem, aki javítson téged, — ami történik, annak nem lesz többé józan célja, ami történni fog, nem lesz benne szeretet, — szíved számára nem lesz többé nyugalom, hol már csak találna s keresnie nem kellene — tiltakozol minden néven nevezendő végső béke ellen: — lemondás embere, le tudsz-e mindenről mondani? Ki ad neked erőt ehhez? Eddig még senkinek nem volt meg ez az ereje!»[1] Ime, hallottuk a próféta szavait, megpróbáltuk tanításait, de éppen azoknak érni kezdő gyümölcsei fognak kegyetlen komolysággal kényszeríteni mai társadalmunk erkölcsi fölfogásának alapos revíziójára.

Katedrákon és népgyűléseken, kötetekben és röpiratokban folyton azt prédikálták nekünk, hogy csak az élvezet s a testi vágyak kielégítése életünk célja. Ha pedig ez így van, akkor igazán sokszor értelmetlen a mi életünk, s a legelső megpróbáltatás után joggal követeljük az euthanasiát. Hiszen talán senkinek életében nem voltak nagyobb sikerei, mint Goethenek. Senkire a szerencse kegyesebben nem mosolygott: egészség, hírnév, vagyon környékezte; s ő ugyancsak élt is velük. És mikor ennyi földi boldogságban eltöltött földi élet után is azt kellett beismernie, hogy egész életében öt hétig sem volt boldog, szinte Szent Bernát szavainak igazságát hallottuk kicsengeni vallomásából: Ha bírjuk a világi javakat, terhek nekünk; ha szeretjük, bepiszkolnak; ha elveszítjük, kínoznak. «Bona, quae possessa onerant, amata inquinant, amissa cruciant.» (Epist. 103.)

De ha a szerencse kegyeltjeinek, mint Goethe volt, így kell nyilatkozniok; ha egy Schiller, a gráciák kegyeltje azt mondta, hogy soha boldog nem volt, érzelmi világa puszta, feje sötét; ha egy Humboldt Sándor, az istenek kedvence — ki csaknem 90 éves fejjel még gúnyolódni tudott a lélek halhatatlansága fölött — végre is panaszra nyitotta ajkát üres életének tévelygései fölött, ha Abdul Rahman kalifának, mikor ötven évi dicsőséges uralkodására visszatekintett, azt kellett mondania, hogy csak tizennégy napig élvezett igazán boldog örömet, — mit szóljanak az éhező, nyomorgó

[1] Id. *Sawicki:* i. m. 258. l.

milliók? Ha emberi élet feladata kimerül e földi lét tartalmában, s csak élvezet az élet célja, nincs-e joguk az euthanasiára azoknak a millióknak is, kiknek dohos pinceodujába száraz kenyérhéj is alig kerül? Nem nyomorultabb-e ezek élete a betegekénél és nyomorékokénál? Ime, euthanasia s tömegöngyilkosság együttjáró fogalmak; már pedig feleljen bárki a kérdésre, vajjon az élettől s annak terhétől való félelem pusztán anyagi tekintetben is előmozdítója-e az állam s társadalom érdekeinek?

Mindenesetre óvakodnunk kell attól, hogy az emberi lélekben lakozó s tökéletes boldogság után sóvárgó törekvésnek kelleténél nagyobb erőt ne tulajdonítsunk a halál utáni tökéletes élet, jutalom s büntetés valóságának bizonyítására. De azt minden joggal kétségbevonhatjuk, hogy földi életünknek józan célt s következőleg annak elviseléséhez elegendő segítő erőt szolgáltat-e a monizmusnak halhatatlanságtana, mely szerint halálunk után a személytelen «Világlélek»-be fogunk felvétetni, elveszítve utolsó lélekzetünkkel önállóságunkat és öntudatunkat is. A monisták nem is kívánhatnak maguknak többet, mint hogy a természet nagy anyagcseréjében mint apró kis atómok örökre szerepeljenek. De ha akadnak is az emberek közt néhányan, akik tényleg még halálos ágyukon se veszik kezükbe a «Lélek halhatatlanságáról» szóló könyvet, a legtöbben mégis csak elismétlik a kérdést, amit du Deffand marquise, Voltaire barátnője a halál közeledtekor megborzadva intézett Voltairehez: «Dites, êtes-vous sur qu'il n'y a rien?» Mondja, kérem, biztos, hogy semmi sincs a halál után? És kérdés az is, hogy az emberiség nagy átlagát kielégítheti-e oly «örök élet»-nek hirdetése, mint a monizmusé: Igen, örökké élsz, mert azok a vasrészecskék, amik költői agyvelődben álmodoztak, amik bölcselkedő eszedben következtettek, amik gonoszságban tobzódó testedben itták a bűnt, amik ártatlanul üldözött szívedben szenvedtek, nem pusztulnak el; nem, továbbra is szerepelni fognak egy expressz vonat kerékküllőjében vagy egy aeroplán propeller-csavarjában.

Nekünk legalább ily «halhatatlanság» nem elég s meg tudjuk érteni, hogy az élet kegyetlenségét enyhítő források ily tanokból miért nem tudnak fakadni.

A mi vágyunk más örök boldogság felé visz; és ha ez a vágyakozásunk csak álom — amint sokan állítják manapság, — csak az önszeretetnek, önámításnak álma, mindenesetre oly régi álom, akár az emberiség maga, álom, amit

minden ember álmodik egész életén keresztül, nappal még sokkal inkább, mint éjjel.[1]

Ha ezen pár sorban rá is mutattunk az okokra, melyek az élet értéke fölötti kétségbeesést korunkban előidézték, nem akarunk bővebben kiterjeszkedni ama pesszimisztikus lemondás ismertetésére, ami korunk bölcseletének egyik feltűnő sajátsága. Schopenhauer és Hartmann öröksége az idők folyamán mintha csak nőtt volna. Az ő feleleteiket ismerjük. Az élet szenvedés és szenvedés. Végnélküli körbefutás tüzes parázson. Nincs más célja az életnek, mint az élet tagadása. Kikerülhetetlen természeti törvények vaskeze dirigál mindent. Ezek alól ki nem bújhatunk. Tehát az ember — hogy Stirnerrel szóljunk — semmire sincs «hivatva», és nincs «feladata», «rendeltetése», amint a növénynek vagy állatnak sincs «hivatása». «Mily szerencsétlen művészek ezek s mily fölületes és kisszerű a művük! Biztatnak, hogy a májusnak örvendjünk, de nem távolíthatják el tőlünk a gyorsan közeledő őszt! Virággal koszorúznak s a koszorúban hervadást s telet hoznak ránk. Minden perspektivájuk végén ott borong az életvég, az elmúlás, a semmi».[2]

Az élet kormányának ez a céltalan beállítása magyarázza korunk bölcseletének azt az ezerfelé szóródását, melyet Eucken fölpanaszol, mikor így ir: «Wir haben heute keine Metaphysik, und es gibt nicht wenige, die stolz daran sind. Aber ein Recht darauf hätten sie nur, wenn sich unsere Gedankenwelt in einem vortrefflichen Zustande befände, wenn auch ohne Metaphysik feste Überzeugungen unser Leben und Streben beherrschten, grosze Ziele uns zusammenhielten und über die Kleinheit des Bloszmenschlichen hinaushöben. In Wahrheit ist eine grenzenlose Zersplitterung, eine klägliche Unsicherheit in allem Prinzipiellen der Überzeugungen, Wehrlosigkeit gegen das Kleinmenschliche, eine Seelenlosigkeit in überströmender äuszerer Lebensfülle unverkennbar».[3]

Az emberi életnek ez az általános szekularizálása adja meg magyarázatát annak a sajátságos körülménynek is — amire legyen szabad mellesleg rámutatni —, hogyan verhetett gyökeret köztünk, az aktív életben szinte fölmorzsolódó európai emberek közt az élettagadást hirdető buddhizmus. Alig kép-

[1] *Kneib:* Handbuch der Apologetik. Paderborn. 1912. 173. l.
[2] *Prohászka:* i. m. 22. l.
[3] Id. *Donat:* Die Freiheit der Wissenschaft. Innsbruck. 1910. 352. l.

zelhető ellentétesebb fölfogás, mint kontinensünknek izgó-mozgó szelleme, az egész természetet leigázó munkakedve s az álmodozó kelet quietistikus tétlensége közt. A buddhizmus sikeres európai terjeszkedésének magyarázatát a materializmus barbár pusztításában kell keresnünk, mely az ígért földi mennyországot megadni nem tudta s a lelkeket belekergette a pesszimizmusba, ahonnan már egész közelről s csábítóan integet vagy a buddhizmus Nirwánája, vagy az öngyilkosság. «Föld, föld, szép föld, boldog élet a szép földön, ha nem is nekünk, hát majd másoknak; ez a kultúra célja! Borzasztó kemény beszéd ez, melyben nincs lágyság. Mintha csontokat zörgetnének, úgy hangzik; nincs benne harmónia . . . Milyen üres s ízetlen ez a földíz! Milyen száraz és kietlen mindaz, amit róla mondanak. Nem hiába ez az a föld, mely por és sár. Azt gondolják, hogy itt rajta otthon vannak; pedig dehogy; úton vannak s mi lesz az a szép föld nekik? Végre is sírüreg és sírdomb! Ki bírja el ezt a kemény és csontzörgésű beszédet, mely boldog életet ígér a szép földön? Hiszen erre a visszhang mindig csak azt feleli: finis, finis, venit finis! Vég, vég, pusztulás, semmiség!»[1]

Már pedig ez a kemény és csontzörgésű beszéd lett a mi mindennapi muzsikánk; ez teremtett közénk élvező embert, teremtett szenvedő embert, de *nem tudott teremteni boldog embert*. Uralomra juttatott egy életfelfogást, aminőt konverziós iratában — talán régi életére visszaemlékezve — Jörgensen rajzol elénk: «Vég nélküli életbacchanália — rózsákkal és gyöngyöző borral s előítélet nélküli nymphákkal! . . . S aki többé a bort s a rózsákat s nymphákat nem tudja megfizetni, csak kissé kell félremennie — csak oly messzire, hogy a többiek örömét ne zavarja — s a revolvert a homlokára illeszteni . . . Egy emberrel kevesebb! Egy atómmal kevesebb! Nem tesz semmit! A természet örök, a szenvedélyek ereje kimeríthetetlen, a nap minden reggel újból fölkel s új fürtöket érlel, új férfiakat, új rózsákat, új nőket».[2]

Elrettentő mélységek szélén állunk! Szinte Marx Károlylyal újra fölírni szeretnők a fejezet élére: Das Elend der Philosophie. Egy pillanatra tetemrehívni szeretnők azokat a csillagoltogatókat, kik az emberiséget ide juttatták. Előszólítani Comteot, hogy beszéljen hát tovább is: Ne nézzetek az égre s akkor a földön lesz a ti egetek.

[1] *Prohászka* i. m. 51—52. l.
[2] Id. *Sawicki* i. m. 3. l.

Megtettük, s mit tapasztaltunk? A föld, a világ lélektelen mechanismus; az élet a kegyetlen szfinksznek legborzasztóbb kérdése; minden nemes, ideális, eszményi csak ügyefogyott gyámoltalanság, ha ennek a földi életnek végén az örök enyészet, a nagy Nirwána, a mindent elnyelő idő feneketlen mélysége áll. Akkor köztünk még a legszerencsésebb sem találhat jobb szavakat állapota jellemzésére Severus császár vallomásánál: Omnia fui, et nihil expedit, minden voltam és semmi sem használt. Éltem az istentagadó világnézet életreceptje szerint:

«Wer nicht liebt Wein, Weib und Gesang,
Der bleibt ein Narr sein Leben lang»,

de csak egy feleletem lehet rá:

«Ich hab's nach dem Rezept getrieben,
Ach! wär' ich doch ein Narr geblieben!»

Jöjj csak te Feuerbach, és mondd tovább is, hogy ember legyen az ember istene, mert csak az emberi isten által tehetjük fölöslegessé az ember fölött, vagy rajta kívül álló hatalmat; mondd csak tovább is, hogy a kereszténység helyét foglalja el ezentúl az emberiség.[1]

És jöjj csak te Goethe, kinek «Faust»-ját a Szentírás helyébe a modern világ szent könyvének kineveztük. Kit vakon követtünk, noha jól tudtuk, hogy nagy talentumod uralkodó vonása nem a keresztény ideál, hanem «a pogány ókornak hatalmas érosza, az örökkévalóval s istenivel mitsem törődő életkedv és élvezetvágy, az érzéki szerelem a maga tavaszi varázsával s ifjonti izgalmával».[2] Ez a beszéd tetszett nekünk! Elneveztük érte Goethét «Ideal-Mensch», «Meister der Lebenskunst», «Hohepriester der Liebe», «Vorbild vollendetster Tugend» névvel. Anyját, Aja asszonyt dicsőítettük, hogy üdvöt szült nekünk, akár Szűz Mária.[3] Tanácsa

[1] «Der Mensch, — so hört er hier einen Schüler Feuerbachs mit seinem Meister lehren — der Mensch ist dem Menschen Gott. Und nur durch diesen menschlichen Gott kann der über- oder auszermenschliche überflüszig gemacht werden. Was einst das Christentum war und wollte, das will jetzt das Menschentum». *Donat* i. m. 23. l.

[2] *Baumgartner—Stockmann:* Goethe. Sein Leben und seine Werke. Herder. 1913. II. k. 702. l.

[3] V. ö. a Frankfurter Generalanzeiger köv. versét:

«Frau Aja deiner heute denkt,
Mit Jubelmelodien
Die Welt, der du ein Heil geschenkt,
Ein ewiges, gleich Marien».

szerint «keresztényekből» megint csak «emberek» akartunk lenni. No most itt vagyunk, de nem tudunk megállni a talpunkon.

Jöjj te is, Übermenschek atyja, lásd, mit műveltél! Mondsza csak, hogyan is szólt Zarathustra: Isten meghalt! Most hát azt akarjuk, hogy az Übermensch éljen.[1] Azt mondtad, hogy az aszketikus ideálok uralomrajutása a legnagyobb veszedelem az európai ember egészsége történetében — az alkoholmérgezés és a szifilis mellett. Azt mondtad, hogy a kereszténység az egyetlen átok, az emberiség egyetlen lemoshatatlan gyalázata.[2] Jöjj hát, állj nagybeteg társadalmunk mellé s kiáltsd fülébe ezentúl is: «Kérve-kérlek testvéreim, maradjatok hívek a földhöz s ne higyjetek azoknak, kik földöntúli reményekről beszélnek nektek! Méregkeverők ők, tudják ezt, vagy nem». Megtettük Nietzsche, amit tanácsoltál, feladtuk a túlvilági célt, csoda-e, ha elvesztettük az utat is? És mi maradt nekünk? Ami neked. Kielégítetlen szív, állhatatlan akarat, törött hátgerinc.[3]

Azok a nietzschei méregkeverők a keresztények volnának. A mi világnézetünk, a krisztusi világnézet. Úgy érezzük, ily szomorú akkordoknál, aminőket eddig hallottunk, megállani nem szabad. A vallástól elfordult világnézet tehetetlen vergődésére rámutatva munkánk csak negatív irányú volna, ha a divatos életmagyarázatok csődje nyomán lelkünket megülő pesszimizmust el nem akarnók hessegetni annak a fönséges felfogásnak kifejtésével, amit a kereszténység vall az élet céljáról, nevezetesen pedig az ember életében elkerülhetetlen szenvedésről és halálról.

Hányszor fogták már rá erre a világnézetre, hogy csak negatív értékű, csak lemondásra, önmegtagadásra tanít, nem hirdeti, nem ajánlja az életet! Nálunk csak Lebensverneinung van; ott a másik táborban Lebensbejahung. Már az

[1] Nun aber starb dieser Gott! Ihr höheren Menschen, dieser Gott war eure gröszte Gefahr . . . Seit er im Grabe liegt, seid ihr erst wieder auferstanden. Nun erst kommt der grosze Mittag, nun erst wird der höhere Mensch Herr . . . Got starb: nun wollen wir, dasz der Übermensch lebe». Id. *Donat* i. m. 26. l.

[2] «Ich heisze das Christentum den einen groszen Fluch, die eine grosze innerliche Verdorbenheit . . . ich heisze es den Einen unsterblichen Schandfleck der Menschheit». Id. *Donat* i. m. 26. l.

[3] «Habe ich noch ein Ziel? Einen Hafen, nach dem mein Segel lauft? Was blieb mir noch zurück? Ein Herz, müde und frech, ein unsteter Wille; Flatterflügel, ein gebrochenes Rückgrat». Id. *Zach:* Das religiöse Sehnen und Suchen unserer Zeit. Paderborn. 1913. 59. l.

őskereszténység apologetájának, Minucius Felixnek, védekeznie kell a világkerülés vádja ellen. (Octav. 12.) Csak az imént hallottuk Nietzsche támadását is a «decadence evangéliuma» ellen. D. Fr. Strausz is megszólalt a Keresztrefeszített ellen, hirdetve, hogy a mai életkedvtől duzzadó emberiség nem találhatja többé vallásos öntudatát a kereszt jelében kifejezve.[1]

Ezzel szemben tehát rá akarunk mutatni, hogy a kereszténység az életnek igenis *enthuziasta tisztelője:* nemcsak *támogatója* az erős, intenzív életre való törekvésnek, hanem korunkban az emberi életnek s az élet értékének *legelső védelmezője* is. Természetesen e sorok nem nyujthatnak teljes keresztény életfilozófiát. Annak a beláthatatlan irodalomnak sem lehetnek kivonatai, amely a kereszténység álláspontját ismerteti a szenvedéssel szemben. De azok az alapvető állítások, melyeket az alábbiakban nyujtani akarunk, magukban is képesek lesznek velünk beláttatni, hogy a kereszténység soha a nagyot, soha a nemeset bennünk elnyomni nem akarja s ha valamitől megtagadja a polgárjogot s valamit kiutasít a lélek területéről, vegyük csak jól szemügyre: annak homlokán az erkölcsi halál bélyege van. És ennek nyomán be fogjuk látni, hogy «valamennyi méz, amit a világ virágjaiból gyüjthetünk, nincs oly édes, mint a mi Megváltónk ecetje s epéje». (Loy. Szent Ignác.)

Az élet értelme utáni kutatás oly régi, akár a gondolkodó emberi ész.[2] Mint probléma foglalkoztatta ez már a görög bölcseletet is és a görög szellemmel együtt született eudemonikus vonás sem tudta elhallgattatni a nagy kérdést, ami pl. Aischylos és Sophokles tragédiáiban megrázó kifejezésbe öltözik: a fizikai és erkölcsi rossznak kérdését. Egy Sokrates, Plato, Aristoteles, vagyis a görög világ elitjei eredmény nélkül küzdenek a megfejtéssel.

Új iránnyal próbálkozik a Stoának sajátságos világmegvetése s előkelő ignorálása, ami azonban korántsem volt képes a rosszat a világból kiküszöbölni. Éppen a stoicismus legfőbb képviselőjének, Senecának munkáiban észlelhető nagymértékű őszinte jóakarat eredménytelensége a legjobb

[1] «In einem Sinnbilde dieser Art kann die jetzige lebens- und tatfrohe Menschheit nicht mehr den Ausdruck ihres religiösen Bewusztseins finden.» *Strausz:* Der alte und neue Glaube. Volksausgabe. 26. l.

[2] A következőkre nézve v. ö. részben Dr. *Stockums:* Optimismus, Pessimismus, Christentum c. tanulmányát. Akad. Bonifatius-Korrespondenz. 1913. 137—150 l.

példája a magárahagyott emberi elme tehetetlen vergődésének. Seneca lelkében is elemi erővel vetődik fel az élet céljának nagy kérdése: «Non quaeram, quis sit istius artifex mundi? Ego nesciam unde descenderim? quo hinc iturus sim? quae sedes exspectent animam?» Hanem más feleletet nem tud adni, mint hogy az élet egy pont két semmi közt a halál boldog megsemmisülés. A fiát sirató Marciát u. i. így vigasztalja: «Mors omnium dolorum est et solutio et finis, quae nos in illam tranquillitatem, in qua, antequam nasceremur, iacuimus, reponit... Nec potest miser esse, qui nullus est». Máskor meg így szól Luciliushoz: «A halál — a semmi. A semmiből kiindulva semmivé leszek. Nem volna-e ostobaság azt állítani, hogy a kioltott fény szenved, mert többé nem ragyoghat? Mi lámpa vagyunk, mely felgyulad s elalszik».

Mily haladást jelent ezzel szemben a kereszténység, amely az élet és a szenvedés magyarázatába az örökkévalóság szempontját is beállítja, amint erre alább rámutatunk. S amint előtte nem volt képes az emberi ész kielégítő magyarázatát adni a szenvedésnek, a fizikai rossznak, épúgy elégtelenek azon rendszereknek magyarázatai, amelyek a kereszténység fellépése után, de tőle eltérőleg próbálkoztak a rossz problémájával. Vegyük csak pl. a gnoszticiszmusnak kettős, jó és rossz principiumát, a manichäismusnak a felelősrégtől felmentő kemény determinizmusát, vagy nézzük csak Leibniz optimizmusát, Schopenhauer pesszimizmusát.

A túlzó optimizmus époly kevéssé a kereszténység szelleme, mint az ijesztő pesszimizmus.

Leibniz, az optimizmus atyja, azt állítja, hogy Isten szabadon teremtett ugyan, de ha már egyszer rászánta magát a teremtésre, a sok lehetséges világ közül, végtelen jóságából kifolyólag, a legjobbat kellett teremtenie. Mikor Lessing és Herder azt állítják, hogy a mostani világ nem a legtökéletesebb ugyan, de az evolúció útján idetart, tulajdonképen csak Leibniz nézetét módosítják. Ezzel szemben rá kell mutatnunk arra a metafizikai lehetetlenségre, amit a teljesen tökéletes, tehát további fejlődésre már nem képes világnak már a fogalma is magában rejt. A tényleges életnek ezer nyomorúsága, meg benne a szenvedés és a halál, oly kijózanító cáfolata a világot abszolút jónak tartó optimizmusnak, hogy álmodozó poéták fantáziáján kívül ma alig tartja valaki. A rosszat, a szenvedést ezzel az optimizmussal a világból kidisputálni nem sikerült.

Les extrêmes se touchent, — és föllép a schopenhaueri bölcseletnek az egész világot s a létet gonosznak hirdető pesszimizmusa. Kiáltó abszurdumnak nevezi Schopenhauer, hogy jónak lehetett nevezni ezt a világot, ami nem más, mint megkínzott lények zűrzavara, ahol egyik lény csak a másiknak sírját ássa.[1] Hartmann enyhíti ezt a sötét színezést, midőn azt állítja, hogy a világ olyan jó ugyan, amilyen csak lehet, de mindenesetre rosszabb, mintha nem volna. De ezzel szinte ott vagyunk az I. ker. században élt Caius Plinius Secundus eklektikus-bölcselő lemondásánál, akit annyira elfogott a világ ürességének átérzése, hogy boldogabbnak mondta az embert az istenségnél, mert az ember véget vethet életének, az istenség pedig nem. El kell ismernünk, hogy a földi életben — még ha leszámítjuk is a pesszimizmus nagyfokú túlzásait — erény és boldogság, bűn és büntetés, szenvedés és erkölcsi élet közt nem egyszer kiáltó disszharmóniák vannak. És ha éppen ennek megfontolása késztette Kantot, hogy a gyakorlati ész követelménye gyanánt az akarat szabadságát, a halhatatlanságot s Isten létét — amiket pedig a tiszta ésszel bebizonyíthatatlanoknak hirdetett — elfogadja, ezzel mintegy rámutatott arra, hogy a földi lét céljának kielégítő megoldását csak oly világnézet lesz képes megadni, amely a szenvedés teleológiájának megértésével s a túlvilági magaslatokról nyert szélesebb áttekintéssel fog a kérdés megfejtéséhez.

Ezek a föltételek azonban a kereszténységnek juttatják e kérdésben az illetékességet; annak a kereszténységnek, amely elismeri az optimizmussal a világ tényleges jótulajdonságait, de nem húny szemet a rossz előtt sem. Vallja ugyan, hogy a világ jó, de csak viszonylagosan jó, vagyis jó az elébe tüzött cél eléréséhez; s vallja, hogy a legtökéletesebb, de csak az adott tényleges állapotok szem előtt tartásával s nem abszolúte tökéletes Epictétus, a sztoikus rabszolga egy helyen így kiált fel: «Mit! őrület és szokás rá tudott vinni egyes embereket, hogy megvessék a kínzásokat, mint ráviszi a galileaiakat (keresztényeket); és az ész, a filozófia nem

[1] «Dieser Welt, — írja Schopenhauer — dieser Tummelplatz gequälter und geängstigter Wesen, welche nur dadurch bestehen, dass eines das andere verzehrt, wo daher jedes reissende Tier das lebendige Grab tausend anderer und seine Selbsterhaltung eine Kette von Martertoden ist . . . dieser Welt hat man das System des Optimismus anpassen und sie uns als die beste unter den möglichen andemonstrieren wollen. Die Absurdität ist schreiend.» Id. *Stockums* i. m. 142. l.

tudná megtenni!» Megkapná ma erre a feleletet a szenvedés elől ijedt arccal bujkáló, vagy alatta értelmetlen lélekkel nyögő keresztényellenes filozófiának legújabb termékében: az euthanasiában. A kereszténység nem kísérlette meg, hogy a fizikai szenvedések kimeríthetetlen tengerét, amely ezredeken át, mióta csak érző lény él a földön, hullámzik már, letagadja, vagy a sztoikus apátia megkövült szívével tűrje. Igyekszik magyarázatát adni a rejtélynek, s a magyarázata után még fennmaradó esetleges kételyt az égre mutató gesztussal oszlatja el, hol se halál, se szomorúság, se gyász, se fájdalom nem lesz többé.

A kereszténységről, minden túlvilágra utalásai és az élet végső célját a túlvilági élettel magyarázó tanításai dacára sem lehet joggal állítani, hogy értelmetlenül állana azon célokkal szemben, melyek e földi életünkhöz kapcsolódnak.

Amily bizonyos u. i., hogy az Istentől való tökéletes függésünk Őt jelöli meg végső célunk gyanánt, époly megdönthetetlen igazság gyanánt tanítja a kereszténység, hogy e földi élet tartama alatt is vár reánk bizonyos cél betöltése és ez az emberi ideál teljes kifejtése, ha szabad úgy mondanunk, «kiélése». Ma ugyan a helytelen használat kellemetlen mellékízt adott e szónak, az alsóbb ösztönök féktelen szabadrahagyását értve alatta. Mi a kiélés alatt az emberi ideál tökéletes megvalósítását értjük: Nem a testi vágyak féktelen kielégítését. Ha csak ez volna az ember célja, a Teremtő beérte volna az állatvilággal, mert ez megvan az állatban is. De éppen azáltal, hogy magasabb fokú lényt is teremtett, akarta kinyilvánítani, hogy ez elé magasabb célt is tüzött: egy szebb, teljesebb harmonikus életet. Ez a harmonikus, emberhez méltó élet, vagyis az emberi ideál megvalósítása nem érhető el máskép, csupán a szellem priorátusának elismerésével. Ezért hangoztatja a kereszténység kérlelhetetlen komolysággal a szellem uralmát, s Alapítója is azért szólít fel akár a legnagyobb áldozatokra is a lélek érdekében.

Ennek az egynek, az erkölcsi rend sértetlenségének biztosítása után azonban nyitva áll a keresztény előtt az egész világ, az életnek valamennyi szépsége, öröme. Jól tudja u. i. a kereszténység, hogy az ember természeténél fogva tör öröm után, szüksége van rá. Nem akarja tehát az örömet kiirtani az életből, hiszen ami szükséges, magában hordja már jogosultságát is. Nem gnoszticizmus a kereszténység, nem manicheizmus, montanizmus, hogy gonosznak hirdesse az anyagot s bűnnek a vele való érintkezést. Nem panaszol-

juk mi fel a napot, melyen e világra születtünk. Nem nézzük mi kínnak a létet, fekélynek a testet, szemétdombnak a világot, Istent a villámló harag forrásának (Prohászka). Hiszen valljuk, hogy testünk egyszer feltámad s örökké fog élni. Amit a kereszténység óhajt, az csak az, hogy ott ne keressük az örömet, ahol az nincs, azaz ne keressük az erkölcsi világrend sérelmével. A kereszténység is ismer boldogságot már itt a földön is; hiszen a kereszténység Istene a vigasztalás és öröm Istene. Ez az öröm nemcsak a mindennapi élet küzdelmeinek percnyi elfeledtetése — mint azok Hilty szerint e világ élvezetei[1] —, hanem a fáradt gyermek megpihenése a szeretettől dobogó anyai szíven. Akarunk mi is élvezni, de nem ópiumot, kokaint, éthert. Az öröm nekünk is kell, de a mámor bódultsága nem. Szomjasak vagyunk mi is, de annyira, hogy hervadó földi virágokért s a földi örömek vékonyan szivárgó erecskéjéért oda nem adjuk az Isten házának megittasító gyönyörűségét.

A «Monistische Sonntagspredigte» szerzője, a vándorprédikátornak felcsapott nagynevű kémikus, Ostwald, mikor számot akar adni arról, hogy még ma is annyian ragaszkodnak a személyes halhatatlanság gondolatához, ennek okát egyrészt a keresztény, nevezetesen főkép a katolikus Egyház tanításában, másrészt pedig bizonyos személyek erős érzelmi világában véli feltalálhatónak. Szerinte az Egyház a túlvilági élet büntetésével s jutalmával az emberekben félelmet akar kelteni, s fölöttük ezáltal uralkodni. Másrészt pedig a szeretett személyekkel való egykori találkozás reménye szintén erős ébrentartója a túlvilági hitnek. Már pedig azzal tisztában kell lennünk — mondja Ostwald —, hogy minél erősebben hisz valaki abban a jövő életben, annál hasznavehetetlenebbé válik a jelen élet feladatára és céljainak betöltésére.

Teljes joggal vethetjük fel ezzel szemben a kérdést: Minél inkább hangsúlyozzuk valaki előtt, hogy ha az örök élet boldogságában részt akar venni, ennek a földi életnek a kötelességeit jól be kell töltenie, nem inkább hatalmas segítség-e ez a tan a földi élet feladatainak pontos teljesítésében is? Ha tehát az Egyház oly rendületlenül kitart a halhatatlanság

[1] «Ein grosser Teil der Heiterkeit — írja Hilty — namentlich die Lustigkeit dieser Welt, dient bei erwachsenen Personen nur dazu, um für Stunden dasjenige zu vergessen, was sie sonst nicht ertragen könnten und was sie in andern Stunden mit tiefer Traurigkeit, oft bis nahe zur Verzweiflung erfüllt.» Id. *Keppler:* Mehr Freude. Herder. 1909. 31. l.

mellett, ezzel nem hogy elvenné e földi élet értékét, hanem védi, emeli, biztosítja. Hányan szállnak sírba, mielőtt a világból valamit is ismertek volna! Hányan, mielőtt az erkölcsi tökéletesség felé csak haladni is kezdtek volna! Hányan, kiknek bölcsőtől a sírig csak jogtalanságban volt részük! Hányan, kik csak a hazugság és bűn diadalát látták maguk körül! Ha mindezeknek nincs kiegyenlítődésük a síron túl, az élet akkor céltalan, esztelen. De ha annyi célszerűség sugárzik a lélektelen természetből, miért csak a szellemi, az emberi életnek volna törvénye a céltalanság? A halhatatlanságot hirdető Egyház éppen ezt nem akarja elfogadni.[1]

És hogy a következetesen keresztülvitt keresztény életmód korántsem egyértelmű a földi élet megvetésével s az életben ránk váró feladatok elől való gyáva megfutamodással, legcsattanósabb bizonyítéka ennek az öngyilkosságnak története, amely életundorról, világfájdalomról, öngyilkosságról a krisztusi szellemben kialakított középkorban alig tud beszélni, de viszont annál megdöbbentőbb képet tár elénk a kereszténységet *még* nélkülöző régi pogányság s a kereszténységet *már* ismerni nem akaró új pogányság körében dúló öngyilkossági járványról.

Igaz, az elviselhetetlen fájdalomban Hume, az öngyilkosságnak egyik leghangosabb újabb védelmezője, egyenesen Isten felszólítását véli felfedezhetőnek e világ elhagyására nézve; de azt hisszük, már csak sokkal hitelesebb magyarázója az isteni akaratnak Krisztus Jézus, aki pedig a szenvedések közt is nem öngyilkosságra, hanem a kereszt hőslelkű felvételére szólít fel bennünket.

Joggal írja tehát Masaryk: «Ha végigtekintünk a pesszimista hangulatú modern költők hosszú sorain — Joung, Byron, Shelley, Poe, Grabbe, Hölderlin, Heine, Kleist, Lenau, Sénancour, Musset, Foscolo, Leopardi, Carducci, Giusti, Slowacki, Lermontow, Puskin, Gogol — s egybevetjük ezt Schopenhauer pesszimista bölcseletével, akkor egyenes igazolását nyerjük annak, amit a statisztika adatai oly rettentő szárazsággal mondanak: életuntak vagyunk, nincs igazi életkedvünk; a tömeges öngyilkossághoz halottaséneket zengenek a költők».[2]

Akar a kereszténység is örömet, de csak emberhez

[1] *Kneib:* i. m. 819. s köv. l.

[2] Id. *Jehlicska:* Az emberi élet a keresztény erkölcstanban. Budapest, 1908. 62. l.

méltót; mélyebben ás tehát az édesízű források után. Hogy ez nem érhető el az érzékek féktelen követelésének megszorítása nélkül, jól tudjuk. De viszont époly igaz, hogy az alsóbb ösztönöknek hallgatniok kell, ha nemesebb rendeltetésünk betöltéséről van szó. Ez az egyedüli józan «stirb und werde». A kereszténység nem ment a szenvedésektől sem, de jól tudja értékelni a szomorú és víg napok váltakozását. Paulsen is azon a véleményen van, hogy amint a növénynek napfényre és esőre van szüksége a tenyésztéshez, épúgy az ember sem élhet a szomorú és víg napok váltakozása nélkül. Akinek minden ellenére történnék, aki a dolgoktól s emberektől csak rosszat tapasztalna, annak, ha ilyen élet egyáltalán lehetséges volna, borzalommal kellene az élettől elfordulnia. De viszont annak sem volna joga magát boldognak tartani, kinek minden vágya teljesedésbe menne. Ha csömörben s gőgjében nem is pusztulna el, igen fontos emberi élményeket nem élne át, s az emberi természet lényeges vonásait nem képezné ki magában.[1]

Tud tehát a kereszténység ajtót nyitni a földi örömek előtt is, de annak tudatában, hogy az érzéki örömek nem boldogíthatnak s a lélek mélyebb szükségleteit kielégíteni nem képesek, megőrzi magát a földi örömek egyedülvalóságának exkluzív hirdetésétől. Megdönthetetlen tapasztalás alapján tanítja, hogy az élvezet még az érzéki vágyat sem képes eloltani, csak annál magasabbra korbácsolja hullámait. «Ilyen az életöröm, míg sejtjük, eget mosolyog le, bírni alig kezdjük, bája enyészten enyész». (Kisfaludy K.) S ha folyton az után járunk is, előbb belefáradunk, mintsem benne kielégítést találnánk.

A kereszténység e tanításának éppen testi organizmusunk szolgáltatja a legfényesebb apológiát. Mintha maga a természet is figyelmeztetni akarna, hogy a megnyugtató boldogságot máshol keressük: oly berendezkedést mutat fel, hogy az élvezetvágy, minél inkább kielégítjük, idővel annál kevesebb élvezetre talál s egyre nagyobb ingerekre tud csak reagálni, sőt idővel maga a képesség az örömre is kihal s a sok kéjkergetés életuntságba csap át. Az élvezetekben tobzódó korokban epidemikusan fellépő pesszimizmus letagadhatatlan jele az érzéki örömökhöz fűzött remények kiábrándító csődjének; és egyúttal igazolása költőnk szavainak:

[1] *Sawicki:* i. m. 155—156. l.

«Kinek virág kell, nem hord rózsaberket,
A látnivágyó napba nem tekint,
Kéjt veszt, ki sok kéjt szórakozva kerget,
Csak a szerénynek nem hoz vágya kínt.»

A kereszténység azt az örömet hirdeti, mely egyedül képes a lelket kielégíteni: az Istennel egyesült lélek nyugodt örömét. A túlvilágra utal ugyan, de nem fosztja meg az életet sem jelentőségétől, sőt értékét emeli, midőn a jövő életet illetőleg döntő jelleggel ruházza fel. «Legyen jó lelkiismereted, s mindig örülni fogsz» — tanítja Kempis Tamással (Krisztus köv. II. 6.)

«Ilyen módon a kereszténység — mondhatjuk Th. Garrigue Masaryk-kal együtt — valóban az élet tanává lett; az evangélium azt tanította, hogy az *életet* szeressük, ne pedig a halált. Azért mondjuk, hogy ez az új örömhír a haldokló pogányságot megváltotta és megmentette; a kereszténység csirájában fojtotta meg a pogány sokistenhivésnek öngyilkossági hajlamát s az embereket visszaadta az *életnek*.»[1]

Ez az egyik pont, amiben a kereszténység messze fölötte áll korunk erkölcsi felfogásának: az öröm, amit nyujt, nem pillanatnyi, az élvezet, mit benne lelünk, nem szomjúságfokozó. Hirdet ugyan önmegtagadást, állít ugyan korlátokat, de éppen azért tudja az életet igazi örömmel kitölteni, míg az érzéki élvezeteket korláttalanul ajánlgató világnézetek menthetetlenül buknak a pesszimizmus karjaiba. De ezért nem is kellett a kereszténységnek soha azt mondani az életről, hogy az «ein Possenspiel, ein alberner Roman», mint ezt Schelling tette; hogy «ein Irren- und Schurkenhaus», mint ezt Feuerbach mondta; hogy «eine Prellerei, eine unnütze, störende Episode in der stetigen Ruhe des ewigen Nichts», mint ezt Schopenhauer meghatározta.

Másik hasonlíthatatlan fölénye a kereszténységnek a divatos világnézetek fölött a szenvedés megértésében, megmagyarázásában áll.

A szenvedés, a fájdalom, minden haladásunk, törekvésünk mellett is itt áll életünkben s kegyetlen farkasszemet kell velenéznünk, ha akarjuk, ha nem. Szó sincs róla, egy részében magunk is hibásak vagyunk. Kevesebb szenvedés kínozna az életben, ha szigorúbbak lennénk önmagunkkal

[1] Id. *Jehlicska:* Az emberi élet a ker. erkölcstanban. Budapest. 1908. 59. l.

szemben s elnézőbbek másokkal. De végre is élet és szenvedés elválaszthatatlanul egymásba fonódnak. Embernek lenni, annyit is jelent, mint szenvedni. S amint ezredek óta bizonyos mennyiségű eső évről-évre hull a földre, úgy hullott az ember szívéből is folyton a könny. Élt legyen barbárságban, vagy civilizáció tetőpontján, könnyeit felszárítani soha nem tudta. (Lacordaire.)

Már most egy világnézet, melynek nincs szava a szenvedő emberhez, mely az irgalmas szamaritánus olaja helyett kemény követ nyujt a szenvedőnek, föltétlen összeomlik. Mert vannak sorscsapások, miket kikerülni *nem lehet*, amiket el kell viselnünk s csak az a kérdés, tudunk-e ezeknek legalább kielégítő magyarázatot adni, s azokat bizonyos cél szolgálatába állítani — mint azt a kereszténység teszi — vagy pedig értelmetlenül, a tehetetlenség fogcsikorgatásával tűrjük a sors vasmarkát, míg bele nem pusztulunk. A vallástalan világnézet ezt kénytelen tenni.

Természetesen nem lehet kielégítő magyarázata a szenvedésnek egyedül a világmindenségnek általunk fel nem fogható, összejátszó céljaira utalni. De éppen ezért kell elfogadnunk a keresztény bölcselet álláspontját, ahol nem világtörvények a mérvadók a megfejtésben s az elég sovány vigasztalásban, hanem ahol a vigaszt s a boldogságot egy személyes végtelen Lénynek kimondhatatlan jóságából meríthetjük. Igaz, e Lény szent akaratának tökéletes átlátásáról se lehet szó, de megnyugtató azt tudnunk, hogy az ő jósága és szeretete lebeg az előttünk elfödött mélységek fölött is. Ez a szeretet kezeskedik érte, hogy a szenvedés, mely Tőle jön, épúgy javunkra válik, mint a türelem, amivel a megpróbáltatást viseljük.[1]

Szenvedés nélkül nem alakulhat ki erkölcsi nagyság, jellem, mert jellemesnek lenni mi mást jelent, mint önmagunkat, gondolatainkat, vágyainkat, szavainkat teljesen

[1] «Hier sind nicht ewige Gesetze, — írja Dunin—Borkowski «Philosophie und Glück» c. tanulmányában (Stimmen aus M.-Laach. 1913. 127. l.) — die man durchschauen müsste, um sich einigermaszen — schwach genug — an ihnen zu trösten, das Maszgebende, sondern der unendlich liebevolle Wille und die namenlose Güte eines unendlichen persönlichen Wesens vermitteln den Trost und das Glück. Gewisz durchschaut man auch hier nicht die Abgründe dieses Willens, man erkennt aber, dass es Abgründe der Güte und Liebe sind. Und da wird dann der menschliche Wille zu einer mächtigen Liebe emporgerissen . . . Das ist die Grundlage der christlichen Philosophie des Glücks.»

hatalmunkban tartani. Már pedig erre a magaslatra harcon, önmegtagadáson, a szenvedésnek borús völgyén keresztül vezet az út. A szenvedésnek erre a páratlan jellemnevelő értékére mutatnak rá Szent Ágoston szavai, melyekkel Bossuet befejezte a szenvedés szükségességéről tartott híres beszédét: «Perdidistis utilitatem calamitatis et miserrimi facti estis».

A kiváló pedagógiai író, P. Gillet joggal hangsúlyozza, hogy a szenvedés elviselésére, a szenvedésre szoktatásra annál nagyobb súlyt fektessünk ma a nevelésben, minél hangosabban hirdeti a korszellem növendékeinknek a földi élvezetek egyedül üdvözítő voltát. Mert ha megtanulnak majd nem félni a szenvedéstől — írja Religion et Pédagogie című legújabb munkájában — nem fognak előtte meghátrálni, ha kötelességteljesítés közt szembe kerülnek vele. A szenvedések iskolája nyujtja az igazi férfiúi örömöket, amelyek mellett elhalványul minden érzéki öröm.[1]

A kereszténynek folyton fülébe csengenek Szent Pál apostol szavai, hogy a «jelen idei szenvedések nem hasonlíthatók a jövendő dicsőséghez, mely rajtuk meg fog nyilvánulni». (Róm. 8, 18.) Szent Jakab is figyelmeztet, hogy békén viseljük a szenvedéseket, mert «a béketűrés betetőzi a cselekedetet, hogy tökéletesek legyetek és kifogástalanok minden fogyatkozás nélkül». (Jak. 1, 2. 4.) «Tudjuk, hogy az Istent szeretőknek minden javukra szolgál» (Róm. 8, 18.), s «akit az Úr szeret, azt megsanyargatja». (Zsid. 12, 6.)

A kereszténység sem tudja ugyan a világból elvenni a szenvedést, de elveszi *a kétségbeesést*, mikor rámutat a fölemelő célokra, miket Isten a szenvedés által akar a világban megvalósítani. Tökéletes megfejtést a szenvedés valamennyi kérdésére adni mi sem tudunk, mert hiszen nem tudjuk az universumnak millió- és millió-éves történetét egyetlen tekintettel átfogni, ami pedig egyedül képesítene a szenvedés feladatának tökéletes felértésére. Azonban a szenvedésben minden gyarlóságunk mellett is meg tudunk látni oly célokat, amelyek segítségével képesek vagyunk azt zökkenés nélkül világnézetünkbe állítani.

[1] «Par là on leur apprendrait, en même temps, à n'avoir pas peur de la souffrance, et quand le devoir est en jeu, à le préférer au plaisir. L'école de la souffrance, en effet, est la véritable école de la sensibilité. C'est là que se trempent les caractères, et se préparent les joies viriles, auprès desquelles pâlissent tous les plaisirs de la chair.» Id. Revue pratique d'apologétique. 1913/14. 941. l.

Eszerint a szenvedés már a testi élet s egészség céljait is szolgálja, midőn tudomásunkra hozza az organizmus zavarait s hiányait. A szükség hatalmas előmozdítója a szellemi haladásnak is. A szenvedés acélozója a jellemnek, próbája az akaraterőnek, ostorozója az erkölcsi eltévelyedéseknek, tisztítója az erkölcsi felfogásnak. A szenvedés a keresztény=ségben lehet az isteni parancsok feldúlt harmóniájának csendes keingesztelése, lehet a léleknek legügyesebb kezű szobrásza a «παθει μαθος», a szenvedés árán való tanulás által; lehet a jövő élet boldogságát kiérdemlő eszköz. Jean Paul szava több a szellemes megjegyzésnél, mikor azt mondja, hogy életünk sötét kamara, a túlvilág képei annál világosabban tünnek fel benne, minél sötétebb az.

És éppen azért, mert a keresztény filozófia a szenvedést is Isten eszközei közé tudja állítani, ez a bölcselet soha nem jutott volna el az euthanasia hangoztatásához. Mert bármily zseniális magyarázattal vállalkozzunk is a szenvedés s a földi élet értelmének megfejtésére, ha a kereszténység taná=ból csak annyit hiszünk, hogy «por vagy és porrá leszesz», de már nem mondjuk utána a «várom a halottak feltáma=dását» biztató szavait, vagyis ha a végső számadást a sírnál kell elkészíteni, az okvetetlenül deficitet fog mutatni. Oly élettel, mely a halálba vész, nem tudunk mit kezdeni. Miért a sok szenvedés? Miért tökéletlen részletmunka minden alkotásunk? Miért maradunk oly messzire ideáljaink mö=gött? — örökre feleletre váró kérdések maradnak a «non omnis moriar»=nak diszharmóniákat békéltető igazsága nélkül.

Ellenben a keresztény szemében a földi élet csak előszó, bevezetés az örök élet könyvéhez. Ha az egész előszót vérrel kellene is megírnia, jól tudja, hogy megérdemli azt a könyv további tartalma.

«Ember gondolj mindig jóra,
Hogy ne félj, ha üt az óra,
Amely hív majd tégedet;
Az lesz boldog fenn az égben,
Ki e rövid földi létben
Már eleget szenvedett.»

Csak gondoljuk meg, hogy a kereszténység tanítása nél=kül meg tudta volna=e írni e sorokat az az Erzsébet királyné, ki e földi létben tényleg oly sokat szenvedett?[1]

[1] Cél. 1910. 69. l.

Ha a kereszténynek egész élete szenvedés volna is, ebben is Isten mélyen szántó ekéjét látná, mely azért szántja fel az ugart, hogy örök életre kikelő virágokat vessen el benne (Jean Paul). Fortia agere Romanum est, nagyokat tenni, illik rómaihoz, mondotta büszkeséggel a hajdankor; tegyük hozzá: fortia pati Christianum est, nagyokat szenvedni, illik kereszténynyhez. Mert a keresztény minden szenvedésből is kihallja a vigasztaló szavakat: «Ismerem a te cselekedeteidet és fáradozásodat és béketürésedet, . . . és hogy van türelmed és szenvedtél az én nevemért és nem fáradtál bele». (Titk. Jel. 2, 2. 3.)

Bajban könnyű eldobni az életet, mondja Martialis distichonja; hős az, aki szenvedni is tud:

«Rebus in angustis facile est contemnere vitam,
Fortiter ille facit, qui miser esse potest.»

Szenvedés és erkölcsi élet — Lacordairenek szép hasonlata szerint — úgy viszonylanak egymáshoz, mint költészet és stílus. A poétika szigorú, kötött formák közé szorítja a beszédet — akár a szenvedés az életet —, de éppen ezáltal emeli a szépnek legfensőbb magaslataira. Ime, a halál és túlvilág gondolata mily távol áll attól, hogy életkedvünket lefokozza! Az élet értékét helyesen nem a teljesedett kívánságok mérik, hanem a teljesített kötelességek. S aki keresztény kötelességeit teljesíti, a halálra mindig kész. S aki a halálra kész, tulajdonképen az életre kész, mert csak az tud élni, aki nyugodtan meg tudna halni.

A szenvedésnek ilyetén felfogása mellett értelmet nyer a gyógyíthatatlan betegnek s a nyomoréknak élete is, és elveszti borzalmát a halál. A szenvedés ilyen értékelése mellett lehet rendületlenül szemébe nézni nemcsak a vértanuságnak, hanem — ami ennél sokkal több — a nyomorék élet keserveinek, az élethosszig tartó nélkülözéseknek, a koporsóig ágyhoz kötő betegségnek is. Mindenesetre fájdalmas mindenkinek a szenvedés és halál, az a kereszténynek is. De nem félelmetes. Mert szenvedésünk — tudjuk — nem céltalan, s halálunk nem reménytelen. Már pedig, aki a halálban életet keres, az félni megszünt tőle. Haldoklásában kitárja kezét s Schiller Stuart Máriájával mondja:

«Mein Heiland! Mein Erlöser!
Wie du am Kreuz die Arme ausgespannt,
So breite sie jetzt aus, mich zu empfangen.»
(5. Aufz. 9. Auftr.)

Ime, minden ember meghal ugyan, de csak a keresztény *tud* meghalni. Tehát ha a kereszténység nem is tarthatja fal az élet ökölcsapásait, megtanít azoknak elviselésére, és felírje sírkövünkre biztató szózatát: «Folyt. köv.» (Prohászka.) E vigasztalás nélkül nem érteni meg a mosolyt a haldokló arcán. Nem érteni meg, amit Bougaud ír: «Én, ha hitem csüggedne valaha, . . . elmennék, odaülnék lélekben Bossuet halálos ágyának lábához. Mily béke! Minő föltétlen, döntehetetlen biztosság az evangélium ígérete felől! Elmennék, meghallgatnám Suarez-t, e csodálatos tudóst, ki végóráján azt rebegi: Nem tudtam, hogy ilyen édes a halál. Elmennék, megnézném Lacordairet, azt a merész szellemet, ki a feszületre szegzi szemeit: Nem tudok már beszélni hozzá. — Nem; de nézem őt! . . . Nem tudom, hivatkozhatik-e a hit hatalmasabb érvre, mint a nagy szellemek, nagy szívek végső derűje».[1]

Ijesztget tehát minket is a «pallida mors», de ott áll szembe vele a mi reményünk, a «spes immortalitate plena». Csak senki sem mondhatja, hogy a «Bonne souffrance» írója nem ismerte a szenvedést. És mégis az a Coppée, aki valósággal észbontó kínokat állott ki, hosszú haldoklást kívánt magának. A szenvedésért? Dehogy! Hisz' az neki is rettenetes volt. Hanem annak érdemszerző voltáért. «Je veux une longue agonie — mondotta, . . . egy percre elhallgatott, majd hozzátette a magyarázatot: Car je crois en Dieu et a l'immortalité de l'âme.» «Mert hiszek Istenben s a lélek halhatatlanságában.»

Igen, mert ebben hisz a keresztény, azért lát értéket még a gyógyíthatatlan beteg életében is s azért nem fél a haláltól. Tudja, hogy

«Nem feledést jelent a sír moha;
Jelenti a léleknek diadalmát,
A végtelenség mindörök hatalmát,
Melynek sugara a mohán rezeg, . . .
Jövel Halál! Hadd higyjem, hogy leszek».

(Rudnyánszky.)

Ezért nem jutott volna el a kereszténység az euthanasia gondolatához, mert hiszi, hogy «vivit post funera virtus»; s ezért emeli fel szavát is, mint az emberi életnek kezdettől fogva rendíthetetlen védelmezője az euthanasia ellen. Azért

[1] *Bougaud:* A kereszténység és korunk. Pécs. 1912. V. k. 46. l.

oly szent és mély jelentőségű előtte még a legbambább cretinnek élete is, hogy csak rendkívüli esetekben, a közjó érdekében ismeri el az államhatalom jogát, hogy az emberi élethez nyulhasson. Sőt a keresztény alapokon álló Förster «Schuld und Sühne» című művében még az állami halálbüntetés ellen is felszólal, azon lelkiismeretbeli kétely alapján, hogy az emberi életnek mélységes szent tiszteletét csak annak abszolút, semmi kivételt nem tűrő sérthetetlensége biztosítja.[1]

*

Századunkat a gyermek századának nevezik. Nincs kifogásunk az elnevezés ellen, tekintve azt a rengeteg munkát, amit a gyermekekre fordítunk. Csak az volna kívánatos, hogy minél többen ébredjenek tudatára annak a leméretlen kultúrerőnek, amit a katolikus Egyház az élet, közte a gyermeki élet megbecsülése által a mai társadalomnak juttat. Szerte e világon, s főkép legkulturálisabb országokban szívfacsaró jeleit látjuk annak a pusztító Kulturkampfnak, amit «Luxuria», e félelmetes nagyhatalom indított a gyermek élete ellen. És nem Forel, nem Ellen Key, nem Helene Stöcker, se senki más le nem győzi e hatalmat, hanem Krisztus, a nagy Gyermekbarát. De amint a neomalthusianizmus förtelmes praktikáival szemben az Egyházon kívül senki más nem képes hathatós eredménnyel felemelni szavát a csirájában megfojtani akart emberi élet védelmére, épúgy áll előttünk e tanulmány végén *az élettagadással, életkerüléssel vádolt katolikus Egyház a már alig pislákoló, beteg, szenvedő élet rendíthetetlen védőjének glóriájában a monizmusnak egyik legújabb eltévelyedésével, az euthanasiával szemben.*

Plátó szerint a legjobb filozófia az, mely megtanít jól meghalni; Spinoza szerint, mely megtanít jól élni. Szerintünk a legjobb filozófia az, mely megtanít jól élni s jól meghalni, s e filozófia szerzője Krisztus, és e filozófia a kereszténység. Krisztus, ki az «élet», s ki azért jött, hogy «életünk legyen és bővebben legyen»: és a kereszténység, melybe Krisztus lerakta nemcsak a helyes életnek, hanem a jó halálnak tanait is. Mert keresztényül élni néha talán nehéz, meghalni könnyű, de nehéz annak meghalni, ki könnyen élt.

[1] München. 1911. «Die Ausscheidung alter Strafarten» c. fejezet.

Keresztény és buddhista erkölcsi ideál.[1]

Az a feltűnő tény, hogy a vallással kimondottan szakított egyének s társulatok, lapok és könyvek oly bőven és gyakran foglalkoznak vallási kérdésekkel, nemcsak annak letagadhatatlan jele, hogy még sincs a modern életben a vallási kérdés oly véglegesen elintézve, mint azt egyesek hiszik s elhitetni akarják, hanem egyszersmind annak is fényes bizonyítéka, hogy a lélekbe oltott istenszomjazást soha végleges en elfojtani, teljesen ignorálni nem lehet. Mert, hogy egyebet ne említsünk, mi másból magyarázható az a sajátságos körülmény, hogy az a Gizycky, ki mint a hitetlenség egyik legfáradhatatlanabb apostola «Moralphilosophie»-t akart írni vallás nélküli alapon, könyvének tíz fejezetéből kettőt a teológiának szentel? És hogy Leopold Schefer, egyike azon legnevesebb költőknek, kik életüket az Istenben való hit kiirtására szentelték, három könyvet írt az igaz vallásról? Miután a geocentrikus rendszer egyszer megdőlt és a föld forgása beigazolást nyert, úgyebár a kérdés végleg el van intézve, senki sem követel elégedetlenül újabb érveket. Hát ha a vallástalanság is föltétlen tudományos tényekkel dolgozik (legalább folyton a tudományra appellálnak!) és ha egyszer a kereszténység tévedése «be van bizonyítva», minek a világnak folyton új meg új «érveket» előadni? Nem gondolják, hogy végre is valaki rájuk olvassa a Faust szavait:

Daran erkenn' ich die gelehrten Herrn!
Was ihr nicht tastet, steht euch weilenfern;
Was ihr nicht fasst, das fehlt euch ganz und gar,
Was ihr nicht rechnet, glaubt ihr, sei nicht wahr;
Was ihr nicht wägt, hat für euch kein Gewicht,
Was ihr nicht münzt, meint ihr, gelte nicht.

A dogmákkal való tehetetlenség után úgy látszik, hogy szabadkőműves körökben ma a keresztény erkölcstan diszkreditálása a legújabb jelszó. Csak alig pár hete okozott egész Németországban nagy kavarodást a «Münchener Neueste Nachrichten» vakmerő rágalmazása a keresztény

[1] Megjelent a «Magyar Kultúra» 1914. évfolyamában.

erkölcstan ellen, melyre katolikus félen a legerélyesebb és hatásos nyilt köztiltakozás következett.

És íme, most nálunk egy ateizmust hirdető szabadkőműves karácsonyi vallásos meglepetésül a buddhista erkölcstan felmagasztalásához a kereszténység páratlan lepocskondiázása által jut el. Tulajdonkép régi-régi káposztát melegít fel, amit már Ed. v. Hartmann megfőzött a kereszténységnek ú. n. «Lohnsucht»-járól, mikor szemébe vágja a vádat, hogy «ma már legfeljebb az állatok dresszírozása alapul tisztára a jutalmazás és büntetés elvein, úgy mint a keresztény erkölcstan a poklon és a mennyországon». A kereszténység «feltételezi a lélek halhatatlanságát s a büntető s jutalmazó személyes isten létezését . . . Mihelyt eldőlt, hogy a világ nem külső hatalom parancsszavára keletkezett s nincs bizonyítéka a lélek túlélésének, nincs többé semminemű szankciója a keresztény morál parancsainak.» Ellenben a buddhizmus példa arra, mint lehet a kereszténységnek «sokkal fejlettebb s nemesebb morált megindokolni jutalmazás és büntetés ígérete, vagyis az egyéni önzésre való minden hivatkozás nélkül».

Mint e pár sornyi szószerinti idézetből meggyőződhetünk, magához az íróhoz nem lehet szavunk. Aki még ma is komolyan mer beszélni örök világról s a lélek elpusztulásáról, aki még nem vett tudomást arról a halálos ítéletről, amit a tudomány régen kimondott a durva anyagelvűség hasonló állításai fölött, annak nem lehet a komolyba-vétel megtisztelő elismerését nyújtani. Időszerűbb azonban magával a ténnyel, a meggondolatlan külföldmajmolásnak ezen újabb példájával foglalkozni; hogy hozzánk is eljutott már a nyugati országokban sem régen lábrakapott legújabb divat, a buddhizmus ajánlgatása a kereszténység helyett. A németek közt már 1903 óta működik Lipcse székhellyel a «Buddhistische Gesellschaft für Deutschland», hasonló célokat szolgálnak a theosophikus társulatok, Svájcban már buddhista kolostorokat terveznek s Wagner «Istenek alkonyá»-nak Walkür-énekében is megcsendülnek már buddhista ideák. Nem feltűnő tehát, ha nálunk is előbb-utóbb szót kért ez az áramlat.

Pedig csak kissé kell megismerkedni a kereszténység s buddhizmus idevágó tanaival, hogy a kultúráját, európai civilizációját féltő ember ijedelmével csapjuk be az ajtót a neobuddhizmus nagyhangú prófétái előtt.

Buddha rendszerére ugyanis mint a londoni fojtogató

köd nehezedik a minden kultúrtevékenységet megbénító pesszimizmus. Az a pesszimizmus, amely rábírta a 29 éves Buddhát, hogy lelki kínjára írt keresendő, elhagyja palotáját, fiatal nejét, egyéves fiacskáját, míg hosszú önkínzás után egy csendes éjjelen egy fügefa alatt felvillant lelkében a megváltó tudás: a tökéletes, folytonos önmegtagadás által kiérdemelhető Nirwánáról; a tétlen, csendes Nirwánáról, hol véget ér minden élet és minden szenvedés. Erre Buddha kiállt Benares berkeibe s hirdetni kezdte a «négy szent igazságot»: hogy az életben minden csak szenvedés, hogy az érzéki öröm szomjazása oka a szenvedésnek, hogy ki kell pusztítani a szenvedést, még pedig minden vágynak az elfojtásával.

Mit akar hát Buddha tulajdonképen? Megváltást, igaz; de megváltást, szabadulást *ettől a világtól*, hol semmi sem állandó, minden csak levés és elmúlás és buta szenvedés. Minden csak levés és elmúlás, minden csak folyamat; nincs állandó Én-em se, nincs lélek se. Ellenmondását persze nem látta meg. Hát akkor mi az, ami örökös vándorlásra, újjászületésre van kárhoztatva? «A Fönséges (Buddha) ezt nem nyilatkoztatta ki», felelné egy buddhista.

Fojtsd el minden vágyadat, minden törekvésedet! Ez a buddhista etika alapprincípiuma. Van tehát benne önmegtagadás, van lemondás, amit oly nem szívesen hallanak az emberek Krisztus ajkáról. Buddha is lemondást emleget, csak az a baj, hogy mértéktelenül, esztelenül. Ezért nem lesz soha lehetséges indiai fakírok fanatikus önkínzásával társadalmat fenntartani s ezért írjuk alá teljes terjedelmében, amit Th. Simon mond «Das Wiedererwachen des Buddhismus» című művében: «Ursprünglich gibt es kaum verschiedenartigere Geistesrichtungen, als die Tatkraft des auf Beherrschung der Natur und Durchforschung der Welt, auf das Erringen irdischer und geistiger, positiver Güter gerichteten Abendlandes, und den träumerischen, der Welt agbewandten, in einem Phantasielande wandernden Sinn Indiens, dessen Blüte der Buddhismus war».[1] Minthogy a buddhista törekvésének minden célja arra irányul, hogy minél előbb elérje azt a boldog állapotot, amelyben nem kell újraszületnie, következőleg nem kell többé szenvednie, vagyis hogy közismert néven eljusson a Nirwánába, hol se halál, se születés, se betegség, se szen-

[1] Id. *Sawicki:* Der Sinn des Lebens. Paderborn. 1913. 27. l.

vedés, hanem végtelen, tökéletes nyugalom honol, — világos, hogy a quietisztikus tétlenségnek ez a prédikálása egyértelmű az emberi tevékenységnek, munkának, kultúrtörekvéseknek teljes kioltásával.

Arról pedig szó sincs, hogy «az egyéni önzésre való hivatkozás nélkül» volnának megalapozva a buddhizmus törvényei. Annyi igaz, hogy a buddhizmus törvényeinek kötelező erőt nem Isten ad, mert a buddhizmus Istent nem is ismer; sem a tettek motívuma földöntúli örök boldogság vagy büntetés nem lehet, mert örök életet, a lélek örök tevékenységét tagadja. Hanem azért a buddhista mégis csak egyéni önzéssel: jó vagy rossz cselekedeteinek földi következményei miatt teszi a jót s kerüli a rosszat. A buddhizmusban «egyedül és kizárólag a cselekedeteim következményeire való tekintet készet az erkölcsileg jó tettre; az örök «karma», az erkölcsi jutalmazás törvénye szerint rossz tettre büntetés következik, jóra jutalom; az erkölcsileg jó tett nem azért értékes, mert magában jó, hanem egyedül, mert véghezv vőjére előnyös».[1] Joggal mondhatni tehát: «Daß durch den Atheismus das Lohnmotiv des Eudä=monismus aus der buddhistischen Moral ausgeschaltet sei und daß sie deshalb edler sei als die christliche, ist eine vollständige Verkennung der buddhistischen Sittlichkeit, die den Wert des Guten nur in der Vorteilhaftigkeit für den Täter sieht».[2]

Buddha szerint ugyanis az emberből halála után csak «karma» marad, vagyis az élete folyamán véghezvitt cselekedetei, erényei vagy bűnei. Mármost a jó karma birtokosa magasabb, jobbsorsú lénnyé fog újjászületni, a rosszé pedig rosszá, állattá, növénnyé vagy ördöggé. És nézzük csak a gonoszak büntetését, amint azt a buddhizmus egyik kitűnő ismerője leírja: «A világegyetem alapját Meru hegye alkotja, mely tizennégy rétegre van osztva. A nyolc alsó réteget a pokol foglalja el 136 alosztályával. Ezekben születnek újra azok, kik gonoszul éltek s kínjaikról a ke'eti képzelet hajmeresztő részleteket tud mesélni. Lábai bokáig süllyednek az izzón folyó sziklatalajba; fejét fülcimpájáig fehér=izzó ércsisak borítja; öt tüzes ércrúd van testén keresztüldöfve».[3] A buddhizmus is ígér tehát jót, vagy fenyeget

[1] *Koch* und *Wecker:* Christentum und Weltreligionen. Rottenburg. 1910. 28. l.

[2] U. o. 30. l.

[3] *Szeghy* Ernő dr.: A buddhizmus és a kereszténység. Budapest. 1909. 29. lap.

büntetéssel, csak — amellett, hogy nála mindez ideiglenes, t. i. a legközelebbi újjászületésig tart — sokkal materiálisabb alakban. mint a kereszténység és benső megokolás nélkül, mert nem magyarázza meg, miért jó vagy rossz a cselekedet, miért követi azt a jutalom vagy büntetés. Aztán mivel küzd a buddhizmus a bűn ellen? Egyedül azzal a fenyegetéssel, hogy a rossz cselekedet következtében az illető alacsonyabb sorsban, nagyobb szenvedésekre fog újjászületni. Nem tökéletes «Lohnmoral» ez? Mennyire máskép van a kereszténynél! Mert míg a buddhizmus ateizmusa szükségszerűen visz a bűnnek eme külsőséges felfogásához (hiszen nincs Isten, kit a bűn sértene), addig a kereszténység a Teremtő és teremtmény közti viszony természetellenes megsértését, a jogrend erőszakos megbontását látja a bűnben s azért mindenekelőtt mélységes mély bűnútálatot s a nemes lelkületnek az attól való benső irtózását kívánja s csak azután következik a törvény és jogrend védelméül a szankció, a büntetés vagy jutalom, mint a megtartott vagy megsértett jogrend folyománya.

Egyébként korántsem tegnapi az első támadás, amit e pontban a keresztény erkölcstannak el kellett viselnie. Hartmann, Shaftesbury, Richter, Carneri, Jodl, Lipps stb. munkái is hangosak már a vádtól, hogy a kereszténységben mindent csak a pokoltól való félelemből tesznek, vagy a gyönyörűséges mennyországért, mely élvezetekre nézve körülbelül egy fokon áll a «mohamedán paradicsommal» (Hartmann).

De hol marad a bizonyítás?

Már a középiskolás katolikus fiú is tudta, hogy tette nem azért jó, mert üdvösséget, mennyei boldogságot szerez neki; hanem azért juthat ő tette révén boldogsághoz, mert az a cselekedete erkölcsileg jó volt. De ugyebár, aki fölényes leszólással mer nyilatkozni a keresztény erkölcstan «Lohnsucht»-járól, annak kötelessége lenne legalább egyetlen katolikus erkölcstani könyvet felmutatni, amely az erkölcsös tett princípiumává az eudämonizmust teszi. Hogy t. i. a kereszténységben erkölcsös az, ami boldogít. Ilyent azonban nem talál. Igaz, hogy az erkölcsös tett és az örök boldogság közt szoros és egész természetes viszony van, mert hiszen csak a jó (a honestum, az Istenhez való viszonyom fenntartása, fel nem bontása, tökéletesítése) tehet méltóvá az Isten örök boldogító barátságára; de egész más ezt állítani, mint az erkölcsösség a boldogulásba helyezni.

Miben is áll a keresztény tan «örök jutalma», amely oly szálka egyesek szemében. Ez örök jutalom nem valami az erényhez hozzáfűzött járulék, nem valami külsőleges jutalom, mely egyedüli indítóok gyanánt lebeg az erkölcsi törvény fölött; hanem az maga az erényes tettben rejlő törekvésnek betetőzése, koronája. Az erényes cselekedet törekszik a végcél felé, harmóniába hozza a lelket Istennel, a természettörvényt és erkölcsi törvényt alkotó Akarattal; az észt és akaratot az örök Igazságra és örök Jóságra irányítja, amiért is a jótettnek végső jutalma a legfőbb Igazságnak és legfőbb Jónak, Istennek *szemléle e és örömteljes szeretete* lesz. Tehát az «örök boldogság» Isten tökéletesebb megismerésében, szeretetében s erényes tetteinkkel megindított, igazra és jóra irányuló tevékenységünk teljes kifejtésében fog állani. *Tehát a keresztény erkölcstanban nem a boldogságot hangsúlyozzuk első helyen, hanem a szentséget, az igazságra és jóságra való törekvést;* de hozzátesszük azt is, ami ebből viszont természetszerűleg következik: t. i. az igazságra és jóságra alkotott lélek epedésének kielégítése az Istenben elért teljes boldogság.

A keresztény erkölcstan azt is nagyon jól tudja, hogy az ember nem mindig emelkedhetik arra az ideális magaslatra, melyen Istent egyedül csak végtelen tökéletességéért szeretné és keresné, önmagára való tekintet nélkül; amelyen az erényt kizárólag a benső jóvoltáért gyakorolja. Sőt lélektanilag lehetetlen, hogy az ember saját boldogságát vagy boldogtalanságát tetteiben teljesen számításon kívül hagyja. Hogy a kereszténység e második motívumainak, a boldogság utáni vágynak jogosságát elismeri, hogy annak, bár másodrangú szerepet, de azért helyt ad, csak az emberi természet mély ismeretének bizonyítéka. Vallja ugyan, hogy a kísértések csábításai ellen az erkölcsös tett fönségének szemelőtt tartásával, a jutalomra való tekintet lehető mellőzésével küzdeni szebb, de azt is tudja, hogy azzal viszont sok esetben biztosabb és könnyebb. Hogy ez a tan felel meg egyedül az ember természetének, arra nézve elég legyen Carneri-t idéznünk: «Aus blosser Liebe zur Tugend sein eigenes Wohl dem Wohle eine andern zu opfern, widerstreitet der menschlichen Natur». Szép, ha ideálisan fogjuk fel az életet; de aki élhető filozófiát akar hirdetni, számolnia kell az adott körülményekkel is. S maga az élet adja meg a le-

[1] *Kneib:* Die Jenseitsmoral. Freiburg. 1906. 171. l.

sujtó cáfolatot minden olyan állításra, amely Bergemann «Soziale Pedagogik» című munkájával együtt hirdetné, hogy csak az emberiség gyermekkorában volt helyén az erkölcsi törvényeket isteni parancs vagy tilalom gyanánt feltüntetni. Ellenkezőleg! Valamennyi modern erkölcstannak éppen az az eredendő bűne, hogy az isteni szankció elvetése után semmiféle okoskodással sem tud parancsainak abszolút, kibúvót nem tűrő kötelező erőt adni.

Ha tehát tekintetbe vesszük a keresztény erkölcsi motívumok közt hangsúlyozott sorrendet, nincs mit tartanunk, ha bizonyos eudämonikus alászínezést, a boldogsággal való buzdítást, büntetéssel fenyegetést fedezünk is fel az erkölcsi jóra serkentő motívumaink közt. Mert keresztény erkölcstanunk e vonásának a legteljesebb apológiát szolgáltatja nemcsak az elfogulatlanul ítélő etikusok vágya az erkölcsnek a természet és empíria keretein túleső megalapozása után, hanem az isteni tekintélyt és túlvilági jutalmat nem ismerő, tehát szankciót nélkülöző autonóm erkölcsi rendszereknek az élet nehéz pillanataiban s kísértéseiben mutatkozó tökéletes csődje is. Aki az etikából minden remuneráció kizárását követeli, rosszul ismeri az emberi természetet és saját szívét is.

Semmi kifogásunk továbbá, ha elfogulatlan vizsgálat egymás mellé állítja a két «megváltást hirdető vallást», mert tudjuk, melyik kerül ki győztesen az összehasonlításból. A buddhizmus is «megváltó» vallás, az is hirdet megváltást; de mily ég és föld közti különbség a két fogalom közt! A kereszténység megváltása általános, mert mindenkinek szól a krisztusi hívás: Jöjjetek hozzám mindnyájan. Mindenki teljesítheti a föltételeit. Hogy azonban valaki a buddhizmus megváltásában igazán részesülhessen, ott kell hagynia családi tűzhelyét, munkáját s világtól futó tevékenytelen életben kiölni minden vágyát, vagyis lehetetlenre kell vállalkoznia s így önmagát megváltani Isten nélkül. Ez lenne következetes eredménye Buddha tanainak. De ki bírja ezt ki? Aztán hogy lehet meg vallás Isten nélkül? Maga a buddhizmus sem tudott az eredeti ponton megmaradni s Buddhának későbbi hívei belőle, ki pedig csak a megváltás hirdetőjének vallotta magát, megváltót, istent alkottak.

A kereszténység nem dicsekszik autosotériával, hanem hálás szeretettel fogadja el az Istennek feléje nyujtott szabadító kezét, ki megváltást hirdetett nem a szenvedéstől, hanem — ami ennél százszorta nyomasztóbb — az etikai

rossztól. És ebben áll legkimagaslóbb fölénye a keresztény-ségnek a buddhizmus fölött.

A buddhizmus csak a szenvedéstől akar megváltani; tökéletesen hiányzik belőle a mélységes, megrendítő tudata a bűnnek, a malum morale tudata, a szabad akaratnak az isteni törvénnyel való összeütközéséből származott katasztrófa beismerése. Ettől a bajtól szabadulást, erkölcsi megváltást, bűnorvoslást csak a kereszténység ismer s ép ez egyike jellemző vonásainak, melyek a kereszténységet a legelső társadalmi fenntartó erők közé sorozzák. A bűnadósságtól, minthogy az elégtételnek valamikép fel kell érni a meg-bántással, ember nem is válthatna meg minket; ezért hirdet a kereszténység isteni megváltást. De viszont teljesen téves felfogás volna azt gondolni s — mint annyian tették — amiatt támadni a kereszténységet, mintha abban a bűnös megigazulása saját közremunkálkodása nélkül történnék. E vád legföllebb a protestáns teológiát érheti. Ugyanazon lélektani folyamatokat teszi meg az ember a kereszténység-ben is, mintha autosotériára volna utalva, csakhogy termé-szetfölötti erő által segíttetve békül ki Istenével. Se Wundt, se Jodl, se társaik nem értik a keresztény soteriológia követ-kezetességét, amikor kifogásul emlegetik, miért nincs a kereszténység megváltástana egyedül az ember erőire alapozva.

A keresztény és buddhista erkölcsi törvények közt talál-ható részletes különbségekre rámutatni jelenleg nem felada-tunk. Még csak arra a pontra kell itt reflektálnunk, amelyet különösen szokás kiemelni: a buddhizmusban található nagy szeretetre, amely még az állatokra is kiterjed s amely-nek nevében buddhista vért soha nem ont. A buddhisták tisztelete a legkisebb rovar iránt is — hiszen az is ember lehetett valaha! — lehet szentimentálisan megható, de mindenesetre téves és nem erőszakolható rá művelt társa-dalomra, amelyben bolha- és poloskaszeretet úgysem volna keresztülvihető. Ami pedig az emberek szeretetét illeti, míg a kereszténység pozitíve parancsolja az emberszeretetet, még az ellenség szeretetét is, a buddhizmus *csak* azok *gyűlöletét tiltja*. Szeretni a buddhizmusban egyáltalában senkit sem szabad, mert minden földi vonzódás csak jobban belegabalyítja a szerencsétlent ebbe a boldogtalan világ-rendbe. Sőt a következetesség megsértése már az is, ha egyáltalában buddhista erkölcstanról beszélünk. Buddha alapvető tana szerint ugyanis minden tett — jó vagy rossz

egyaránt — «karmát» bizonyos halálutáni fennmaradást hoz létre. Minthogy pedig a buddhizmusnak főcélja az, hogy újra ne szülessünk, legokosabb egyáltalában semmit se cselekedni, se jót, se rosszat. Igaz, maga Buddha se vitte végig tanát ily következetesen s ezért oly gazdag a bölcseleti rendszere az ellenmondásokban s ezért kellett még legpontosabb követőinek, a buddhista barátoknak is kompromisszumot kötniök az élettel.

A buddhista ideál a lélek hideg apathiája. Ki hasonlíthatja ehhez a krisztusi, világot átfogó szeretetet! Azt az odaadó, áldozatrakész, tevékeny szeretetet, amelynek himnuszát Szent Pálnál szebben még meg nem írták: «A szeretet türelmes, kegyes; a szeretet nem irígykedik, nem cselekszik helytelenül, nem fuvalkodik fel, nem nagyravágyó, nem keresi a magáét, nem gerjed haragra, nem gondol rosszat, nem örül az igazságtalanságnak, hanem örvend az igazságnak, mindent eltűr, mindent hisz, mindent remél, mindent elvisel». (I. Kor. 13. 4—8.)

A modern világ elé a buddhizmust állítani ideálul, az embertársaim iránt teljes érzéketlenséget hirdető buddhizmust ajánlani a mai szociális reformok szülésében vajudó tetterős társadalomnak, csak tudatlanság, vagy vaksággal vert kereszténygyűlölet műve lehet. Soha egy kor, mely a nemes munkavágy és haladás ambíciójától annyira ég, mint a mai, nem fogja bevenni azt a filozófiát, amelyet európai prófétáinak bármiféle erőfeszítése sem tud felmenteni és tisztázni *a passzivitás, tehetetlenség, elernyedés és lemondás kemény vádjától.* A buddhizmus, minthogy lényegében világkerülő s egy vallás erejével hirdeti, hogy az élet rossz s nem érdemes élni: *kultúrellenes.* Ami nagyot a buddhizmusban létrehoztak, nem Buddha elveivel, hanem azok ellenére tették. Ellenben senki által kétségbe nem vonható történeti tény, hogy a kereszténység minden túlvilágrautalása mellett sem riadt vissza soha a feladatoktól, melyeknek e földi élet alatt szemükbe kell néznünk. Ki akarná hát, hogy a «die Religion der Faulheit» — mint Hellwald a buddhizmust nevezte — foglalja el helyét annak a kereszténységnek, melynek munkakedvéről s kulturális tevékenységéről nemcsak elméleti tanításai, nemcsak könyvtárakat betöltő tanulmányok, hanem annyi államnak s az egész európai civilizációnak története zengi a legszebb dícséretet!

Aki a modern szellemi életet figyelemmel nem kíséri, nem is tudja megérteni, hogy a munkalázban égő Európá-

ban hogyan verhetett gyökeret az ópiumos bódultságnak s tétlen rezignáció bölcseletének ezen mozgalma. Egy munkakedvtől duzzadó társadalom hogyan adhatja fejét erre az öngyilkosságra, «gelebter Selbstmord»=ra (Chamberlain)? Korunk szellemi irányzatainak ismerője ellenben könnyen felel erre a kérdésre. Fölöttünk u. i. letagadhatatlanul borong valami pesszimisztikus hangulat: a nagy csalódások és kiábrándulások katzenjammerja. Mit nem ígért az anyagelvű világnézet, mikor a földi lét egyedülvalóságát hirdetve, annak mértéktelen kiélését ajánlgatta! S a mult század követte a tanácsot! Vakon hitt szavának, jobban, mint a város népe hisz a világpanoptikum fáradhatatlan kikiáltóinak. Mikor azonban fenékig itták már a kelyhet s mikor végén járt már minden élvezetnek s lelke még mindig — vagy még erősebben — szomjazott igazi boldogság után és kielégítetlen epedéssel követelte jogait, akkor megülte lelkét az élet célja s eszes rendeltetése fölött keletkezett kétségbeesés lemondó, méla borongása, — honnan pedig már oly közelről integet a buddhizmus Nirwánája! Persze legtermészetesebb lett volna az elhagyott kereszt alá visszatérni! De a kereszt útját nagyon tövisesnek találta s bántotta, hogy korlátok is álltak az út mellett. Sokkal csalogatóbban integetett egy vallás Isten és lélek nélkül, erkölcstan és dogmák nélkül, megváltás hiú erőnkből megváltó nélkül. A tökéletes immanenciában kulmináló ezen erkölcsi autonómia nagyon jól illett a modern etikáknak egyik alapelvéhez, mely az erkölcsi tett véghezvitelétől kérlelhetetlen magabízással utasít vissza minden külső segítséget. Holott föntebb láttuk, hogy a megigazulás a kereszténységben sem történik pusztán mechanikus külsőségekkel, amit már az őskeresztény neves írója kifejezett, midőn így írt: aki teremtett téged nélküled, nem tesz megigazulttá nélküled. Viszont bármily csalogató legyen is büszkeségünkre a tökéletes önállóság gondolata, az ember erői — isteni segítség nélkül — az erkölcsi életnek éppen legkritikusabb pillanataiban mondják fel a szolgálatot s a fertőbe süllyedt lélek panasza lesz a lesujtó felelet az autosotéria hirdetésére.

Korunk telve van kételyekkel s kételkedőkkel; mit kezdjen hát egy vallással, amely a kételyeivel hozzáfordulót megint csak önmagához utasítja vissza? Nem akarunk szemernyit se letagadni a nemes vonásokból, amelyek a buddhisták életében is feltalálhatók. Erényük előtt készek

vagyunk zászlót hajtani. Csak azt nem vagyunk hajlandók elismerni, hogy a buddhista erkölcstan bármivel is dicsekedhetnék, ami a krisztusiból hiányzik. De a keresztény erkölcstan felcserélésével nem vagyunk hajlandók feláldozni azt a fölényes nagy többletet, amely ezt oly magasra emeli a buddhista erkölcstan fölé.

«Völker Europas, wahret eure heiligsten Güter!» — hangzott el a jelszó a keletről előnyomuló legújabb veszedelem ellen az európai civilizáció védelmére. És jogos a védekezés, mert ha valamikor magunkévá tennénk ezt a merő negatív etikát, letargia fojtaná meg kultúréletünket. Pedig még nagy feladataink vannak, melyeket csak akkor old meg a társadalom, ha kitart annak lábainál, aki elmondhatta magáról, hogy Ő az út, igazság és az élet s aki nélkül ködbe vész az út, elhomályosul az igazság s megdermed minden élet.

Királyság vagy köztársaság?[1]

Még jól emlékszünk rá. Alig két éve történt . . .

Az októbervégi forradalom legelső napjaiban hatalmas vörös plakátok nyitották fel kiáltó torkukat a pesti falakon. Szavukra ijedten dobbant meg minden magyar szív. Még az is, amelyik őszintén lelkesedni s hinni tudott a forradalom jövendő áldásaiban. Megdobbant, mert érezte, hogy *az már nem magyar lélek*, ami a plakátokon ordít utcaszerte.

Mindössze négy mondat állott a vöröspapíron. Négy követelés: «A katonáknak — békét! A polgároknak — rendet! A munkásoknak — jólétet!» És aztán legalul ökölnyi betűkkel: «*Magyarországnak — köztársaságot!*»

1. Nos, hát a katona nem kapott békét, a polgár éppen azóta nem élvezett rendet, a munkásnak minden csontja még ma is csak úgy zörög a «jóléttől», csak éppen a köztársaságot kapta meg Magyarország. Egy év alatt mindjárt háromféle kiadásban is: voltunk előbb «népköztársaság», majd «tanács-köztársaság», legutoljára «magyar köztársaság», de a magyar lélek *igazi* felfogása az egyik dunántúli faluban furakodott elő már a legnagyobb Károlyi-láz idején egy magyar földmíves ajkáról: «Szép, szép ez a köztársaság, csak még azt szeretném tudni, hogy ki lesz majd benne — a király».

Most aztán — alig két évi keserves tapasztalattal a hátunk mögött — elnyomhatatlan erővel tört elő *a magyar népnek királytkérő szava.*

A köztársasági idők alatt u. i. rájöttünk valamire. Arra, hogy volt ugyan eddig is sok bajunk, de annak nem a királyság volt az oka és nem a köztársaság lesz az orvossága! Maga az emberi *természet beteg*, azért nem lesz paradicsom a földön, sem királyságban, sem köztársaságban. Mikor államformákat csereberélünk, csak a beteg embert utánozzuk, ki türelmetlenül helyezgeti lázas fejét a párnán hol ide, hol oda, így se jó — úgy is rossz és nem tudja, hogy nem a párnában van a baj, hanem a beteg organizmusban.

Hogy a monarcha parancsoló kényúrrá válhat?! Ugyan,

[1] Megjelent a «Katolikus Szemle» 1921. évfolyamában.

ugyan! Hát hol a történelemnek az az uralkodója s hol az a tyrannusi korszak, akivel és amellyel a «népszabadságot» és «népuralmat» hirdető köztársaságnak nyakunkra nőtt despotái fel nem vehetnék a versenyt? Hol az a zsarnoki kormánypálca, mely szörnyűbben sujtott volna népet, mint a trónra került szőrös vörösember kalapácsa?! Hiszen bevalljuk: az uralkodók abszolutizmusa is sok bajt okozott már a történelemben, XV. Lajos nagy országában épúgy, mint Károly Jenő kis Württembergjében. De ki ne látná be, hogy a nép abszolutizmusa ennél is sokkal veszélyesebb!

A monarchiában *egy* ember parancsol; ha az jóakaratú, rendben van a dolog; ha gonosz, az alattvalóknak legalább *csak* egy emberrel kell megküzdeniök. A nép abszolutizmusa azonban tucatostól gyártja a szuveréneket. Ezek egymásközt sem tudnak annyira eggyé lenni, hogy valami jót *teljes* erővel akarhassanak (l. pl. Kun és Kúnfi torzsalkodásait); ha meg gonoszat tesznek, mindenki a másikra tolja a felelősséget. Igaza van a latin mondásnak, mely a népuralmat abban látja, hogy egy úr helyett százat kell szolgálnunk: «*Multiplicata servitus, centum pro uno domini facti*».

A népek üdvét nem hozza meg sem az uralkodói, sem a nép-abszolutizmus, hanem *a kettőnek méltányos megszorítása és összeegyeztetése:* a legjobb államforma tehát mindig az lesz, amely arányos kiegyenlítést teremt az erőt, tekintélyt, tradíciót, az általános közérdeket képviselő szilárd kormányzói hatalom és az ellenőrzést, felügyeletet, egyes kérdésekben döntést is gyakorló népképviselet között.

Érdemes itt idéznünk *Ketteler* püspöknek 1867-ben mondott találó szavait: «A monarchiák nem fognak eltűnni — írja — és még kevésbbé remélhetjük, hogy hosszabb idejű demokratikus kormányzás a népek nagy politikai szerencséjét jelenti. Már az a történeti tény is ellene mondana ennek a feltevésnek, hogy minden demokratikus állam gyors felbomlásnak és még gyorsabb belső korrupciónak esett áldozatul. Nincs a történelemben nyilvánvalóbb tény, mint az, hogy a lehetséges államformák között a monarchia az, amely legtöbbször fordul elő, legtovább tart és összehasonlítva nem valami önkényes ideállal, hanem a valósággal, valamennyi egyéb államforma fény- és árnyoldalaival, a népek jólétéhez a legtöbb kezességet nyujtja. Ha tehát megkérdezzük a történelmet és ennek adataiban felismerjük a belső jogosságot és szükségességet, el kell fogadnunk, hogy a mérsékelt monarchia relatíve a legjobb államforma. Ehhez járul

továbbá, hogy a monarchia a német népek életében oly mély gyökeret vert, ami ma is életképes a német keresztény nép lelke mélyén, ha mindjárt elhalt volna is azoknak szívében és fejében, akik modern alapelvek szerint s főkép a magasabb állami iskolákban nevelkedtek . . . Ha tehát valaha megtörténik, ami persze nem lehetetlen, hogy forradalmak következtében a német trónok összeomlanának és megpróbálnák a demokratikus kormányformát, ez nem lehetne maradandó helyzet alapja, nem a békének s általános jólétnek ideje, *hanem végnélküli belső harcok kora*, amikből végre mégis a monarchia kerülne ki győztesen». Ketteler utolsó mondatát, melyet — ismételjük — 1867-ben írt, megdöbbentően igazolja a mai német köztársaság lázas vajúdása.

2. A köztársasági jelszavaknak teljes fiaskója természetszerűleg hozta magával ezeréves királyságunk eszméjének újjászületését. Ugyanakkor, mikor a néhány tüdőhősből álló «népkormány»-nak «néptörvényei», majd a fegyelmezetlen tömegekre épített szociáldemokrata-kommunista állam csődöt mondtak, ugyanakkor el kellett jönnie a kornak, amelyben ismét értékelni tudjuk az örök törvények, a pozitív isteni jog alapján parancsoló, «Isten kegyelméből uralkodó» felsőbbség szavát. *A rengeteg sok «szabadság» után nagyon elkelt végre egy kissé több tekintély is.* A «felséges nép» akaratából uralkodóknak nem volt tekintélyük. Beláttuk saját példánkon, hogy az államhatalom végső jogát Istentől kell levezetni.

Bár az «Isten kegyelméből való uralkodást» számtalan karrikatúra diszkreditálta is a történelem folyamán, mégis el kell ismernünk, hogy a világi hatalomnak *kielégítő magyarázatát* csak ennek a mélyen keresztény gondolatnak eredeti tiszta megvalósításában találhatjuk meg. Az államhatalomra váró feladatok súlyát csak ez a legerősebb alap hordozhatja megingás nélkül.

3. Mikor «Isten kegyelméből uralkodókról» beszélünk, természetesen nem gondolunk arra, hogy Isten maga választ ki uralkodókat, vagy hogy az uralkodók minden tettében Isten parancsainak megnyilvánítását kellene látnunk. Erről szó sincs. Ez a kifejezés csak azt akarja hangsúlyozni, hogy az állami rend nem *pusztán* emberi mű, hatalma nem *pusztán* emberi kitalálás; mint nem az a papi méltóság, vagy a szülői hatalom sem. Köztársaságaink ezt tagadták, de már egy rövidke év alatt be is igazolódott rajtuk *XIII. Leó* szava, hogy akik ezt tagadják, azok «az államnak sírásói».

«Nincs hatalom, hanem csak Istentől — hirdeti *Szent Pál*

(Róm. 13, 1.) —, amelyek pedig vannak, Istentől vannak rendelve». Igen, az ilyen hatalom követelhet rendet, engedelmességet, mert *Szent Péterrel* mondhatja: «Engedelmesek legyetek . . . az Istenért, akár a királynak, mint legfelsőbbnek, akár a helytartóknak, mint tőle küldötteknek . . . Mert ez az Isten akarata» (Péter I. 2, 13—15.) A változékony tömeg szeszélyein felülemelkedő s az isteni törvények sérthetetlenségével megkötött lelkiismeret kormányzását jelenti az «Isten kegyelméből» uralkodás. De viszont az ilyen hatalom azt is tudja, hogy ő is felelős minden tettéért egy legfelsőbb fórum, a királyok királya előtt. Csak a hatalomnak ilyen motiválása képes egyrészt féket vetni az alattvalók szabadosságára, másrészt meggátolni a felsőbbség önkényét és így létrehozni azt az igazságot, amely «az országok fundamentuma». Igy válik igazzá *Dante* szava: «Sana religione fa sano il governo».

Az «Isten kegyelméből» való uralkodás nemcsak azt jelenti, hogy a hatalmat végső forrásaiban egy felsőbb erkölcsi rendből eredeztetjük, hanem azt is, hogy az illető uralkodó aláveti magát ennek a felsőbb erkölcsi rendnek, nevezetesen annak a kereszténységnek s annak az evangéliumnak, amelyet megjelenése óta a civilizáció többé nem hagyhat figyelmen kívül, amely *Schiller* szerint «das wichtigste Faktum für die Weltgeschichte».[1]

Az «Isten kegyelméből» mélységes jelentése tehát annyi, hogy az uralkodó nem a tömegszeszély hangulatának ingósajkájából, hanem a szilárd isteni törvények gránitalapjáról fog kormányozni. Aki a nép kegyelméből uralkodik, annak jelmondata: «Macht geht vor Recht»; az Isten kegyelméből uralkodónak ellenben: «Justitia est regnorum fundamentum».

A katolikus Egyház a királyhoz koronázásakor nyomatékosan intézi figyelmeztetését: «. . . Tu quoque de grege tibi commisso ipsi Deo rationem es redditurus . . . Justitiam, sine qua nulla societas diu consistere potest, erga omnes inconcusse administrabis . . . Et ita te geres, ut non ad tuam, sed totius populi utilitatem regnare praemiumque benefactorum tuorum non in terris, sed in coelo expectare videaris».[2] Attól a királytól, aki ily lelkülettel lép trónjára, inkább várhatunk üdvös kormányzást, mint attól a köztársasági

[1] *Schiller:* Was heiszt und zu welchem Ende studiert man Universalgeschichte? X. (1.) 15.

[2] *Pontificale Romanum:* De benedictione et coronatione regis.

elnöktől, aki minden hatalmát a nagy tüdő- és pénzagitáció-val összetoborzott pártjától kapta!

4. A szeszélyes és önmagának ellenmondó tömegből ki-nőtt hatalom elégtelenségét önmagunk sorsán tapasztalhat-tuk. Ezért vágyódik most a magyar lélek olyan vezetés után, mely tekintélyét felülről kapja. Elvileg az Egyház egy állam-formát sem kifogásol vagy részesít előnyben, *ha az képes a közjót előmozdítani; XIII. Leó* nagyhírű encyclikái («Immortale Dei» 1885. nov. 1.; «Libertas» 1888. jan. 20.; «Diuturnum illud» 1881. jún. 21.) ezt világosan hangsúlyozzák. De ha a kereszténység elvben nem is ad előnyt egyik állam-formának sem a másik fölött, mégis tagadhatatlan, hogy *a becsületes szakemberek tanácsával támogatott monarchia közelebb áll szívünkhöz, mint a köztársasági elnök.* Emellett szól különben a történelem[1] s filozófia is.

a) Minthogy az átlagember — annál kevésbbé a tömeg — nem lehet hivatva, hogy a társadalmi élet nehéz kérdéseiben dönthessen, kiválasztottak kezébe kell adni a döntő pálcát. Ez az értelme a régi mondásnak: «La mediocrité fonda l'autorité». Ezt a *tekintélyt* pedig leghathatósabban a monarchikus államforma valósítja meg. A mi köztársaságunk menthetetlen pusztulása már akkor előrelátható volt, mikor az ország vezetését a tömegek «tanács»-ának kezébe tették, mikor 18—20 éves «megbizottak» követelték maguknak a vezetést, és hátulgombolós bizalmi tacskók munkában megőszült tanítókat elcsaphattak. Közjó nincs rend nélkül, és rend nincs erős tekintély nélkül; már pedig e tekintély-tiszteletének legerősebb támasza a monarchia.

b) A monarchiától átlag jobb *országvezetést is várhatunk, mint a köztársasági elnöktől,* akit pártok választanak, tehát maga is pártoktól függ, sőt talán pártember is. Minél magasabban áll valaki a pártok fölött, annál élesebben lát azok mélyébe, mint aki a tenger mélyére akar látni, kell, hogy magas árbocra szálljon. Károlyi csak saját híveinek kegyét kereste, Kún Béla csak a csőcselékét, — egy dinasztiának érdeke azonban *valamennyi* népréteg rokonszenvét megnyerni. A monarchia az egész nép megtestesítője, az elnök csak egy — nem mindig kifogástalan agitációval többséggé nőtt — pártnak exponense.

[1] A monarchiák gyakoriabbak a történelemben, mint a köztársaságok. Pl. Egyiptom, Macedónia, Izrael, Róma virágkorában, a középkori országok, a mult század kezdetéig majdnem mindegyik modern állam is, s a legnagyobb társaság: a katolikus Egyház.

c) A pár évenkint változó köztársasági elnök csak a pillanat szülötte, a pillanat embere *hagyományok* nélkül. Az élethossziglan tartó örökösödési királyság a kormányzási rutinnak, tapintatnak s technikának megbecsülhetetlen hagyományait fejleszti ki az uralkodó család körében; és hogy biztos jövő mindig csak a mult megbecsülésén épülhet s hogy a józan haladás csak szerves, fokozatos fejlődést jelenthet a multból, nem pedig a multnak forradalmi megtagadását, azt ma sehol a világon jobban nem érzik, mint nálunk, ahol szomorúan nyögjük a gyászos vállalkozás következményeit, mert az evolúciót revolúcióval akartuk pótolni. Az uralkodói tradíciót nem ismerő köztársaságban minden elnökválasztás új kezdést, új politikai orientációt, örökös nyugtalanságot jelent a népének örömében-bújában századokon át együttérző örökösödési királyi család szilárdságával szemben. Azt a filozófiai tényt, mely szerint a többször használt szervek élesebben fejlődnek ki a szervezetben, bizonyos tekintetben szabad túlzás nélkül az uralkodói családban uralkodói képességek átörökölhetőségére is kiterjeszteni.

d) De öröklődik *a nép szeretete is.* Évszázadok óta nem volt nemzeti uralkodó családunk, a magyar lélek mégis megnyílott a király becsülésére, sőt áldozatos szeretetére; míg viszont köztársasági elnök mellett igen bajosan született volna meg pl. a pozsonyi diétának «vitam et sanguinem» lelkes jelenete. Az a szeretet, amelyet valamelyik uralkodó népétől megérdemelt, kiáradt a dinasztia későbbi tagjaira is; így érthető *Napoleonnak* kissé különös mondása, mikor sajnálta, hogy nem lehetett a «saját unokája».

Az elnök pár évi kormányzás után visszavonul a közélettől; ha hibás is volt követett politikája, nem nagyon bántja a dolog, hiszen az *utódja* fogja nyögni terhét s nem ő. A monarcha azonban nem szaladhat el tetteinek következménye elől és jól tudja, hogy esetleges hibáival vagy tévedéseivel romlásba rántja egész dinasztiáját.

5. Napjaink *keresztény megújhodásának szelleme is határozottan kedvez a royalista eszméknek.* Erre bővebben rámutatni már csak azért sem felesleges, mert a két mozgalom közt a szorosabb összefüggést a legtöbb ember inkább csak érzi, mintsem megokolni tudná. Annyit mindenki tud tapasztalásból, hogy a trón összeomlását az oltárok támadása követte; viszont tehát érthető, hogy most az oltárépítők a trónt is helyre akarják állítani.

Egy esztendő kijózanító szenvedése kellett ahhoz, hogy

leülepedjék szemünk elől az a nagy porfelhő, melyet több mint két tucat európai trónnak villámgyors összeomlása kavart elibénk. A nagy kijózanodás után ma már látjuk, kik készítették elő a trónok omlását s kiknek érdeke volt a forradalom. Azon elemeké, akik már régen a «trón és oltár»-ban látják destruktív törekvéseik legkomolyabb akadályát, *s akik küzdenek a királyság ellen, hogy megsemmisíthessék az Egyházat s küzdenek az Egyház ellen, mert a királyság támaszát látják benne.* Innen magyarázható a keresztény magyar lélek-nek szinte ösztönszerű húzódozása a köztársasági törekvésektől.

6. A vallásellenes harcnak legtevékenyebb szervezete *a szabadkőművesség.* A szabadkőművesek antimonarchisztikus fondorlatai legjobb bizonyság fenti állításunk igazsága mellett, ahol a «trón és oltár» összefüggéséről beszéltünk. Őshazájukban, Angliában, még csak beérték azzal, hogy az országot a katolikus Stuartoktól a protestáns Hannover-ház kezére játsszák és a királyi hatalmat «pictus masculus»-szá soványítsák; de Franciaországban már a Bourbonok bukása egyúttal magának a királyságnak temetése is volt; Spanyolországban a szabadkőművesek űznek republikánus mozgalmakat (Ferrer eset); a portugál köztársaság megalapítói, az olasz köztársasági mozgalmak szítói megint csak a háromponios testvérek.[1] Két alapos német könyv (Dr. *Gerhard:* Freimaurerei und Politik. Wien. 1917.; H. *Gruber:* Freimaurerei, Weltkrieg und Weltfriede. 1917.) szabadkőműves nyilatkozatok és okiratok alapján tudja megállapítani, hogy az igazi szabadkőműves nem lehet monarchista; szabadkőműves és monarchista két egymást kizáró fogalom és hogy «minden páholy valóságos fészke a köztársasági propagandának». A magyarországi páholyok s a Galilei-kör szerepe a mi forradalmaink körül ismeretesebb dolgok, semhogy bővebb részletezésre szorulnának.

Érdemes lesz azonban röviden rámutatni arra, miért kedvesebb a felforgató elemek előtt a köztársasági elnök a koronás királynál, vagyis hogy a köztársaság mennyiben alkalma-

[1] Érdekes vallomás olvasható erről a *Rivista della Massoneria Italiana* 1862 szept. számában: «A forradalom eljutott Rómába, hogy szemtől szembe vegye föl a pápával a harcot; hogy a Szent Péter kupolája alá gyüjtse az ész védőit; hogy a szabadkőművességnek a világ fővárosa, Róma szívében gigászi terjeszkedést szerezzen. Könyörület nélkül fog ott támadni minden vallásra, amely Istenben s a lélek halhatatlanságában hisz».

sabb a destruktív törekvések támogatására, mint a monarchia. Említettük, hogy az Egyház a priori nem foglal állást egyetlen államforma ellen sem; szerinte minden államforma megengedett, ha tudja biztosítani az állam célját, a közjót. A destruktiv elemek azonban már előzetesen ellenemondanak a monarchiának és felesküdt hívei a köztársaságnak azért, mert a köztársasági formában a vallás ellen folytatott küzdelmüknek egyik fontos étapját ismerik fel. Az ő felfogásuk az egyes ember s az állam céljáról, rendeltetéséről homlokegyenest ellenkezik az Egyház tanításával és ezt az elütő felfogásukat a legkönnyebben a köztársaságban válthatják valóra. Vagy hát nem a csupasz materialista világnézet legélesebb kiütközése volt-e nálunk is a «proletár» szónak őrült hajszolása, mikor ez a szó az emberben pusztán és egyedül szaporodásra berendezett tollatlan kétlábú tenyészállatot lát!

A szabadkőművesség célja a kereszténység által megvalósított vallási és társadalmi rend teljes felforgatása. Az új «rendet» pedig az ember abszolút szuverénitásának tanára akarják felépíteni. A német szabadkőművesség egyik fő bölcselője, *Fichte* ezt így fejezi ki: «Az ember természeténél fogva szabad és senkinek sincs joga, hogy törvényt szabjon neki, csupán csak önmagának». Egész világos, hogy ez a felfogás teljesen kisemmizi Istent az állami életből és szerinte csak a nép akarata az egyetlen létező törvény. A közhatalom is persze a néptől származik! *A szuverén egyénekből* — a Rousseau-féle «contract social» alapján — *előáll az állammá tömörült népnek fönsége:* az államhatalom birtokosa és hordozója egyedül és kizárólag a nép, államforma *csupán az abszolút népuralom: a köztársaság lehet!* Innen érthető, hogy a vallásról tudni nem akaró irányzatok *egyedül a köztársaságot ismerik el jogos államformának.*

Ezen felfogás szerint nincs természeti és nincs isteni jog, minden jog a néptől ered; tehát nincs a jogrendben állandó alap, hanem a mindenkori párttöbbség dönt afölött, hogy mit követel meg a «közjó». Ez a többség kitörölheti a szótárból Isten nevét, oltárra ültetheti az ész istennőjét, holnap törvénybe iktathatja egy legfőbb Lény létezését s a lélek halhatatlanságát, — az egyén pedig szó nélkül tartozik elfogadni ezt is, azt is. Ismer-e a történelem nagyobb zsarnokságot, mint ezt a «népfönség»-et? Aki végigélte nálunk a «népköztársaság», majd a «tanácsköztársaság» által életbeléptetett rendeletek és törvények szabálytalan bizonytalanságait, kapkodásait és ellenmondásait, csak az tudja kellően értékelni

a XIX. század egyik nagynevű püspökének, *Sailernek* nyilatkozatát: «Wehe dem Lande, dessen Führer ein Kind ist; dreimal wehe dem Lande, dessen Führer ein wütiger Haufe ist».[1] Keserves tandíj lefizetése árán tanultuk meg, hogy mennyi hazugságot kendőztek azok a közénk dobott jelszavak, hogy «a királyság ellensége a demokratikus haladásnak», «akadálya az emberi jogoknak» stb. Volt «nemzetitanács»-unk, volt «népköztársaság»-unk, és mégis király nélkül úgy hányta országunkat a vihar, mint a kormányatört hajót. Majdnem belehaltunk alig egy esztendős köztársaságoskodásba! A köztársaság egyet jelentett az anarchiával, a király előzése pedig egyenlő volt a törvény halálával. «Nincs király, nincs törvény» — mondta a négyökrös gazda, mikor befogott, hogy rabolni menjen a városba.

7. A népek legnagyobb virágzásukat egy-egy monarcha alatt érték el, akiben a nép acélos tehetsége, törekvése, vágya jellegzetes alakban tudott megvalósulni. Az egész nemzet gondolkodásának olyan nagystílű életreváltóit, mint pl. Nagy Sándor, Caesar, Nagy Károly, Szent István, IV. Béla, Nagy Lajos, Mátyás, I. Napoleon, II. Vilmos, hiába keresnők a köztársasági elnökök sorában.

Az új, boldogabb Magyarország felépítésének is legbiztosabb záloga az apostoli királyság. A történelmi Magyarországtól erőszakkal elszakított részek Szent István koronája alatt éltek és voltak boldogok kilencszáz éven át. Csak Szent István koronája lehet az a gondviselésszerű mágneses központ, amelynek vonzó sugarai ismét visszaragadják az ezeréves törzshöz a mesterségesen levágott tagokat. Ugyan micsoda vonzó ereje is lehetne ezek előtt egy «magyar népköztársaság»-nak? *Magyarország vagy erős keresztény országgá lesz ismét apostoli királyság alatt, vagy ezeréves útjával elérkezett egy lefutó üstökös pályája végéhez.*

Komoly gondolkodók szava egyre hangosabban követeli ma a «népfönség»-ből eredő zűrzavar helyébe a keménykezű monarchát. Maga a nép kiérezte a társadalmi ziláltságból reánk váró veszélyeket és a nagy «népszabadság» után nemcsak monarchát látott volna szívesen, hanem még katonai diktatúrát is. Mikor a jövőről beszélünk, egyikünk sem óhajt már több szabadságot, de annál több tekintélyt s erős kezű vezetést. Nálunk három köztársaság is zászlózta magát a

[1] *Bischof v. Sailer:* Christliche Briefe eines Ungenannten. Herder. 1919. 60 l.

szabadság, egyenlőség, testvériség vakító lobogóival s csak a végén jöttünk rá, hogy a büszkén lengő zászlók redői közt milyen hihetetlen önzés, korrupció, rablás, gyilkolás húzta meg magát. Ha addig tördeljük a tekintélynek kimagasló csúcsait — amelyek köré pedig a társadalmi rend jegecesedik —, míg mindenki egyformán «elvtárs»-sá nivellálódik, úgy járunk, mintha a legművésziesebb Rómában minden kimagasló tornyot, csúcsot, szoborfejet, épületdíszt a szent egyenlőség nevében kíméletlenül lenyakaznánk. Az egyenlőkké degradált kaszárnyákban sivár filiszter élet tengődnék tovább, holott azelőtt minden magasba szökő templomtoronyban, minden égnek törő cirádásdíszben, minden csillagoknak szegzett szoborfejben a magasabb eszményiségre elhivatott emberi életnek eleven lüktetése dobogott.

Kellenek kimagasló emberek, kell erős kezű központi hatalom, kell sziklaszilárd tekintély, kell — király nekünk!

Sajtókérdés és «forum conscientiae».[1]

«La presse ça presse». A sajtókérdés beláthatatlan fontosságú problémáját rövidebben és találóbban már a francia esprit se tudná kifejezni. Igen, ez a mi nagy bajunk, ez nyoma a lelkünket: a katolikus szellemű sajtó felvirágoztatásának kérdése. Szinte általánosíthatnánk, és egyszerűen «morbus catholicus»-nak nevezhetnők ezt a bajt, oly közös betegsége ez minden nemzet katolicizmusának. A sajtókérdés körül a sötétség fiai mindenütt okosabbak voltak, mint a világosság fiai. Egyik országban van tekintélyünk, a másikban vagyonunk, a harmadikban vannak kitűnő tudósaink, — de sajtónk, az nincs kielégítő sehol a föld kerekségén. Nálunk meg ugyancsak nincs.

A hosszú alvást most annál szorgosabb munkássággal kell kipótolnunk. És kétségtelen tény, hogy ami nálunk e téren a legutolsó években történt, feltétlen elismerésünkre méltó. Most már nem is azokhoz kellene szólanunk, akik fáradságot nem ismerve folytatják a felvett küzdelmet a hetedik nagyhatalom összeroppantó ereje ellen. Hanem azokhoz a — sajnos még mindig nagy számban található — megmozdíthatatlannak látszó emberekhez kellene valamikép hozzáférkőznünk, aki az «après nous le déluge» feliratú kényelmes páholyból részvétlenül és értetlenül nézik s kritizálják a porondon küzdő kevesek életemésztő erőfeszítéseit. Akik a sajtókérdés óriási jelentőségét fel nem ismerve sokkal nagyobb gonddal óvják híveiket a kevésbbé veszélyes bűnalkalmaktól, mint amilyen figyelmet ennek az eminenter lelkipásztorkodásba vágó kérdésnek helyes megoldására fordítanak. Az ilyeneknek csak azt kellene megfontolniok, hogy a halhatatlan lelkek ördögi ellensége aligha ujjongott úgy valaha, mint mikor a rotációsgépet feltalálták. Manapság ez az ő leghathatósabb pionirja, ami utat készít neki a nagy néptömegekhez. A rossz sajtó pokoli atmoszférája nemcsak néptömegeket ront meg korunkban, nemcsak vidékeket, nemzedékeket mételyez meg, hanem az egész föld kerekségén milliókat ránt az erkölcs-

[1] Megjelent a «Religio» 1913. évfolyamában.

telenség és hitetlenség fertőjébe. Az igazság terjesztésében e téren is kifejtett buzgólkodásunkat látva, mennyire örülne a mi isteni Mesterünk, akiről az egész evangéliumban egyetlenegyszer olvassuk, hogy örült (Luk. 10, 21.), akkor, amikor a tanítványok kiűzték az ördögöket s az igazság világosságát terjesztették.

Szent Pálnak az igehirdetést parancsoló «importune, opportune» szavai új kötelességet rónak a gyóntatóra is a sajtókérdés tekintetében. A gyóntatószék és a sajtókérdés összekapcsolását azonban korántsem úgy értjük, mintha az irgalmas krisztusi szeretet helyét sajtópropagandára felhasználni megengedett dolog volna. Nem! Bármily életbevágó jelentőséget tulajdonítunk is a jó sajtó elterjedésének, és ebből kifolyólag bármily szoros kötelessége is minden papnak a katolikus sajtópropagandából kivenni a részét, mégis a gyóntatószékben hozakodni elő ezzel, diszkréciót nem ismerő és kárhoztatandó túlbuzgóság volna. Viszont azonban, ha a sajtópropagandát a gyóntatószékben nem is tartjuk helyénvalónak, annál több feladatot rónak reánk a felvilágosítás, útbaigazítás és az óvás terén Szent Pálnak szavai: «Rogo autem vos fratres, ut observetis eos, qui dissensiones et offendicula praeter doctrinam, quam vos didicistis, faciunt». (Rom. 16, 17.) Jön gyónni egy író, aki keresztényellenes lap munkatársa, — hogyan járjunk el vele? Jön egy nyomdatulajdonos, akinél hitellenes lapok jelennek meg, — mi a teendőnk? Jön egy betűszedő, aki ilyen lapot szed; egy trafikos, aki ilyen lapokat tart üzletében; egy rikkancs, aki ilyen lapokat árul; és jön száz meg száz hívő, aki ilyen lapokat olvas, — mit csináljunk velük? Mindenesetre oly fontos, és már nemcsak a nagyvárosi pasztorációban előforduló kérdések ezek, hogy érdemes a megoldásukkal foglalkoznunk.

Ismerkedjünk meg az alapprincipiumokkal, adott esetekben, akkor könnyű lesz megtalálni a helyes megoldást.[1]

A XIII. Leó által 1897 január 25-én kiadott «Officiorum ac munerum» 21. és 22. pontja tartalmazza az Egyház tételes rendelkezését e kérdésről a következő szószerinti szövegben:

«21. Diaria,[2] folia[3] et libelli periodici,[4] qui religionem

[1] Értekezésünkben Henri Couget tb. kanonok értékes tanulmányát követjük, ami «*La mauvaise presse et les devoirs du prêtre*» címen Párisban jelent meg a «Maison de la bonne presse» kiadásában.

[2] Napilapok.

[3] Hetenként egyszer vagy többször megjelenő lapok.

[4] Folyóiratok.

aut bonos mores data opera impetunt, non solum naturali, sed etiam ecclesiastico iure proscripti habeantur.

Curent autem Ordinarii, ubi opus sit, de huiusmodi lectionis periculo et damno fideles opportune monere.

22. Nemo e catholicis, praesertim e viris ecclesiasticis, in huiusmodi diariis, vel foliis, vel libellis periodicis, quidquam, nisi suadente iusta et rationabili causa, publicet».

Minthogy az idézett szöveg szerint csak azok a folyóiratok vagy napilapok esnek az egyházi tilalom alá, amelyek a vallást vagy a jó erkölcsöket «data opera» támadják, mindenekelőtt azt kell megállapítani, hogy azok a lapok, amelyek elvétve, egyes számokban hoznak vallás- vagy erkölcsellenes közleményeket, nem tekintendők olyanoknak, aminőket az Egyház e törvénye érteni akart. Ehhez ugyanis megkívántatik, hogy a támadás nyilt maliciával, szándékos rosszakaratból, szokásosan történjék.

Noha a szöveg egyszerűen csak «vallás»-ról beszél, valóbbszínű azok véleménye, akik nemcsak a természetvallást támadó ateista és materialista lapokat szeretnék a fenti tilalom által sujtva látni, hanem minden olyan lapot, amelyek az *igaz* vallást, a katolikus vallást, annak Alapítóját, szolgáit, intézményeit támadják.

A vallást- vagy erkölcsöt támadó lapok olvasását nemcsak a természeti, hanem az egyházjog is tiltja. A kettő egymást következőképen egészíti ki. A természetjog tilalma nagyobb területre terjed, mint a tételes egyházjogé. Míg ugyanis az egyházjog csak azokat a lapokat tiltja el, amelyek a vallást vagy az erkölcsöket «data opera» támadják, addig a természetjognak az a tétele, hogy senki magát bűnveszélynek ki nem teheti, az egyébként nem nyiltan vallás- vagy erkölcsellenes lapok vallás- vagy erkölcsellenes közleményeinek olvasását sem engedi meg. És ha megfontoljuk, hogy a társadalom finomabb erkölcsi érzékének kiölésében mily szégyenletes szerepet játszik éppen a rossz sajtó, nem látszik feleslegesnek a természetjog eme tételére az Egyház által nyiltan el nem ítélt lapok olvasóinak is felhívni a figyelmét. Viszont pedig olyan esetekben, amikor minden bűnveszélynek elejét véve egyeseket talán nem is kötne a természeti törvény tilalma és talán még a nyiltan vallás- és erkölcsellenes lapok olvasását is megengedné, még mindig ott marad tilalomfa gyanánt az Egyház tételes parancsa. Hogy pedig erre nézve konkrét példával is szolgáljunk, talán nem lesz rigorista felfogás, ha éppen az Egyház pozitív tilalmából kifolyólag a «Népszavá»-

nak vagy a «Világ»=nak olvasását (mint amely lapok az «Officiorum ac munerum» 21. pontjának tényálladékát tökéletesen kimerítik) még olyanok részére sem tartjuk megengedhetőknek, akik azt állítják magukról, hogy a «semper aliquid haeret» igazsága rajtuk nem érvényesül, tehát reájuk az ily lapok olvasása semmi veszéllyel se jár. Ha reánk nem is származik abból veszély, származik felebarátainkra.

És minek hozzuk magunkat abba a kényes helyzetbe, amibe egyik nevelőintézetünk prefektusa került, aki állandóan az «Est»=tel zsebében tért haza, mígnem egyszer a portás alázattal megkérdezte: Főtisztelendő úr is ilyen lapokat olvas?!

Ami már most a vétkesség megállapítását illeti, kettős megkülönböztetést kell tennünk a természetjog és az egyházjog szempontjából. Az előbbiből kifolyólag ugyanis az elkövetett bűn nagysága, a közelebbi vagy távolabbi bűnalkalom és az esetleges botránykeltés alapján állapítandó meg; az egyházjog szempontjából pedig az egyházi felsőbbség tilalma ellen elkövetett engedetlenség okozza a bűnt.

Egyes részletkérdésekre nézve a következő szabályok állnak:

a) Súlyos vétket követnek el az ilyen lapok szerkesztői és kiadótulajdonosai, mint akik közvetlenül működnek közre azok előállításában. A nyomdászok, korrektorok stb. azonban a gépek mai tökéletessége folytán inkább csak «materialiter et remote» működnek közre, munkájukat tehát az esetleg felmerülő nagy anyagi kár megengedetté teheti; kivéve az olyan nyomdákat, amelyek nagyobbrészt vagy kizárólag ilyen termékeket állítanak elő.

b) Szintén súlyos bűnt követ el, aki az ilyen lap állandó munkatársává szegődik és annak megjelenésében ezáltal szellemileg közreműködik. Még pedig a szellemi közreműködés tilalma nemcsak a vallás= vagy erkölcsellenes cikkekre vonatkozik; ilyen lapokban még az egyébként legkifogástalanabb cikkekkel történő szellemi közreműködés sincs megengedve, mert hiszen ezáltal csak a lap tekintélyét, következőleg veszélyességét is emeljük. Mindenesetre ha valaki másképen megélni nem tudna, csak úgy, hogy egyébként kifogástalan cikkei az ilyen lapokban is megjelennek, az illetőnek szűkös helyzete bűnnélkülivé tenné ezt a csak materiális kooperációt. A moralisták által is[1]

[1] *Noldin:* i. m. 137. l.

hirdetett ezen engedmény alkalmazására manapság gyakran nyílik alkalom az egyébként nemes érzésű, de csak katolikus lapoknál megélni nem tudó írókkal szemben.

c) Ilyen lapokra előfizetni, azokban hirdetni, azokat nagyobb számban őrizni, szintén bűnszámba megy. Minthogy azonban a hirdetés csak távoli kooperáció, a hirdetés közzétételéből várható haszon exkuzálhat a bűntől.

d) A rossz lapok terjesztőivel szemben a bűn nagyságát az ő távoli közreműködésük és cselekedeteiknek sokszor nem teljes szabadsága enyhíthetik. Kétségtelen tény, ugyanis, hogy az ujságelárusítók és az ujságkihordók nem egyszer kénytelenek az ellenséges lapok terjedésében közreműködni. Természetesen ilyen enyhítő körülmény nem forog fenn azokra nézve, akiknek szabad rendelkezését misem befolyásolja, mint pl. a vendéglősök, kávések, borbélyok stb., akik üzletükben lapokat tartanak. Ezeknek még akkor sem szabad hit- vagy erkölcsellenes lapokat rendelni, ha esetleg az ilyen lapok hiánya miatt néhány vendégüket vagy üzletfelüket el is vesztenék. A vendéglős stb. anyagi kárának elkerülése nem lehet ugyanis elégséges ok arra, hogy másokat lelki veszélynek tegyünk ki. Kivételt e szabály alól csak akkor tehetnénk — és sajnos, a nagyvárosok vendéglősei ma már élvezhetik ezt a kivételt — ha a vendégek mindnyájan, vagy csaknem mindnyájan ott hagynák a vendéglőt vagy kávéházat, ahol ilyen lapokat nem olvashatnak.

e) Nézzük most már a kérdés legfontosabb — mert leggyakoribb — pontját: az ilyen lapok olvasását. Súlyos bűnt követ el: 1. az ilyen lapokat állandóan olvas, még ha nem is olvassa el azoknak vallás- vagy erkölcsellenes részeit; 2. aki a vallás- vagy erkölcs ellen különösen támadó cikket — ha csak egyet is! — elolvas; 3. aki ily lap olvasásával botrányt okoz. Már csökken a bűn nagysága, ha valaki csak néha olvas egy-egy részletet ily lapokból vagy csak átlapozza néhány számát. Sőt egyes megokolt és sürgős esetekben, amikor a facultas legendi megszerzése egykönnyen nem volna lehetséges, minden bűn nélkül is olvasható lenne az ilyen lap is, természetesen csak a botránnyszerzést és a bűnveszélyt elhárító óvintézkedések megtétele után.

Mindezen felsorolt esetben kisebb vagy nagyobb mértékben fennforog ugyan a bűnösség, de nincs szó exkommunikációról. Az «Apostolicae Sedis» által statuált és az «Officiorum ac munerum» által átvett exkommunikáció ugyanis így szól: «Omnes et singuli scienter legentes, sine

auctoritate Sedis Apostolicae, libros apostatarum et haereticorum haeresim propugnantes, nec non libros cuiusvis auctoris per Apostolicas Litteras nominatim prohibitos, eosdemque libros retinentes, imprimentes et quomodolibet defendentes, excommunicationem ipso facto incurrunt, Romano Pontifici speciali modo reservatam». A szöveg világosan csak könyvről beszél; folyóiratok vagy ujságok olvasása tehát nem jár exkommunikációval. Igy döntött az Index-kongregáció is 1880 április 21-én: «An scienter legentes ephemerides propugnantes haeresim incurrant excommunicationem articuli secundi «Apostolicae Sedis» Summo Pontifici speciali modo reservatam?» — Negative». Ellenben a bekötött folyóiratok évfolyamainak olvasása ugyanezen kongregációnak 1892 január 13-án történt döntése szerint már exkommunikációval jár: «Utrum scienter legentes publicationes periodicas in fasciculos ligatas, habentes auctorem haereticum et haeresim propugnantes, excommunicationem incurrant, de qua Bulla «Apostolicae Sedis»? — Affirmative».

Természetesen csak akkor, ha az ilyen folyóiratoknak apostata vagy eretnek szerkesztőjük[1] van, és ha eretnekséget terjesztenek. Az ily lapok előfizetői azonban — dacára a «quomodolibet defendentes» szavaknak — még nem tekinthetők ipso facto exkommunikáció által sujtottaknak, mert ehhez a haeretikus irányzat anyagi támogatásán kívül annak formális jóváhagyása is szükséges.

Ezek volnának az alapelvek, amiket a sajtókérdés körül a gyóntatószékben alkalmaznunk kell, s amiket szem előtt tartva, nehézség nélkül megoldhatjuk az előforduló eseteket. A gyakorlatra nézve csak pár szót jegyzünk meg.

Szent Pál apostoltól kiadott s az Egyház mindenkori fejétől gyakran hangsúlyozott kötelessége a lelkipásztornak éber szemmel vigyázni hívei hitére, a veszélyektől őket megóvni, a tévelygőket visszavezetni. Hogy manapság a «depositum fidei»-t őrzőknek a legkeményebb tusát a rossz sajtóval kell megvívniok, arról szólni se kell. Az ellenséges sajtó sok veszélyének ismerete — hál' Istennek — úgy ahogy már átment mindnyájunk tudatába. Csak az ezen veszélyek-

[1] Úgy vélem, e tekintetben a *szerkesztő* után kell indulnunk. Az «Officiorum ac munerum» csak könyvekről szól, tehát azoknak határozott szerzőit érti. A bekötött folyóiratok szerzőjéül a szerkesztőt kell tekinteni, akinek kezenyoma és felfogása ott érezhető annak minden lapján, ha a legtöbb cikket nem is ő irta.

ből ránk háramló munkáról nem igen akarunk tudomást venni. Arról a felvilágosító munkáról, aminek elvégzésére a római vikárius IX. Pius pápa megbízásából már 1871-ben felhívta a római plébánosokat: «Declarent porro R. P. Parochi ex ipso naturali iure huiusmodi ephemeridum lectionem catholicis prohiberi, ob proximum quod adeunt periculum in fide deficiendi; quumque de praecepto in re gravi agatur, qui violant, non venialis sed gravis culpae reos ante Deum evadere».[1]

A gyóntatószék egyike azoknak a helyeknek, ahol a hívek elvárhatják ezt a felvilágosítást. Dacára a rossz sajtó nagyarányú elterjedtségének, a kellő felvilágosodottság hiánya miatt a legritkább esetek közé tartozik, hogy a poenitens hitellenes olvasmányokról vádolja magát. De éppen azért, mert az istentelen és erkölcstelen sajtótermékek szennyözöne annyira elárasztotta a mai emberiséget, helyénvaló lenne, hogy — az igazán eldugott falvakat leszámítva — minden olvasni tudó gyónót e pontból is kikérdezzünk. További eljárásunk aztán a poenitens feleletétől függ. Ha legyőzhető, tehát vétkes tudatlanságban van, tartozunk felvilágosítani és súlyos kötelességére figyelmeztetni, amit drága kincsének a hitnek, megóvása szab ki reá. Ha pedig tudatlanságuk nem vétkes és invincibilis — és e kérdésnek a régebbi hitoktatásban történt elhanyagolása miatt ilyenek tényleg sokan vannak —, csak akkor kell adnunk felvilágosítást, ha eljárásunktól sikert remélhetünk. Ha nincs rá reményünk, hogy figyelmeztetésünknek foganatja lesz, inkább hagyjuk meg őket a tudatlanságukban elkövetett pusztán materiális bűnben. Természetesen nem áll ez utóbbi tétel arra az esetre, ha maga a poenitens kérdez (mert akkor tudatlansága nem legyőzhetetlen többé), vagy ha a közjó forog vezyélyben (botránkoztatás), vagy ha a hitet különösen támadó vagy rendkívül erkölcstelen olvasmányokról van szó. Ilyen esetekben minden körülmények közt meg kell adni a felvilágosítást, tekintet nélkül arra, lesz-e szavunknak eredménye vagy sem.

[1] *Couget*: i. m. 15. l.

A háború és a lelkipásztorkodás.[1]

Tizennyolc millió ember áll fegyverben. Reszket a toll, mikor e számot leírja s beléremeg a lélek annak a végeláthatatlan iszonyatnak s nyomorúságnak elgondolásába, amit ez a szám jelent.

Tizennyolc millió ember fegyverben! A fejlett technikának minden csodálatraméltó alkotása, melynek nyomán béke idején kényelmesebb és szebb élet fakadt, most mind, mind, kivétel nélkül az embergyilkolás zsoldjába szegődött. Vízen és szárazon, levegőben és tenger alatt, ahová csak a szem néz, vér, vér, mindenütt embervér!

Tehát itt van a rém, amitől évek óta rettegtünk! Itt van a világtörténelemben eleddig ismeretlen méretű háború, amelynek éhes varja már évek óta ijesztő suhogással keringett fejünk fölött. Éreztük, hogy közeledik; tudtuk, hogy jön. Iszonyú felelősség, Isten és a világtörténelem előtt, azoknak lelkén, kik ezt a vértengert fakasztották!

Minden megpróbáltatásunkban egyetlen vigasztalónk, minden szenvedésünkben egyetlen bátorítónk az a tudat lehet, hogy nemzetünk felemelt fővel léphet az élet és halál Ura elébe számadásra: Uram, Te tudod, hogy ezt a vérontást nem mi akartuk.

Nem mi akartuk. Reánk kényszerítették. Életünkre támadtak. Becsületünket akarták elrabolni. S az a nemzet, mely feladja becsületét, elvesztette létjogosultságát is.

Keresztény hitünknek egyik gyönyörű tanítása az isteni gondviselésről szóló tan. Mennyei jó Atyánk őrködik fölöttünk, kinek gondja van mindnyájunkra, a legkisebbre is. Tudta nélkül egy veréb le nem fordul a tetőről, egy hajszál ki nem hull fejünkből. Ennek a mindenre kiterjedő isteni gondviselésnek, mely soha semmit cél nélkül nem tesz, *bizonyára mélységes szándékai voltak a jelen világháborúnak megengedésével is.* Mert az az Üdvözítő, aki lelkében megrendülve sírt egyetlenegy jóbarátjának, Lázárnak sírjánál, s aki nem akarta segítség nélkül hagyni a halott fiát sirató

[1] Megjelent a «Religio» 1915. évfolyamában.

naimi özvegy keserveit, bizonyára most sem nézi s hallgatja részvéttelenül annyi hű fiának halálát s annyi síró özvegynek keserves jajszavát. És ha ezt a mérhetetlen csapást mégis megengedte, bizonyára rendkívül fontos céljai voltak vele.

Ennek a célnak felismerése, felfedése s minél nagyobbmérvű megvalósítása most legszebb s legfőbb feladata a lelkipásztorkodó papságnak. Most, mikor a háború vasökle újjáalakítja a földszínét, hónapok alatt zúzva szét, amin századok építő munkájával dolgozott az emberiség, most kellene egy másik Szent Pálnak a fülünkbe kiáltania: Testvérek, itt az óra . . . Keljünk fel s izomfeszülésig, köröm szakadtáig dolgozzunk, hogy a mostani epochális világ- és lélekalakításban nekünk is minél nagyobb részünk legyen.

Ritkán talál az evangéliumi magvető fogékonyabb talajt, mint a mai nagy napokban. Örök mulasztás terhelné lelkünket, ha nem tudnánk élni az alkalmas órával s méltán érhetne bennünket a minden rosszat jóra fordítani tudó Mesternek jogos szemrehányása, hogy a megszokott, régi sablonokba belefagyva nem éreztük meg a mai idők egészen újszerű követelményeit, s értetlenül álltunk mindnyájunknak szent kötelessége előtt: fokozott erővel előkészíteni e napokban az Üdvözítő országát.

Egyik multkori tanulmányunkban a *harctéri* lelkipásztorkodásról mondtunk el néhány gondolatot (Religio, 1914. évf. decemberi szám); hadd mutassunk most reá az *otthonmaradt papok* korszerű lelkipásztori kötelességeire is, amelyeket csak ha mindnyájan buzgón teljesítünk, csak akkor várhatjuk e háború nyomán a lelkek reneszánszát, akkor lesz e véres háborúból áldásos háború.

*

Mi, akik a harctéren végezzük a lelkipásztorkodást, kapitányi rangban szolgálunk a hadseregben. Az otthonmaradt lelkipásztorok feladatait sem lehetne jobban összefoglalni, mint e pár szóban: Ő is legyen otthon kapitány; otthonmaradt híveinek, férj s apa nélkül vesződő híveinek szuverén, szerető, minden bajban tanácsot adni tudó felebbvalója, barátja, atyja.

Hiszen, akinek lelke nincsen fából, lehetetlen, hogy meg ne érezte volna, mennyi új kérdés, probléma, új irányválasztás, tapogatódzás vetődött fel a szellemi élet valamennyi terén már a háború eddigi folyamán is. Nemcsak tudomány,

kereskedelem, gazdasági élet, művészet kapnak új orientálódást, hanem a lelki, erkölcsi élet is.

Joggal várhatja tehát az anyaszentegyház, hogy elsősorban a lelkek pásztorai lássák világosan a lelkeknek ezt a mobilizációját s fokozott buzgalommal legyenek készen az új idők új követelményeinek betöltésében.

Mert, amint hadvezetőségünk azért a pár ezer fegyveres harcos kedvéért, akikhez a véderőtörvény papi kedvezményének megszüntetése révén juthatna, nem akar lemondani a tábori lelkészek áldásos munkája nyomán fakadó nagy erkölcsi haszonról, épúgy bizonyára otthon is, falvakban is most van legkevésbbé az az idő, amidőn az ezernyi sebből vérző nép — hiszen nemcsak csatatéren, de fehérremeszelt kis kunyhók százezreiben is vívják ezt a gigászi háborút — az ő lelki vezérének, egy szerető, megértő, ügyes papnak segítségét nélkülözni tudná. Most van itt az ideje, hogy a krisztusi szeretetnek mindeneket átkaroló tüzével öleljük keblünkre népünket, kiket Isten annyira meglátogatott; hacsak nem akarjuk magunkra venni a szégyent, hogy a fizikai s lelki erők óriási megfeszítéseinek eme hónapjaiban mi tétlenül félreálltunk a munka elől. Beláthatatlan időkön belül nem lesz többé ily alkalom, mikor a lelkeket nemesebbekké, erkölcsösebbé, vallásosakká tehetnők s az őket kereső mennyei Atyához könnyebben vezethetnők vissza. Hány buzgó papi lelket érintett már szomorúan korunk vallási közönyösségének látása! Hát nincs eszköz, nincs mód többé? És íme, Isten maga adja kezünkbe az eszközt. Aki nem tudja felhasználni, nem méltó rá, hogy e nagy időkben éljen; annál kevésbbé, hogy Isten ügyének legyen képviselője. Bátran állíthatjuk, hogy a papság másoknál jobban van érdekelve a háborúban, mert nemcsak azt akarja, hogy bátor seregeink minél messzebb előrehaladjanak, hanem legszentebb törekvésének oda kell irányulnia, hogy e *nagy idők tanítása nyomán a hívek lelki élete is nagy lépést tegyen előre.*

Mindenekelőtt arra az érdekes tényre kell rámutatnunk, hogy a háború, mely pedig a durva erőnek az erkölcsi értékek fölött nyert diadalát jelenti, mennyi jót okozott vagy mennyi eddig elrejtett jót hozott felszínre a társadalmi életben, a közfelfogásban. Ha ezt tudja az ügyes lelkipásztor, siet saját javára fordítani a háborúnak ezen szociáletikai jó oldalait is. A közvéleményben a szelek most igen a mi irányunkban fújnak. Használjuk fel tehát mindenekelőtt

e természetes alapokat a természetfölötti élet felépítéséhez.

Nézzük csak a háborúnak néhány *szociáletikai előnyét.*

A háború megerősítette a *jog és igazságosság tiszteletét.* Hiszen tanui vagyunk a nagy törekvésnek, mint igyekszik mindegyik fél saját lépését a jogosság színében feltüntetni. Mit mutatnak azok a vörös, fehér, sárga, narancsszínű stb. könyvek? Mutatják az igazságosság oly mértékű megbecsülését, hogy még az eddig csak kancsukát ismert Oroszország s az uzsorás Anglia is rettegve gondol az emberiség megvetésére, *ha* háborújuk nem jogos, nem történik — mint ők világgá hirdetik — elnyomott gyöngéknek védelmére, tehát magasabb szempontból. Mentegetőzésük hamis, de kitetszik belőle a jog és igazságosság uralmának föltétlen érvénye.

Továbbá minden új hadi találmány és annyiféle háborús eszköz ellenére is állíthatjuk, hogy a *hadviselés kegyetlensége átlag enyhült,* szelídebb lett bizonyos tekintetben. A rendes csapatok — csak ezekről szólunk — nem öldöklésre törekednek, nem hosszú kínzásra, csak harcképtelenné akarják tenni az ellenfelet. S ha egyszer ez sikerült, általában szeretettel, nem ritkán valóban keresztény felebaráti szeretettel ápolják a sebesült foglyokat. (Mily nagy — és jogos — a panasz az itt-ott alkalmazott roncsolást okozó golyók ellen!)

Ezenkívül hatalmas mértékben juttatta a háború tudomásunkra, hogy nemzetek, népek mily megmásíthatatlanul egymásra vannak utalva e világon. Ez a háború az *emberek testvériségének tudatát ismét felébresztette* bennük. Békében könnyen temetkezik egyik-másik állam sovén gőgjébe; most azonban, mikor halljuk, hogy a föld másik felén lévő délamerikai államok szinte a csőd szélére jutnak az európai háborútól, hogy a nem hadakozó Egyesült Államok alig tudják gazdasági életük nyugodt folyását biztosítani, most látjuk, hogy mi, emberek, mégis csak egymásra vagyunk utalva.

És mit mondjunk a felebaráti szeretetnek, az áldozatos és lemondó szellemnek, a másokért nélkülözni tudó nagylelkűségnek arról a megható versenyéről, ami e háború nyomán megindult a sebek gyógyítására! Soha *a krisztusi felebaráti szeretet* ily diadalmenetet a földön még nem tartott. Amerikai gyermekek ajándékkal terhelt hajót küldenek Európába a hősök árváinak, kiket sohase láttak. Hollandia gondozásba veszi a menekülő belgák csoportjait, kikről azelőtt sohase hallottak. Törékeny nők nappalt és éjtszakát, kényelmet s egészséget áldozó lélekkel végzik a sebesültek

ápolását, kiknek nevét se tudják. Tudunk áldozni, tudunk ékszereinkről lemondani, tudunk szükségleteinkben összébbhúzódni. És ezt nem egyesek, nem falvak, hanem országok cselekszik s az emberek milliói. Hol a prédikáció, mely ezt előidézni képes lett volna?

Most ez a szellem járja át az egész társadalmat. Nem Istentől küldött óra-e hát ez a hitbeli közönyösség megszüntetésére, a hitben ingadozók megerősítésére? Akik békében talán már végleg szakítottak vallásukkal, akikhez a mindennapi élet csöndjében már nem tudott eljutni a hivogató harangszó, íme, most az ágyúk dörgésén át is megtalálja hozzájuk az utat. Csak kis ügyesség, gyakorlati szellem és fokozott munka kell hozzá, hogy a lelkeknek ezt a természetes megilletődését kimondottan vallásos buzgósággá változtassuk, mélyítsük.

Hányan jönnek most a templomba, kik béke idején csak a vallásellenes gyűlésekhez, az egyházellenes izgatásokhoz ismerték az utat! Most azonban kiábrándult lélekkel kénytelenek megállapítani, hogy a negatív világnézet egy csöppnyit nem tud nyujtani abból a vigasztalásból és felemelő buzdításból, ami után a hadban álló nemzetek valamennyi családja oly epedve vágyódik.

A mobilizációs rendeletek tágra nyitották a templomok ajtait s nyomukban mintha máról-holnapra változott volna a vallásos élet iránt eddig közönyösen viselkedő közhangulat. Emlékezzünk csak vissza, mily méltatlankodó moraj zúgott végig béke idején a liberális lapokban, mikor «az Isten kegyelméből való császárságról» beszélt Vilmos császár. Most nincsen egyetlen beszéde, nincs felhívása, üdvözlő sürgönye, melyben nyiltan nem hirdetné az Isten segítségébe vetett hitét. És az akkor zúgó tömeg ma fejhajtva asszisztál a császár szavának. Hiába, rettenetesen komoly időket élünk! Nincs többé szükségünk — legalább e hónapokban nincs — szépen kidolgozott hitvédelmi beszédekben rámutatni a vallás nélkülözhetetlenségére, hasznára; hiszen annak a nagy tömegnek templomlátogatásából, mely szószékünk körül vigasztalást s fölemelést epedve szorong, önként adódik a legszebb apológia: a vallás igazságai ma önmagukért beszélnek.

A buzgó lelkipásztorok eddig dolgoztak, izzadtak, amint Isten tudni adta nekik. De szomorúan látták, hogy a tömegnek méretei, amelyik a vallásos élet talajáról egyre jobban lesiklott, napról-napra csak nőttek. Ki tudja, nem most

virrad=e az a hajnali óra, melyben az egész éjjel halászó és semmit nem fogó apostolok újra hallják az Üdvözítő parancsát: Vessétek meg a hálót a halfogásra! Nem most virrad=e az óra, melyben annyi elveszettnek hitt hívünknek merőben anyakönyvi katolicizmusát ismét eleven életre tudjuk támasztani?

Az embereknek ezt *a természetes megilletődöttségét természetfölöttileg kamatoztatni*, ezt a gyakoribb templomlátogatást a béke idejére is megkedveltetni, a most vigasztalást és bátorítást adó szószékhez őket későbbre is hozzászoktatni, a most imára fonódó kezeket békében is összekulcsolva tartani — íme ezek most az időszerű lelkipásztorkodás megvalósításra váró feladatai. Ha a katolikus papság ezt meg tudja valósítani, áldásos lesz ez a háború. A kiömlött vérözön nyomán egy világmisszió áldásai fakadnak.

Legerősebb segítségünk e cél elérésében *a szószék*. A kérdés fontossága indokolttá teszi, hogy jelen tanulmányunkban e kérdést, az Isten igéjének a háborús időben való hirdetését kimerítően tárgyaljuk.

Kész prédikációk eldarálása, ócska hitszónoklati folyóiratok közleményeinek templomi felmondása mindig a szószék lealacsonyításával volt egyértelmű. De ha valamikor, most nem lehetne kellőképen elítélni azt a hitszónokot, aki régi prédikációgyüjtemények megfakult lapjairól akarná hirdetni az Úr igéjét, amelyről pedig Szent Pál apostol azt mondja, hogy az eleven, mélyenvágó, mint a kétélű kard, vagyis minden kornak és szükségletnek megfelelő. A rettentő véráldozat s az otthon nagy nélkülözései révén sokkal inkább érdekelve van népünk a háború ügyében, semhogy a hitszónok ezt a kérdést teljesen kikapcsolhatná beszédéből s csak annyiban lenne hasonló az evangéliumi családapához, hogy «profert de thesauro suo vetera», nem pedig «nova».

Egész helyénvaló és természetes dolog tehát, ha szentbeszédeinket — szinte azt mondhatnám kivétel nélkül valamennyit — valamikép vonatkozásba hozzuk a háborúval. A háború véres valósága oly elemi erővel történtett ugyanis érdeklődésünk előterébe, hogy ezt a témát szentbeszédünkben sem lehet elmellőznünk.

Persze azért ne feledjük el, hogy a templomban csak *szent*beszédet szabad tartani! Amit multkori cikkünkben említettünk, hogy kint a táborban sem lehet a katonalelkész feladata a vérengzésre s öldöklésre buzdítás, hanem a

vigasztalás s a kitartásra serkentés, épúgy kétszeresen fontos, hogy templomi beszédeink minden időszerűségük mellett is megmaradjanak *szent*beszédeknek. A véres kardot nem a templomban kell körülhordozni.

Mi legyen hát *mostani szentbeszédeink legfőbb tárgya?*

Elsősorban is rámutatni azokra a gondolatokra, melyek a háborút a keresztény világrendben megérthetővé, csapásait elviselhetővé teszik s rámutatni azokra a célokra, melyeket az isteni gondviselés a háborúval megvalósítani akar.

Annyi ószövetségi eset nyomán, melyben Isten csapásokkal akarta megpróbálni vagy megbüntetni egyeseket s népeket, kézenfekvő a gondolat, hogy ebben a háborúban is *a büntető Isten ostorának lesujtását* lássuk.

Csak ennek az egy gondolatnak kifejtése több beszédre is szolgál elegendő anyaggal.

Mit büntet Isten bennünk e háború által?

Bünteti elsősorban *szeretetlenségünket* egymás iránt, túlzott önzésünket. Békében, úgy-e, napirenden volt köztünk a viszálykodás? Per pert ért; gázoltunk egymás becsületében. Hát most itt az ellenség, mely országunkat, vagyonunkat, életünket kívánja.

Mit büntet még Isten bennünk?

Bünteti *az anyagias világnézetet*, a földi javak után törő azt a féktelenséget, mely erőt vett rajtunk s inficiálta társadalmunk minden rétegét. Nyakig merültünk az anyagiak hajhászásában, lelkiismeretfurdalás nélkül tettük túl magunkat minden erkölcsi törvényen, ha az anyagi fejlődésünknek csak látszólagosan is útjában állt — nos hát itt van a háború s már eddig is milliárdokat érő földi vagyonoknak elhamvadt porába írta bele Isten kijózanító tanítását a lelki értékek megmásíthatatlan elsőbbségéről minden anyagi fölött.

Mit büntet még Isten bennünk?

Bünteti a *féktelen élvezetvágyat, kapzsiságot.* Hiszen hányan hirdették «az erősek morálját», hogy taposd le a gyengét, nincs joga az élethez; csak gyüjtsd ezt a vagyont; ha megy becsülettel; ha nem, ahogy megy! Nohát most itt a háború, most igazán aki bírja, marja. Kitűnő alkalom nyílik itt beszélni a női divat hóbortságai, fényűzés, erkölcstelenség, egyke ellen. Mily büszkén tekint most a nemzet a sokgyermekes anyára, mily megvetéssel a gyermektelen házaspárra.

Erkölcstelen, Istent megvető és káromló ember is hány akadt köztünk? Hánynak dacos ajkát hagyta el a «non serviam!» gőgös felkiáltása. Aki mai társadalmi s magán-életünket kissé is ismeri, nem tiltakozhat a következtetés ellen, ha a háborúban a büntető Isten kezét is meglátjuk.

Hiszen már ijesztő volt az az erkölcsi süllyedés, amely az anyagiakban, a technikában egyre csak előrehaladó emberiséget oly sajnosan jellemezte. Maguk a vezetőemberek adtak példát a néptömegeknek, mint kell megvetni az életben a kereszténység törvényeit. Mert ahol a diplomácia lényege az «ököljog *en gross*», ott az egyesek közt is csak hatalmi túlkapás és jogtalanság uralkodnak. Államok hajói egymás-után futottak be az ateizmus kikötőjébe, pedig ott a technikai haladás csak raffináltabbakká, de jobbakká nem tehet minket. Ne feledjük el: Amit bűnös életükkel annyian tettek, gyakoroltak kicsiny kis egyéni életükben, *csak azt* tette a «szent Oroszország» is, mikor királygyilkos suhancok feje fölé terjesztette védő karjait! De ha megriadunk a következményektől, forduljunk el az idevezető praemissáktól is!

Most látszik igazán, mily keveset ér a *műveltségnek vagy álszenteskedésnek külső máza* tényleges, bensőséges tartalom nélkül. Divatban, irodalomban, társalgásban, életszokásokban szívesen utánoztuk a κατ' ἐξόχην művelt franciákat. És ha most az egész hallgatóságunk csodálkozik rajta, hogy ezek a «műveltek» az orosz barbarizmus zsoldjába álltak, nemde ez a legalkalmasabb idő az emberekkel az igazi lelki nemesség, műveltség értékét megértetni? S viszont nem az álszenteskedés értéktelenségéről beszél-e nekünk, mikor a bibliás Anglia mely bizonyos büszkeséggel nyomta kezébe az utolsó borneószigeti lakosnak is saját nyelvére fordított bibliát, mihelyt elsőbbségéről, hatalmi állásáról van szó, minden jogot és igazságot gőgös fölénnyel tol félre; «Right or wrong, it is for my country». Mit törődöm vele, jogos vagy nem jogos, mikor az én bőrömről van szó! A háború már eddig is megmutatta, hogy ha Európa tovább is élvezni akarja azt az elsőbbséget, amihez a föld többi részei fölött a kereszténység segítette, vissza kell térnie a keresztény élet talaján fakadó erkölcsi erők forrásához. Ezt a visszatérést mindnyájunknak, egyenként is meg kell tennünk. Tehát az eddigi hibák megsiratása, bánat, új élet.

Ime, a gondolatoknak mily tömege kínálkozik feldolgozásra mindjárt ennél az első pontnál, hogy a háború Istentől küldött próbáratétel és büntetés.

Mit tegyünk azonban, hogy Isten haragját megengesztelj=jük? Itt az újabb gondolatnak egész tömegét fejthetjük ki.

Mindenekelőtt is olyan állapotba kell hozni mindnyá=junknak a lelkét, hogy joggal remélhessünk Istentől segít=séget, meghallgatást. Bűnös ember könyörgése hogyan jus=son az égbe? Vegyetek példát harcbavonult testvéreink=től, kik eltávozásuk előtt éjjel=nappal ostromolták a gyóntató=széket, hogy Istennel kibékülve induljanak el a nagy útra. Tehát legelső föltétel: Ha valami nyomja lelkünket, *ki=békülni Istennel.*

De ne üres szóval, nem is — most oly könnyen induló — sírással, hanem áldozatos, lemondó, bűnbánó szeretettel közeledjünk Istenhez. Életünket, vérünket mi itthon nem áldozzuk; hát legalább fogadjuk nagy lélekkel, zúgolódás nélkül, *engesztelésképen* mindazt a megpróbáltatást és csa=pást, amit Isten a háború következtében ránk is mért.

Itt van aztán kitűnő alkalom annyi meggyökeresedett bűnnek kiirtásához. Mikor testvéreink fagyos éjtszakában éhen dideregnek a lövészárkokban, akadna még most is közülünk, aki korcsmában, tivornyákban, elpuhultságban, piszkos élvezetekben akarná továbbra is kihívni az igazságos Isten haragját? Aki eddig így tett, legalább most hagyjon fel bűnös életével. Mikor e rettenetes idők legutolsó erőnk=nek megfeszítését követelik, mily utálatos, az utókor által megvetett pipógya férgek, kik ma is csak élvezeteket akar=nak a világon ismerni.

Ismét újabb gondolat:

Erősen reméljük, hogy mienk lesz a győzelem, mert olda=lunkon az igazság. Reméljük *az igazság diadalát* e világ=háborúban. De készítsük elő útját a magán s a társadalmi életben! Legyen már egyszer vége annak a sok igazság=talanságnak, osztályharcnak, kenyérgyűlölségnek.

Egyik legnagyobb meglepetést szerezte ellenségünk=nek — s győzelmünknek is egyik legbiztosabb záloga — az a páncélos egység, ahogyan ennek a monarchiának száz=nyelvű lakossága mint egyetlen ember állott fegyverbe az ősz uralkodó hívó szavára s akik azelőtt oly jól tudtak egy=más közt villongani, mert a megértésnek és szeretetnek époly erős kötelékével egybefűzve, kart=karba öltve küzde=nek a hazáért. De ha *a szeretet és megértés* fogja megmenteni országunkat, bizonyára helyénvaló lesz, hogy ez a mostoha hamupipőke sorsára juttatott erény újra az őt megillető helyre kerüljön *a magán és társadalmi életben* is.

Itt emlékezhetünk meg *a felebaráti szeretet érdemszerző módon való gyakorlásáról* is. Amit az emberek ezekben a napokban a felebaráti szeretet terén tesznek, egyenesen megbűvölő. Mintha az őskeresztény idők testvérisége támadt volna fel! Nem kérdik, ki vagy. Barát vagy ellenség? Mily nyelven beszélsz? A szeretet csak egyet lát: a sebet, melyet gyógyítani, a nyomort, melyet enyhíteni kell. Oly nagy a fellángolás, hogy azt a lelkipásztornak nem is kell tovább szítani; csak arra kell törekednie, hogy buzgólkodó híveink el ne felejtsék a «mindent Istenért» jelszóval s a gyakori imádsággal munkájukat természetfölöttivé s érdemszerzővé tenni.

Az *imádságról is sokat kell most prédikálnunk*. Soha annyira időszerű nem volt az, mint most, midőn meglett férfiak szégyenkezve keresgélnek emlékezetükben gyermekkoruk rég elfeledett imádságai után s mikor annyi, azelőtt csak ökölbe szorult kéz kezd imára kulcsolódni. E tétován tapogatódzóknak, az imában járatlanoknak is legyen útbaigazítója a szószék.

Napról-napra látjuk, hogy nemcsak a tenger tanít meg imádkozni, hanem a háború is. Nyilvános imádság, utcákra tóduló körmenet sem szégyen már a közvélemény előtt, mikor úgyszólván az egész emberiség éjjel-nappal égretárt kezekkel imádkozik.

Hogy régi imájukhoz legtöbben azok közül tértek vissza, akik a tűzvonalban állanak, könnyen érthető. És csak alattomos szabadkőműves lap otthonülő untauglichja kérhette blaszfémikus soraiban, hogy Isten csak maradjon semleges, akkor mi győzünk; és csak kényelmes íróasztal mellett havannát füstölő firkászok írhatták lapjukban, hogy a magyar katona káromkodással indul rohamra; mi itt a harctéren más tényekről hallunk; *tényekről*, melyek katonáink mély hitének s vallásosságának örvendetes megnyilatkozásai. Az «adversae res admonent religionem» régi igazsága most is beigazolódott.

De imádkoznak az otthonmaradottak is.

Hogyne imádkoznának, mikor alig van család szerte e hazában, amely édes vérével, apjával, gyermekével nem volna érdekelve a háborúban; mikor alig van nő, kinek éjszakáit a férjéért aggódó izgalom, alig gyermek, kinek napjait az apját féltő szeretet nem tenné keserűvé. Háborús időkben látjuk csak, hogy magunkra hagyatva mily tehetetlenek vagyunk!

Helyesen van tehát, hogy az ágyúk nagy missziós-beszédei óta egyesek és társulatok, városok és országok nem szünnek meg buzgó imádsággal «sturmolni» az eget. Nagy öröm ez minden lelkipásztor számára. Hiszen ki hitte volna, hogy a gyámoltalan asszonyok és gyenge gyermekek vallási gyakorlatába száműzött imádság ily diadallal fogja régi helyét újra elfoglalni? Pedig úgy van! Egész országok borulnak térdre. Vilmos császár a mozgósítás legelső napján a palotája előtt ünneplő tömeget templomba küldi, monarchiánk a Szent Szív oltalmába ajánlva stb.; sőt a közvetlenül nem érdekelt Egyesült Államok lakossága is, mikor ősz uralkodónk névünnepén térdet-fejet hajtva kértük a Seregek Urának segítségét, velünk együtt borult le Isten fönsége előtt. Hiszen igaz, vannak, akik a mai világrengető napokban is tudnak még gúnyolódni az imádkozók fölött; de ízetlen vinnyogásuk mily nyomorúságosan elenyésző az alábbi komoly felhívás mellett, amivel Wilson elnök imára szólította az amerikai lakókat!

«A világ nagy népei — hangzik az elnöki felszólítás — fegyverrel keltek fel egymás ellen. A háború ütközetbe kényszerít milliókat, kiket a rettenetes áldozattól nem tudott megkímélni az államférfiak bölcsessége. Mint minden dologban, ebben is jogunk és kötelességünk, hogy a mindenható Istennél keressünk tanácsot és segítséget és ezen erőnkfölötti tények láttára beismerve gyönge s tehetetlen voltunkat, magunkat Előtte megalázzuk. Az Egyesült Államok népének szíve kívánsága, hogy imádsággal, tanáccsal és minden barátságossággal szolgálja a béke ügyét. Azért én, Wilson Woodrow, az amerikai Egyesült Államok elnöke, elrendelem, hogy október 4-e, vasárnap, ima- és könyörgési nap legyen és felkérek minden istenfélő férfiút és nőt, hogy ezen napon a rendes istentiszteleti helyén megjelenjék és ott közösen kérjék a mindenható Istent, hogy emberi okosságunkat túlszárnyalva, tegye jóvá az emberi erőt meghaladó dolgokat. Kegyességében és jóságában adjon a népeknek, kik a harcok rettegéseiben állnak, megvilágosítást, hol már kivezető utat nem találnak s adja vissza gyermekeiknek az üdvös békét. Teremtsen ismét egyetértést az emberek és népek között; egyetértést, mely nélkül sem boldogság, igazi barátság, sem a szellemi s testi munkának üdvös gyümölcsei a földön nem tenyészhetnek. Kérjük azt is imáinkban, hogy bocsássa meg bűneinket, szent akaratának félreismerését, önfejűségünket és sok tévedésünket; világosítson meg bennünket az engedelmesség útján s vezessen megtisztító és bölcs gondolatokra s elhatározásokra.»

Teljes szövegében közöltük ezt a felhívást, hogy ezzel több eszközünk legyen elhallgattatni az esetleges mosolyt, mely fölényes lenézéssel adja a világ tudomására, hogy a háborúban *egyedül* a haubitzok és a gépfegyverek száma a fő és nem a küzdők lelkében felhalmozott erkölcsi erők fölénye *is*.

Hál'Istennek, ilyen besavanyodott lelkek nálunk kevesen vannak. A lelkipásztorok, akik otthon vannak, bizonyára jobban tudják a cikkírónál, hogy a mi társadalmunk felismerte a nagy csapásban Isten figyelmeztetését és újra imádkozik. Igen, mi imádkozni akarunk s imádkozva győzni. Mert ha Franciaország elbukik, nagy része lesz benne, hogy nemcsak a németekkel áll háborúban, hanem — az éggel is. Viszont, ha a németek győznek, lehetetlen lesz győzelmükben föl nem ismerni annak az imádságos szellemnek áldását, melynek Vilmos császár adott kifejezést a birodalmi gyűlés előtt tartott klasszikus szépségű beszédében: «Nach dem Beispiel unserer Väter fest und getreu, ernst und ritterlich, *demütig vor Gott* und kampfesfroh vor dem Feind, *so vertrauen wir der ewigen Allmacht*, die unsere Abwehr stärken und zu gutem Ende lenken wolle». Ezt az imádságos szellemet állandósítani, helyes irányba terelni, az imádság helyes gyakorlására megtanítani a híveket, egyik elsőrendű feladata a mai idők hitszónokának.

Már föntebb is említettük ugyan, de külön is szeretnők a figyelmet felhívni a tékozlás, mulatozás, fényűzés ellen tartandó szentbeszédekre. Más időkben bizony akárhányszor süket fülekre találnak az ilyen beszédek. Nem úgy most.

A háború, melynek véresen komoly napjait most érjük, a szó legszorosabb értelmében vett *népháború*. Nemcsak katonák vívják. Hanem az otthonmaradottaknak is megfeszül minden izma, hogy a győzelmet zászlóinkhoz tudjuk ragadni. Mikor így életre-halálra megy a harc, lehetetlen, hogy legalább most ne tudjuk megérteni még az előkelőbb — tőlünk jobban elhidegült — körökkel is, hogy minden hivalkodás az öltözetben, minden tékozlás az életmódban, minden luxus, páholyozás és táncmulatság hazaárulással ér fel ebben a fontos időben.

A paderborni s környékbeli templomok ajtaira a lelkipásztorok pl. az alábbi felszólítást függesztették ki:

Katolikus asszonyok s leányok! Az idő, melyben élünk, komoly és nehéz. Férjeitek, fiaitok, testvéreitek durva harci ruhát öltöttek magukra, elkészülve rá, hogy vérüket s életüket adják értetek. Már vannak, kik a hazáért s következésképp értetek is hősi halált haltak vagy nehéz sebekből vérzenek.

És ti még most is oly öltözetben akartok járni, melyen nyoma sincs a komolyságnak? Ily gondolat- és részvétnélkülieknek akartok látszani? Bizonyára nem akartok! Hát akkor tegyetek le minden föltűnő pompáskodást és minden olyan öltözéket, amit könnyelműnek vagy éppen botrányosnak kell nevezni. Félre minden nem

német, idegen divatostobaságokkal; el a «simuló ruhákkal, el az áttört szövetekkel, el az átlátszó és kivágott blúzokkal!»

Főkép az istenházába jertek szerény és illő öltözékben s úgy közeledjetek a gyóntatószékhez s az Úr asztalához, nehogy reátok is illjék Aranyszájú Szent János szemrehányása: «Azt hinné az ember, hogy táncra vagy színházba mégy; ide ne jöjj, hogy Istent saját házában kigúnyold hiúságoddal s szemérmetlenséged által lelkeket szerezz a bűnnek s így a pokolnak!»

«Erkölcsös magaviseletetek nyilvánvaló legyen minden ember előtt; az Úr közel van!» (Fil. 4, 5.)

Az ilyen felhívásnak a mostani komoly időkben bizonyára nem maradt el a hatása.

A bécsi hatóságok rendeletileg tiltottak be a farsangra minden mulatságot. Lelkiismeretlenség is volna, ha haldokló hőseink utolsó perceit farsangi maskarák vihogása zavarná meg.

De ha rajtunk állna, minden orfeumot, mulatóhelyet, sőt a színházakat is bezárnók. Utóvégre, ha annyi népiskola és középiskola szünetelését elbírja közoktatásunk, talán művészeti kultúránk sem pusztulna bele, ha a háború ezernyi baja iránt részvétlen embereknek nem volna alkalmuk a legújabb házasságtörési pikantériákat kényelmes páholyukból végigélvezni.

Elmaradt középkor, bornirtság, reakció!... hangzik fel a jól ismert kórus ez ajánlat nyomán. Jónak látjuk tehát a Danzer-féle «Armeezeitung» (1914 okt. 22. szám) véleményét ide iktatni e kérdésről:

«A színházak és mulatók ismét szerencsésen megnyíltak Bécsben és Budapesten és a többi városokban és így végre a kornak állítólag legsürgősebb szükséglete kielégítést nyert. Napról-napra hallottunk a színészek szomorú helyzetéről és hogy éppen most szükséges szóhoz engedni a magas művészetet s most kell a hangulatot a nagymesterek erejével magasba emelni... és ezeket a szárnyaló és szociális szavakat addig ismételgették, míg most aztán magában Bécsben hét operett-színpadon szerepelnek Buchbinder- és Léon-féle nagymesterek, az elmaradhatatlan Apolló-színház «népszerű és hazafias» jelige alatt kuplékat terjeszt, sőt az éjjeli kabarék is hozzájárulnak a hazafias érzés emeléséhez. Mi minden felületes és szellemileg szegény embernek, kik idejükkel ezekben a rettenetes pillanatokban sem tudnak mit kezdeni, szívből átengedjük szerény élvezetüket; de le akarjuk leplezni azokat a csaló jelszavakat, amelyek leple alatt a megszokott esti és éjjeli élvezetekhez való vissza-

térést ünneplik. Kétségkívül a színészek és énekesek, színésznők és énekesnők, kulisszatologatók és színházi borbélyok társadalmi helyzete is igényel megfontolást. Vannak azonban más osztályok is, pl. a gyapottakácsok, akik még sokkal inkább szenvednek a háború terhei alatt, akiknek száma talán ötszázszor nagyobb, akiknek léte az államra nem kevésbbé fontos, akik azonban a színészektől mindenesetre különböznek abban az egy hátrányos körülményben, hogy a közönség számára nem oly érdekesek s nincsenek oly bizalmas viszonyban a krokiírókkal. Ezért tehát megállapítjuk, hogy háború idején sokkal magasabb társadalmi kötelességek vannak, mint a színház- és kabarélátogatás és hogy a mi rendes színházi életünknek ijesztően kevés köze van (ganz verflucht wenig) a művészethez. Magukban az udvari színházakban is a közönség egy része előtt a színházlátogatás merőben társadalmi mulatozás, amelynél az öltözet, a pompa, az érintkezés, a flirt, a színházutáni vacsora époly nagy szerepet játszik, mint a darab, amit véletlenül előadnak. Azok az emberecskék, akik éppen most éreznek sürgős vágyat az ilyen válogatott művészi élvezetek után, mitőlünk ugyan folytathatják mulatozásukat, csak hagyjanak fel vele, hogy ezt a lelketlen viselkedésüket társadalmi s esztetikus indokokkal szépítgessék».

Eddig a katonai lap. Nincs más hozzátenni valónk, mint a teljes elismerés.

Okvetetlenül meg kell emlékeznie a hitszónoknak *a háború halottjairól is*. Bizonyára minden faluban van már több család is, melyhez megjött az értesítés, hogy a haza oltárán meghozták a legnagyobb áldozatot, amit csak hozhattak: családfőt vagy gyermeket áldoztak a hazának. Nem kell eltagadnunk az áldozat nagyságát, csak mutassunk rá annak fölemelő motívumaira is. Hazájuk, családjuk, gyermekeik védelmében haltak ők meg, de hősi haláluk, szenvedésük — hisszük — lelküknek is javukra vált.

Ha a katonák hősi halálát nem is nevezhetjük martyriumnak, mégis bizonyára érdemszerző és bűneltörlő áldozat ez annak az Üdvözítőnek szemében, aki mindnyájunknak szoros kötelességünkké tette, hogy adjuk meg a császárnak, ami a császáré. Már pedig ha az egyénnek joga és kötelessége családját, gyermekeit megvédeni a jogtalan támadó ellen; épúgy joga van az uralkodónak országa védelmére életáldozatot is követelni alattvalójától. Hinnünk kell tehát, hogy az a katona, ki a krisztusi parancsról megemlékezve

a legnagyobbat adja a császárnak, amit csak adhat, elveszi jutalmát Attól, kitől ezt a parancsot nyerte. Igy válik igazzá, hogy azoknak, kik Istent szeretik, minden (még a háború is) javukra szolgál. Mindenesetre vigasztaló gondolat a gyászolók előtt rámutatni, hogy egy katonának lelkéért, ki az engedelmesség, lelki erősség és felebaráti szeretet gyakorlása közben halt meg, nincs mit aggódni. Csak legyünk rajta imáinkkal, hogy szenvedésük a tisztítóhelyen minél hamarább véget érjen.

Ime a témáknak mily bősége kínálkozik, hogy beszédünk megfeleljen a homiletika «érdekesen és időszerűen beszéljünk» parancsának!

Szintén alkalmat kell találnia a lelkipásztornak, hogy a válságos időkben minél nagyobb lelkesedéssel beszéljen *a hazaszeretetről*, nevezetesen pedig, hogy végre helyes világításba állítsa a félrevezetett emberek elé, mily fönséges tana van a hazaszeretetről az annyiszor rágalmazott «fekete internacionalizmus»=nak, a katolikus Egyháznak. Hiszen az Egyházra örömest kenik rá ellenségei, hogy katolicizmus és hazaszeretet bizonyos ellentétben állnak s ha nyiltan nem is zárják ki, inkább csak csendesen tűrik egymást.

A katolicizmus sokszor emlegetett internacionalizmusa nem az egyes nemzetek létének jogosságát s nem az ezen nemzetek keretein belül lakó emberek hazájukhoz való hűségét érinti. Nemzetközi a katolicizmus oly értelemben, hogy bármely nemzet emberét egyformán Isten gyermekének tartja; de ez távolról sem jelenti azt, hogy mindenkinek a saját hazájához való ragaszkodást és áldozatokra is képes hűséget meg nem engedné, sőt meg nem parancsolná. A katolikus vallás Alapítójának a pusztuló Jeruzsálem felett hullatott könnyei is azt jelentik, hogy a hazaszeretet az erények birodalmába tartozik.

Különösen pedig a bujtogatók által megfertőzött nemzetiségi vidékeken szent kötelessége a lelkipásztornak helyes utat mutatni. Hogy igenis joguk van a nemzetiségeknek az ország kebelén belül saját nyelvükhöz, saját szokásaikhoz, jellegzetes nemzetiségi fejlődésükhöz és ezt meg is kapják nálunk. Hanem az esetleges lázítások hallatára el ne feledjék, hogy *a nemzetiségemhez való szeretetemnek is fölötte áll a hazámhoz való szeretetem*, szeretetem ahhoz a földhöz, hol bölcsőm ringott, hol szüleim éltek s melynek kulturális fejlődésemet köszönhetem. A nacionalizmusnak fölötte kell hogy álljon a patriotizmus.

Ha a pap tapintatosan, ügyesen — talán már nem is szentbeszédben, hanem inkább valamilyen egyleti beszédben — kifejti ezt a témát, nemcsak a haza lesz érte hálás, hanem hálás lehet a mostani válságos időkben lelketlen bujtogatók által fokozottabb mértékben megkísértett nemzetiségi híveinek tömege is. És egyszersmind élő példán fogja tapasztalni a világ, hogy a katolikus hit nem akadálya, hanem melegágya a hazafiságnak, hogy katolicizmus nem tesz hazátlanná, hanem erős szeretettel láncol a hazai földhöz. Mutassuk meg hazánknak e nehéz órákban, hogy a katolikusokra mindig joggal számíthat!

Úgy a hazafiságról, mint a többi háborús témáról tartott beszédeinkben kettőzött figyelemmel kell vigyáznunk, hogy semmi sértő hang, egyesek régebbi lanyhaságát gúnyoló elszólás helyet ne találjon beszédünkben. Elég csapást mért reájuk Isten keze. A mi feladatunk nem a sebet mélyíteni, hanem vigasztalni, fölemelni, világosságot gyujtani.

Legyen beszédünk vonzó, érdekes. Aki éles homiletikus szemmel olvassa csak a napilapokat is, a felebaráti szeretetnek, erős léleknek, önfeláldozásnak annyi megható példáját fogja összegyüjthetni, hogy nem egykönnyen fogy ki a beszédét illusztráló, hatásos (mert most történt) elbeszélésekből s példákból.

Különben *néhány forrást* a háborús prédikációk tartásához mindjárt meg is nevezünk. A homiletikai kézikönyvek nem hiába utalnak a Szentírásra, mint a szentbeszédek legbőségesebb tápláló forrására. A szentkönyvek most sem hagynak minket cserben. Valósággal fölülmulhatatlan kincsek azok a gondolatok, amikkel a Szentírás a háborúban mindenütt rámutat Isten kezére. (V. ö. az alábbiakra nézve Dr. W. Liese: Krieg und Seelsorger. Theologie und Glaube. 1914. évf. 652—658. l.) Oly mély sebeket vág a háború, hogy azt emberi vigasztalás gyógyítani nem képes. Nyissuk meg hát mindenekelőtt a szent könyvek, főkép a zsoltárok vigasztalásait (2. zsoltár: mily dühösen támadnak reánk ellenségeink; 45. zsoltár: egyedül az Úrban van reményünk; 90. zsoltár: mily jó azoknak, kik az Úrban bíznak stb.). A háborúval vonatkozásban álló szebbnél-szebb ószövetségi szentírási részleteket külön könyvben is kiadta Peters, nagynevű paderborni biblikus («Der Krieg des Herrn». Paderborn, Bonifaciusdruckerei, 1914. 0·75 Mk.).

Egyébként anyaggyüjtésre a háborús prédikációkhoz kitűnő szolgálatot tehetnek főpásztoraink háborús körleve-

lei, az «Élet» kiadásában megjelent «Tábori levelek» (eddig 8 szám), háborús imakönyvek (pl. Toma J.: Imádkozzunk a hadbavonultakért). Német források: A Herdernél megjelenő «Feldbriefe» (à 0·15 Mk.); J. Müller (München) kiadásában Kriegs- und Feldpredigten (à 10 fillér); Dr. Schofer: Die Kreuzesfahne im Völkerkrieg (Herder, 0·70 Mk.); P. Duhr: Mit Gott für König und Vaterland (Mainz, Regensburg); Temming: Gottes Trost in Kriegsnot (Kevalaer, Butzon u. Bercker, 0·50 Mk.); Peters: Heldentod (Paderborn, Bonifatiusdruckerei). A német püspökök körleveleinek legszebb részleteit találjuk összegyüjtve Dr. W. Liese könyvében: Hirtenworte in ernster Zeit (Paderborn, Jungfermann, 0·40 Mk.). Kidolgozott prédikációk: Stipberger: Vater, ich rufe dich (München, J. Müller, 0·50 Mk.), P. Acker: Der große Verbündete (Paderborn, Schöningh, 1·20 Mk.), Gatterer: Weckruf der Zeit (Innsbruck, Rauch. 0·75 Mk.).

Ami már most *a beszédek alakját, idejét* stb. illeti, arról csak annyit jegyzünk meg, hogy a fönt említett gondolatokat leghelyesebb teljesen önálló beszédekben feldolgozni. Ha csak rendes vasárnapi beszédeinkbe mellékesen szőjjük be ezeket a gondolatokat, a mindennapi élet forgataga könnyen kiveri a hallgatók lelkéből s korántsem lesz meg az a lelkeket megújító hatása, amit tőlük joggal várhatnánk. Szükséges ugyan, hogy minden beszédünk, amit csak a háborús idő alatt tartunk, ha nem is éppen arról szól, de legalább ezen nagy eseményből kapja meg színezetét; hanem ha azt akarjuk, hogy az eljövendő békekötéskor egyházunknak is legyen min ujjongania s hogy a kívánandó diadal nyomában nemzetünknek nemcsak politikai tekintélye, hanem erkölcsi élete is emelkedjék, nem szabad visszariadnunk a rendszeresen kidolgozott *külön háborús-prédikációk* gondolatától sem. A háború után vége a mostani vallásos felbuzdulásnak is, s ha ezt nem tudjuk most gyümölcsöztetni s felhasználni, az «áldásos háborúból» nekünk nem lesz részünk.

Ezek a külön háborús beszédek betölthetik esetleg a rendes szentbeszédek helyét, nagyobb városokban azonban önként ajánlkozik a megoldás, hogy az esti háborús ájtatossággal kapcsolatban tartsuk azokat. Német városok, pl. Düsseldorf, külön háborús nyolcadokat is rendeztek. A nálunk több templomban elrendelt imaórák is tanúi, hogy ájtatosságok idejének kellő közzététele mellett könnyű most híveket összehozni.

Mint említettük, a háborús idők pasztorációjában abból a körülményből kifolyólag, hogy a templomtól régen elszokott hívek is tömegesen jönnek templomba, legnagyobb szerepe jut a szószéknek. Jelen tanulmányunk is azért foglalkozott oly bőven a korszerű prédikációs témákkal.

Nem szabad azonban megemlítetlenül hagynunk a háborús idők lelkipásztori tevékenységének egyéb ágait sem, amelyek szintén fontos szerepet tölthetnek be az általunk annyira óhajtott vallásos életnek újraébresztésében. Említettük már, hogy a pasztorációs munka mily televény talajra lel most az emberek lelkében. Nagy tömegek lettek vallásosabbak, tehát jóval fogékonyabbak. Használjuk ki a kedvező alkalmat hitközségünk hitéletének minden irányú megerősítésére.

A hitközségek hitéletének egyik biztos fokmérője *a hétköznapi szentmise látogatottsága*. Abból tűnik ki, mennyire ismeri a nép a szent miseáldozat végtelen értékét, s mennyire tudja azt becsülni. Most van alkalmas pillanat felvilágosítani híveinket erről. Buzdítsuk őket, hogy minél több misehallgatást ajánljanak fel távollevő szeretteik helyett, kik bizony most hónapokig nem jutnak istentisztelethez, vagy pedig meghalt hőseikért. Így lassanként egyre sűrűbben fognak megtelni a templom padjai köznapokon is. Annál is inkább, mert hiszen sok dolgos kéz kénytelen munka hiányában otthon pihenni, tehát az idő hiánya most nem akadály.

Természetesen nem állhatunk meg a misehallgatás ajánlásánál, hanem igyekezzük a háborút az elhúnyt Szentatya kedves örökségének, *az eucharisztikus mozgalom terjesztésére* is felhasználni. Kellőképen kioktatott híveink bizonyára époly örömmel fognak harcoló testvéreikért *a szent áldozáshoz* járulni, mint amily buzgalommal jelennek majd meg *eucharisztikus ájtatosságokon*, hogy a legfőbb Hadúr segítségét kérjék s leborulva engeszteljék Őt annyi lerombolt szentélyért s felégetett templomért.

De kitűnő alkalom a háborús idő *a házi pasztoráció* gyakorlásához is. Most nem kell félnie a papnak kedvezőtlen fogadtatástól, rideg elutasítástól, hiszen a részvét, a család szeretteiért való érdeklődés adta kezébe a kilincset. A részvét előtt pedig minden ajtó megnyílik. Még oly családoké is, amelyek a jobb napok verőfényében nélkülözhetőnek gondolták a vallás vigasztalását. Ezeknél a látogatásoknál fog igazán megismerkedni a pap a háború tömérdek nyomorá-

val, s itt fogja látni, hogy hívei — az előkelőbbek is — soha annyira rá nem szorultak az irgalmasság lelki cselekedeteire. Szomorúakat vigasztalni, a halottaikért gyászolók fájdalmát a túlvilági viszontlátás gondolatával enyhíteni; az aggódókat bátorítani; akik már hetek óta nem írtak, tudakozni utánuk a Vöröskereszt Tudakozódó Irodájában (mindjárt a házban megírhatjuk a levelező-lapot); ahol tehetjük, az anyagi nyomort enyhíteni; az esetleg kitüntetett családját meleg gratuláló szavakkal felkeresni; az otthon meghalt katonáknak temetésén minél nagyobb fényt kifejteni stb. mind-mind egy lépés, mely az elhidegült, vallásilag közönyös lelkeket is képes szent vallásunkhoz ismét közelebb hozni. Különösen nem hagyhatjuk gyakori látogatás nélkül a plébániánk területén fekvő *sebesülteket*, akik — még ha külön katonai lelkészük volna is — bizonyára örömmel és lelki haszonnal fogják fogadni látogatásunkat s a szenvedés erkölcsi értékéről, jelentőségéről ügyesen beszélgetésükbe szövött tanításunkat.

Inkább csak a teljesség, mint gyakorlati jelentőség tekintetéből említjük meg *a foglyok pasztorálását* is. Nálunk u. i. tudtunkkal jórészt orosz és szerb, tehát gör. keleti vallású foglyok vannak. Ahol azonban róm. kat. vallású fogoly is volna, az illető lelkipásztor bizonyára módot fog találni annak meglátogatására is. Ő többé nem ellenségünk, hanem szenvedő embertársunk, kinek távol hazájától s szeretteitől úgyis van mit szenvednie. Viszont annál szívesebben nyitja meg lelkét a szeretet szavára. Német szövetségeseink igazán minden dícséretre méltó buzgósággal dolgoznak a fogolypasztoráció terén is. Buzdító könyveket adnak ki francia nyelven a francia foglyok számára (P. Duhr: *Confiance et courage*. Verlag Manz, Regensburg); hasonlóképen ima- és énekkönyvet is *(Le bon soldat*. Bonifatiusdruckerei); Rosenberg paderborni tanár hetenként kéziratos francianyelvű prédikációkat küld szét paptársainak, hogy a francia foglyok előtt anyanyelvükön tarthassanak beszédet. Angol foglyok számára Pesch Tillmann kis imakönyvének angol nyelvű kiadását ajánlják (The catholic's Manual. Herder-kiadásában). Nem lehet csodálkozni, ha ily buzgó tevékenység után keresztelésről, bérmálásról, első áldozásokról olvasunk a francia fogolytáborokban.

Végül még egy feladatát kell megemlíteni az otthon maradt lelkipásztoroknak, amint — azt hisszük — kész örömmel teljesítenének minél hamarább; és ez *a hazatért kato-*

nákkal való eljárás s a lelkipásztori teendők a békekötés után. Győzelmünket hálaadó istentisztelet fogja követni. Az a beszéd, amit a lelkipásztor ez alkalommal fog tartani, legyen legszebb, legkidolgozottabb beszéde egész életének. Mélységes köszönet, hála s megalázkodás a győzelmet adó Isten előtt, könyörgés elesett hőseinkért, jobb, buzgóbb életünkben megnyilvánuló hála, — ezek legyenek a beszéd alapgondolatai. Igen ajánlatos lesz minden hazatért hívünket külön felkeresni. S közben élénken érdeklődünk sorsa iránt, nem fogjuk elfeledni javulást fogadó ígéretének állhatatos betartására figyelmeztetni, amit ott künn a rajvonalban, naponként szembenézve a halállal, annyian komolyan fölesztenek magukban. «Csak még egyszer hazakerüljek! . . . Uram, Istenem, csak még egyszer!» . . .

Ime ezek volnának a feladatok, amelyeket a háborús idők a lelkipásztorra rónak.

Kétségkívül fokozott munkát jelentenek ezek, főkép ha megfontoljuk, hogy a pap társadalmi tevékenységéről s karitatív munkájáról — melyben pedig magát fölülmúlni engedni senki által nem szabad — itt nem is beszélünk. Sok munkatöbbletet jelentenek ezek a feladatok, igaz; de hát mikor harcosaink nem kímélik magukat a harctéren, mikor senki sem kíméli magát, mikor senkinek sem szabad magát kíméli, egyedül a paróchia ajtaja legyen oly légmentesen elzárva, mely nem érzi meg e nagy időknek életre-halálra szóló erőfeszítéseit? Most legyünk mindeneknek mindene, amikor annyi családnak kell távollevő kenyérkereső apját, gyermekét, mindenét helyettesíteni.

Isten kezünkbe adta az eszközt, hogy e véres háborúból áldásos háború legyen. Isten Lelkének suhogása nyitogatja a szíveket. Nunc tempus acceptabile, nunc hora salutis . . . Nagyban függ tőlünk, hogy ennek az istenlátogatásnak most is lesznek-e oly maradandó nyomai, mint amily megrázó jeleit tudták adni bűnbánatuknak s életjobbulásuknak őseink egy dúló háború, egy ragályos járvány ostorcsapásai alatt.

Mindnyájan emlékszünk még rá, midőn néhány évvel ezelőtt jéghegybe ütközött a Titanic. Mikor ez a süllyedő modern hajóóriás pompájával, raffinált fényűzésével, mulatozó hajóstisztjeivel már félig a víz alatt volt, az eddig léha dalokat húzó zenekar a veszély utolsó pillanatában rázendített egy énekre: «Nearer to Thee, my God . . .» «Közelebb hozzád, Istenem».

Ily vérfagyasztó látványnak — ezerszeresen hatványozott mértékben — vagyunk ma tanui. Nemzetek inognak, népek pusztulnak, világnézetek merülnek el, reszket a föld . . . Conturbatae sunt gentes et inclinata sunt regna, dedit vocem suam, mota est terra . . . Összekulcsolt kézzel imádkozzunk érte, s megfeszített izmokkal dolgozzunk rajta, hogy a nagy világfelfordulásból kiemelkedő társadalom életében a régi= nél élesebben verődjék ki Krisztus Urunk arca. Közelebb legyen az Istenhez. *Nearer to God.*

Lelkipásztorkodás háborús időkben.[1]

Hasonló tárgyú tanulmány már a Religio két számában is jelent meg (1914 dec., 1915 febr.). Az egyikben a *harctéri* lelkipásztorkodásról, a másodikban az *otthon maradt* papság időszerű lelkipásztori tevékenységéről esett szó. Ha az ott elmondottakat most még néhány újabb gondolattal akarjuk kiegészíteni, szolgáljon megokolásául a tárgynak rendkívüli fontossága, a nagy időknek reánk, papokra is kétszeres súlylyal nehezedő feladatai. Hiszen, ha valaha, most van itt az idő, hogy a vallásos élet számára «megerősített állásokat» készítsünk híveink lelkében és nagyrészt tőlünk is függ a ma még eldöntetlen kérdés megoldása, hogy abban az epochális korban, melyben új térképek készülnek országok új határaival s amelyben politikailag meg fog változni a föld színe, *vajjon lesz-e üdvös változás a lelkek birodalmában is.* Ki tudjuk-e tépni a lelkekből a bojtorjánt, el tudjuk-e vetni a jó magot, megértjük-e a Prédikátor szavát: «Omnia tempus habent et suis spatiis transeunt universa sub coelo . . . tempus plantandi et tempus evellendi quod plantatum est». (Eccli. 3, 1. 2.)

1. Szentséges Atyánknak kimerülést nem ismerő buzgósága, mellyel nemcsak a béke megteremtésén fáradozik, hanem az Egyház lelki kincseit is igazán páratlan bőkezűséggel szórja harcban álló gyermekeinek lelki javára, hathatós memento lehet minden lelkipásztor számára a kötelességek fokozott teljesítése tekintetében. Szóltunk már régebbi cikkünkben azokról a fakultásokról, melyeket a katonai lelkészek szoktak kapni. Azóta a pápa még messzebbmenő felhatalmazásokat juttatott nekik, csakhogy minél eredményesebben tölthessék be hivatásukat.

A S. Poenitentiaria «annuente . . . Benedicto Papa XV.» 1915 február 6-án megengedettnek jelenti ki (s elejét veszi ezáltal minden esetleges kételynek) az áldozást, a generális feloldozás után; «milites ad praelium vocatos, antequam ad sacram Communionem admittantur, absolvere generali

[1] Megjelent a «Religio» 1915. évfolyamában.

forma, seu communi absolutione, sine praecedente confessione, quando tantus est eorum numerus, ut singuli audiri nequeant, doloris actu debite emisso . . . Nihil vero obstare, quominus sic absoluti in praefatis adiunctis *ad sacram Eucharistiam suscipiendam admittantur*». Mindenesetre kötelessége a tábori papnak megmagyarázni a katonáknak — és erre külön is figyelmeztet a S. Poenitentiaria —, hogy annak idején, ha legközelebb gyónni fognak, a most megbánt s általános gyónásban föloldozást nyert bűneiket teljes egészükben meg kell gyónniuk.

A tábori lelkészek bizonyára hasonlóképen megörültek annak a fakultásnak, amelynek értelmében a tábori-papok a háború tartama alatt *gyóntatási iurisdictiót kapnak a világ valamennyi hívére*. A háborúban olyan kis helységekbe, elhagyatott falvakba is elvetődik egy-egy tábori lelkész, ahol békében ritkán fordul meg pap, vagy ahonnan a beözönlő ellenség elől elmenekült a lelkipásztor. Ezentúl nem kell visszautasítania a tábori papnak a nála gyónni akaró odavaló híveket, mert 1914 december 18-i kelettel a S. Poenitentiaria ezt a rendeletet adta ki:

«Sacra Poenitentiaria, providere cupiens saluti animarum, de speciali et expressa Apostolica auctoritate, benigne sic annuente sanctissimo Domino nostro Benedicto P. P. XV., statuit ea quae sequuntur:

Cappellani militum, dum exercitum comitantur, possunt, durante bello, excipere confessiones sacramentales quorumcunque fidelium ad se accedentium et in eorum favorem uti facultatibus omnibus sibi pro foro conscientiae concreditis. Eadem pollent potestate praedicti cappellani militum in captivitate forte detenti in favorem omnium concaptivorum».

A nagyfontosságú rendelet a «tábori káplánok»-ra vonatkozik, akik a sereget követik. Tehát a mi hadseregünkben az ezredeknél, hadosztály- vagy dandáregészségügyi intézeteknél, magánál a hadosztálytörzsnél, egyéb törzseknél s a tábori-kórházakban működő papokra érvényes. *Csupán* betegápolást végző vagy az ország *területén* működő — bár a hadsereg kötelékében álló — papokra nem. Annál kevésbbé pl. a francia papokra, kik nem mint «cappellani militum», hanem mint sorkatonák vonultak be.

Ha a tábori lelkészek fogságba kerülnek, a rendelet értelmében már csak fogolytársaikat oldozhatják fel, a többi hívőket már nem. A katonáskodó francia papok ez alól is kivételek. Ők ugyan szabad állapotban, mikor még a hadseregnél

voltak, minden külön iurisdictio nélkül feloldozhatták katona honfitársaikat (azon 1912-ben kelt döntés alapján, hogy a mobilizálás napjától kezdve minden katona olyannak vétetik, mintha halálos veszedelemben forogna, tehát *minden* pap feloldozhatja), azonban a fogságba jutás után a halálos veszedelem — s ezzel együtt iurisdictiójuk is — megszűnt. Minthogy a rendelet nem tesz különbséget katona vagy polgári lakosság, fogoly vagy szabad között, valamennyi keresztény hívőre kiterjedő iurisdictio megadását láthatjuk benne.

A foglyok különösen tárgyai a pápa gondoskodó szeretetének. A harcképtelen foglyok kölcsönös kicserélése érdekében kifejtett tevékenységéről a vallásellenes sajtó is egyhangú elismeréssel emlékezett meg. Azonban gondja van a Szentatyának *a foglyok lelkére* is és ezért 1914 december 21-én a «congregatio de negotiis extraordinariis» által elrendelte, hogy mindazon püspökök, akiknek egyházmegyéjében hadifoglyok vannak, a szükséghez képest egy vagy több papot — kik a foglyok nyelvét értik — jelöljenek ki, akik aztán minden erejüket a foglyok testi-lelki ügyeinek gondozására fordítsák.

1914 november 10-én «ex audientia Ssmi» kelt rendelet alapján a háború tartama alatt *a skapulárét minden pap feladhatja a harcban álló országok katonáinak*. «Omnes sacerdotes ex utroque clero, licet nondum ad confessiones adprobati, in utilitatem militum cuiusvis gradus, qui e nationibus sint bellum gerentibus, usque dum hoc idem bellum ardeat, singulis scapularium benedictionibus ditandi praescripta a S. Officio numismata plenam habeant facultatem, eaque libere omnino uti possint ac valeant.» Az említett skapulárétpótló érmecskék egyik oldalán a Szent Szívére mutató Üdvözítő, a másikon a boldogságos Szűz alakjának kell lenni.

Az Egyház fejének ezen bőkezű gondoskodása is mutatja, mily buzgósággal kell kihasználnunk az «ágyúk misszióját» a harctéren levő katonák közt is. «Ad . . . milites in optimo proposito confirmandos, ad ferventiores in iis excitandos pietatis sensus» — olvassuk az említett skapuláré-rendeletben.

Erre a «megerősítésre» nagyon is rászorulnak katonáink. Idestova kilenc hónapja állják már a rettenetes küzdelem nehézségeit. Nincs ember, aki le nem törne ennyi idő alatt, hacsak ösztönös nemzeti lelkesedését vallási szempontok magasabbra nem emelik, meg nem nemesítik. Minden törekvése arra irányuljon tehát a tábori-papnak, hogy a katonák

istenszolgálatnak tekintsék nehéz szolgálatukat és mikor a «császárnak» engedelmeskednek s engedelmességből fagyot, éjtszakát, éhséget, ázást=fázást elszenvednek, egészséget s életet áldoznak, mindezt tegyék az Üdvözítő parancsának ismeretével: «Adjátok meg a császárnak, ami a császáré». Igy lesz testi szenvedésük lelküknek is hasznára s így lesz a pap munkája a haza javára is. Az az erős meggyőződés, hogy engem Isten állított a harcba s elvárja tőlem, hogy kötelességeimet itt is, a legutolsó pillanatig híven teljesítsem, nemcsak a kitartáshoz ad erőt, hanem erőt ad a háború sok erkölcsi veszélyének leküzdéséhez is. Talán még mindig akadnak, akik kicsinyelni próbálják a lelki vigasztalás nagy értékét; de csak azok adhatnak e tekintetben komoly véleményt, akik már kilencedik hónapja napról=napra hallják az egyszerű katonáknak őszinte szavait: Bizony, csakis a jó Istenben bízunk. Ha Benne nem bíznánk, nem tudom, mi lenne velünk . . . Ezek a katonák igazán «Isten előtt gyermekek, az ellenség előtt hősök».

A háborúnak rettenetes árnyéka a különféle *járványos betegség*. A papnak félelem nélkül kell kötelességét teljesítenie mindenütt és a fertőző betegek közé is a jó Pásztor lelkületével lépni: «animam meam pono pro ovibus meis». Emellett azonban szabad, sőt kell is azokat az óvószabályokat betartania, amikkel a fertőzés veszedelmét a mai orvostudomány lehetőleg elkerülni igyekszik.

Néhány sorban mutassunk rá ezekre is.[1]

Tífusz, kolera, vérhas — három nagy ellensége a harcos seregeknek.

A tífusz bacillusok leggyakoribb terjedési módja a tífuszos beteghez vagy annak ágyneműihez ért és kellően meg nem tisztított kéznek a szájhoz vitele, továbbá tífusz=bacilussal fertőzött edény, víz, élelmiszer használata. Puszta együttlét a tífuszos beteggel nem fertőz.

A kolerabetegeknél különösen veszélyesek az ú. n. bacillusgazdák, vagyis olyan egyének, kik valóságos tanyái ugyan a bacillusoknak, az illetőknek maguknak azonban nem ártanak, viszont amíg fölfedezik őket, tömegesen inficiálhatják az egészségeseket. Igy a mostani háború alatt is egyik kórházban csak sok megbetegedés után jöttek rá, hogy a napról=napra megújuló koleramegbetegedéseket a betegek közt levő

[1] L. K. *Umenhof:* Lazarettseelsorge und ansteckende Krankheiten. Theologie und Glaube. 1915. évf. 34. s köv. l.

két bacillusgazda okozza, akiknek maguknak nem volt kolerájuk.

A vérhas szintén érintkezés által terjed. Tehát mind-három betegség terjedésének leghatásosabb megakadályozási módja volna az érintés kerülése, amennyiben pedig ez nem vihető szigorúan keresztül, minden érintés után mosdás és pedig előbb szappannal és tiszta vízzel s utána 1‰ szublimátoldatban. Látogatás alkalmával annál inkább ajánlatos külön fehér köpeny felvétele (cikkíró pl. ebben gyóntatta egy disentériás kórház betegeit is), mert a pap betegtől beteghez megy és könnyen lehetne vigyázatlanság esetén a járványnak terjesztője. Ha ezeket az elemi szabályokat betartjuk, nyugodtan mehetünk betegeinkhez. Általában főszabály: keveset képzelődni! Ez is nagy profilaxis. E háborúban is előfordult, hogy ugyanazon tífuszos osztályon, ahol egy vörös-keresztes ápolónő meghalt tífuszban s az ápoló katona megbetegedett, a papnak pedig — ki egész nyugodtan járt hetekig köztük — semmi baja nem történt.

Tífusz és kolera ellen próbálkoznak oltásokkal is, azonban ezek értéke még kétséges.

A skarlát már sokkal veszedelmesebb, abból a szempontból, hogy nemcsak érintésre terjed, hanem elég hozzá a beteg szobájában való tartózkodás is. Amennyiben a skarlátméreg odatapad a beteg által használt edényhez, ágyhoz, ruhához, könyvhöz s még hónapok után is betegséget okozhat. Szerencsére felnőttek közt ritkábban fordul elő. Skarlátos beteg látogatása után kezet s arcot jól lemosni, ruhát lekefélni. Különben ezek látogatását lehetőleg a többi betegek látogatása után végezzük.

A himlőtől nincs mit félnünk. Köteles himlőoltást rendeltek el a hadseregben. A himlőoltás pedig föltétlen biztos hatású.

Annál több aggodalomra adhat okot a kiütéses tífusz, amely ellen ma még az orvosi tudomány sem tud védekezni. Mindössze terjesztőit ismerjük; a ruhatetű terjeszti. Tehát az ez elleni védekezés volna a fő védelmi eszköz. Sajnos azonban, úgy a déli, mint az északi harctéren legénység és tisztikar egyaránt hónapok óta szinte reménytelenül folytatja velük szemben a küzdelmet.

2. Mialatt a tábori-papok a harctéren élesztgetik a vallásos szellemet, az otthonmaradt lelkipásztorok sem nézik tétlenül a lelkeknek most érezhető általános mozgósítását. A mindennapi lelkipásztori teendők: az ima szellemét ébren-

tartani, szentségeket kiszolgáltatni, Isten szavát hirdetni, a keresztény erényeket sürgetni stb. ma fokozottabb mértékben követelik betöltésüket. A fronton harcoló hadsereg mögött otthon szinte magától termett egy másik, amely imára font karokkal ostromolja az eget. A lelkek mélyén szunnyadó vallásosság ezen megnyilatkozását mint kell a lelkipásztornak következetes, intenzívebb és időszerű munkálkodással a béke napjaira is állandósítani — erről néhány gondolatot már kifejtettünk föntemlített tanulmányunkban. Legyen szabad azt most pár újabb gondolattal, főkép pedig a háborús teológiai irodalom újabb termékeinek felsorolásával kibővíteni.

«Jetzt gilt es — írja Duhr: In der grossen Schicksalstunde c. munkája előszavában — die eiserne Zeit zur Goldzeit, die Notzeit zur Gottes- und Gnadenzeit zu gestalten, und was viel schwieriger ist, für die Zukunft zu erhalten».

Ezen az erkölcsi megújuláson megfeszítve dolgozik most az egész katolikus papság. A háború elején bizonyos megelégüléssel láttuk az üres templomokat újra hívőkkel megtelni. A mozgósítást követő legelső megdöbbenés után, főkép pedig mikor az első ütközetek nyomában kitűnt, hogy a halál nyugalomba tette jól ismert kaszáját és aratógépet vett elő, csak úgy özönlött az szomorúságtól levert vagy kétségtől kínzott szívű ember az Úr hajlékába. Mikor azonban egyik háborús hónap a másik után telt el, a megilletődött lelkekben kezdett érvényesülni a lélektannak az érzelmekről szóló törvénye: az emberek hozzászoktak a nagy feszültséghez s ennek következtében a vallásos nekilendülés is kezdett ismét alábbhagyni. Ez a beállott buzgóságcsökkenés intő példa volt számunkra, hogy a béke visszaálltával bizonyára teljesen nyom nélkül el fog tűnni a mostani vallásos nekilendülés, ha ügyes lelkipásztori kezek nem igyekeznek ennek az újraébredő vallásos életnek jobbára múló érzelmekből táplálkozó palántáját az *ész* és *akarat* maradandóbb talajára átültetni.

Tehát óvakodjunk túlbecsülni a merő érzelmekből fakadó vallásosságot, hanem igyekezzünk az érzelmek *alapján* az észre hatni. A most annyiszor emlegetett vallási újjáébredés *csak alap, csak kedvező előfeltétel*, melynek birtokában a siker reményében nyúlhat az Úr szőlőjének munkása a munkához.

Prédikációink erre kitűnő alkalmat nyujtanak. A Keppler püspök által említett «Predigtmüdigkeit» ma nem észlelhető; ellenkezőleg elvárják ma tőlünk a gyakoribb prédikációt is. A korszerű prédikációs témákról kimerítően szóltunk feb-

ruári cikkünkben (Religio, 1915. évf. 131—142. l.). Az ott említett forrásokon és anyaggyüjteményeken kívül itt még megemlítjük az alábbiakat.

Worlitschek: Krieg und Evangelium. (I. és II. k. à 0·75 M. Herder.) Vallási szempontból világítja meg a világhábo=rút. Magánolvasmányul is alkalmas.

Schofer: Die Kreuzesfahne im Völkerkrieg c. beszéd=gyüjteményének 2—7. kötete is megjelent (Herder). A köte=tek az ószövetség vigasztaló gondolatait, a világtörténelem=ből vett példákat, háborús prédikációkat tartalmaznak. Ezen köteteknek is bizonyára meg lesz az a nagy sikerük, ami az elsőnek volt. A 7. kötetben májusra szóló háborús prédiká=ciók is találhatók.

A nemrég új szerkesztők kezébe került régi prédikációs folyóirat, a «*Chrysologus*» (Blätter für Kanzelberedsamkeit) új évfolyama (55. évf. 1914/15.) is bő anyaggal szolgál. Továbbá *Cohausz;* Kriegspredigten (I. és II. sorozat. Schnel. Warendorf, 1·90 M. és 0·80 M.). *Fink:* Des Christen Kampf und Sieg. Kriegsfastenpredigten. (Bonif.=Druckerei. Pader=born. 1 M.) *Hagemaier:* Krieg und Kanzel. (Bader=Rotten=burg. 2·80 M.). *U. az:* Zur Neige des ersten Kriegsjahres. (Homiletische Gaben für den Klerus.) *Waitz:* Kriegstrost. (Unterberger=Feldkirch. 40 H.) *Balgo;* Judith oder Helden=kraft und Heldentrost. Kriegs= und Fastenpredigten. (Lau=mann=Dülmen. 1·20 M.) «Maria, die Schutzpatronin für unsere Krieger». (Mainz, Regensburg.) *Hafner:* Der Krieg im Lichte des Glaubens. Fünf zur Zeit des Krieges gehal=tene Predigten. (Regensburg. Mainz. 0·50 M.)

A Westfáliában nagyrabecsült papköltő, *dr. Aug. Wibbelt*, eredeti felfogással kidolgozott beszédeket adott közzé «Die grosse Volksmission Gottes» címmel (Schnell. Warendorf. 0·40 M.) Szent Mihály, Ádám, Szent Péter, Szent János lépnek fel beszédeiben, hogy a háború missziójának komoly igazságait megragadó módon hirdessék.

A kidolgozott háborús beszédeken kívül kitűnő haszonnal forgathatjuk a háborús vallási irodalom különféle termékeit is. Magunk is sok épülést s beszédanyagot találunk bennük s viszont az érdeklődőknek is tudunk ajánlani megbízható olvasmányokat. Ezeknek se szeri, se száma.

Prohászka; «A háburú lelke» bőven ad anyagot elmélye=désre. Az «*Élet*» *Táborileveleinek* készülő új sorozata sok értékes gondolattal szolgál nekünk is, a katonáknak és hozzá=tartozóiknak meg egyenesen megbecsülhetetlen vigasztalást

nyujt. Itt említjük meg *Reviczky* atyának háborús imakönyveit s füzeteit is. A kitűnő nevű moralistának, *Mausbachnak* könyvét: Vom gerechten Kriege und seinen Wirkungen (Münster. 0·50 M.) főkép előadáshoz gondoljuk hasznosnak.

Duhr jezsuita atya három füzettel gazdagította a háborús irodalmat. «Mit Gott für König und Vaterland» (48 l. 35 Pfg) rövid imák és valláserkölcsi oktatások a harctéren álló katonák részére. «Mut und Vertrauen» (72 l. 40 Pfg) a sebesült katonákat oktatja. Mindkét kötet tartalmazza az ismert egyházi énekeket is. A harmadik (Confiance! Courage!) francia hadifoglyok számára készült imakönyv. 21. kiadásban jelent meg *J. Starklauf* ima- és hitbuzgalmi könyve a katonák részére (Mit Gott für König und Vaterland). A bajor püspökök pásztorlevelei a háború elejéről megtalálhatók *C. Schwaighofer;* Herr Hilf c. művében.

Igen fontosnak tartjuk, hogy minden katona a tökéletes bánat ismeretével induljon a harcba. Sőt most van rá legalkalmasabb idő, hogy híveinket is rászoktassuk a tökéletes bánat naponkénti felindítására. Erre nézve l. *Ehrler;* Die goldene Reue. Eine Belehrung über den Nutzen der vollkommenen Reue und deren Erweckung. (Ohlingers Verlag in Mergentheim. 30 l. 25 Pfg.)

Sok vigasztalást nyerhetünk a Herdernél megjelent alábbi füzetekből is: *Mohr;* «Krieg und Friede» (32 l. 30 Pfg), *Mohr:* «Der Held in Wunden» (128 l. 60 Pfg), *Rieder:* «Treu bis zum Tod (104 l. 60 Pfg), *Kaufmann:* Warum der Meine? (Trostgedanken an Heldengräbern. 0·68 K.) Kitűnő anyaggyüjtemény és példatár *Zimmermann:* Der Gottesbeweis des Weltkrieges. (0·60 M.) és Kriegsleid und Gottesglaube. (Mindkettő Aschendorffnál Münsterben jelent meg.)

Okvetlen ki kell terjeszkedni szentbeszédünkben a szélteben-hosszában únos-úntalan emlegetett nehézségre, hogy a «jó» Isten, a «gondviselő» Isten miért engedi meg ezt a rettenetes világháborút. Anyaggyüjtéshez l. *Dederichs;* Der Krieg im Lichte der Vorsehung. (Schöningh. Paderborn, 0·50 M.) *Krebs:* Die Stunde unserer Heimsuchung. (Herder. 1·20 M.) *Jatsch:* Unser Gottesglaube und der Krieg. (Zehn apol. Predigten. Kötve 2·18 K.)

Egyesületi előadások anyagáról a németországi népszövetség füzetei gondoskodnak («Vorträge für die Kriegszeit. M. Gladbach. à 0·30 Mk.), továbbá *Stoffels:* In schwerer Zeit. (Bochum. Verlag des Jungfrauenvereins, 0·75 M.)

A hadba induló katonák otthoni előkészítésében hasznát

vehetjük *H. Vollmar* füzetének is. (Seelsorgliche Vorbereitung junger Männer auf den Soldatenstand. Schöningh. Paderborn, 30 Pfg.)

Az otthon maradt hívek buzgósága emelésére és jó irányba terelésére a katolikus Egyház több *rendkívüli ájtatosságot* létesített a háború idejére. Minthogy a háború tovább húzódik, mint gondoltuk volna, súlyt kell helyeznünk az ájtatosságok változatosságára, sőt az esetleges unalom s a buzgóság lanyhulásának megakadályozása céljából azon legyünk, hogy ugyanazon hadiájtatosságba is lehetőleg változatosságot vigyünk be. Az imaórákon «ötperces» prédikációkat tarthatunk, azokat néha rózsafüzérrel, keresztúti ájtatossággal helyettesítsük, jó elmélkedési könyv fejezeteinek felolvasásával élénkítsük; egyszer az elesettekért, máskor a harcban nélkülözőkért, aztán az otthon aggódókért, az árvákért stb. ajánltassuk fel az imaóra gyümölcseit, csakhogy azok a hívek előtt köznapivá és unalmassá ne váljanak.

Egyes helyeken egész külön kidolgozott terv alapján tartottak hadi ájtatosságokat. Pl. a bécsi Szent István-templomban február 12-től március 1-ig «Kriegsmissio» volt. A programmban szerepelt gyermekek oktatása, gyermekáldozás, különféle társadalmi osztályoknak prédikációk, ifjak, leányok, férfiak, nők közös áldozása, eucharisztikus háborús ájtatosság a bíbornok-érsek prédikációjával, Mária-prédikáció a kongregációk számára, prédikáció az elesettekről, gyászmise értük. München valamennyi plébániájában hasonló misszió tervéről olvastunk.

Németországban nagy elterjedésnek örvendenek a «*háborús oktávák*». Érdemes velük közelebbről megismerkedni; jól mutatják, hogy a német papság mily ügyesen alkalmazza a háborús időkre az apostol intését: nunc tempus acceptabile, nunc hora salutis. (L. W. Sierp: Kriegsoktaven. Theologie und Glaube. 1915. 113. s köv. l.)

Mint minden különleges lelkipásztori tevékenységet, a háborús oktávákat is ügyesen elő kell készíteni s kellőképen kihirdetni. Pl. ilyen tartalmú röpirattal:

Meghívó eucharisztikus háborús ájtatosságokra.

A—tól—ig terjedő hetet a mostani nehéz háborús idők könyörgési-hetévé tesszük, hogy Isten irgalmától győzelmet kérjünk fegyvereinknek, védelmet harcban álló szeretteinknek s minél hamarabbi becsületes békét.

Naponként az első szentmisétől az utolsóig az Oltáriszentséget imádásra tesszük ki.

Este 8 órakor rövid Jézus-Szíve-ájtatosság lesz az Oltáriszentség előtt. Utána szentbeszéd s áldás.

Szeretett hazánknak nagy érdekei, gondjaink fegyverben álló szeretett hozzátartozóink iránt, a háború nagy nyomorúságai vezessenek mindnyájunkat Istenhez. Jöjjetek hát szorgalmasan prédikációt hallgatni, imádkozni, áldozni.

Ezeket a röpiratokat vagy a templomajtóban osztjuk szét (esetleg elhelyezhetjük a dr. Robitsek rendkívül gyakorlati kezdeményezése nyomán remélhetőleg minél több helyen felállított templomi könyvestáblákra), vagy az ájtatos társulatok tagjai által gondoskodunk terjesztésükről. Ha a vallás iránt elhidegült családokba maga a lelkipásztor vinné el egy látogatás alkalmával, bizonyára azok is eljönnének. Az iskolásgyermekek szülőit az iskolában az ügynek megnyert gyermekek is elhozzák.

A programm nagyjából a következő lehet:

A vasárnapi nagy misében rövid bevezetés. Este az első ájtatosság. Hétköznapok reggelén szentségkitétel s az Oltáriszentség kitéve marad, amíg misék vannak.[1] Esténkint ájtatosság. Az esti ájtatosság részei lehetnek: Ének az Oltáriszentségről. — Jézus Szívéhez ájtatosság. — «Jöjj el Szentlélek Úristen . . .» — Prédikáció (félórás). — Ének (lehetőleg a prédikáció témájának megfelelő). — Litánia. — Áldás.

Ezen prédikációkban aztán kifejthetjük mindazt, amire a háborúban szükségük van a lelkeknek: erősítés, vigasztalás, megnemesített hazaszeretet, felebaráti szeretet, az imádság buzgó gyakorlása stb.

Lehet az ilyen háborús oktávákat esetleg erősebb eucharisztikus színezetet adni, nevezetesen a gyakoribb szentáldozás elterjedésének szolgálatába állítani. Jó alkalom ez a Jézus Szíve tiszteletére szentelt kilenc első péntek megülésének elterjesztésére is, amely ájtatosság áldásos hatásai megbecsülhetetlenek. Ne felejtsük el híveinket minél többször emlékeztetni, hogy az egész országot az Úr Jézus Szívének oltalmába ajánlottuk. Különösen most látszik alkalmasnak az idő, hogy az otthonmaradt *férfiakat* is megnyerhessük a gyakrabbi áldozás eszméjének.

Úgyszólván minden nagyobb községben van most kórház, ahol sebesült hőseink várják gyógyulásukat. Általános szabályként kellene betartanunk, hogy egyetlen sebesült se hagyja el a kórházat, mielőtt a bűnbánat szentségében meg-

[1] Természetesen főpásztori engedély kell az Oltáriszentség kitételéhez. Némely németországi egyházmegyében általánosan megengedték, hogy a háborús ájtatosságokat «coram Sanctissimo» tartsák.

tisztulva a szentáldozásban nem részesült. Csak alkalmat adjunk a sebesülteknek a gyónásra; a betegágyon alig akadnak, akik azt igénybe nem vennék. Viszont a harctéren, a segélyhelyeken és a tábori kórházakban többnyire olyan gyors munka folyik, hogy a súlyos betegeken kívül a többiek gyónására alig jut idő, áldoztatásra meg éppen ritkán van alkalom. *A könnyű sebesültek gyóntatása* is az otthoni papságra vár tehát.

Bármily erősen meg is szaporodtak a lelkipásztorok kötelességei az otthonmaradt hívekkel szemben, bizonyos kötelességeik vannak *a hadbavonult híveik iránt is*, dacára annak, hogy azok ezidőszerinti lelkipásztori gondozását külön katonai papok végzik.

A nagy oroszverő generális, Hindenburg írta családjának e nevezetes szavakat: «Man kann es an der Front merken, wenn die Gebete in der Heimat nachlassen». (Halberstädter Zeitung. 1914 dec. 29-i szám). Ebből következik a lelkipásztor első kötelessége: hadbavonult híveiért imádkozni (breviárium felajánlása, a szentmise mementója), s értük minél többet közösen is imádkoztatni. Aki csak érdekelve van a háborúban, örömmel vesz részt az ilyen imádságokban.

A jövőre nézve rendkívüli haszonnal járna, ha a lelkipásztor az írott vagy nyomtatott betű révén *érintkezést tudna fenntartani hadbavonult híveivel*. Hogy a harctérről hozzáírt levelekre feleljen, már az illem is magával hozza. De mi többet is gondolunk itt, mikor az otthonmaradt pap és hadbavonult híve közti érintkezést szóvá tesszük. Még azt sem tartjuk elengedőnek, ha a család részéről a harctérre küldött levelekhez saját üdvözletét is csatolja, vagy ha esetleg egy-két üdvözlő sort küld levelezőlapon. Eltekintve attól, hogy ezt az írásos közlekedést csak kevés hívővel bíró lelkipásztor tudná megvalósítani, az ilyen általános semmitmondó sorokkal komoly eredményt úgysem lehetne elérni.

Már pedig — talán fölösleges is külön említeni — ezt a lelkipásztori levelezést is a távolban levő lelkek szolgálatába kell állítanunk. Mert ha «actio in distans» nincs is a fizikában, van a lelkek birodalmában. Úgy gondoljuk tehát a dolgot, hogy a lelkipásztor időről-időre *minden* harcban álló hívének küldene egy-egy nyomtatott levélkét, amely nemcsak fontosabb helyi híreket tartalmazna, hanem ügyes formában vallásos gondolatok felébresztését is végezné. Cikkíró már tizedik hónapja szolgál a háborúban, tapasztalatból írhatja, mily mohó vággyal lesik az emberek a hazulról jövő legkisebb

hírt is, és bizonyára a vallásilag közönyösek is hálával fognak később is emlékezni rá, hogy lelkipásztoruk a háborúban sem feledkezett meg róluk.

Talán hasznos lesz egy ilyen «Seelsorgerbrief an deutsche Krieger» szövegét teljes fordításban itt közreadni.

Kedves Hívem!

Mióta te és társaid a kedves otthontól, feleségtől s gyermekektől, szülőktől s testvérektől búcsút vettetek, hogy a haza becsületéért s hatalmáért, mindnyájunk védelméért s biztonságáért harcoljatok, szenvedjetek s ha az Úr úgy akarja, meghaljatok, nem mult el egyetlen nap, melyen az imádságban rólatok meg nem emlékeztünk s titeket Jézus Szent Szívének s a boldogságos Istenanyának nem ajánlottunk volna, hogy bátor katonák, de emellett, hű, derék katolikus keresztények maradjatok.

Különösen én, a te plébánosod, mint akire a jó Isten a plébánia híveinek lelkiüdvét bízta, mindennap imádkozom érte, hogy Isten oltalma és áldása kísérjen mindenütt és hogy te katonai kötelességeid becsületes teljesítésével erre az áldásra mindig méltóvá tedd magad.

A háború s a vele járó megváltozott életviszonyok sok testi-lelki veszéllyel járnak. Ne haragudj tehát, ha figyelmeztetlek ezekre s néhány jó tanáccsal szolgálok.

Most az a kötelesség, hogy bátor, jókedvű harcosa légy hazádnak. Ha néha nehezedre esik ezen feladatnak pontosan megfelelni, «ajánld utaidat az Úrnak és bízzál Benne, Ő majd jóra segít» (36. zsolt.). Bízzál Istenben s imádkozzál! A katona imája az ütközetben rövid: «Isten nevében», «Mindent Isten dicsőségére», «Jézus, neked élek». Ha ütközetre mégy, mondd el szívből és ájtatosan bűnbánati imádat s rólad is áll majd az Úr szava: «Ha élünk, ha halunk, az Úréi vagyunk». Hosszabb imádságot akkor végezz, ha több időd van.

A háborúban sem szűnnek meg Isten parancsai. Ellenséges országban sem szabad ártatlan, védtelen embereket megölni s az ellenséggel szemben is kereszténynek mutassa magát a katona. Ahogy tudsz, segíts a sebesülteken s haldoklókon, akár barát, akár ellenség; ha haldoklónak segíthetsz, szívesen tedd, emlékeztesd a megfeszített Megváltóra s imádkozd el előtte a tökéletes bánat imáját.

A katona emgedelmes legyen; ha azért engedelmeskedel, mert Isten akarja, a legnehezebb nélkülözések könnyűekké válnak.

Kedves Hívem, a hatodik parancs is érvényben marad a háborúban. Csak a tiszta katona erős testileg-lelkileg, csak ő kész áldozatra s szolgálatra. Tartsd hát tisztán szájad tisztátalan beszédtől, tartsd tisztán szíved gonosz gondolatoktól s kívánságoktól, maradj tiszta minden tettedben s cselekedetedben. Ha nős vagy, minden kísértésnél gondolj az oltárnál tett hűségi esküdre, ártatlan gyermekeidre, hűségben kitartó feleségedre. Hűségért hűséget! Ha valahol, falun vagy városban, állandóan táboroztok, kerüld az olyan házat, mely erényedre veszélyes lehetne, óvakodj a sok ivástól is.

És végül becsületbeli kötelességed, hogy tisztán tartsd kezedet minden idegen tulajdontól; nem azért mentél háborúba, hogy rabolj és fosztogass, hanem, hogy mint német katona küzdj a hazáért és a haza becsületéért, védelméért.

Ha alkalmad nyílik misehallgatásra s a szentségek felvételére,

szívesen s örömmel használd azt fel; lehet, hogy utolsó alkalom az életedben. Ha súlyos sebbel vagy éppen haldokolva fekszel a csatatéren, szerető áldozatkészséggel ajánld föl halálodat a megfeszített Megváltónak, Ő majd jutalmul az örök életet fogja neked adni.

És most légy Istennek ajánlva. Minden napot Istennel, a királyért s hazáért.

Jézus szent Szíve erősítsen téged.

A kedves Istenanya oltalmazzon téged.

Megáldalak téged s társaidat az Egyház áldásával:

Áldjon meg titeket a Mindenható Isten, Atya† Fiú † és Szentlélek † Amen.

Plébánosod.

Ez az ügyes kis levélke à 2 pfg=ért kapható a trieri Paulinus=Druckereiben. Hangja egészen általános, kár, hogy semmi helyi vonatkozás nincs benne; viszont az az előnye, hogy az egész országban használhatják. Ilyen levelekhez esetleg mellékelhetünk harcosaink részére szóló kitűnő füzeteket. A németországi népszövetség kiadásában olyan tábori levelek jelentek meg, melyek nem annyira az otthonmaradottaknak, mint inkább a táborban állóknak szólnak, tehát elküldésre különösen alkalmasak. (Nr. 1. Ums Vaterland; Nr. 2. Pfarrer an sein Pfarrkind im Felde; Nr. 3. Die Mutter an ihren Sohn im Felde; Nr. 4. Die Heimat an ihre Kämpfer im Felde; Nr. 5. Um Deutschlands Zukunft.) Egyéb alkalmas német nyelvű iratok a Herdernél megjelenő «Feldbriefe» stb. Magyar nyelven a Reviczky: Tábori missziója, s az «Élet» tábori levelei. Külön folyóiratok is jelentek meg a harcosok számára. «*An Lagerfeuer*». Szerkeszti P. Acker. S. J. Bonif.=Druckerei. Paderborn. Megjelenik kéthetenként. à 10 H. 32 l. «*Heimatsgrüsse an unsere Krieger*». Caritas=Verband für Berlin. S. W. 48, Wilhelmstr. 37.

Azonban minél több *helyi színezetet* tudunk e levelekbe vegyíteni, annál nagyobb örömmel fogadják azokat a harcosok. A «Westfälische Merkur» pl. a «Pressekommission der münsterischen Pastoralkonferenz» felhívására időnként külön számot ad ki a harcosok részére ezen címmel: «Heimatsgruß an die Krieger. Nachrichten aus der Heimat für unsere münsterländischen Soldaten». A lap elsősorban olyan híreket hoz, amik a harcos szülőföldjén történtek, amellett áttekintést ad a háború mindenkori állásáról. A vallási s hitbuzgalmi rész ezek közt foglal helyet. Különösen a helyi hírek révén fogják ezt az ujságot megkedvelni (halálesetek otthon; ki esett el a faluból, ki sebesült meg, ki kapott kitüntetést; milyen élet van itthon stb.). A januárban megjelent első számban ezeket a hireket az illető plébániák lelkipász=

torai teszik közzé a harcosokhoz intézett levél alakjában. Ilyen lap kiadása nálunk talán sok helyen nehézségbe ütköznék; gyakorlatilag tehát inkább megvalósíthatónak tartjuk a másik módot, ha t. i. minden lelkipásztor — körülbelül kéthetenként vagy hónaponként — maga szerkeszt rövidke levelet harcban álló hívei számára s azt litografáltatja vagy kinyomatja.

Természetesen arról is kell aztán gondoskodnunk, hogy ez a kétségkívül gyakorlati értékű lelkipásztori segédeszköz tényleg el is jusson azok kezébe, kiknek azt szántuk. A szószékről is felszólíthatjuk híveinket, hogy a harcosok címét közöljék velünk, mert bizonyos időközökben írni szeretnénk nekik. Az iskolásgyermekek örömmel fogják édesatyjuk s rokonságuk tábori címét tudomásunkra hozni. Egy németországi plébános, aki kéthetenként külön, helyiérdekességű nyomtatott leveleket küldött harcban álló híveinek, nem győzi eléggé dícsérni a meglepő eredményt. Olyanok, kik régen szakítottak a gyakorlati katolikus élettel, hálás szívvel köszönték meg s biztosították, hogy nem fogják elfeledni a plébánosnak jóleső figyelmét. Mások kérték, hogy látogasson el családjukhoz; sok nő jött köszönettel a «szép levélért», amit az ura kapott a plébános úrtól stb. Ilyen eredmények bizonyára megérik azt a költséget és fáradságot, amibe egy rövidke kis nyomtatvány előállítása s szétküldése kerül. És ennek a kis levélkének — mint említettük föntebb — az az előnye is megvan a külön ujságszám fölött, hogy bármelyik lelkipásztor egymagában is képes előállítani.

Ne riadjunk vissza e rendkívüli időkben rendkívüli eszközök igénybevételétől sem. A nagy lélekhullámzás, amit a háború megindított, még egyre tart. A lelkek még izzanak, most lehet alakítani őket. Necsak örüljünk az örvendetes változásnak, necsak megelégedetten hajtogassuk: A Domino factum est istud, et est mirabile in oculis nostris, hanem megfeszített erővel dolgozzunk, hogy a lelkeknek mostani fogékonyságából és megilletődöttségéből — mert utóvégre is ez még nem *kész* épület, csak alap, melyen építhetünk — felépüljön a vallásos életnek temploma. A protestáns «Chronik der christlichen Welt» mindjárt a háború elején azt írta (aug. 28-i szám): «Nicht nur für unser Volk, auch für die Kirche handelt es sich in diesen Wochen um Sein oder Nichtsein. Entweder erobert sie jetzt die Seele unseres Volkes zurück, oder es würde mit ihr zu Ende gehen». Ha a katolikus Egyháznak nem is léte forog kockán, mindenesetre

tömérdek léleknek megmentése dől el a mostani háború behatásai alatt és valamennyi lelkipásztor odaadó munkájára van szükség, hogy a háborúnak az az erkölcstisztító, buzgóságot fokozó s bűnt engesztelő hatása legyen a béke idejére, aminőnek az Egyház akarja és amit Istentől kér, mikor így imádkozik Hozzá: . . . «ut tranquillitate pacis, tua potestate servata, ad remedia correctionis utamur». (Missa tempore belli.)

Részletek a holland lelkipásztorkodásból.[1]

Az az idő, amelyet 1920 nyarán Hollandiában töltöttem — mint az ott üdülő magyar katolikus gyermekek hivatalos lelkigondozója —, korántsem lenne ugyan elégséges arra, hogy annak alapján a hollandiai pasztorációt kimerítően ismertetni lehetne; mégis, tekintetbe véve kiküldetésem sajátos jellegét, mely úgyszólván napról-napra újabb és újabb helyekre, tanyák, falvak, városok plébániáira és zárdáiba vezetett, elegendő alkalmam nyílott a csodálatraméltó virágzásban pompázó holland katolikus életbe bepillantanom.

Több elmondandó apróság talán inkább *csak érdekesség* lesz, mintsem nálunk is *kivihető* eszme; egyes dolgok talán annyira a holland nép sajátos lelkivilágából folynak, hogy azok hiányáért nem érhet itthon bennünket szemrehányás; de bizonyára hallani fogunk egy és más praktikus dologról is, amelynek megvalósítása érdekében érdemes lesz itthon köztünk is szót emelni.

Midőn a bécsi kongresszus a protestáns nassau-orániai I. Vilmos alatt elismerte Hollandiát önálló királyságnak, a fanatikus kálvinista terror minden eszközt felhasznált az ország végleges elprotestánsítására. Az 1815-i alkotmány oly egyházellenes volt, hogy a papok nem tehettek le rá az esküt és ezért mint lázadókkal bántak velük. Közép- és felsőiskolákban csak protestánst alkalmaztak, a szerzetesrendek noviciust többé nem vehettek fel, a teológusokat katonáskodni kényszerítették, a kitartó papságot börtönre vetették, a katolikus egyleteket elnyomták. Csak az 1848-i alkotmány ismerte el a vallásszabadságot s IX. Pius 1853-ban állította vissza a hierarchiát.

Ime, csak kissé kell a történelem adatait fellapoznunk, hogy értékelni tudjuk azt a nagy változást, amit a katolikus élet terén a XIX. században felmutatott Hollandia. Micsoda erőfeszítés, mily hithűség és — nem legutolsó helyen — mennyi odaadó papi munka kellett ahhoz, míg az erőszakkal protestánssá tett, a katolicizmust rengeteg eszközzel, fegy-

[1] Megjelent az «Egyházi Lapok» 1921. évfolyamában.

verrel elnyomó, sőt kétharmad részében ma is protestáns Hollandiában ma a katolikus Egyház helyzete *talán legirígylésreméltóbb az egész világon*, az összlakosságnak csak egyharmadrészét kitevő katolikusok politikai pártja ma (1920-ban) a legerősebb és a hivatalos protestáns Hollandiának miniszterelnöke, Ruys de Beerenbrouck, napi áldozó katolikus! Mindez a nekilendülés az utolsó század, vagy inkább félszázad munkája. A legszebb régi gótikus templomok ugyan még most is a protestánsok kezén vannak, de a *valódi* helyzet legigazibb szimboluma a hulst-i elvett templom, amelyből a szentélyt már visszakapták a katolikusok s elfalazták: a szentély zsúfolásig tömve katolikusokkal, a protestánsok kezén maradt hatalmas hajó pedig üres és állandóan zárva.

A holland hitélet.

Hollandia lakosainak száma ma körülbelül ötmillió, ezek közül katolikus körülbelül kétmillió. A katolikusok meglehetősen elkülönülve laknak a protestánsoktól, amennyiben a 11 provincia közül — amelyre Hollandia fel van osztva — leginkább a délen fekvő Limburg- és Nord-Brabantban, továbbá az Északi-tenger mellékén húzódó Zuid-Hollandban és Nord-Hollandban élnek. Ez utóbbi kettőben, továbbá az utrechti provinciában már meglehetősen keverve protestánsokkal is, míg az első kettő csaknem kizárólag katolikus tartomány.

Az egyházi hierarchia a következő képet mutatja: Van egy érsekség Utrechtben és négy püspökség: Roeremond-, s'-Hertogenbosch-, Breda- és Haarlemben. Területre nézve a legkisebb a bredai, legnagyobb az utrechti (ahová a protestáns provinciák diasporái tartoznak), legfontosabb azonban a haarlemi, mert idetartoznak a legnagyobb városok, mint Amsterdam, Rotterdam, Hága, Haarlem és Leiden.

Bármerre fordul meg az idegen a holland parókiákon, főleg a németalföldi részeken, a legelső, ami szemébe tűnik, a gyönyörű *templomépület*. Az egyik egyházmegyében pl. az utolsó félszázad alatt — öt parókiát kivéve — minden plébánián új templomot építettek és ezek a templomok az 1000—1500 híves falvakban is oly monumentálisak, felszerelésük oly gazdag, hogy a Bazilikát és Mátyás-templomot kivéve, bármelyik pesti plébániatemplom helyén díszére válnának fővárosunknak is. Lehet, hogy túlzottan hangzik, de a tény-

állás mégis ez. Persze márványuk nincs a hollandusoknak, hiszen az egész országban nincs annyi hegyük, mint a Gellérthegy. Van azonban tetszetősen égetett piros téglájuk, amikből nemcsak csinos lakóházaik külső részét állítják össze, hanem a sajátos hollandi házak külső megjelenéséhez simuló templomaikat is.

A templomok belsejében — mint előttünk újdonság — főkép magára vonja az idegen figyelmét a gyönyörű reliefekkel ékesített áldoztató mensa, a fölötte magasban lebegő «crux gloriosa», az igen kényelmes, zárt — akárhányszor falba beépített — gyóntatószék és a templom falára egész hosszában festett és minden templomban eredeti művészi ecsettől származó keresztút. Mindjárt itt említem, hogy a *keresztút* egyike a leggyakoribb penitenciáknak és szombat esténként a gyónás után egész sereg ember térdel az egyes stációk előtti kis zsámolyon s végzi penitenciáját.

És mindez a gyönyörű templom egyetlen fillér állami segély nélkül, egyetlen hold egyházi vagyon nélkül, egyedül a hívek adakozásából!

Ha aztán a hívek sajátjukból építették fel templomukat (és a nem kevésbbé díszes plébániaépületet), gondolhatjuk, hogy nem azért, hogy üresen álljanak. Mikor először lépünk egy falu templomába, a házak számához és a mi magyar gondolkozásunkhoz mérten rendesen céltalanul nagynak találjuk a templomot; a vasárnapi teli templom azonban mindenre rácáfol.

Mise elejére megtelik a templom. Legnagyobb ritkaság, hogy valaki késve jön misére. Mise kezdete előtt 5—10 perccel egész nyüzsgő kaptár a templom bejárata. Ki gyalog, ki kedvelt szerszámán: a biciklin érkezik és siet be. De abban a percben, mikor elkezdődik a mise, mintha mesterségesen vágták volna végét, senki nem jön többé, egyetlen lélek nem áll többé künn és szorongásig tele a templom benn. Ahol több mise van, ugyanaz a kép minden mise előtt.

Mindenfelé azt hallottam, hogy azok száma, akik vasárnap misét nem hallgatnak, a legminimálisabb. Még örvendetesebb azonban, hogy a hívek a misével együtt már szentbeszédet is hallgatnak, mert a szentbeszéd *mindig* mise közben van, és *minden* — időrendbe osztott — vasárnapi misében van 10—15 perces beszéd. Sőt a püspökök nem engednek vasárnapokon szentmisét mondani az olyan templomokban, ahol mise alatt nem prédikálnának.

Általában hangoztatják, hogy a vallási élet igazi fokmérője

a hétköznapi templomlátogatás és a szentségek gyakori vétele. Ha ezt a normát alkalmazzuk a holland hitélet mérésére, valósággal őskeresztényi hitéletre akadunk köztük.

Az a fenntartásnélküli dícséret, amellyel a holland katolikusok hitéletét illetjük, természetesen nem áll egészében a nagyvárosok, Amsterdam, Rotterdam és Hága hitéletére is. A modern világvárosi élet, mint mindenütt, itt is sokat letöröl a keresztény vallási élet bájos hímporából. De a katolikusok nagy átlagát véve alapul, a szentségek gyakori vétele s a hétköznapi miselátogatás rendkívül örvendetes képet mutat Hollandiában. A hollandusoknak valóságos szenvedélyük a takarítás; legalább hetenként egyszer még a kapufélfát is fehérre súrolják; de úgylátszik, nem kevésbbé törődnek a lelki takarítással is. Míg egyrészt azoknak száma, akik húsvéti gyónásukat nem végzik, örvendetesen csekély, másrészt a gyakori áldozás eszméje igen sok helyen valósággal diadalát üli. A gyermekek áldozása a hétéves korral kezdődik, s ugyancsak sok magyarázatba került az álmélkodó hollandusokkal megértetni, mikép lehetséges, hogy a mi 9—10 éves pesti gyermekeink még nem voltak az első áldozásnál. Szerencsére a bolsevizmussal meg lehetett értetni velük, hogy annyi IV. elemit végzett gyermekünk nem volt még gyónni és áldozni.

A holland hívek.

— Mennyi híve van, Heer Pastoor? — kérdezem az egyik plébánost.[1]

— Ötszáz áldozó — volt a felelet, és ebben benne van az igazi lelkipásztori felfogás, amely híveinek tényleg csak azokat tartja, akik húsvéti kötelességüket elvégzik. Az összes hívek száma kb. 650 lehet, ha tehát a gyermekeket beszámítjuk, szinte kivétel nélkül mindenki áldozik.

— És mennyi az évi áldozások száma? — kérdezem tovább.

— Harmincezer, vagyis fejenként átlag hatvan.

Mindenesetre gyönyörű szám. Ime néhány további adat azokról a helyekről, ahol megfordultam: Lottum 730 hívő, 630 áldozó. Horst 3898 hívő, 3000 áldozó. Sevenum 2389 hívő, 1825 áldozó. Beek 3250 hívő, 2516 áldozó. Princen-

[1] A katolikus plébános neve «Heer Pastoor», a protestáns lelkészé «Domine».

hage 4740 hívő, 3750 áldozó. Ulvenhout 1945 hívő, 1562 áldozó. Ginneken 3800 hívő, 3100 áldozó stb. Nem ritka az olyan család, ahol az apától s anyától kezdve a gyermekeken át egész a cselédekig mindenki mindennap éveken keresztül áldozik. Hetilapok a direktóriumokat is közlik, még pedig külön az egyházmegyei rendet és külön egyes szerzetesekét is.

Felemelő érzés egy hétköznap reggelén odaállani bármely falusi templom bejáratához és nézni, mint jönnek a nagy fehérfőkötős öreg nénik, a borotvált arcú, matrózsapkás férfiak, fiatal diákok és fapapucsban csoszogó paraszt-gyerekek misére. És *aki misén van, majdnem mindenki áldozik.* Külön kiemelem: nemcsak a nép, hanem a falusi intelligencia is. Voltam pl. olyan faluban, ahol a gyermekek két csoportba osztva minden második héten közös gyónást és áldozást végeznek az egész éven át. Minden vasárnap kihirdetik a prédikációban, hogy melyik csoport gyónik ezen a héten. És a dolog nagyszerűen megy, mert *a szülők együtt dolgoznak a lelkipásztorral.*

Csoda-e, ha az így kezdett napot valami bájos lelki öröm s imádságos szellem tölti ki végig? Csoda-e, hogy ahol így szeretik az Eucharisztiát, ott minden este közösen elmondják a rózsafüzért s bizony csodálkoztak, hogy a sok magyar gyermek közül *alig egy-kettő* ismerte az olvasóimádkozás módját. Csoda-e, ha itt lefekvéskor a legidősebb leány szenteltvízzel keresztet vet minden testvére homlokára s utána ugyancsak keresztet a párnára és akkor csodálkoztak, hogy akadt tízéves pesti fiú, aki nem tudott keresztet vetni s nem tudta a Miatyánkot. Csoda-e, ha több helyen is kiprédikálta a plébános, hogy a holland szülők ne engedjék a magyar leányokat kivágott ruhában a templomba, holott az öltözködésük pesti szem előtt egészen tisztességes volt. Csoda-e, ha itt minden utca hangos a gyermeksereg lármájától, mert a család 8—10 gyermeknél kezdődik és 12—14—16 gyermek nem ritkaság. Itt még mindent átjár a vallás szelleme, itt az úri családoknál éppen úgy imádkoznak evés előtt s után, mint máshol. Aki néhány hónapra belekerül ebbe az atmoszférába, azt akarva-nem akarva, magával ragadja ez a vallásos lendület.

És azt hiszem, sok szülő csodálkozva vette észre a viszontlátásnál, hogy kint nyaralt gyermekük nemcsak kövérebb lett és erősebb, hanem olvasó van a zsebében s hetenként megy gyónni. A vallás a hollandoknál élet. Nemcsak ezüst-

forintosuk kerületére írják a jelszót: «God zej met ons», hanem tényleg lelkükbe is van írva Isten mélységes szeretete. A pesti szülők értetlenül állanak a holland jó szív előtt; nem tudják megmagyarázni, hogyan nem érik be a gyermekek többhónapos nyaraltatásával, hanem a búcsúzásnál még új ruhával, cipővel, pénzzel, élelemmel is ellátják őket. Honnan ez a felebaráti szeretet? — kérdik. És honnan az a szeretet, amely már három év óta a belga, francia, német, osztrák és magyar gyermekek tízezreit dédelgeti magánál? Egyetlen magyarázat reá megint csak vallásos érzésük. «Mi megmenekültünk a háborútól — hallottam többször —, hálásaknak kell lennünk Isten iránt.»

A holland hitélet fellendülésének merő konstatálása természetesen nem sok haszonnal járna reánk, ha nem igyekeznénk némi bepillantást vetni abba a pasztorációs módszerbe is, mely ezt a szép eredményt létrehozta. Kétségkívül több olyan előmozdító tényezője van ott a lelkipásztorkodásnak, amit mi nélkülözünk s amiről mi alig tehetünk. *A népnek általános jóléte nagy előny a lelki életre is.* «Divitias et paupertatem ne dederis mihi — mondja már a Zsoltáros —, tantum victui meo tribue necessaria». Szegények persze ott is vannak, de azért az *általános* helyzeten mindenütt megérzik, hogy az anyaország ötmillió lakosa számára 35 millió gyarmatos is dolgozik. Aztán ott van a katolikus kisebbség évszázados elnyomatása a protestánsok részéről, mely mindenütt kiváltja a nagyobb agilitást. Ez mind igaz; de viszont lehetetlen fel nem ismernünk a szép eredményben *a holland katolikus papság derék munkájának nyomait is.*

És ezzel eljutottunk tanulmányunk legérdekesebb pontjához, a papság életének ismertetéséhez.

A holland papság.

Némelyik provinciában a papok ma is megtartották az ősrégi népviseletet, ami előttünk igen furcsának tetszik: hosszú harisnya s rövid nadrág, félcipő, félcilinder, hosszú kabát. Ebben a rövid nadrágban azonban mintegy szimbolumát látom a holland papság gyermeteg lelkületének s egyszerű hitének. Talán furcsának tűnik fel ennek hangoztatása, de tényleg a kegyeletes lelkület ennyi megnyilvánulását, ennyi szelíden mosolygó arcot és a «sentire cum ecclesia»nak oly megkapóan őszinte megnyilatkozását kevés helyen

találni a papok között. Ott a lourdesi Szűzanya kegyhelyét legalább egyszer meglátogatni szinte kötelező a papok számára; ott az Egyház nem írhat elő egyetlen rubrikát, a pápának nem lehet egyetlen óhaja, amely a holland papságnál már másnap valóra nem válna. Ott nem kértek felmentést a «Ne temere» alól, pedig az ország 2/3-a protestáns; ott nemhogy a reverzálisok okoznának bajt, hanem az egyik vegyes vallású plébánián a plébános kihirdette, hogy akármiféle kauciót adnak is, ő vegyes házasságra felmentést nem fog kérni — és azóta nincs a faluban vegyes házasság! (Pedig ott is elég az állam előtt a pusztán polgári kötés. De ennek még a gondolatától is visszariad a holland katolikus.) Ott amint megjelent X. Pius rendelete a korai s gyakori áldozásról, azonnal keresztülvitték s folyton, fokozatosan fejlesztik. Ott rögtön megvalósították X. Pius óhaját (pedig nem volt parancs) a latin nyelv rómaias kiejtéséről. Ott nincs rá eset, hogy még most is vegyes kar szerepeljen a kóruson a rubrikák ellenére. Ott a tabernákulumok ajtaja oly páncélos wertheim, hogy nincs az a betörés, vagy tűz, mely egykönnyen árthatna. Ott a legszegényebb templomban is elsőrendű samosi, vagy tarraconai tüzes bort adnak miséhez. Ezek mind apróságok, beismerjük. De hűnek lenni a legkisebben is — ez adja az áldozatos lelkületet.

A holland papság sokat dolgozik a lelkekért. Igaz, hogy több ideje is van rá, de hiszen tudjuk, hogy ahol nálunk baj van, nem mindig az időhiányban a hiba.

Az egyik püspöki helynököt egy szombat délután kerestem.

— Most nem lehet vele beszélni, ilyenkor gyóntat.

— Kivel lehet beszélni?

— Ilyenkor senkivel, most mindenki gyóntat.

És tényleg, minden szombat este (egész 9—10 óráig) seregestől folynak a gyóntatások.

Ott nemcsak minden pap gyóntat, hanem katechizál is. A felekezeti iskolákban mindennap van ugyan egy órai hittan, de az állami iskolákban — egyház és állam elválasztva lévén — nincs hitoktatás. Az iskolába rendesen a káplán jár hitoktatni (a külön katecheta állás ismeretlen fogalom), az állami iskolák növendékeit pedig a plébános gyüjti a templomba és korok szerint különválasztva tart hitoktatást. És a gyermekek hiány nélkül jönnek; a szülők küldik őket! Különös benyomást tett rám, midőn a haarlemi kanonok-plébános a katedrális megmutatása után délben 12 órakor

bocsánatot kért, hogy tovább nem maradhat velem, mert jönnek a gyermekek a hitoktatásra, amelyet ő szokott tartani.

1920-ban különben fényes sikerrel dőlt el a holland katolikusok negyvenéves iskola-harca is. Negyvenévi küzdelem után elérték, hogy a hágai Binnenhofban (ahol a kamara gyűlésezik) 70 szavazattal 3 ellenében a magániskolák teljesen egyenjogosíttattak az állami iskolákkal, még pedig nemcsak a bizonyítvány-osztás érvényességében, hanem finanáciális tekintetben is. Az 1921. évben érvénybe lépő törvény értelmében tehát ha valahol negyven családfő felekezeti iskolát kíván, ott az állam teljesen a sajátjából felállít felekezet iskolát és fenntartja azt. Sőt a már eddig létező felekezeti iskolák értéke után hat és félszázalékos kamatot fizet a felekezeteknek. Persze, ahol negyven család állami iskolát kérne, azt kapna (hitoktatás nélkül); de a holland papság tevékenysége kezeskedik amellett, hogy katolikus helyeken ilyenre aligha lesz példa.

Általában a Hollandiában nyert tapasztalatok megerősítették egy régen lappangó véleményünket, ami első alkalommal kimondva, talán feltűnőnek látszik, amit azonban kellően megvilágítva, okvetlenül el kell fogadnunk. A holland papság nagy pasztorációs sikereit nem elsősorban szociális, társadalmi vagy egyleti működésének, *hanem magában a templomban lefolytatott, a szó szorosabb értelmében vett lelkipásztori, lélekgondozó tevékenységének köszönheti.*

Természetesen nem hagyhatjuk ezt az állítást néhány magyarázó szó nélkül, nehogy bárki is a papság szociális működésének lekicsinylését olvassa ki belőle. Ez távol áll tőlünk. Nem szabad azonban szemet húnyni egy tapasztalat előtt. Az előtt t. i., hogy a szociális munkában dolgozó papok ereje sokszor kimerül a rengeteg egylet, kör, szövetkezet és ünnepély rendezésében és mindez a nagy elhasznált energia korántsem hozza meg azt a *lelki* hasznot, amit a sok egyletezés által elmulasztott szoros értelemben vett pasztoráció hozhatna.

Van a hollandoknál is nagy egyleti szervezkedés; sok olyan szervezet, melyeket bátran követhetnénk mi is. Nevezetesebb egyletek pl.: Algem. Bond von R. K. Kiesvereenigingen in Nederland. — Nederlandsche R. K. Volksbond. — Bond von R. K. Werblieden-Vereenigingen. — Ned. R. K. Vereeniging von Handelsreisigers «St. Christoffel». — «Sobrietas» antialkoholista egylet. — «De Hanse» (kat. kézművesek s iparosok szövetsége). — R. K. Boeren-

bond (földműves szövetség). — R. K. katonaegyletek. — Central Bureau voor de Katholieke Sociale Actie in Nederland. — R. K. Vereeniging der bescherming von Meisje. — Szent Vince egyletek és rengeteg patronage (úgyszólván minden faluban). Egyházi jellegű egyletek: Ned. St. Gregorius Vereeniging (az egyházi zene előmozdítására), Oltáregyletek stb. De ott nem a falusi káplánok feladata a munkásszervezetek megalkotása; ott a káplán és plébános arra van, hogy pasztoráljon, az egyletek vezetésére pedig *külön papokat* nevez ki az egyházi hatóság. Ezek az ú. n. «*eleemosinier*»-ek, akik nem plébánosok, nem káplánok, hanem a szociális kérdés külön tanulmányozásával az egyletek vezetésére és szervezésére képesített, kitűnően szónokló papok. A holland példa szemlélésénél okvetlenül eszünkbe jut, hogy amint nálunk folyik a papság szociális munkája, a kellő kiképzés híján igen sok dilettantizmus rontja az eredményt, viszont tömérdek energiát is von el a paptól legelsősorban várható *lelkigondozás* elől.

Érdekes példát szolgáltat Hollandia a keresztény vallásoknak nálunk ma különösen időszerű *együttmunkálkodására* is. A «getrennt marschieren, vereint schlagen» régi taktikai elvet kitűnően beváltják a politikai téren, mikor a vallásos élet közös ellenségeivel szemben kell fellépniök. A politikai fegyverbarátság azonban *korántsem jelenti vallási elveik legkisebb feladását* is; vallási kérdésben annyira intranzigensek, annyira élesen elkülönülnek egymástól, hogy az nálunk egyenesen hallatlan dolog volna. Egyik pesti protestáns kisfiúnak az anyja, mikor megtudta, hogy kiutazom Hollandiába, levelet bízott reám, hogy vigyem el fiának. A protestáns holland szülők nagyon megbotránkoztak, hogy katolikus pap közvetítését vette igénybe a magyar anya! Viszont egy másik városban[1] meg a katolikus hollandok kifogásolták, hogy egy katolikus magyar fiú egy protestáns holland fiúval állott szóba.

Az az intenzív munkálkodás, amely a lelkipásztorkodás terén folyik, természetesen *csak kellő számú papsággal érhető el*. Ugyan a holland püspökök is panaszkodnak paphiányról,

[1] Egészségi szempontból érdekes megemlíteni, hogy a roeremondi nagy szemináriumot kivéve, a többi kis- és nagyszeminárium nem a püspöki székhelyen, hanem mind falun van. Igy az utrechti nagy szeminárium Driebergenben, a kis szeminárium Culemborgban. A haarlemi nagy szeminárium Warmondban, a kicsi Voorhoutban. A Boschi nagy szeminárium Haarenben, a kicsi St. Michaels-Gestelben.

de egyéb országok állapota mellett az ottani helyzet még hihetetlenül jobb. Az összes katolikus papok száma — beleértve a missziókban működőket is — kb. 4000. Azt láttam, hogy alig van katolikus család, amelynek rokonságában pap nem volna, viszont nem ritka eset, hogy egy családban három-négy testvér megy papnak, vagy apácának.

Pedig ott alapos összegeket fizetnek a kispapok. Igy pl. a haarlemi egyházmegye nagyszemináriumában, Warmondban évenként 652 forintot, ami még ott is igen tekintélyes összeg. De van papjuk bőven, pedig tömérdek állást kell betölteniök. Filiálisokat csak hírből ismernek. 500—600 hívőnek már plébánosa van gyönyörű templommal, ezer híves plébánián már föltétlenül káplán is található. Átlag minden ezer hívőre jut egy pap. Emellett a legtöbb apácazárdának külön papja, «rektora» van, a kórházakban gyakran két pap is; árvaházak, beguinageok szintén külön papokkal.

Gyönyörűen épített, csupa új apácazárdákat elképzelhetetlen számban találni; főleg a német határ felé alig van falucska apácaiskola nélkül. A német kultúrharc idején a Németországból kiűzött rendek szeretetteljes befogadást nyertek a hollandoknál és ötven év alatt valóságos áldásává lettek a kultúrának és megbecsülhetetlen segítőivé a lelkipásztorkodó papságnak.

Ime az alábbi szerzetesrendek találhatók Hollandiában: A legméltóságosabb Oltáriszentség atyái, ágostonrendi atyák, bencések, kamilliánusok, kapucinusok, kármeliták, trappisták, ciszterciek, minoriták, holland domonkosok, német domonkosok, francia domonkosok, holland, német és francia ferencrendiek, holland és német jezsuiták, kereszteslovagok, premontreiek, oblátusok, passzionisták, holland és német redemptoristák, lazaristák és maristák. A nőszerzetek rengeteg változatát felsorolni is alig lehetne.

Van 88 egyházi vezetés alatt álló leány- és 21 fiúinternátusuk, 15 háztartási iskola, 3 gazdasági iskola, 5 cselédnevelő intézet (2—12 éves leányokat igen olcsón felvesznek s belőlük becsületes cselédeket nevelnek), 2 siketnéma, 3 vakok intézete, mind az apácák kezében; 2 intézet gyengeelméjű gyermekeknek, 3 árvaház, 26 intézet elhagyott s veszélynek kitett gyermekek részére, 10 szegényház, 3 törvénytelen gyermekek menhelye, 186 elaggottak menhelye, ugyancsak mindenütt apáca-vezetés alatt.[1]

[1] A tanulmány felsorolt adatai az 1920-as állapotoknak felelnek meg.

Külön említést érdemelnek a világi hívek részére emelt *exercitiumos házak*. Tíz ilyen ház van Hollandiában és mint a templomokban kifüggesztett hirdetés jelzi, mindegyikben havonként átlag 3—4 zárt szentgyakorlat van *világiak* részére. Sőt a nordwykerhoutiban «másképgondolkozóknak», azaz nemkatolikusoknak is tartottak exercitiumot. Diákok, egyetemi hallgatók, leányok, asszonyok, munkások, tanult férfiak külön-külön juthatnak szentgyakorlathoz. Sőt azoknak részére, kik végeztek szentgyakorlatot, a havi recollectió végzésére külön havi lap, a «*De Thabor*» jelenik meg.

Ilyen házak Amersfoortban a «*St. Alphonsus*» (redemptoristák), Eijdenben a «*Maria*» (főleg munkásnőknek), Nordwykerhoutban a «*St. Clemens*», Roeremondban a «*Notre Dame de la Retraite*», Rotterdamban a «*Thabor*», Soppeben a «*St. Gerardus*» (redemptoristák), Venloben a «*Manresa*» (főleg munkásoknak; külön havi lapjuk a «Manresabode»), Vughtben a «*Loyola*» (jezsuiták), továbbá Tilburgban és Eidenben.

A városi plébániák átlagos nagysága 2—3—4 ezer közt váltakozik, sőt az egyik egyházmegyében kimondott szabály, hogy amelyik pillanatban valamelyik plébánia híveinek száma meghaladja a 6000-et, a plébánia automatice megoszlik. Csakis így valósítható meg a modern pasztoráció egyik követelménye: a hívek meglátogatása otthonukban. Az egyik két káplános parókián láttam, hogy a plébánia három részre van osztva, a három pap mind a hármat állandóan látogatja, úgy, hogy évenként *minden* családban legalább egyszer megfordulnak.

A papok buzgó munkálkodására elegendő példa az a találékonyság, amellyel magyar gyermekeink gyóntatását végezték. A nyelvkülönbség nagy akadálya korántsem volt ok arra, hogy a gyermekek lelki gondozását elhagyják. Aki a gyermekek közül tudott valahogy németül, azt németül gyóntatták, aki pedig csak magyarul tudott, azt tolmáccsal, többnyelvű gyóntatási könyvvel stb. próbálták meggyóntatni.

A papság komoly munkája a legnagyobb kitüntető tiszteletet váltja ki a hívekből. Az utcán a tanult emberek csakúgy üdvözlik őket, mint az egyszerűbbek és minden szükségessel ők látják el papjaikat. Ha szabad ezt a triviális pesti kifejezést a holland papokra alkalmazni: «nincs semmijük, de jól élnek». Tényleg földje nincs a parókiának, gazdálkodni nem kell (nagy előny a lelkipásztori tevékenység szempontjából!), a hívek azonban mindenhez hozzájuttatják őket. Valami egy-

házközség-féle szervezettel dolgoznak, de vallási téren a tagoknak semmi szavuk nincs, arról még álmodni sem mernek, hogy plébánost ők jelölnének, patronátusnak egész Hollandiában nyoma sincs, sőt a püspök még concursust sem hirdet a plébániákra, hanem teljesen szabadon tölt be minden állást.

Miből áll mégis az egyházközség fő jövedelme? Magyar fülnek kissé furcsán hangzik: a templomi székek bérbeadásából. Ott a legtermészetesebb dolog a világon, hogy a vallásosság pénzbe is kerül és senki nem botránkozik meg a padokon elhelyezett felírásokon, hogy az első padokban egy hely ára 10 ct., a középsőben 5 ct., hátul 3 ct., állni ingyen is lehet. Sőt egész évre is bérelnek családok helyet és hogy ebből mennyi összeg folyik be, arra egyetlen példa gyanánt az egyik 2000 híves plébániát hozom fel, ahol egy hely évi bére 7—8 forint, a padok évi jövedelme 3000 forint. Ilyen helyeken a hívek ott tartják imakönyveiket is egész éven át. Telve a templom imakönyvvel!

Igen jó hatással vannak a papi testvéri szeretet ébrentartására *a vasárnap esti összejövetelek*. Ahol legalább két pap van egy helyen, minden vasárnap este találkoznak egy üveg vörösbor mellett egyikük lakásán és megbeszélik a hét eseményeit. Ez az összejövetel kötelező. Tilburgban magam is résztvettem az egyik ilyen összejövetelen, ahol kb. 8—10-en lehettünk, és határozottan a legjobb hatást tapasztaltam az ottlévők részéről. A közös eljárási módnak, a közös cselekvésnek, terveknek, sikereknek fesztelen megbeszélését föltétlenül megköveteli a mai annyifelé szaggatott élet. A teológiai tanárok előtt pedig kihirdetik, hogy a vakáció folyamán bármelyik plébánián szívesen látják őket.

Néhány szóval érdemes végül megemlékezni a holland *káptalanokról* is. Káptalanról azonban nem lehet a mi felfogásunk szerint beszélni. Ott a kanonoki kinevezés pusztán cím, amellyel egy fillérnyi jövedelem sem jár. Átlag 8—10 kanonok van egy megyében. Rendesen a kathedrális plébánosa — akit egyedül hívnak «plébános»-nak a megyében, a többi parochus csak «pastoor», — aztán a teológia rektora, néhány teológiai tanár és több esperes. A direktórium minden hónapra kijelöl egy úgynevezett «dies canonicus»-t, amelyen összejönnek a kanonokok s a püspök, az egyikük misézik (nagycsütörtökön a püspök), utána gyűlés s tanácskozás a püspökkel és aztán egy hónapig ismét nem látják egymást.

Az utrechti káptalan pl. ma ezekből áll: a vikárius gene-

rális, a nagy és kis szeminárium rektorai, a cotheni, arnhemi, groenlooi, amersfoorti, utrechti és abcoudei plébánosok (összesen kilenc). A haarlemi káptalan: a haarlemi beguinage rektora, a St. Bavo kathedrális plébánosa, a nagy és kis szeminárium rektorai, a haarlemi, vogelensangi, hágai és rotterdámi plébánosok (összesen nyolc).

*

Legyen ez a rövidke megemlékezés hálámnak némi jele azért a lekötelező, szeretetteljes jóindulatért, amellyel miszsziós utamban holland paptestvéreim mindenütt fogadtak. Hollandia egy részét köztudomás szerint valaha tenger borította; sikerült később egész területeket kiszárítani, igaz, hogy hihetetlen erőfeszítéssel, de az ott nyert föld, a «polder», annál értékesebb termőtalaj ma. Az ország jórésze ma is mélyebben fekszik a tenger színénél; óriási gátak védik a beömlés elől és külön mérnöki kar ügyel fel egész évben a gátak épségére. Büszkén tartja is egy közmondásuk: «Isten teremtette a tengert, mi meg a tengerpartot».

Épp így védi a holland papság a gondjára bízott lelkeket a lelki pusztulástól. Nagy munkába került a hitújítás árvizétől elöntött területeken újra életre hívni a katolikus öntudatot, de a nagy munka nyomán annál hálásabb talajból fakadnak egy virágzó katolikus élet hajtásai. Nem mondjuk, ott sem megy minden a legideálisabban; ott is emberek eveznek az isteni hajós csónakában; ott is van gyengeség, hiba és botlás, de mindamellett ha valahol, hát ott bátran vallhatja magáról a katolikus Egyház a szavakat, amiket a tenger színe alatt fekvő holland provincia, Zeeland írt címerébe: «*Luctor et emergo*», *küzködöm, de a habokon büszkén fennmaradok!*

Részletek a párisi pasztorációból.[1]

Az utóbbi években, gyermekeink külföldi üdültetéséve kapcsolatban, több tanulmány mutatott rá a hollandiai kat. papság nagyszerű lelkipásztori munkájára. Magam is ismertettem azt. Azóta alkalmam volt bepillantást nyerni a belga papság flamand részének pasztorációjába is és látni, hogy ha az eredmény el is marad a nagyszerű holland aratás mögött, mégis olyan munka az is, amelyből mi is tanulhatunk.

Hollandia s Belgium után önként kínálkozott a francia tapasztalatok szerzésének gondolata. Hallomásból ugyan jól tudtam, hogy az ő «sekrestye-pasztorációjuk» messze marad a modern idők követelményeitől, de — gondoltam — ezt is érdemes lesz közelebbről megismerni, mert utóvégre a helytelenből is lehet helyes megállapításokat leszűrni. Hogy a kérdést minél radikálisabban oldjam meg, 1925 nyarán néhány hétre beálltam egy vakációra készülő párisi plébános helyettesének s az otthonmaradt két káplánnal együtt (mert a másik kettő szintén vakációra ment) igyekeztem gondozó atyja lenni a 37.500 hívő lelkének.

37.500 hívő öt papra! A számon ne botránkozzunk meg. Vannak Párisban 50, 60, 90 ezres plébániák is. Nemrég még rólunk is így írtak; hála Istennek, a háború óta Budapest egyre jobban kezdi elveszíteni azt a kétes dicsőséget, mellyel óriási plébániái által egész közel járt Párishoz.

A párisi egyházmegye 1925-ös schematizmusa szerint Párisnak van pontosan 80 plébániája; ha tehát a kb. 3 millió lakost átlagban szétosztanók, akkor is majdnem 40.000 hívő esnék egy plébániára. De egyenesen megdöbbentő, mikor egymásután olvasunk ilyen adatokat:

A Saint-Mèdard paróchiának van 50.000 híve; a Saint-Sulpice-nek 39.484; a Saint-Pierre du Gros-Caillou-nak 50.000; a Notre-Dame de Lorette-nek 47.000; a Saint-Laurent-nak 52.000; a Sainte-Marguerite-nek 96.000 (plébános s 8 kápláni állás, de csak 6 betöltve); a Saint-Ambroise-nak 95.000 (plébános s 7 káplán, de csak 6 betöltve); a Saint-

[1] Megjelent az «Egyházi Lapok» 1925. évfolyamában.

Joseph=nak 64.733 (plébános s 7 káplán); a Saint=Éloi=nak 55.000 (plébános s 6 káplán, de csak 5 betöltve); a Sainte=Anne de la Maison=Blanche=nak 52.000; a Notre=Dame de la Gare=nak 60.000; a Saint=Pierre du Petit=Montrouge=nak 61.578 (plébános s 9 káplán, de csak 8 betöltve); a Notre=Dame du Travail 45.000; a Saint=Lambert de Vaugirard=nak 50.000; Saint=Jean=Baptiste de Grenelle=nek 75.000; a Saint=Honoré d'Eylau=nak 49.800; a Saint=Ferdinand des Ternes=nek 50.000; a Saint=Michel=nek 52.500; a Saint=Jean de Montmartre=nak 45.000; a Notre=Dame de Clignancourt=nak 95.000 (plébános s 7 káplán, de csak 6 betöltve); a Saint=Jean=Baptiste de Belleville=nek 80.000; a Saint=Jacques=Saint=Christophe=nak 70.000; a Saint=Georges=nak 45.000; a Saint=Germain de Charonne=nak 62.277; a Notre=Dame de la Croix=nak 65.000 hívője.

Hogy ilyen mammuth=plébániákon igazi értelemben vett *lelki gondozásról* alig beszélhetünk, magától értetődik. Mit kezdjen öt pap 40—60—80 ezer emberrel, mikor van paróchia, ahol egy napon pl. 50 esküvőt kell a papságnak elvégeznie. A pap alig ismer hívei közül néhány családot. Meghal valaki? A temetkezési vállalkozó s a sekrestyés békésen elintézik egymás közt az ügyet. Jön az «entreprise» s bejelenti a halottat a sekrestyésnek (a gyászoló családot a pap nem is látja). Ki tudja volt=e provideálva? Annyit tudok, hogy engem a 37.000=es plébánián napokon át nem hívtak beteghez! És a folyton ide=oda hullámzó, lakását változtató lakosság! És a nagyváros babyloni romlottsága! És az iskolai hitoktatás hiánya! És a megrendült családi élet! . . . Ki tudná elsorolni mindazt az okot, amelynek eredménye gyanánt elő=állott a mai Páris vallási arculata. Ez az arc papíron így mutat: Páris összlakossága kerekszám hárommillió, s más vallású alig van köztük. Gyönyörű szám statisztikában! S a valóságban? Egy maroknyi buzgó, áldozatkész, fínom lelkű, igazán mély katolicizmussal telített, párját ritkító hívő mellett a teljesen indifferens, materializmussal telített hívek, sőt modern pogányok százezrei.

*

Modern pogányok? Igen! Még most is elkomorodva gondolok rá, mily hatást tett reám az egyik káplán megjegyzése: «Tudja azt, kérem, hogy *a párisi lakosság egyharmada nincs megkeresztelve?*»

Megdöbbentem. Lehetetlen! A káplán rossz hangulatban van, — megkérdem majd máskor.

Kérdeztem máskor, megmaradt állítása mellett. Kérdeztem egy másik papot, — ugyanazt mondta. Egyik vasárnap paróhiális nagymisét énekeltem, jelen lehettek (nagyon bő számítással) 200-an (férfi kb. 20). Szóváteszem az egyik idősebb papnak, mily kevesen voltak a nagymisén. «Hát mit akar, kérem? Párisban egymillió ember nincs megkeresztelve!» Fölriadtam, — megint itt van az a rettenetes adat.

És ami az egészben a legszomorúbb, úgylátszik, mintha a francia papság tekintetét a hűségesnek maradt kisded nyáj elterelné az éhenhaló lelkek tömegéről. Hiszen szó sincs róla, évközben (nem nyáron!) vasárnap a templomok megtelnek; de hát ehhez elég egy pár százezer ember, s hol marad ez még a hárommilliótól?

«Que faire?» — mondta az én öreg papom rezignált gesztussal és hogy még jobban megértsem, tört németséggel megismételte: «Wir können nichts dafür». Pedig eleget értettem a franciájából is!

Akkor aztán elkezdte magyarázni, hogy a nagy forradalom óta egyre süllyed a nép vallásossága. És érdekes: a falu vallástalanabb, mint a város. «Vannak buzgó vidékek is, — mondja —, de aztán bőven olyan falvak is, ahol a nagymisén senki sincs, vagy csak 8—10 vénasszony! Elzász-Lotharingia, — az más! De azok sem tarthatják magukat sokáig. Meglátja, pár év mulva azok sem tudnak többé ellenállni. A kormány megtömi őket hitetlen tanítókkal . . .»

«Igaz — folytatta tovább — sokat szenved a francia katolicizmus; de oly nagy mult, oly mély hagyomány van mögöttünk, hogy hisszük, kibirjuk az üldözést».

Sajnos, tulontúl ilyen gondolatokkal vigasztalják magukat.

Kimentem egy ízben Issy-les-Moulineauxba megnézni az egyházmegye híres szemináriumát, a Saint-Sulpicet. A sulpiciánusok derék generális-főnöke szintén ilyen beszéddel tartott: «Kérem, csak vigye magával azt a meggyőződést, hogy sok jó ember van Franciaországban. Mi az? Hogy kormányunk? . . . Ó, az nem fedi a francia nép álláspontját. Épp a napokban mondtam egy amerikainak: Tudja, nálunk az Egyház már 1600 éves; ennyi idő alatt le is, fel is ment a sorsunk. Majd ha Amerikában is ennyi idős lesz az Egyház, maguk bizonyára még rosszabbul fognak állani».

*

A való tények ilyen szemlélésekor eszembe jutott az a dicsekvés, amellyel a francia katolikus propaganda a világot elárasztja a franciaországi állapotokról. Eszembe jutott a külföldi propagandát szolgáló «Les Nouvelles Réligieuses» tömérdek büszke cikke; az «Almanach catholique français» fényképes közleményei; a «L'effort catholique français» füzetei; eszembe jut híres paleontológusuknak, abbé de Beruilnek kérdezősködésemre (hogy «úgyebár az a hitoktatásnélküli laikusiskola mégis csak nagy baj?») adott felelete: «Kérem, kérem, nagyon jól megy, igen jól megy nálunk minden».

Mikor aztán az ilyen optimista nyilatkozatok összeütköztek bennem saját megdöbbentő tapasztalataimmal, keresni kezdtem a módot: mégis hogyan lehetne a kettőt összeegyeztetni. Hogy egy idegen szem sok mindent másképen lát, mint amit a nyilatkozatokból várt, az biztos. Hol hát a dolog nyitja?

Azt hiszem, nem járok messze az igazságtól, ha a megoldást a franciák túlérzékeny hazaszeretetében keresem, amit különben egész joggal nevezhetnék túlzott sovinizmusnak is.

Af rancia pap szereti Egyházát; de szereti hazáját talán még ennél is jobban. S ha talán csak kitalált mondat lenne is, amit a háború folyamán az ujságok szerint az akkori párisi bíbornok, Amette kockáztatott meg a pápa előtt: «Szentséges Atya, én előbb vagyok francia, aztán katolikus», — azok után, amiket itt lát az ember, szinte hajlandó elhinni az eset valódiságát.

Hazaszeretet! Hát van igaz katolikus — akármilyen nemzetiségű —, aki hazáját nem szeretné? Mi egyéb katolikusok azonban nem tartjuk szükségesnek, hogy únos-úntalan mellverdesve emlegessük hazafiságunkat. Utóvégre egy vallás értékének fokmérőjéül — annak rendőri feladatokra degradálása nélkül — nem lehet megtenni azt a hatást, amit az a földi haza érdekeinek biztosítására kifejteni képes. És ha gyanakodva halljuk itthon is, hogy egyes felekezetek «lelki» munkája mennyire kimerül a vastagnyakúság emlegetésében, ugyanilyen rossz benyomást kelt az idegen szemlélőben a francia katolikus émelygős hazafisága is. Mi vesztettünk legtöbbet a háborúban s mégis legkevésbbé mi mutogatjuk sebeinket. De a franciáknak mintha egyenesen az volna céljuk, hogy valahogyan be ne hegedjenek azok.[1]

Az egyik legszebb képtárlatukon, a Musée de Luxem-

[1] Sajnos, ebben a belgák sem kevésbbé kifogástalanok. Városaik legszebb terein, parkjaikban mindenfelé németektől zsákmányolt ágyúk kiállítva, nehogy a nép valahogy megnyugodjék. 1924 aug. 4-én (a német betörés tizedik évfordulóján) éppen egy belga város-

bourgban látható Péchenard, soissons-i püspök portraitja, a háttérben az összelőtt kathedrális romjaival. Ez a kép szimbolikus jelentőségű: ahol csak tehetik, a vallásba beviszik a nacionalizmust — szerintünk teljesen helytelenül. A Congr. Rituum tudtunkkal megtiltotta, hogy a templomokban elhelyezett háborús emléktáblákon az elesettek nevei is szerepeljenek; itt azonban minden paróchiális templom falában ott áll a hatalmas márványtábla a teljes névsorral.

A nemzeti színű zászló kifüggesztését a Congr. Rituum szintén kifogásolja; itt a montmartrei fogadalmi Jézus Szíve-templomban az imádásra kitett Oltáriszentség oltárának két sarkán lobog két nagy francia zászló.

A Notre-Dame-ban hatalmas feszület lábához *hat* nemzeti zászló van tüzve e felírással: «Au pied du crucifix souvenez-vous des martyrs de la guerre».

Az angol elesettek emlékére a Notre Dame-ban emelt pompás kivitelű márványtáblán csak vékony nyoma van a vallásos gondolatnak. Ez áll a táblán: «To the glory of God and to the memory of one million dead of the british empire who fell in the great war 1914—18, and of whom the greater part rest in France».

*

A papság mindent megtesz, hogy hazafiságának mutogatásával hangolja kedvezőre a kormányzó tényezőket. Reverendájukon még mindig ott hordják háborús kitüntetéseik szalagjait. 1925 július 14-én, a nagy nemzeti ünnepen, a «hadbavonult szerzetesek ligája» a D. R. A. C. (Ligue des Droits des Religieux Anciens Combattants) és a «hadbavonult papok ligája» a P. A. C. (Ligue des Droits des Prêtres Anciens Combattants) nagy tömegben vonultatta fel a háborúban résztvett papokat az «ismeretlen katona» sírjához. A zászlót is pap vitte! A francia nemzeti érzésnek kétségtelenül eleven ápolója ez az egyszerű sírlap megrendítően szűkszavú felírásával («Ici repos un soldat inconnu, mort pour la patrie. 1914—18».); és ha a papság is elzarándokolt ide, jól tette; de az már furcsán érint minket, hogy a papság felvonulásáról készített fényképfelvételeket aztán ligájuk szerte a fővárosban, hangzatos címekkel ellátva, *kiplakátoltatta!*

ban tartózkodtam. Félóráig az összes gyárak szirénái búgtak, riadót adtak, valamennyi harangot félreverték, — még pedig a papi imát és szentmisét szabályozó direktórium intézkedésére, ahol e napra a következő jegyzet olvasható: «Iniustus invasor fines patriae impie transgrassus est».

A Notre=Dame mellett emelkedő régi templomban, a Páris védőszentjének, Szent Genovévának sírja fölött nagy márványtábla hirdeti, miszerint Páris lakossága soha nem fog megfeledkezni arról, hogy 1914 szeptember 6=án a Szent Genovévához tartott triduum után, «mikor a németek Páris kapui előtt állottak», a nagy szent a marnei győzelemhez segítette őket.[1]

A legkirivóbb eset azonban a sokat emlegetett riff=kabil= háborúban történt 1925=ben. A marokkói harcokban sokat emlegették Fr. francia ezredes nevét, aki nem más, mint katolikus missziós=pap. A világháború kitörésekor neki is be kellett vonulni a francia seregbe s annyira kitüntette magát (főkép a verduni és douaumonti harcokban), hogy egész az ezredességig felvitte. A háború után visszatért a rendbe s elöljárói Marokkóba küldték misszionáriusnak. A riff=kabil=háború kitörésekor ismét katonának hívták be és ezredesi rangban fegyverrel küzdött azok ellen, akik közt tegnap még Krisztus országát hirdette. Hogy a marokkóiak mint vélekednek az ilyen kereszténységről, könnyen elgon= dolhatjuk.

*

A franciák hihetetlen nemzeti érzékenysége néha egész furcsa apróságokban is megnyilvánul. Hogy csak egy esetet említsek, itt van pl. a francia cserkészek jelvénye.

Köztudomású dolog, hogy a cserkészek jelvénye az egész világon a bourbon=liliom, többé=kevésbbé stilizálva. Tud= tommal egyedül a francia cserkészek tértek el ettől, nehogy esetleg royalista=érzelmeket fogjanak reájuk és így lett a francia katolikus cserkészek jelvénye egy lóherével agyon= stilizált kereszt, a protestánsoké pedig a gall=kakas.

Egyébként a P. Sévin jezsuita atya fáradhatatlan cser= készszervező munkájának eredményét sem tartjuk túlkedve= zőnek. A «Fédération des Scouts de France»=ban (katolikus cserkészszövetség) mindössze 6000 katolikus cserkészt mu= tatnak ki s kb. ugyanannyi a neutrális s protestáns csapatok= ban szervezettek száma.

A francia papság fiatalabb tagjai áldozatos munkával

[1] Ha az egyháziak körében ily elevenek a háborús reflexiók, gon= dolhatjuk, hogy a világiak sem maradnak el tőlük. A Hotel des Invalides udvarán ott látható egy expresszvonat ebédlőkocsija, amelyben aláírták 1918=ban a fegyverszünetet; látható egyike azok= nak a városi autótaxiknak, amelyen négyével=ötével vitték a párisi frontra a katonákat a szeptember eleji forró napokban stb.

igyekeznek a cserkészet új mozgalmát beállítani pasztorális tevékenységükbe. A módot azonban, ahogyan azt teszik, nem találom a legszerencsésebbnek. Helyesebb, ha a pap parancsnoka is a cserkészcsapatnak, mert úgy van helyén, hogy a fiúk papjukban lássanak minden tekintélyt összpontosítva. A francia csapatok parancsnoka mindig világi egyén, ki mellett a pap mint aumonier (cserkész-káplán) a lelki érdekeket gondozza. A kettő közül a döntő szó — mint a francia papok mondják — az aumoniert illeti; reám nézve azonban lehetetlen volt némi hamupipőke-szerepet fel nem ismerni a pap ilyen helyzetén.

Érdekes különben, hogy a jelvényen kívül még a névbe is beviszik különcködésüket. A mi közfelfogásunk szerint a cserkészt franciául «éclaireur»-nek hívják; nagyot néz aztán az ember, hogy ezt a szót a katolikus cserkészek Franciaországban nem használják, hanem mindenütt csak a «scout»-ot (persze nem angol, hanem franciás kiejtéssel: «szkut»). Kezdetben — magyarázta nekem az egyik cserkész-káplán — valóban «éclaireur»-nek hívtuk őket, de aztán rájöttünk, hogy az angol scout szó tulajdonképen a franciából került az angol nyelvbe (tehát még ez is!) és eredetileg «escoute» volt a formája. Ettől kezdve aztán a katolikus francia cserkészet csak «scout»-ot ismer.

Említettük, hogy a francia papság sokat remél a nagy katolikus multtól. «Még szerencsénk, hogy az embereink közt vallásos hagyományok vannak» — mondta egyik őszinte papjuk. Millióknál csak a dicső katolikus multból mégy úgy-ahogy átmentett vallásos szokások azok a szálak (néha igen vékony szálak), melyek őket az Egyházhoz fűzik.

Ki kell venni a közel hárommillió párisi katolikus számból az egymillió meg nem kereszteltet («meg nem keresztelt katolikus!»). A még így is megmaradó óriási számnál valóban szerencse, hogy a társadalmi szokás ma még megköveteli, hogy egyes alkalmakkor az Egyház szolgálatait igénybevegyék. Ezeknél ma még a «bon-ton»-hoz tartozik, hogy a gyermeket megkereszteljék, hogy ünnepélyes első áldozáshoz vigyék, hogy a párok a templomban esküdjenek s a katolikus pap temesse őket el.

«C'est tout», «ennyi az egész», — a párisi katolikusok óriási nagy száma csak ilyenkor veszi tudomásul, hogy ő is az Egyházhoz tartozik.

De nézzük csak közelebbről, mily vékonyak már ezek az utolsó szálak is!

Keresztelni hoznak egy jól kifejlett gyermeket: legalább egyéves lehet. Kérdezem a sekrestyében: «Ilyen későn keresztelteti itt a gyermekeket?» Elképesztő természetességgel felelik: «Tetszik tudni, ilyen nagy városban 3—4—7—8 éveseket keresztelünk . . .» (Az egyik káplánt itt mellettem a sekrestyében 20 éves korában keresztelték.) A keresztelés után még a kis doboz finom bonbon-ajándékot a keresztanya ideadja a kezembe (ez is «hagyomány», melyet el nem engednének a világért) s aztán elmennek. Ki tudja, mikor látja a pap megint őket? Ily körülmények közt persze napirenden van a szükségkeresztelés; gyermekkórházakból gyakran jönnek a kórházvezetőség által kiállított meghívók, hogy X. beteg az X. pavillon X. ágyán papot kér (ilyen meghívó nélkül nem mehet pap a kórházba), ami jelen esetben azt jelenti, hogy kereszteletlen gyermek haldoklik és a szülőkben a végső percben fölébredt a lelkiismeret szava. Magam is ismételten végeztem ilyen szükségkeresztelést, de a kórházi személyzet fogadtatásától egyáltalában nem voltam elragadtatva.

«Ünnepélyes áldozás!» — ez oly esemény, amit valamirevaló francia család semmiképen el nem mulaszthat. Hogy aztán az első ünnepélyes áldozást követi-e a második vagy további áldozás is, bizony az már más kérdés. Az első áldozásnak sok családban nincs folytatása; ezekre az első áldozásokra találta ki a francia esprit a szomorú szójátékot: «Un adieu à Dieu».

Dehát legalább az első áldozás ma még divat s meg kell hagyni, hogy a francia papság igyekszik legalább minél több pasztorációs hasznot húzni ebből a tradicióból. A templomokban nagy plakátokon hirdetik, hogy senkit sem engednek ünnepélyes első áldozáshoz, aki előzőleg két évig nem járt hitoktatásra. Ezzel a szelíd terrorral kell összegyüjteni a gyermekeket. Tizedik és tizenegyedik évük közt aztán megtörténik a nagy ünnepély.[1] Háromnapos szentgyakorlat előzi meg s a «catéchisme de persévérance» gondoskodik arról, hogy a gyermekek az ünnepélyes áldozás után is nyerjenek hitoktatást. Mikor az ember látja azt a keserves erőfeszítést s a cukorral, szentképpel csalogató leleményes találékonyságot,[2]

[1] X. Pius rendeletét a korai áldozásról csak az igazán buzgó családokban lehetett keresztülvinni. Ahol az első áldozás csak tradició, ott a papság legjobb akarattal sem tudja elérni, hogy a 10. év előtt áldozni küldjék a gyermeket.

[2] Jelenet a hittanórájukról: «Ha jól el tudod mondani, kisfiam, a három isteni erényt: a hit, remény és szeretetet, megkapod csokoládéból». «Főtisztelendő úr, kérem. Nem mondhatnám el inkább a 12 apostolt? Azokat is tudom!»

amellyel az iskolai hitoktatást nélkülöző országok papsága igyekszik hozzáférni a gyermekekhez, lehetetlen, hogy jogos öröm ne fakadjon a mi rendkívül kiváltságos magyar helyzetünk fölött, ahol az állam nemcsak kezünkbe ad minden gyermeket hittanórára 6—12 esztendőn keresztül, hanem ezért a munkánkért még fizetést is juttat! Azokat a paptársakat, akik bármily csekély okból képesek elhanyagolni az iskolai hitoktatást, bizony *szeretném néhány napra idehozni, hogy szégyenkezzünk a gyermekek összegyüjtésén sokszor siralmasan parányi eredménnyel fáradozó külföldi papság munkájának láttára.* Nekünk idehaza még fönséges helyzetünk van! Ne adja az Isten, hogy egy napon mi is tudatára ébredjünk, mily megbecsülhetetlen kincs volt kezünkben, míg jogunk volt az iskolába menni! (Hollandiában sincs ugyan kötelező iskolai oktatás; de ott a családi élet mély vallásossága kitűnően pótolja ezt a hiányt.)

De talán minden más tradiciónál mélyebben gyökerezik a francia népben a holtaknak nagy, valamiféle misztikus tisztelete. Nem láttam Párisban embert, aki a templom előtt kalapot emelt volna; de viszont, ha temetés megy az utcán, a járókelők, gyalogosok, kocsisok, soffőrök arca egy pillanatra elkomorodik, mindenki megemeli kalapját s a nők keresztet vetnek magukra. A következő pillanatban persze rohan tovább gondtalanul a világváros lármás élete, de az az egy pillanat talán némelyik léha szívben mégis csak megmozgat egy-egy komoly gondolatot.

Párisban nincs temetői ravatalozás. Minden halottat a templomba hoznak s ott történik a beszentelés a Requiem előtt s után. Nagyobb temetéseknél a pap kikíséri a halottat a temetőbe. Nem fojthattatom el azonban azt az érzésemet, hogy itt is nagyon sok a merő külsőség és sok a pap idejének tékozlása. A sekrestyés díszbotjának koppanására állnak vagy ülnek a gyászolók, indul meg s áll meg a menet; s mikor másfélórai kocsizás után végre elértük a temetőt, hogy ott a pár mondatos sírbeszentelési imát elmondjam és utána visszatérőben belekerültünk a halottak csendes városából az utcán törtető százezrek lihegő áradatába, akkor éreztem igazában, mily visszás helyzet, hogy 37.000 hívőnek papja órákat kocsikázik egy halottal, míg körülte az élők ezrei vesznek el a paphiány s modern lelki gondozás hiánya miatt. «Kérem, mi ez ellen már sokat szóltunk, — mondja az egyik káplán. De az érseki aulában nem engedik eltörülni a kikísérést. Tetszik tudni, ott mind olyan emberek vannak, akik sohasem voltak

pasztorációban . . .» Pedig egyszerű lenne a megoldás, ha naponként más=más plébánia adna egy naposkáplánt a temetőbe, aki az aznapi valamennyi sírbeszentelést elvégezhetné. Időben ez az újítás mindenesetre nagy megtakarítást jelentene.[1]

*

Ugyancsak a multból átmentett erőforrás a hierarchia nagyarányú kiépítettsége. Jelenleg van hét bíbornokuk, s nyolcvannál több püspökségük. Persze főleg a párisi egyházmegye adminisztrációja igényel náluk szokatlan arányokat. A párisi érseknek van három felszentelt segédpüspöke és tizenhárom vikárius generálisa (közülük négynek van nagyobb hatásköre). Az egyházmegyének van kb. 1500 papja, 16 «chanoines titulaires»=je, 17 «chanoines prébendés» és kb. 80 tb. kanonokja. Bérmálás van — a rendes turnuson kívül — az egyik párisi templomban minden hónap első hétfőjén. A rendes turnusban azonban sietni kell, ezért ki van adva, hogy mire a bérmáló püspök megérkezik az illető templomba, a szentmise s az előkészítő részek (hit felújítása stb.) már befejeződjenek.

Meg kell hagyni, hogy a fényes külsőségekhez, nagyszerű templomi ünnepélyekhez, száz meg száz gyertyagyujtáshoz, ünnepélyes templomi bevonuláshoz a franciák nagyszerűen értenek és úgy láttam, tetszik is a népnek. Mikor azonban láttam, mily komoly méltósággal vonul fel a díszes asszisztencia a szépen kiöltözött ministránsgyermekek bájos csoportja után a nagymisére, annál bántóbb volt, hogy a templom meg kongott az ürességtől. És mikor résztvettem a lazaristák alapítása 300. évfordulóján rendezett triduum záróünnepélyén, ahol Dubois párisi bíbornok=érsek celebrált, Charost rennesi bíbornok beszélt lobogó tűzzel, megint csak az tűnt fel, hogy a templom tele van püspökkel, pappal, apácával, kispappal, — de miért nincs több világi hívő is jelen?

A papi hivatások egyre csökkenő száma nemcsak nálunk komoly kérdése az Egyháznak, hanem szerte egész Európában. Ha már a hollandok is panaszkodnak, az nagy szó. A belgák a hívek előtt vetített képes felolvasásokban ismertetik az ordináció szép szertartásait (maga Mercier kardinális állott többször is malinesi székesegyházban a felvevőgép elé), s így is akarnak több hivatáshoz jutni. De a franciák igazán

[1] A holtak kultuszának egy kedves kivirágzása az «Association de l'Angelus pour nos morts», melynek tagjai mindössze arra kötelezik magukat, hogy az Angelust az elesett katonákért imádkozzák.

siralmasan állanak. Olyan hatalmas szemináriumban, mint pl. a dijoni, a rektor csak hosszú faggatásra bátorkodott elő a vallomással: «Hogy mennyi kispapunk van? Hát úgy harminc körül».

*

Miből él a francia papság? Az igazat megvallva mindig rejtély volt előttem, hogy az 1905-ös tökéletes szekularizáció után mint tudja a papság anyagilag fenntartani magát. A holland papoknak — mondhatnók egy kis banalitással — «semmijük sincs ugyan, de jól élnek»; igen ám, de ők már századokkal előbb átestek ezen az operáción, és az idő meghozta számukra a megélhetés módozatait. De a fényképezés, kertészet, kézimunka stb. mellékjövedelméből tengődő francia papság hogyan él? Azt hiszem, hogy erre a kérdésre is feleletet találtam, legalább részben.

Bizony először is a francia papság igen egyszerűen él, sok helyütt hősiesen nyomorog, össze sem lehet hasonlítani a hollandokkal, sőt velünk sem. Éppen nem ritka olyan falusi plébános, aki maga főz, takarít, mos, maga harangoz s minisztráns nélkül misézik. Tekintélyük kevés is a nép szemében. Nálunk valaha az intelligens apa azzal fenyegette tanulni nem akaró fiát, hogy suszterinasnak adja; ma a francia munkás azzal fenyegeti rossz fiát, hogy papnak adja.

Amire szüksége van a papságnak, a hívektől igyekszik megnyerni. Már Hollandiában szemet szúrt gondolkozásunknak, hogy a hívek jóakaratára utalt papság mily szorgosan, sokszor előttünk megalázónak tetsző előzékenységgel keresi a hívek kegyét. De a franciáknál meg egyenesen elképesztő, hogy mi mindent kell kieszelniök a megélhetésért. Legfőbb — szinte egyetlen megélhetési forrásuk — a stoláris jövedelem. Hogy ezt lehetőleg fokozzák, az esketési és temetési pompák beláthatatlan fokozatait hozták szokásba. Tíz esketési és tíz temetési klasszis van (de az első klasszisban még külön háromféle fokozat) aszerint, hogy a templomajtóban fogadja-e a pap a halottat vagy csak a mellékoltárnál, hogy hány gyertya ég s körüljárja-e a koporsót a beszentelésnél vagy csak áll a végén, hogy a «suisse» milyen egyenruhát ölt magára stb.

Másik megélhetési forrásuk a perselyezés. Nem lehet elképzeni templomi összejövetelt, amelyen nem perselyeznének: mise, esküvő, temetés stb. Attól a ténytől, hogy a vasárnapi nagy mise alatt maguk a papok perselyeznek karingben s apácák ülnek a templomkijáratnál s jól meg-meg-

csörgetik a perselyt, bizony a mi gondolkodásunk még összeborzong.

Már akkor kétségkívül jobban oldották meg a perselyezést a nagy esküvők alatt, amikor is offertóriumra a «suisse» vezetésével fölkerekednek a nyoszolyús leányok (a vőfélyekkel oldalukon) s feldíszített kis kosárkájukkal végigperselyezik a templomot (kezdve a boldog vőlegényen); mindegyik pár minden jelenlevőt külön-külön megfizettet. Hogy ez az egész esemény aztán nem megy megfelelő kuncogás s nevetgélés nélkül, azt persze említenem sem kell. De a miséző pap igyekszik az egészből semmit észre nem venni. Esküvő után az egész násznép bevonul a sekrestyébe a gratulációra és így a szentélyt megkímélik a pesti esküvők csöppet sem épületes nagy zsivajától és csókolózásától. A sekrestyei gratuláló publikum közt aztán még egy perselyezés történik, de ezt már csak a «suisse» végzi.

Aztán ott van a végeláthatatlan s legkülönfélébb felírású persely, melyekkel megtömik a templomot: Persely Szent Antalhoz (külön nyílás, ha kérsz valamit, külön, ha megköszönsz); persely a plébános szegényeinek; persely az örök-lámpa fenntartására, a szegény betegeknek, a montmartrei templomnak, a hitterjesztés művének, a nagyböjtben élvezett böjti felmentésért, a tisztítóhely lelkeinek stb. És eközben még külön gyüjtések is vannak, amelyeket a szószékről előzetesen ki kell hirdetni. A párisi egyházmegyében pl. az alábbi kilenc célra történik évközi gyüjtés: afrikai missziónak, a párisi katolikus egyetemnek, a montmartrei fogadalmi templomnak, párisi kórházi lelkészeknek, Péter-fillér, Szentföld, öreg s beteg papoknak, katolikus iskoláknak s végül a szemináriumoknak. Emellett még külön templomi plakátok is felhívják a híveket adakozásra. Ime az egyik szövege:

«Gondolt-e ön már arra, hogy teljesítse kötelességét az istentiszteletre szánt adománnyal? Gondolt-e már az érsekség kiadásaira? (szemináriumok, plébániák, öreg papok, kórházi lelkészek eltartása). Gondolt-e már a plébánia költségeire? (templom fenntartása, fűtés, világítás, papság fizetése). Gondolt-e már a plébánia egyesületeire? Forduljon adományával»..

Hogy az ilyen fölszólítások hatását fokozzák, a templom bejáratnál kiírják, hogy a szekularizációs törvény által menynyit vesztett az illető plébánia. Sőt a Notre-Dameban a káptalan a templom közepén, «az istentisztelet fenntartására» feliratú persely fölött szögezte ki az 1905 december 9-i törvény által elvett káptalani javak jegyzékét.

*

Érzem, hogy egy jogosan felvethető kérdésre még feleletel tartozom. Hiányokat, árnyoldalakat tártam fel. Okvetlenül fölvetődik a kérdés: honnan magyarázható mégis, hogy Franciaország nemcsak a múltban, hanem a jelenben is termékeny talaja a szenteknek (arsi plébános, lisieuxi kis Teréz stb.)?

Kétségtelen, hogy van a francia fajnak egy választott része, töredéke, amelynek őszinte, gyakran a misztikus mélységeket járó, bensőségesen finom vallási életével a világon alig vehetné fel valaki is a versenyt. Aszketikailag annyira képzett és kifogásolhatatlan életű papság alig van még egy olyan a világon, mint a francia. Páratlanul gazdag misztikus s aszketikus irodalmuk van, de gondolkodásmódjuk, felfogásuk, viselkedésük a világtól elszakadt, és bizony — nincs is hatással a világra. A francia szenteknek ez a lelkileg kiváltságos kisebbség a termőföldjük.

A francia nép nagy tömegét nézve azonban egy fájdalmas tapasztalás szűrődik le az idegen szemlélő lelkében: Franciaországban mintha a katolicizmus lassú haldoklása menne ma végbe. A középkor gyönyörű templomai még állanak, de a nép egyre fogy bennük; a régi vallási élet gyakorlatai még folynak, de egyre kevesebb tartalom van mögöttük. Lehetetlen meg nem látnunk, hogy a mai francia katolicizmus ma már nagyrészt a letűnt fönséges multnak esti visszfénye. Ha a nap lemegy, még nem lesz azonnal sötétség; mindenki érzi azonban, hogy a világosság egyre fogy.

Páris utait régi nagy fák szegélyezik, de a levele mindnek össze van égetve: lassan megégeti az ezernyi autóból percről-percre felszálló meleg benzingáz. A város erkölcsi atmoszférája is satnyulásra fojtogatja a katolicizmusnak egykor sudárba szökött fáját. A francia katolikusok szívesen dicsekszenek, hogy ők adják az Egyháznak a legtöbb szentet. Igen, ők adják; de ha emberileg akarnánk szólni, így folytatnók: «meg közülük kárhoznak el a legtöbben is». Sok igazság van abban az egyszerű megállapításban, amit az egyik francia pap tett a maga jellegzetes latin kiejtésével: «Pro gallis non est pürgatoriöm, nisi szélöm vel enfernöm».

Mi mindenesetre azzal a jóleső érzéssel tértünk haza, hogy a lelkipásztorkodás terén nemcsak tanulni járhatunk külföldre, hanem — hála Istennek — letagadhatatlan fölényünk örömét is érezni s *az örömből fokozott, további munkakedvet meríteni.*

A rádió az igehirdetés szolgálatában.[1]

Ezzel a címmel egy cikket írtam az Egyházi Lapok 1923-i évfolyamában, amelyben egy amerikai folyóirat híradása nyomán egy akkor még szinte hihetetlenül hangzó esetet tettem szóvá.

Az amerikai lap szerint az 1921 november 27-ike és december 11-e között Pittsburgban tartott misszióbeszédeket 600 km körzetben, húsz államból hallgatták a hívek dróttalan telefonon és pedig oly tisztán, hogy egy Detroit állambeli hívő még azt is hallotta, mikor a beszéd alkalmával a perselybe gyüjtött pénz csörömpölt és postán ő is elküldte saját hozzájárulását. A cikk végére — mintegy villámhárító gyanánt — odatettem, hogy «mikor ezeket leírjuk, ismét kénytelenek vagyunk hangsúlyozni, hogy ezek nem kitalált adatok, hanem mindezt a «The Catholic World»-ban egy teológiai doktor írta meg». Ennek ellenére is zsebre kellett vágnia a cikkírónak egyik-másik olvasó részéről néhány jóakaratú fejcsóválást, hogy «milyen naivul hiszékenyek manapság az emberek» . . .

Ezekután talán nem különös, hogy folyó évi január hó 31-én a budapesti belvárosi főplébánia-templomból bizonyos jóleső elégtétellel mondta drótnélküli telefonba az első villámszárnyán szétröpített katolikus magyarnyelvű szentbeszédet éppen annak a cikknek szerzője, amely cikk három évvel ezelőtt még oly hitetlen fejcsóválást váltott ki az olvasókból.

*

Ezzel azonban a rádió felhasználásának kérdése egyszeriben időszerűvé vált és míg a három év előtti tanulmányunkban beérhettük az új találmány általános hasznának megemlítésével, ma már a részletekre vonatkozóan kellene világosan döntenünk.

Sajnos azonban, ez a határozott és világos állásfoglalás korántsem könnyű. Bátran mondhatjuk ugyanis, hogy a

[1] Megjelent az «Egyházi Lapok» 1926. évfolyamában.

rádió már a mai formájában is valósággal forradalmat jelent az emberi kultúra történetében, amelynek fejlődési lehetősége ma még beláthatatlan; nem csoda tehát, ha ezzel a hirtelen, szinte előkészítés nélkül betoppant technikai csodával nem tudunk azonnal tisztába jönni.

Az Egyházi Lapok mult (1926 januári) száma a 10—11. lapokon állást foglal a rádió egyházi felhasználása ellen; érveit azonban nem tudom teljesen magamévá tenni. Véleményem szerint a rádióval kapcsolatban két kérdésre kell felelnünk: először, hogy egyáltalában használatba vegyük-e a pasztorációnál a rádiót is; másodszor: ha igen, bekapcsoljunk-e a rádióba nagymisét is, vagy csak prédikációt.

A) Az első kérdésre — hogy egyáltalában beállítsuk-e ezt a legmodernebb találmányt is a lelkek szolgálatába — senki tagadólag nem felelhet, aki csak egyszer is ült már a bűvös kis készülék előtt s érezte azt a letagadhatatlan megilletődöttséget, amelyet a százkilométerekről szálló emberi hang kelt bennünk. Már ma — a magyar rádió kezdő napjaiban — 27.000 rendes előfizetője és körülbelül ugyanannyi titokban működő felvevőállomása van Csonka-Magyarországnak. Ha minden állomáshoz csak két pár fejkagylót számítunk is — holott köztudomású, hogy sokan 4—5 párral, vagy egyenesen hangosan beszélővel dolgoznak —, még abban az esetben is 100.000 ember hallgatja a rádión át adott minden megnyilatkozást. Óriási szám! És ez csak a csonka hazáról szól! Mennyien hallgatják azon túl! Hát nem volna-e jóvátehetetlen pasztorális mulasztás, ha ettől a beláthatatlan jövő előtt álló eszköztől visszahúzódnánk? Ma a rádió még csecsemőkorát éli, ma még mi is befolyhatunk fejlődésébe. Ha akarjuk, fejlődik velünk; ha félreállunk mellőle, akkor is okvetlenül fejlődik, de esetleg — ellenünk. Legalább a mozi mai romboló ereje intő példa erre. «Vestigia terrent!» Ha húsz évvel ezelőtt mi is ott álltunk volna a mozi bölcsőjénél és igyekeztünk volna helyes úton tartani az újszülött fejlődését, ma nem meredne ránk oly tehetetlen megoldatlansággal a romboló mozinak problémája.

A rádiót tehát okvetlenül állítsuk be a lelkek szolgálatába még ma, amikor ennek vezetőiben megvan a legudvariasabb jóakarat a mi szóhozjuthatásunk irányában.

B) Persze, nehezebb kérdés határozottan eldönteni, hogy mit adjunk. Csak szentbeszédet-e, vagy zenésmisét is?

a) A zenésmise leadása mellett és ellen körülbelül egyforma erősségű érvek sorakoztathatók és ezért erre a vég-

leges választ az egyházi hatóságoknak bizonyára előbb-utóbb bekövetkezendő döntése nélkül megadni aligha lehet.

Ellene szóló nehézségek a következők: Az oltártól elszakított miseénekekkel esetleg profanizáljuk magát az egész szentmisét, mert hiszen nálunk nem az ének a fő, amit a rádió lead, hanem a szent cselekmény, amit nem tud leadni. Sok lelki hasznot nem várhatunk az ilyen zenétől, énektől. Sőt a vidéki nép meg is botránkozhatik, hogy Pesten milyen zenés előadásokat neveznek misének. És végül sokan majd otthon, «ágyban fekve, cigarettával szájukban» fognak vasárnap misét hallgatni.

Kétségtelen dolog, hogy az Egyház mai disciplinája szerint a vasárnapi misehallgatás kötelezettségének rádiómise hallgatásával eleget tenni nem lehet. De még attól a gondolattól sem idegenkedném, hogy «a *mai* disciplinában» aláhúzzam a *mai* szót. Ma még gyónni sem lehet telefonon; de az ez irányban megkérdezett kongregáció válasza korántsem volt oly világosan tagadó, hogy ebből végleges elutasítást lehetne levezetni. Voltaire és Crispi, a nagy istentagadók, halálos ágyukon könyörögve rimánkodtak papért, de gonosz «barátaik» nem engedtek papot hozzájuk.

Vajjon telefonon nem adhatja meg majd a pap az ilyen kétségbeesetten küzködőknek a feloldozást a jövőben sem? — ki tudna erre felelni? És ki tudná megmondani, hogy a templomtól 3—4 kilométernyire lakó híveknél sár vagy hideg esetén nem fogja-e az Egyház egykor csupán rádiómise hallgatásával is beérni?

Jelenleg azonban világos dolog, hogy vasárnapi misét rádión hallgatni érvényesen nem lehet és a katekizmusok új kiadásába éppen ezért ajánlatos lenne az esztergomi kis katekizmus 207., illetve az egri kis katekizmus 243. kérdése után erre vonatkozólag egy új kérdést beszúrni.

Azonban, ha a nagymisék zenéjének s a kórus és a pap énekének rádiós meghallgatását ma semmiképpen sem tekinthetjük is érvényes misehallgatásnak, más kérdés, hogy nem láthatunk-e ebben legalább «gratia externa»-t. A rádió zenés miséjét egész biztosan ezrével fogják olyanok is meghallgatni, akik templomba egyébként nem mennének. Lehet, hogy egyik-másik énekszám vagy zenerészlet lelkükben létrehoz oly elérzékenyülést, amelyben az isteni kegyelem azután gyökeret verhet. Lehet. Nem biztos. De a Lélek ott fú, ahol akar. Hogy aztán a kényelmesek kedvet ne kapjanak «ágyban, cigarettázva» misét hallgatni, arról gondoskodni lehetne a

minden rádiómisét megelőző hirdetés leadásával: «Felhívjuk a katolikus hívek figyelmét arra, hogy ennek a rádiómisének meghallgatásával vasárnapi misehallgatási kötelezettségüknek nem tettek eleget». Aki ennek ellenére is — azaz az elkövetendő bűn tudatában — otthon marad, az úgysem a mi hívőnk többé, hanem száraz ág az Egyház fáján.

Dehát akkor mire való egyáltalán leadni a misét? Csak azokért a fenti, hideg lelkekért, akik már úgy sem járnak misére, hogy hátha némelyikben megmozdul a szemrehányás? Nem! A misének és zenekíséret leadása sokkal inkább azokért a nagyszámú tanyai katolikusokért történnék, akik az Alföld ezer holdjain ma falutól, embertől, paptól és templomtól 30—40 kilométernyire elszakadva élnek, akik papot éveken át nem látnak, akik fehér papírból kivágott kerek lapot őriznek monstranciában a szent ostya helyén, akik házasodnak s meghalnak pap nélkül s ahol az egyik serdülő legény, mikor először látott papot, ezzel a szörnyűködéssel szaladt a szobába: «Hamar, jöjjön ki édesanyám, itt jön egy ember, akin szoknya van!» Ha valami egyáltalán megokolhatja a rádiós misét, hát az a mi pusztai híveinknek nagy elhagyatottsága. A rádió őköztük missziós pap lehet. Ma a legjobb helyzet az, hogy a pusztán valahol összegyűlő népnek a róm. katolikus tanító tart valami kis misepótló ájtatosságot. Sokszor azonban, sajnos, nem a tanító, hanem a legvadabb szekták gyalogapostolai. Már csak könnyű belátni, hogy akkor százszor jobban cselekszik az a győrmegyei földbirtokos, akiről hallottam, hogy vasárnaponként nyolclámpás rádiója köré gyüjti az egész tanyai népet s a hangosan beszélő tölcsér körül áhítattal ájtatoskodják körül a Budapestről jövő nagymise énekét.

b) Ha azonban el is ismerjük, hogy a misének rádióba való bekapcsolása ellen lehet komoly nehézségeket felhozni, azt már semmiképpen nem látjuk megokoltnak, hogy még a prédikáció továbbításától is húzódozzunk. Sőt, szent meggyőződésem, hogy az «euntes docete» parancsa egyenesen kötelességünkké teszi, hogy az Isten igéjét mindig s mindenütt, minden eszközzel, «importune, opportune» hirdessük, ahol csak alkalom kínálkozik erre s ahol csak meghallgatnak. Már pedig erre a rádió páratlan alkalom.

Hát hiszen lehet ez ellen is érveket felsorakoztatni! Az egyik azt mondja, hogy a rádiós beszédet nem sok lelki haszonnal hallgatják az emberek, mert nem látják a szónokot s otthon nincs meg a kellő templomi hangulat. Mások —

mint például egy pestvidéki község plébánosa tette — panaszkodnak, hogy rádióval bíró hívei kijelentették, hogy «ők bizony nem mennek többé a falu templomába szentbeszédet hallgatni, ha egyszer Pestről neves szónokokat hallgathatnak». Viszont az Egyházi Lapok januári számának idézett cikke meg attól tart, hogy előbb-utóbb hitvitára leszünk kényszerítve a rádión esetleg támadó protestáns prédikátorokkal szemben. Sőt volt oly ellenvetés is, mely attól féltette a katolikus szentbeszédet, hogy a konkurrenciában alul fog maradni a protestáns beszédek mellett.

Legkönnyebb megfelelni az első nehézségre. Mert ha tagadhatatlan is, hogy a rádión hallgatott beszéd hatása soha nem fogja utólérni a valóságban hallgatott szónok eredményeit, az azonban már nem következik okvetlenül a rádióból, hogy a beszédet kellő áhítat nélkül fogják hallgatni. A január 31-én tartott első szentbeszédemre az ország minden részéből (Miskolc, Szolnok, Sopron, Baglyasalja, Debrecen, Mezőhegyes stb.), sőt a megszállott területről kapott levelek éppen az ellenkezőt bizonyítják. «Áhítattal, krisztusi szeretettel hallgattuk ma jól lakásomon a mai napon adott szentbeszédet», — írja egy igazgató-tanító. A Debrecentől hét kilométernyire fekvő gazdasági akadémián — amelynek nagyszámú katolikus ifjúsága csak nagy áldozatok árán juthatna vasárnap miséhez — hatlámpás készülékkel, hangszóróval, buzgó áhítattal hallgatták a gazdászok a beszédet. Az egyik nagyobb helységből — ahol a kaszinóban hallgatták a beszédet — egész csoport aláírással jött az értesítés. De talán legtöbbet mond az a levél, mely jugoszláv területről érkezett. Némi rövidítéssel (s a hely nevének törlésével) így szól:

1926 január 31. *Rádió, Budapest. Tek. Igazgatóság!* Amióta megnyílt az új budapesti állomás, állandó hallgatóivá lettünk. Nemcsak azért, mert nekünk egyike a legjobban felfogható állomásainknak, hanem azért is, mert a rádió hullámai, nem ismerve országhatárt, akadálytalanul jutnak el fülünkhöz, lelkünkhöz. Igen, a lelkünkhöz. Sokszor, de különösen a mai napon, január hó utolsó vasárnapján. Mint rendesen, ma is összegyűltek a helybeli nyilvános Rádió Szalonban a rádió lelkes hívei és türelmetlenül lestük, mikor szólal meg Budapest hívó jele? És íme itt van: megszólal az orgona búgó szava, elhangzik a Kyrie, el az Evangélium és megszólal a pap, hogy elmondja első szentbeszédét.

Hogy megértsék a helyzetet, meg kell említenem, hogy képviselve volt itt a mai Vajdaság minden nemzetisége és vallása és mégis már a lelkész első szavai mintegy varázsütésre ledöntöttek minden különbséget: nem volt itt már faj, sem nemzetiség, sem vallás-különbség, hanem csak emberek, lelki megújhodást, szeretetet és boldogságot kereső emberek, akik lebilincselve hallgatták az Igét.

Igen, igaza volt a Prédikátornak: nemcsak a templomban hallották a Megváltó igéit, — meghallották azt az Úrnak nagytemplomában mindazok, akik csak hallani akarták! Igen. «Gloria in excelsis Deo!», de dicsőségét zengik az Úrnak az éter hullámai is, a Szferákból hangzott az angyalok kara és az Úr dicsőítése . . .

Hála Önöknek, Uraim, a közvetítésért, de külön hála a Főtisztelendő Atyának, akinek minden szavát tisztán, teljes közvetlenséggel hallottuk.

Ami a mise zenei részét illeti, az meglehetősen zavaros és összefolyó volt. A kántornak sem kellene minduntalan köhögcsélnie a mikrofon előtt.

Amennyiben súlyt helyeznek tudósításainkra, szívesen küldünk Önöknek beszámolót a hallottakról. Teljes tisztelettel.

Ami a második nehézséget illeti, hogy tudniillik a rádiótulajdonosok nem fogják a helybeli szentbeszédet meghallgatni, ez tagadhatatlanul így van; azok otthon hallgatják a beszédet részben, mert jobb beszédet remélnek a pesti szónoktól, részben mert nem kell a templomban fagyoskodniok, vagy a nyári fülledt melegben kitartaniok. Ezen a nehézségen mindenesetre némi enyhítés lenne, ha a pesti beszéd leadása csak délután történnék és délelőtt, amikor a falusi istentisztelet s prédikáció tart, a rádión nem lehetne katolikus beszédet hallani. Csakhogy ez a megoldás aligha vihető keresztül, mert a rádió igazgatósága a közönség vasárnap délutáni, könnyű szórakozást kereső hangulatát s kívánalmait ismerve, a délutáni programmban komoly szentbeszéd részére állandóan helyet biztosítani aligha tudna. És még így is mondhatnák a falusi rádiósok, hogy nem mennek a helybeli beszédre, mert majd hallgatnak délután jobbat. Azzal tehát számolni kell, hogy egy-egy templomból tíz-húsz-harminc ember elmarad a beszédről. De mit nyerünk ezzel szemben? Nyerünk talán 10.000—20.000 olyan hallgatót, akik egyébként semmiféle szentbeszédet nem hallgatnának, és nyerjük a tanyaiak, betegágyon sínylődők, szobához kötött öregek stb. nagy csoportját, akik ma a legjobb akarattal sem tudnának prédikációt hallgatni. Ez a nyereség pedig feltétlenül a rádióprédikáció mellett rántja le a mérleget! Főkép ha megfontoljuk, hogy igazában az a templomonkénti tíz-húsz-harminc ember sem «veszteség», mert hiszen azok is hallgatnak szentbeszédet. Igaz, hogy nem az otthonit; és ez kár. De ha a pesti szentbeszédek után elmennek gyónni a saját papjukhoz, ez még mindenesetre többet ér, mintha saját templomukban hallgatnák ugyan a beszédet, de gyónni nem mennének.

Ami már most a rádiós hitvitáktól való félelmet s a kon-

kurrenciát illeti, ennek a nehézségnek megoldása már a rádió-ban beszélő szónokaink ügyességén fog megfordulni. Igaz ugyan az, amit az Egyházi Lapok mult száma megállapít, hogy «a protestánsoknál az istentisztelet főpontja a prédikáció, ehhez kellő idő áll rendelkezésükre és nagy gonddal ki is keresik hozzá az embert». Dehát már csak mi is tudunk megfelelő szónokokat állítani a mikrofon elé!

Hiszen a gyakorlatban miről van szó? Az országban egyetlen leadóállomás dolgozik, amelybe jelenleg csak a budapesti belvárosi plébániatemplom van bekapcsolva; emellett gondolhatunk még az egyetemi templom, továbbá a lipótvárosi bazilika további bekapcsolására. (A koronázó Mátyás-templom bekapcsolását a Lánchídon átvezetendő kábel reménytelenül drágává teszi.) Az említett két templom bekapcsolása a rádiótársaságnak technikailag is a legkönnyebb, viszont pasztorációs szempontból az egyetemi templomot ajánlja az ott minden vasárnap délelőtt fél 11 órakor elhangzó egyetemi hitszónoklat, az azt követő szigorú liturgikus nagymise a Központi Papnevelő kispapjainak énekkarával, a minden hónap 20-án tartott Prohászka-konferenciák, a nagyböjtben tartott Prohászka-lelkigyakorlatok stb.; a Szent István-bazilika mellett szól elsőrendű egyházi zenéje és az ott tartani szokott rendkívüli istentiszteletek. Mert ha a szentmise rendes leadásától el is kell tekinteni, azt már nem látom be, hogy egy-egy rendkívüli alkalom istentiszteletét, passiót, lamentációt, Miserere-t stb. miért ne lehetne rádión is közvetíteni!

Persze, a rádión közvetített prédikáció nem az illető templomnak ügye, sőt nem is fővárosi ügy, hanem országos jelentőségű. Nem fog tehát akárki a mikrofon elé állani, csak akit az egyházi hatóság odaküld. Ez az illető pedig bizonyára elég okos lesz ahhoz, hogy rádiós hitvitákat még az esetleges protestáns provokáció esetén se kezdjen, mert jól fogja tudni, hogy a katolikus vallás legfőbb propogatív ereje a mi szent tanaink világos, pozitív kifejtésében s nem a hitvitákban rejlik.

*

Csak a napokban olvastuk a hírt, hogy egy gazdag amerikai hívő a római Szent Péter-templomnak ama részeit, amelyekben a márványfalakat félnek világítási vezetékkel megbolygatni, saját költségén drótnélküli villamosvilágítással látja el. Igen, az Egyház nem lehet ellensége semmi józan haladásnak. Jelszava:

Am guten Alten
Im Treuen halten,
Aber vom Neuen
Nicht grundlos scheuen!

Ha tehát összefoglalásul felvetjük a kérdést: rádiót vagy ne, a *válasz csak igenlő lehet*. Ha kikapcsolnánk magunkat, annak csak a protestánsok örülnének, mert míg a rádió-igazgatóság eddigi tervei szerint három katolikus vasárnap után negyedszerre jutnának ők szóhoz, addig, ha mi félre-állunk, minden vasárnap délelőtt ők fognak beszélni.

Azokból az időkből, amelyekben a sajtó fontosságát kellett a katolikusok öntudatában magasra emelni, származik ez a mondás: «Ha Szent Pál ma élne, ujságíró lenne». Talán szabad ezt a mondást ma így travesztálni: «Ha Szent Pál ma élne, rádión is beszélne».

Ha pedig ő beszélne, akkor nekünk is szabad és kell beszélnünk.

A rádiós apostolkodás.[1]

A rádió mögött a külföldön is mindössze csak ötéves múlt áll; nálunk meg idehaza alig egy éve működik az egyetlen csepeli leadó állomás, — és ez a rövid idő elégnek bizonyult arra, hogy a társadalom legszélesebb rétegeit megnyerje e valóban szédületes jövőt rejtő találmány részére. Aki nem hinné el, hogy a magyar közönség tízezrei mily érdeklődéssel csatolják fülükre a hallgató-kagylót, csak figyelje meg egyik-másik hétfőn a «Mit üzen a rádió» című feleleteket, amiket a közönség legtarkább világnézeti, erkölcsi, gazdasági s pedagógiai problémáira ad a rádió. Kétségtelen tény, hogy a zene és szórakoztatás mellett a tudományos és világnézeti kérdések széleskörű terjesztésének is kitűnő új eszköze ez a nagyszerű technikai csoda.

De éppen ebből háramlik reánk, papokra, a katolikus világnézet hivatott terjesztőire egy új kötelesség: szent eszméink hirdetésében *nem szabad kihasználatlanul hagynunk ezt az új eszközt sem!* Mikor nagyon telve van szószékünk körül a templom, akkor is legfeljebb 700—800 ember hallgat minket. Ezzel szemben minden rádiós megnyilatkozásunkról csak idehaza, a csonkaország területén is legalább 25.000—30.000 ember vesz tudomást; hogy a határokon túl mennyien, sejtelmünk sincs!

És hallgatják tömérdeken olyanok is, akiket nagy fizikai távolság, elfogult, ellenséges gondolkodás vagy hitközönyösség miatt a templom már évek óta nem látott! Mindez éppen elegendő indítóok arra, hogy a rádiós apostolkodás lehetőségeit fontolóra vegyük.

A legideálisabb helyzet természetesen *egy külön katolikus leadóállomás* lenne, amelynek programmjával teljesen mi rendelkeznénk, amely a legváltozatosabb műsorban nyujtana szentbeszédet, katechézist, liturgikus oktatást, hitvédelmet, katolikus szépirodalmat és katolikus szellemben felelne a hallgatók tépelődő lelkéből tömegestől fakadó kérdésekre. Igen: mint van politikai pártunk, nyomdánk, lapunk, könyv-

[1] Megjelent az «Egyházi Lapok» 1927. évfolyamában.

kereskedésünk, *époly fontos, hogy legyen a jövőben katolikus rádióállomásunk!*

Külön katolikus leadó állomás! Sajnos, nálunk ez ma még reménynek is túlságosan vérmes; de hogy a jövő fejlődését határozottan ebben az irányban kell alakítanunk, azt mutatja az amerikai katolicizmus példája. Az Egyesült Államokban a rádió ötéves múltja után azt látjuk, hogy öt leadó állomás van a katolikusok kizárólagos birtokában. Igaz, hogy a közel hatszáz amerikai leadó (broadcasting) számához képest (amelyből 47 állomás van a felekezetek propagandája szolgálatában) ez az öt nem valami nagy szám; de ha megfontoljuk, hogy az Egyesült-Államokban ötmillió fölvevőgép működik, elgondolhatjuk, annak a vallási munkának áldásos eredményét, amit ezzel az öt leadóval is el lehet érni. Az Egyesült Államok leadó állomásai betűk bemondásával jelentik magukat a műsor elején és végén; a katolikus állomások betűi: WLWL (a paulista atyák newyorki leadója), WHAD (Marquete-egyetem, Milwaukee), WHBC (Graham atya leadója, Canton, Ohio), WEW (a st.-louisi egyetem) és WFBJ (Szent János-egyetem, Collegeville, Minnesota). Külön dícséret gyanánt említem meg, hogy a WEW-állomást teljesen a katolikus világiak adományából (The Catholic Laymen's Association of St. Louis) szerelték fel.

De hát ez ma még nálunk elérhetetlen álom! Fölmerül tehát a kérdés, mint apostolkodhatnánk mégis a jelen adott körülmények közt is? Köztudomású, hogy a csepeli leadóba a katolikus templomok közül egyedül a budapest-belvárosi plébánia-templom van bekapcsolva. Az egyetemi templom bekapcsolása — sajnos — többszöri kísérlet után sem sikerült; úgylátszik, hogy «a felekezeti paritás» nem engedi meg. Igaz, hogy más országok még jobban hátra vannak (a franciák pl. nagy örömmel emlegetik, hogy Dubois kardinális rendeletére az idén már ők is fognak rádión prédikálni; az első beszédet újév napján P. Lhande S. J. tartotta); de ez nem ok arra, hogy a nálunk inkább kínálkozó alkalmat fel ne használjuk.

Itt van t. i. szinte teljesen felhasználatlanul a rádiótársaság Rákóczi-úti Studiója, ahonnan a társaság hivatalos programmpontjai az elektromos hullámok szárnyára kerülnek.

Aki figyelemmel kísérte a Studió egy évi műsorát, láthatta, hogy a rendezőség a könnyű fajsúlyú számok mellett

szívesen enged tért komolyabb szociológiai, pedagógiai, bölcseleti stb. témáknak is, amelyek kidolgozásánál pedig bőven nyílik alkalom világnézeti gondolatok hirdetésére is.

Nos, véleményem szerint itt nyílnék kitűnő alkalom a modern apostolkodásra. Azt szeretnők, ha táborunkból legelső tudósaink, pedagógusaink s bölcselőink ambicionálnák a Studio mikrofonja előtti szereplést és átértenék a clevelandi püspök, Schrembs szavainak igazságát: «A rádió a gondolatterjesztésnek valószínűleg legfinomabb eszköze, amit valaha is készítettek ... Mély befolyást gyakorol a jóra, ha jó kezekben van. *Ezért gondolom, hogy akinek mondanivalója van, rádió útján kell elmondani.* A rádió lehetőségei szédületesek». («America.» 1927. jan. 8-i szám.)

Vajjon tudatában vagyunk-e mi is ennek a «szédületes lehetőségnek?» A magyar rádió múlt évi programmja ezt még *nem* tanusítja. A belvárosi templom prédikációit kivéve, alig egynéhány szereplésre akadunk a Studióban. A Pesti Szent Imre Kollégium előljárósága adott onnan egy igen értékes pedagógiai sorozatot hat folytatásban; Balanyi György tartott felolvasást Pázmány Péterről; e sorok írója kilenc folytatásban egy ifjúsági ciklust és nagyszombaton este egy vallásos elmélkedést ... — de mi ez egy egész évi programmban? A rádiós apostolkodásra itt nyílnék kitűnő alkalom. Akinek van köztünk *a)* értékes mondanivalója és *b)* ügyes tolla, ne restelje igénybevenni az igehirdetésnek ezt a szokatlan eszközét; jelentkezzék rádiós felolvasásra! Nem gondolok itt kimondottan vallási témákra: ilyeneknek az *állami* Studio aligha nyithat teret. De hiszen lehet a legérdekesebb *világi* témákat is *oly szellemben* feldolgozni, hogy az modern igehirdetéssé magasztosul.

És ennek az új kezdeményezésnek egész terhét ne hagyjuk kizárólag a papság vállain. Az Urak Kongregációi pl. szebb alkalmat nem is találhatnának időszerű apostolkodásra, mintha kiválóbb tagjaik rádiós előadások keretében válnak a katolikus világnézet hirdetőivé.

De egyéb tanult világi híveinket is igyekezzünk megnyerni az eszmének, hogy tartsanak rádiós előadásokat saját világi szakjukból, de azokban aztán — akár történeti, akár szociológiai, orvosi, nevelésügyi vagy gazdasági téma legyen is az — képviseljék imponáló hitvallással a tiszta katolikus világnézetet.

Külföldön egyes helyeken (Anglia, Hollandia) egész rendszeresen prédikálnak a tereken, utcákon világi katolikus

férfiak, akiket erre a szereplésre a papság külön iskoláz. Canadában 1926. év nyarán a paulista atyák irányítása mellett a «Comp Morton Lay Apostolate of Winnipeg»=nek, vagyis a winnipegi világi apostolok egyesületének száz tagja járta be prédikálva Manitoba tartomány kis faluit s ahová pap nem jut el, eljutottak a buzgó világiak. Azt hiszem, hogy a világiak apostolkodásának nálunk is egyre erősebben méltányolt munkaterébe igen hasznosan állíthatjuk be a világiak rádiós előadásait is.

Persze, a fönt javasolt pozitív rádiós apostolkodás mellett, az ellenőrzés negatív, de épennyire szükséges apostolkodására is hívjuk fel a figyelmet. A magyar rádió jelenlegi vezetősége elismerésreméltó igyekezettel törekszik ugyan az erkölcsileg sértő számok elől elzárni a mikrofont, mégis többször megtörtént, hogy kétes erkölcsi felfogásra valló darabok kerültek az elektromos hullám hátára. Rádiós előfizető híveinket tanítsuk meg arra, hogy minden sikamlós tréfa, minden léha programmszám után előfizetői mivoltukra hivatkozva, azonnal tiltakozzanak egy levelező=lapon a rádió igazgatóságánál. A rádiós apostolkodásnak ez is egyik formája: a katolikus morális éber lelkiismeretét állítani a félelmetes jövendőt magukban hordó rádióhullámok elé.

A rádiós-pasztoráció Európában.[1]

Európa jóformán még alig két=három éve ismeri az elképesztő technikai csodát, a rádiót, és a katolikus pasztorá= ció máris szerte az egész kontinensen dolgozik a nemes feladaton: mint lehetne az emberi szellem e legújabb diada= lát is az emberi lélek magasabb igényeinek szolgálatába állítani. A rádiós pasztoráció terén folytatott külföldi kísér= letezések és kezdeményezések fölött szemlét tartani, szá= munkra nemcsak azért látszik hasznosnak, hogy tanuljunk külföldi testvéreinktől, hanem, hogy örömmel vehessük észre e téren elért saját sikereinket, sőt fölényünket is.

Az itthoni helyzet e lapok olvasói előtt nem szorul ismer= tetésre. Közismert tény, hogy a katolikus templomok közül a belvárosi főplébánia templomát és az egyetemi templomot kapcsolták be a csepeli leadóállomásba és az azok által köz= vetített istentiszteletek és beszédek áhítattal várt események az országban, sőt a trianoni határokon túl élő magyar kato= likusok részére is. Ma már azt is eldönthetjük, hogy a rádió templomi bekapcsolásával szemben egyes körökben táplált aggályok túlzottaknak bizonyultak. Nem következett be az, hogy «egyesek majd rádión fognak vasárnapi szentmisét hallgatni», sőt még a vidéki templomok prédikációs hall= gatósága sem csökkent meg; ellenben elértük azt, hogy kétségtelenül ezren és ezren hallgatják a katolikus szent= beszédet olyanok, akik rádió nélkül soha ehhez nem jutná= nak, mint pl. betegek, tanyai s pusztai híveink, hitükben igen megfogyatkozott katolikus munkások, sőt nem=katolikus és nem is keresztény magyar polgártársaink is. Ha valaki átolvasná azokat az érdekes leveleket, amelyek a rádió= prédikálókhoz egy=egy beszédjük után érkeznek, csak épülne az istentkereső lelkek epedésén s igazságsóvárgásán. A kato= likus Egyháznak éppen ismertető vonása, hogy az embereket ott keresi fel, ahol éri és nem éri be csupán azokkal, akik jószántukból jönnek. A «*compelle intrare*» parancsának mai megvalósítása akárhány esetben éppen a rádiós prédikáció,

[1] Megjelent az «Egyházi Lapok» 1927. évfolyamában.

mert hiszen a mai «hitetlen» emberek legnagyobb része korántsem «fanatikus» hitetlen, csak letargiába merült, jéghideg lélek és ha a pasztoráció rendes eszközeivel megközelíthetetlenek, meg kell kisérelnünk a rendkívülieket. A kezdett magyar praxis tehát helyesnek bizonyult; mindenesetre az volna még hátra, hogy a vasárnapi szereplések arányszámát a katolikusok javára az igazságosság elvei alapján felemelni lehetne, mert a vasárnapok jelenlegi elosztása a katolikus és más keresztény vallások közt éppen nem mondható méltányosnak. A javulást nagyban elősegíthetnék a vidéki paptestvérek azáltal, ha minél több rádió-előfizetővel kéretnék a rádió vezérigazgatóságától egy levelező-lap által a katolikus templomok gyakrabbi (minden három vasárnap közül kétszeri) bekapcsolását. A rádió vezetőségében kétségtelen jóakarattal találkozunk; de hát természetes dolog, hogy őket a programm összeállításában nem a katolikus érdekek, hanem az előfizetők óhajai irányítják. Tekintetbe véve azonban, hogy részünkre a fenti két templomon kívül, éppen az igazgatóság előzékenységéből, még a Studióban való szereplésre is gyakran nyílik alkalom (csak részünkről nem használják fel eléggé!), örömmel kell megállapítanunk, hogy a rádió pasztorációs kihasználásában — a hollandokat kivéve — még így is valamennyi európai nemzettel szemben fölényben vagyunk.

Ausztriában tudtunkkal még nem találtak módot a katolikusok a rádiós beszédekre. *Piffl* bécsi bíbornok-érsek a «Reichspost» (f. évi július 22-i száma szerint) külön felszólítást intézett az osztrák katolikus szervezetekhez a rádió fontosságáról. Rámutatott arra, hogy a rádió a legfontosabb kulturális eszközök közé emelkedett, amellyel szemben a katolikusoknak csak kétféle álláspontjuk lehet: vagy tudomásul nem venni és előnyei kihasználását másoknak hagyni, vagy pedig beleállni a munkába s azt elveink szerint befolyásolni. A bíbornok minden erejével az utóbbi megoldás mellé áll és ezért felhívja híveit, hogy támogassák a «Katholischer Volksbund» és a «Niederösterreichischer Bauernbund» által egyenesen arra a célra alakult «*Österreichischer Radiobund*»-ot, amelyik az osztrák leadótársaság, a Radio-Verkehrs A.-G. («Ravag») katolikus befolyásolását és ellenőrzését akarja elérni. Az Österreichischer Radiobund közbelépésére sikerült pl. a «Ravag» május 1-i programmjából a szocialisták által elrőszakolt «Die erste Walpurgisnacht» sértő részeit törültetni.

Sajnos — tudtunkkal — az osztrák katolikusok még nem prédikálnak rádión.

Hogy a katolikusok élénk bekapcsolódása a rádióba valóban mily fontosságú, azt csak akkor látjuk, ha elolvassuk az alábbi szédítő adatokat: 1927 elején Európában 6 millió volt a rádió-előfizetők száma, *ami kb. 25 milliónyi hallgatóságnak felel meg!* Ebből Angliára esik 2,130.000, Németországra 1,337.000, Ausztriára 274.000 stb. Elképzelhetetlen lehetőségek a lelkek irányítására!

Jobb a helyzet *Németországban*, bár a németországi katolikusok sem tudtak a rádiós pasztorációba erősebben bekapcsolódni. Pedig hogy éppen a német diaspórákban mily égető hiányt pótolna a rádiós szentbeszéd, mutatja a berlini «Katholisches Kirchenblatt»-ban leközölt levél, amelyben a holland Hilversum állomásról prédikációt hallgató német diasporás katolikus benyomásáról beszámol és hasonló beszédeket kér Németországból is. Német templom azonban mai napig sem küld szét rádiós beszédeket; ehelyett «Katholischer Morgenfeier» címmel vallásos ünnepélyeket adnak. A «Westdeutscher Rundfunk» leadásából a kölni «Geschäftstelle des Zentralbildungsausschusses der kath. Verbände Deutschlands» egyik vasárnap 9—10 óra közt pl. az alábbi programmot rádiózta szét: 1. Karének: «Credo» az úrnapi miséből; 2. Angelus Silesius: «Wandersmann»-jából alt-solo brácsa és zongorakisérettel; 3. Beszéd: «Hit és tudás». Tartja: P. Gierens; 4. Karének: «Veni, Creator Spiritus» (hat hang, a cepella); 5. Régi egyházi énekek.

A kölni leadó állomásról kétízben is szerepelt már a beuroni bencések világhírű korális szakértő pátere, Johner Domonkos; mindkét előadását («Eigenart des gregorianischen Chorals», «Wort und Ton im Choral») énekbetétekkel kisérte. A kölni dómról egyébként érdemesnek tartjuk megjegyezni, hogy az idei húsvét óta a szentbeszéd érthetőbbé tételére tizenegy hangerősítő megafon van benne felszerelve.

A cseh köztársaságban a rádió sem jelent sok örvendetes dolgot a katolicizmus számára. Legalább ezt vesszük ki a «Den» keserű hangú közleményéből, amelyben az állami cseh leadóállomás által szétküldött egyházgyalázó, papságot (főként a strahovi premontreieket) gúnyoló programmszámok ellen tiltakozik. Vajjon mennyi sikerrel?

Hozzánk hasonló rendszerességgel a *franciák* kapcsolódtak be a rádiós pasztorációba. *Dubois* párisi bíbornok-érsek rendeletére f. évi január 2-től kezdve Lhande francia

jezsuita atya minden vasárnap rövid szentbeszédet tart a «Société Française de Radiophonie» Studiójából. A Studióból leadott szentbeszédek előnye a leadás technikai tisztaságán kívül az is, hogy a kidolgozás tartalmilag jobban tekintetbe veheti a hallgatóság ezernyi összetételű rétegeinek igényeit; hátránya azonban, hogy a négy fal közt, hallgatók nélkül előadott szentbeszéd inkább csak vallásos előadás lesz és természetszerűleg nélkülözni fogja a templomi hallgatóság előtt elmondott prédikációk sodró erejét. Lhande atya két füzetben ki is adta rádiós beszédeit (1. «Radio-Sermons» 1927., 2. «Radio-Carême» 1927. Mindkettő «Spes»-kiadás. Páris, 17. rue Soufflot) és a beszédek végén közölt tömérdek hálanyilatkozat mutatja, hogy mily hatást váltottak ki beszédei. Volt pl. francia szeminárium, amelyben a teológusok elöljáróikkal együtt gyakorlati hitszónoklati óra gyanánt hallgatták a pátert. Egy másik levélben egy Kanadából Angliába szakadt francia hálálkodik a beszédekért, melyeket egy eldugott kis angol faluban vár vasárnaponkint stb. A nagyböjt folyamán a párisi Notre-Dame világhírű szószékét is bekapcsolták és arról közvetítették *Sanson* atya beszédciklusát. Egyébként érdekes olvasni a franciák öntudatos cikkeit, hogy mily nagyszerű és egyedülálló újítást vittek ők be a rádió által a katolikus hitszónoklatba (persze fogalmuk sincs arról, hogy a magyarok pontosan egy évvel már megelőzték őket!).

Olaszországból még nem lehet prédikációkat hallanunk. A Bozenben megjelenő «Dolomiten» azonban azt a szenzációs hírt hozta, hogy a Vatikánban külön leadót szándékoznak felállítani. Csak elképzelni is fönséges, mily erkölcsi hatást váltana ki a világ katolikusai lelkében, ha egyes alkalmakkor (pl. a karácsonyi éjféli mise előtt, vagy húsvét reggelén) szerte a föld kerekségén a Szentatya beszédét hallhatnánk! Hiszen csak bele kell magunkat élni abba a lelki állapotba, amellyel az északi sarkvidéken elszórtan élő eszkimók misszionáriusai hallgatták nemrégiben Hudson-Bai apostoli prefektusának, *Turquetil* püspöknek eszkimó nyelven tartott allokucióját. Ezekhez a misszionáriusokhoz évenként csak kétszer jár hajó, tehát eddig évenként csak kétszer értesültek a világ eseményeiről és most szüleiknek s barátaiknak is megengedik, hogy rádión beszélhessenek hozzájuk!

A *svájci* francia katolikusok minden hónapban egyszer kapnak szentbeszédet a Champ de l'Air leadóból, a német-

nyelvű svájci katolikusok pedig pünkösd óta a luzerni leadóállomástól.

Lengyelországban a Radio-Polskis küld szét néha vallásos előadásokat és állítólag a közeljövőben már prédikációkat is.

Legkedvezőbb helyzetben vannak a rádiós pasztoráció terén a *holland katolikusok*. Ezideig a holland állami leadóval, a «Hilversurmsche Draatlooze Omroep»-pel volt megállapodásuk, amely szerint bizonyos alkalmakkor szentbeszédeket küldhettek szét. Ma már azonban ezzel nem érik be. Tízezer tagot számláló katolikus rádió-egyesületük, a «Katholische Radio Omroep» külön lappal: «De RK. Radio-Gids», *külön leadóállomást építtet*, amelyen istentiszteletet, szentbeszédet, liturgikus kurzust, gregorián-énekkurzust, egyházi latinnyelvű órákat, német, francia és spanyolnyelvű tanfolyamot és népies természettudományi előadásokat fognak közvetíteni. Ez a leadó, amely állítólag már az idei szeptemberben megnyílik, újabb büszkesége lehet az alig két és fél milliónyi holland katolikusoknak és méltán fog sorakozni a paulista atyák százezer dolláros newyorki s az Isteni Ige Társulatának chikagói katolikus leadóállomásai mellé.

Mint e rövid szemle is mutatja, a katolicizmus európaszerte igyekszik a lelkek javára kihasználni napjaink nagyszerű találmányát, a rádiót. Jól ismerjük ugyan a rádió előnyei mellett (óriási nyilvánosság, hatalmas propagatív erő) annak hiányát is: a rádión közvetített egyházi ének csak színtelen surrogátum és a rádión hallgatott prédikáció csak pótlék a templomi istentisztelet és beszéd mellett; minthogy azonban vannak óriási tömegek, amelyeket ma másképp nem lehet az igehirdetésnek megfognunk, a jó Pásztor mai munkatársa bizony álljon oda a rádió mikrofonja elé is és miután elhangzott a konferencier bejelentése: «Halló, halló, itt Budapest, 555 m hullámhossz», vessen keresztet magára és kezdje el prédikációját a láthatatlan hallgatóság felé: «Kedves katolikus Testvéreim! A mai szent evangélium» . . .

PAJZS ÉS KARD.

A «Pajzs és Kard» fejezetben itt közölt rövidke elmefuttatások megjelentek a «Magyar Kultúra» 1913. és 1914. évfolyamának hasonló című rovatában «*t f*» aláírással.

Csodálatosak útjai a katolikus Egyház fölött virrasztó gondviselésnek! Szinte kétévezredes egyháztörténelem tanuja már annak az őrködésnek, amivel a Mester vigyáz szeretett nyájára, hogy mindig újak akadjanak, akik kitöltik a megritkult sorokat.

Az Egyház legkedvesebb leánya 1905-ben hivatalosan búcsút mondott az anyai háznak. Eléggé fölserdült ő már, nincs szüksége további védőkarokra! A szeparációs törvénynyel egyszerre negyvenmillió lelket akart leterelni az egészséges legelőkről. Elvette az Egyház vagyonát, leakasztotta a keresztet a bírói terem faláról, a papok előtt bezárta az iskolák ajtaját, betiltotta az egyházi körmenetek tartását, irgalmatlanul elmarasztalni igyekezett azokat, akik pápai zászlót tüztek házukra . . . Igy ni, most aztán majd meglátjuk, mire megyünk magunk.

És amint napról-napra olvassuk a francia egyházpolitika vezetőinek új meg új brutalitásait, egyszer csak a minapában kezünkbe akad egy híradás az angol katolikusok idei nagygyűléséről. A hivatalosan protestáns Anglia földjén az idén negyedszer jöttek össze az angol katolikusok Bourne bíboros vezérlete alatt. Az angol vasúttársaság az érsek és kísérete részére szalonkocsit csatol a londoni expresszhez, amely lihegve áll meg a szőnyegekkel s déli növényekkel pompázó plymouthi állomás előtt. A kongresszust a plymouthi városházán nyitják meg, amelyet a protestáns hatóság engedett át a gyűlés céljaira. A polgármester kíséretével jelenik meg s köszönetét fejezi ki a kitüntetés fölött, hogy a katolikus kongresszust városukban tartják meg. A kongresszus rendezősége a magisztrátust meghívja a záróestélyre. Elfogadjuk a meghívást — felelik —, de csak egy feltétel alatt: ha mi leszünk a költséget fedező házigazdák. És a protestáns városi elöljáróság páratlan szeretettel látja vendégül a katolikus gyűlés 1500 tagját egy fényes estélyen, amelyre Stom generális a katonazenekart is elküldte. Július 13-án a kathedrálisban katonai misét mond Bourne bíboros. Leckeoldalon a tengerészek, evangéliumoldalon a többi katonák. Hogy fél-

tékenység ne legyen köztük, a minisztránsok közül is az egyik tengerész, a másik szárazföldi. És a processziók a város utcáin! . . . És a 2000 gyermek felvonulása a tömeg szimpátiájának kíséretében! . . . De már itt megdörzsölöm a szememet. Nem álom ez? Nem, nem. Mindez szóról-szóra megtörtént az idén La Manche-on túl, a protestáns Angliában, talán éppen akkor, amikor a katolikus Franciaország valamelyik tanítója egy ártatlan kis gyermek makrancoskodó tollát vezetve, e mondaton tanította a betűvetés tudományát: Nincs Isten . . . Il n'y a pas de Dieu.

*

«Bizony, szamarak vagyunk» — írta nemrégiben M. François Delonck, egy megcsontosodott republikánus képviselő. Illetőleg nem is ezt írta. Radikális szélsőségének megfelelően kissé erősebben stilizálta a gyónását. «Sommes nous assez bêtes!» — kiáltott fel. «Mi itt hadakozunk Rómával, Itália és Németország meg azalatt húzza a hasznot a mi hibánkból. A köztársasági elnök úr igen szeret utazgatni, mégis úgy hallom, Rómába nem óhajt menni. Nagy kár. Egyike volna ez utazás a leghasznosabbaknak. Vagy ha már ő nem akar, könnyen találna alkalmas helyettest; van elég emberünk a Quai d'Orsay-n, aki ért a kényes kérdésekhez. De persze a kormány mitsem akar tenni a ház iniciatívája nélkül, a ház meg nem mozdul a kormány kezdése nélkül. Pedig itt — mondhatom — a többség híve a Vatikánnal való érintkezés visszaállításának. És amíg mi egymásra várunk, a világ forog, Német- és Olaszország dolgoznak, a mi keleti presztizsünk meg egyre fogy.»

Quae mutatio rerum! Ki beszél így? Melyik klerikális? Ó, csak egy radikális köztársasági képviselő, akinek magának is része van a jelen állapotok előidézésében, de aki ma már korántsem áll egyedül az új konkordátum követelésével. Igaz, e követelés indítóokai tisztán politikaiak! Inkább az bántja a franciákat, hogy a német befolyás egyre nő Szíriában s Törökországban; hogy a protestáns németek keleti befolyásuk erősítésére a katolikus missziókat is kezdik támogatni; hogy a pápa a német császárt üdvözölte idei jubileumán stb. — ők ellenben egyre jobban vesztik keleten a tekintélyüket. De ez mind mellékes. A lelkekre nézve a fő az, hogy — ha mindjárt politikából is — visszaállíttassék a konkordátum, amit egy szerencsétlen politika lerombolt. És bizony, nem tudni, melyik napon ébredünk arra, hogy a

franciák is megtették azt a canossa-járást, amitől a mai kormány tagjai ma még oly erősen szabadkoznak.

*

Több mint 400 orvos, köztük 97 idegen, fordult meg eddig a folyó esztendőben a lourdesi Bureau des Constatations-ban, hogy megvizsgálják a barlang előtt végbement feltűnő gyógyulásokat. Orvosok a világ minden tájáról, nyelv-, vallás-, világnézetre való tekintet nélkül, a legtágabb betekintést nyerhetik az aktákba, s utána a legteljesebb szabadsággal mondhatják el véleményüket a Boissarie orvos elnöklete alatt tartott üléseken. Felhívhatják a figyelmet az általuk megfigyelt eset sajátosságára, — mint pl. az idén egy kitűnő orthopedista tette, egy meggyógyult kisleányt mutatva be a gyűlésen — szabadon disputálhatnak, kritizálhatnak, s ha a legkisebb szó fér az eset igazságához, könyörtelenül elutasítják azt. És a végén — ezek a komoly tudósok azzal a megilletődéssel térnek haza, amit a természetes alapon történő magyarázat elégtelensége ébresztett bennük.

Hát kedves uraim, ankerköziek és Pesti Hirlap szerk. üzenetírója, miért nem fáradnak el egy nyári utazásuk közben a Pyréneusok tövéhez is, hogy személyesen győződjenek meg azokról a «szuggesztiós babonákról», amiket innen a távolból oly fölénnyel lemosolyognak? Ne féljenek, nem kérik ott önöktől a keresztlevelet! Még azt se kérdik, istenhivők-e. Mert hiszen a Bureau-ba nem keresztlevél a belépőjegy, hanem a tudomány.

Mi az kérem? . . . Hogy hát éppen azért nem mehetnek!? . . .

*

Szomorújáték három felvonásban. A francia állam elrabol egy kolostort. Megveszi egy zsidó. Beletelepednek a szabadkőművesek. Az egészben a legszomorúbb, hogy megtörtént tényről van szó. Tessék csak meghallgatni, amint a *l'Univers* elmondja.

Volt a Páduai Szent Antalról elnevezett nőikongregációnak egy impozáns kolostora Páris egyik kerületében, Battignollesban. Rue de Puteaux 8. sz. alatt állt a hatalmas, kápolnával és kriptával ellátott épülettömb. Jön a szeparáció, jön Duez. A kolostor kerül 1,400.000 frankba, Duez eladja 350.000-ért. Ki vette meg? Megvette M. Bernheim, abból a nemzetségből, amely az árveréseken mindig ott van. Kell egy M. Bernheimnek egy kolostor? Kell egy kápolna?

M. Bernheimnek nem kell se kápolna, se kolostor. Hanem a kápolnát kiadja három évre mozinak, a kolostort pedig továbbadja 400.000 frankért. Bagatell! — mondja a tisztelt olvasó. Mi az a csekély 50.000 frank nyereség?! No, no. Dehát legalább «testvérek» közt marad a ház. Az új vevő ugyanis a francia nagypáholy. Övé lesz a kápolna is a mozibérlet lejárta után. Mondjuk, hogy eddig rendén van a dolog.

Hanem most jön a vérforraló: *a hárompontos testvérek a kápolnában fogják tartani gyűléseiket s a kriptában a rituális ceremóniákat!* Uraim, gentlemenek önök? Rablóbecsület ez? Mert még a rablóknak is van becsületkódexük. Ha hazamegyek, s kifosztva találom a szobám, hát igaz, boszankodom, mérgeskedek. De az már mégse becsület, ha az a zsivány a szobámba még be is — piszkít!

*

Nehogy a húr végletekig feszüljön, kapnak már a francia katolikusok egy-egy csillapítóadagot is a kormánytól. Persze igyekeznek ezt ugyanakkor a másik oldalról tízszer annyi ellenméreggel hatástalanná tenni. Ime például: A laikus iskolák garázdálkodása már tarthatatlanná vált. Nohát, adjunk meg egy kis felügyeleti jogot a szülőknek a tankönyvek körül. De nincs azért okuk a hárompontosoknak se a búsulásra; Barthou kijelenti, hogy még az Isten iránti kötelességekre se fogja taníttatni a gyermekeket, amit pedig a lex-Ferry is előírt. Baudin tengerészminiszter megengedi, hogy az idegen kikötőkben állomásozó hajók résztvehetnek a nagypénteki gyászban. Óriási felháborodás a lapokban. Erre megjelenik a magyarázat, hogy az engedély csak a Levante-ra szól, ez is csak a keleti protektorátus miatt, az is csak így meg úgy körülírva. «Jobbfelől üt, — nekem fütyül, balfelől üt, — nekem fütyül: elmehetnek.»

Akárcsak a patikus! Látták már, kérem, mint készíti az orvosságot? Egy adag méreg, egy adag ellenméreg. Egy gramm fehér por, egy gramm fekete. Egy uncia rhicinus, egy uncia ellensúlyozó. Egy kis citromlé! A tetejébe egy liter «aqua neutralis». No, most jól felrázni! Hamar rá egy aranyos etiquettet! Tessék kérem bevenni . . .

*

Az Andesek gerincén, Argentina és Chile határán, 3900 méteres szédítő magasban egy kolosszális szobra áll az Üdvözítőnek. Ércből van öntve. Ágyúk ércéből, amelyek

több mint félszázadon át ontották a halált s irtották sorait az ellenséges két szomszédállam népeinek, de amelyek végre a XX. század fordulóján végleg elhallgattak, hogy némaságukkal hirdessék legszebben a katolikus Egyház békéltető közbelépésének sikerét. Ez az Egyház irtotta ki a félszázados gyűlölséget a két nép lelkéből, ez szerzett köztük békét, s most a két nemzet hálájáról beszél a «béke fejedelmének» 1904 március 13-án ott az Andes bércének magasában felavatott monumentális szobra.

Ennek a szobornak mása kerül most az argentinai miniszter kezdeményezéséből a hágai békepalotára. Örülünk neki, mert szeretjük hinni, hogy hivatalos jelképe lesz ez a békemozgalomnak. Sokan túlságos optimizmust, bizonyos naiv lelkesedést, a kisgyermeknek szivárvány után kapkodását látják az egész békemozgalomban. Mi nem tartunk ezekkel. De annyi bizonyos, hogyha sikerhez akar jutni, nem fogja elérni soha a «békesség fejedelmének» áldása nélkül.

*

Étherománia a legújabb métely, amely a párisi társaságban pusztit. Egy 22 éves fiatalasszonynak hirtelen halála, amelyet ez a legújabb élvezet okozott, pattantotta ki a titkot. Azt gondolná az ember, hogy a nyomor adja kezébe az embernek az ópiumos pipát. Legalább a színes álmokban felejtse el a kegyetlen élet küzködéseit. Legalább álmában jusson el a Mohammed hetedik paradicsomába, ha már az élet csak penészes kenyeret s krumplihéját ad neki ebédre s éjtszakai vackát is kilenc más nyomorulttal kell megosztania a Quartier Latin valamelyik pincelakásában. De mit keresnek e rettenetes élvezetek a Montmartreon, az elegancia lakóhelyén! Mit keres az ópium, éther és kokain művészek, gyárosok, pénzemberek, szóval anyagi nyomortól szabad, intelligens emberek kezében! Siralmasan beteg, gyökeréig kereszténytelen lehet az a társadalom, amelyben nemcsak a nyomor teszi úgyahogy megérthetővé a füstös lebujokban züllő szegény munkások alkoholizmusát, hanem amelyben a legnemesebb sejt, a szellemi intelligencia is inficiálva van a raffináltabb, de rettenetesebb következményekkel járó kokainizmus-, étherizmus- és ópiumizmussal! Mily kietlenül sívárnak, örömökben mily szegénynek kell lenni a kereszténységtől elszakadt életnek, ha intelligens emberek tettük következményeinek teljes tudatában a reájuk váró állati eldurvulás világos ismeretével ily élvezetekre adják magukat! Látják,

mint halványodik, mint sápad, mint lesz ronccsá az ópiumista; látják, mily hallucinációk, delirium, undorító rohamok vesznek erőt a kokainistán; tudják jól, hogy reájuk is kikerülhetetlenül vár ez a sors és ennek tökéletes tudatában emelik ajkukhoz az ópiumos pipát, mert hiába, — az emberi szívnek öröm kell és aki elhagyta «az élővizek forrását», be kell érnie békanyálas, bűzhödt pocsolyák undorító fertőjével is.

*

Ne sírjunk, ne zokogjunk, hogy nem boldog a magyar! Nem önálló vámterület kell nekünk. Se külön bank. Az se nagy baj, hogy az európai kivándorlóknak több mint a fele a monarchia lakosaiból kerül ki. Nem is a nehéz megélhetéstől fáj a mi fejünk. Az angol kereskedelmi minisztérium hivatalos lapja a «Board of Trade» hadd konstatálja csak nyugodtan, hogy 1900—1912 közt hazánkban 37%-kal emelkedett a drágaság, és a legnagyobb drágaság mellett nálunk legalacsonyabb a munkabér egész Európában. Mindez csekélység, várhat. De még nem volt koëdukációnk. Tetszik tudni, ez fontos, elengedhetetlen. Nosza — gondolják a Hold-utcában —, engedjük meg hát a szabadkai gimnáziumnak, hogy fiúk és leányok együtt tanulhatnak. Persze: haladásnak, külföldi példának emlegetése mindjárt levesz a lábáról néhány lapot, amely siet tapsolni a tökéletesen elhibázott «üdvös» reformnak.

Éppen most folyik a középiskolai tanítás nagy reformmunkája. Nincsenek megelégedve a középiskola teljesítőképességével. Helytelenül tanulnak a fiúk, nem tanulnak eleget stb. És most beviszik még közéjük a leányokat! Úgy tudjuk, tanár volt a közoktatási miniszter úr, csak az kár, hogy sohase tanított középiskolai felső osztályokban. Mert akkor látta volna, mint farigcsálnak a pubertas küszöbén álló kamaszok az órák alatt leányneveket a padokba, és mint mélázik el negyedórákig egy-egy fiú révedező tekintete, mialatt a derék professzor teljes odaadó ügybuzgósággal bizonyítja, hogy a ferde hajítás parabolájában az emelkedés magassága: $h = \frac{e^2 \sin^2 \alpha}{2g}$. Ez történik most, mikor nincsenek köztük leányok. Ki figyel majd, ha köztük lesznek?

Először említettük az engedélynek pedagógiai hátrányait, mert ezt könnyebben honorálják ott fönt a minisztériumban. De nem tudjuk elhallgatni komoly erkölcsi aggodalmainkat sem olyan intézkedéssel szemben, amely serdülő leányokat s a fiziológiai átalakulás forrongásában élő fiatal embereket

egy terembe kényszerít. Csak a hittanár, és az iskola nevelői munkásságát komolyan vevő tanárok a megmondhatói, mily erkölcsi károkat okozott eddig is az ifjúságban a tömérdek ponyva, színház, mozi. Minek hát a bűnalkalmat gyarapítani?

Külföldi példákra pedig ne hivatkozzunk, mert nincs köszönet bennük. Amerika kezd kiábrándulni. Svájc rémülve nézi, hányan buknak el erkölcsileg a koëdukáció következtében! Nem is éretlen középiskolások, hanem a követlkezményeket hamarabb mérlegelni tudó egyetemi hallgatók. Az is igaz, hogy «Germania docet». De tanuljunk tőle mást, s ne koëdukációt. Vagy talán ideálunk nekünk az a statisztika, amit a «Pädagogische Blätter» idei augusztus 22-i száma közöl, s amely szerint a müncheni 1843 középiskolás közül 7·7% volt inficiálva, a kölni 170 egyetemi hallgató közül 45% már középiskolás korában belekerült abba a bűnbe, amit Szent Pál szavai szerint megnevezni sem volna szabad a keresztények közt! Úgy-e, rettegünk, úgy-e, borzadumk a gondolattól is. De akkor hagyjanak meg minket a jó reménységben, hogy ennek a balkezű engedélynek nem következik folytatása.

Miniszter úr! Törje szét a tollát, ha még egy koëdukációs kérvényt nyujtanak át aláírás végett!

*

Gellérthegy vagy víziló egyaránt lehet az emberiség istene. Még talán évezredekig tart az emberi agyvelő fejlésének ez az átmeneti korszaka, amelyben ma élünk, amikor még holmi vallási gondolatok motoszkálnak bennünk. De hát «nem az a fő, hogy kiben, miben hiszünk s kiben, miben bízunk, hanem az, hogy őszintén és becsületesen, nem pedig farizeusi képmutatással higyjünk és bízzunk abban, akiben vagy amiben hinni és bízni akarunk és tudunk». «Hogy ezt a valamit minek vagy kinek nevezzük, az ránk nézve egészen közönyös lehet». «Nagy kár az ilyen problémák, fejtörők és rébuszok firtatásával az ifjú élet szép tavaszi évadját eltöltenie, és ilyen eszméken merengvén, rágódván, a szép vidám perceket leélni elmulasztania, mert ami egyszer elmúlt, soha se jő ránk nézve többé vissza».

Ezek csak részletek a nyilt felvilágosításból, amelyet névtelen, jeltelen tanácsadó írt a vallási kételyeivel állítólag hozzá forduló tizennyolcéves ifjúnak. Vegyük, hogy hozzá fordult. Nem azon csodálkozunk, hogy kételyek bántják azt a fiatal lelket; hiszen — ha valaha — ilyen korban érthetők

azok. Nem azt ítéljük el, hogy felvilágosítást, feleletet keres; hiszen az igazságkeresés romlatlan lelkek kiváltsága. De hogyan fordulhat valaki vallási kételyeivel egy napilaphoz! És hogyan gondolhatja az emberi nem legnagyobb kérdésében, a vallás terén illetékes fórumnak éppen azt a lapot, amelyet egy tiszta erkölcseire kényes úriember csak rettegve vesz kezébe! Vajjon nyugodtabb lesz most már a kérdező, ha elolvassa a zagyva dőreségeknek toronymagas képtelenségeit, amiket feleletül kapott? Vajjon megelégszik az emberiség legszentebb érzelmeinek ilyen vérforralón cinikus lekicsinylésével az az ifjú, aki bizonyára elég sokat olvasott, s aki bizonyára azt is olvasta, hogy az emberiség legnagyobbjai mily tisztelettel nyilatkoztak azokról a szent eszmékről, amikről az ő lapja szomorúsággal konstatálja, hogy «azokat eltörölni, teljesen kiirtani nem lehet, amíg a gondolkodás műszere, az agyvelő gépszerkezete teljesen át nem változik.» És te, III. Lajos, bajoroknak új királya, mondhatod százszor is a hitében örömét találó férfiú elragadtatásával: Es ist eine selbstverständliche Sache, dass ich Katholik bin; és te, Racine, írhatod fiadhoz újra a figyelmeztetést, hogy minden törekvése mellett is csak úgy lehet valódi becsületes ember, ha megadja Istennek, amivel neki tartozik; és te Jouffroy hiába magasztalod a keresztény hitet, hogy megkímélt minden nyugtalanságtól, amit az élet vet a lélekbe; és ti, százai és ezrei az emberiség elitjének, kik a vallást mindennél többre becsültétek s mint legfőbb kincset mindenekelőtt megőrzendőnek tartottátok, hiába beszéltek, — ott a Váci-körúti kiadóhivatalban ezrével sokszorosíttatja naponként a rotációs ezeket a tíz apagyilkosnál gonosztevőbb szerk. üzeneteket, melyek ki tudja, hány gyenge lelket fosztottak meg legnagyobb kincsétől.

Nem, édes uraim, ez már nem tréfa! «Én a magam részéről a vallást a *legnagyobb emberi értékek egyikének* tartom», — mondotta Andrássy Gyula gróf 1911 június 1-én a képviselőházban tartott beszédében. «Azt hiszem, hogy a társadalom összetartó, rendfenntartó erőinek egyik legkiválóbbika a vallás. Én azt hiszem, hogy egy komoly, igaz, őszinte vallásos érzés szerencséje minden embernek, aki vele rendelkezik, hogy az, aki igaz, komoly vallásosságot terjeszt, az az emberiség jóltevője.» De viszont akkor kimondtuk az ítéletet afölött is, aki a sáros csizmája patkójával tapossa az emberi lélek legszebb virágát s a vallásos, komoly gondolkodás helyett az ifjú évek kiélését ajánlgatja.

Kedves fiatal barátom! forduljon kételyeivel illetékesebb helyre, ne azokhoz, akiknek víziló és aranyborjú az istenük, főkép pedig — kérve kérem — ne hallgassa meg a könnyelmű életre kapott lelketlen csábítást, mert rettenetes lesz az átok, amit tanácsadójára szór, amikor majd háromszor tizennyolc esztendő tapasztalata után keserű kijózanodással fogja belátni e tanácsnak lelketlen cinizmusát.

*

Családapák és családanyák! Kaptatok e hetekben piros borítékú füzeteket? Meg zöldet? Meg sárgát? Kettesével, hármasával is? Nagy és legnagyobb, első magyar és legelső magyar antikváriusok könyvjegyzékét mélyen és még ennél is mélyebbre leszállított könyvekről? Kérlek titeket, oda ne adjátok a gyermek kezébe! Jól van, nem akartok látatlanba ítélni. Hát lapozzátok át ezeket a könyvkatalógusokat és ha megborzadtok attól a lelketlen cinizmustól, amely némelyik karácsonyi könyvkatalógusban kendőzetlen nyiltsággal, sőt hivalkodó arcátlansággal ajánlgatja az «ügyészileg eltiltott», «bíróilag lefoglalt», «Oroszországból kitiltott», «rendkívül pikáns», «csak felnőtteknek» való legdurvább pornografiát, hát kandallótok lángjának tűzkorbácsával vágjatok véres csíkot ezekre a lelketlen kufárokra, kik szent karácsony ünnepén is a legutolsó állati ösztönök táplálásából akarnak uzsorahasznot kiszívni!

Mikor Bécsben 1912 tavaszán megkezdődött a törvényes eljárás a Stern-féle pornografiaraktár ellen, a vádlott így nyilatkozott: «A ponyva- és a piszokirodalom elleni harc csak akkor vezethet győzelemhez, ha megváltozik a publikum ízlése. Szellemi mozgalmat rendőrséggel nem lehet elnyomni. Mikor bekövetkezett a konfiskáció, annyi rendelést kaptam, hogy óriási példányszám elkelt volna . . .!»

Nohát, fogjuk szavukon ezeket az élősdi férgeket! Ha az ügyészség tehetetlen, vagy alszik, nyúljunk mi az irtó fegyver után. Apák, anyák, kik adtok még valamit az erkölcsre, családi szentélytek tisztaságára, gyermekeitek fénylő lelkére, *bojkott, kérlelhetetlen bojkott* minden kereskedőre, kinek jegyzékében egyetlenegy cochonéria található! Sarat, piszkot akartok a karácsonyfa alá tenni? Necsak ilyet ne vegyetek tőlük, de még egy nyelvtant se, egy szótárt se, egy számtani könyvet se, semmit az ilyentől! Hadd lássa meg, hogy igenis megváltozik a józan közönség ízlése! És ha majd kiéheztetjük őket, mint a pusztító élősdieket, talán nekünk se kell

majd arcpirulás közt olvasni, hogy Budapest semmiben se vezet a világon, de a pornografia terjesztésében ott van az elsők közt, s akkor majd az «Österreichs Reichswehr» sem írhatja le, amit egyik írója jogos felháborodással ír az idei decemberi számában: «Ich bin im Besitze solcher Weihnachtsbücherkataloge von Buchhändlern in Wien, Prag und *Budapest*, wie sie im Vorjahre zur Versendung gelangten. Über das, was darin zu finden, gibt es nur ein kräftiges «Pfui!»

Tisztességes emberek, hozzátok szólunk! Ne szidjátok a pornográfust, ne jelentsétek fel (úgyis kibújik a paragrafusok közt), ne sopánkodjatok. Csak — ne menjetek a boltjába, ne adjatok neki enni. A poloskát csak így lehet irtani.

*

A sandamészáros megint balra nézett és jobbra ütött. A főváros pénzügyi bizottságában egy demokrata szót emelt a hitoktatási segélynek évről-évre való szaporodása ellen (itt nézett balra) és egyben sietett megragadni az alkalmat abbeli kívánságának kifejezésére, hogy a főváros ne díjazzon semmiféle hitoktatót, hanem gondoskodjék maga *egységes valláserkölcsi tanításról*. Itt aztán jön a nagy ütés jobbra, a hitoktatás ellen.

Mert most, kérem ez a divat. Valahol kiadták a jelszót az iskolai hitoktatás ellen, a szabadkőműves páholyok sarkalatos programmpontjukká teszik a kérdést, Pető Sándor demokrata úr pedig már nyiltan is meri pengetni a pénzügyi bizottságban. Édes . . . Uraim, csak egy kérdést; csak egyet! Nem kell Önöknek a keresztény nevelés; jól van. Önök nem részesültek benne, nem is ismerhetik áldásait. De ha már beleszólnak a dologba, miért nem érdeklődnek előbb egy kissé, mi is tulajdonképen értéke annak az iskolai hitoktatásnak? Hogy vajjon ahol csak sikerült a páholyok földalatti aknamunkájával bezárni az iskolaajtót a nagy Gyermek barát előtt (Francia- és Olaszország pl.), miért kezdett mindjárt hervadni az új nemzedék lelkében az erények fája, miért kellett a rendőrség számát szaporítani; miért új fogházakat építeni? Hogy egyebet ne is említsünk, tényleg nincs egyáltalán semmi okozati összefüggés abban a tényben, hogy a 19 éven aluli francia bűnösök száma 1892 óta, vagyis az iskolai hitoktatás eltörlése óta évi 16.000-ről 41.000-re emelkedett? Az olasz büntetőbíróságok pedig 1912-ben 80.218 kiskorú bűnügyét tárgyalták, vagyis

42%=kal többet, mint 10 évvel azelőtt, amikor (1902=ben) ott is életbelépett a hitoktatás nélküli nevelés.

De talán Önök, Uraim, készek a kifogással. Nem akarunk mi pogány iskolát. Dehogy! Lesz ott erkölcsi nevelés, csak a mai széthúzó felekezeti nevelés helyett «egységes laikus erkölcstant» fognak majd a gyermekek tanulni.

Igazán? Mindenekelőtt is nagy kérdés, hogy mennyiben lesz *egységes* az a laikus erkölcstan. A mai rendszer értelmében egyik felekezet tanulói nem vesznek részt a másiknak hittanóráin. Hitoktatás következtében fellépő felekezeti villongásról s széthúzásról tehát jogosan ma nem beszélhetünk. De nem lesz=e százszoros a széthútzás a laikus erkölcstan korában s a laikus parancsoknak amúgy is cseréplábait nem fogja=e egykettőre összetörni az a zűrzavar, ami eredendő bűne a tekintélyt elismerni nem akaró autonóm erkölcsnek! Ha az erkölcs nem Istentől van, hanem az embertől, akkor azt az erkölcstant választom, ami éppen leginkább ínyemre esik. Egyik laikus erkölcstani órán Payot=t fogják majd követni, a másikon Boutroux=t, a harmadikon Kantot. Itt Schopenhauert, ott Nietzschét; emitt Ribot=t, amott Fouillé=t, Ostwaldot, Häckelt vagy — tudom is én — Pető Sándort. Kerülnek=e majd ki ebből az erkölcsi zsibvásáról emberek, férfiak, jellemek, akik acélgerinccel tudnak egyenesek maradni a kegyetlen élet ólmos ostorcsapásai alatt? A vizenyős laikus erkölcstani tételek gyámoltalan nyafogásán fel tudnak=e majd nevelni életkedvtől s tettvágytól duzzadó, tisztaszemű s tisztakezű fiatalságot, amilyenre oly szükségünk van ebben az országban! Igen, előbb fontoljuk meg, mit vesztenénk a vallásos nevelés eltörlésével; előbb gondolkodjunk nyugodtan afölött, hogy akarunk=e nálunk is automobilos banditákat látni; előbb elmélkedjünk kissé Smiles szavain, aki szerint «önfeláldozás, magasztos erények s fönséges eszmék szellemét csakis vallásos oktatás közölheti az emberiséggel, mert az áthatja a lelkiismeretet, elviselhetővé teszi az életet, úgyhogy az emberi helyzettel járó viszontagságokat minden zúgolódás nélkül hordozzuk vállainkon»; előbb gondoljuk meg, hogy se tudomány, se műveltség nem tud a lélekre döntő erővel hatni a bűnkísértések heves perceiben; — ezeket vegyük fontolóra és ha ezek ellenére is felszólalunk az iskolai vallásos nevelés ellen, ám tegyük, de senki sem fogja rólunk lemosni *a társadalom= és hazaellenes cselekedetnek jogos vádját.*

Könnyű rombolni, de gyermekes meggondolatlanság

nem számolni vele, hogy mivel fogjuk a hiányt majd kitölteni. Ha valaki egyszer majd nemcsak a hitoktatás eltörlését követeli, hanem mindjárt gyakorlatilag kipróbált, hathatósabb jellemfejlesztő, léleknemesítő, erkölcsöt teremtő nevelési módszert ajánl helyébe, azzal szóbaállhatunk. De az a merő destruktív vágytól vezetett céltalan és káros hadakozás, amit a szabadkőműves páholyok egyik exponált tagja a főváros pénzügyi bizottságában — ma még szerencsére eredménytelenül — megkísérelt, miben sem különbözik a forradalmi tömegek lelketlen s jövőbe nem tekintő vandál rombolásától.

Édes laikus Uraim, kik — ha komolyan kell vennünk szerepléseiket — a laikus erkölcstantól várják társadalmunk romlott közállapotának megjavulását, ne sajnálják a fáradságot, nézzenek be a napokban akármelyik katolikus templomba és egy őszinte percükben vallják be maguknak, hogy száz laikus erkölcstannak valamennyi parancsa és tétele tud-e csak megközelítőleg is úgy hatni (következőleg: becsülendő-e annyira), amint az a közszemlére kitett betlehemi jászol s a benne fekvő Megváltógyermek, aki előtt térdre borult, ragyogó szemű gyermekek örvendő szívvel suttogják a szent ígéretet: Édes Jézuskám, ha te annyira szerettél engemet, hát én is szeretlek és soha semmi rosszat nem fogok tenni . . .

*

Brr . . . Ez már aztán hideg zuhany! Csak úgy vacog belé a fogunk. Hát kellett ez nekünk? Rászolgáltunk mi arra, hogy minket, katolikusokat «pápistákat» a protestáns párisi világlap, a «Temps» oktasson ki X. Pius pápa értékéről! Ti kritizáló, vállvonogató, fejcsóváló, szemhunyorító emberek, el tudjátok-e olvasni megszégyenülés nélkül a «Temps» sorait: «Ha egyszer eljön az óra, melyben elfogulatlanul meg fogják írni ennek az állítólagos «falusi plébános»-nak uralkodása történetét, majd ki fog tünni, hogy X. Pius a legelhatározottabb, legenergikusabb, röviden legtekintélyesebb személyiségek közé tartozik, kikkel az Egyház valaha dicsekedhetett . . . Soha befolyás alatt nem állott és senkinek meg nem engedné, hogy őt vezesse. Biztos, hogy ő és csak ő viszi a vezérséget és hogy senkire se bízza a kormány gondjait. Ha valaha kíméletlen volt, vagy olyannak látszott, sohasem azért történt, hogy bármiféle környezetnek engedelmeskedjék — hiszen annak nincs rá hatása —, hanem

hogy kövesse alapelvét, mely egész uralkodását vezeti: Omnia instaurare in Christo. S ha majd részletezni fogják életét, rájönnek, hogy nemcsak kérlelhetetlen vezetők által nem hagyta magát befolyásoltatni, hanem gyakran maga ajánlott környezetének szigorú rendelkezéseket, melyeket munkatársai hiába igyekeztek enyhíteni. Szóval ami a Vatikánban egy évtized óta történt, azt X. Pius akarta . . . X. Pius munkáját szerethetjük, vagy nem; de aki jól ismeri őt, egyet nem tagadhat meg tőle: a csodálatost, az eszthetikus csodálatnak bizonyos nemét az ő szép, nemes jelleme iránt.»

Még egyszer: brr . . .! Úgy=úgy, csak eszméljünk fel ettől a hideg zuhanytól és ezentúl gondolkozóbb, tisztább ésszel olvassuk lapjaink híradásait «a szegény, jó, öreg, egyszerű falusi pap»=ról, aki nem felelős a rendeleteiért, nem tehet róla, ő csak aláírja, amit a sötét udvaroncok fekete hada kigondol és az udvaránál zsarnokul uralkodó vezérek elébe terjesztenek. Ilyen kemény vezér lett volna a lapok szerint a nemrégiben meghalt Vivesy Tuto bíboros is, aki szintén uralkodott a pápán. Tehát a pápának egyik fő=befolyásolója halt meg s az «öreg, jó» pápa bizonyos irány=ban gyámoltalan maradt, úgye=? Nohát most aztán figyel=jünk, változik=e csak hajszállal is X. Pius eddigi politikája? Figyelünk, várunk, a rendeletek jönnek egymásután s mindegyikből az a régi, megszokott, nyilt és teljes katoliciz=must követelő X. Pius pápa áll előttünk. Hol van hát a befolyásolás? Vagy Rómában talán a halottak is parancsol=nak? Nem, csak a redakciókból fecsegnek a világba a felelőt=len szarkák.

*

Karácsony estéjén mindenkinek örömet hoz a kis Jézus. Szeretetével beköszönt még a szegény munkáscsaládhoz is, az árvaházakba is. Annak az apátlan=anyátlan árvának is felvidul a szeme, mikor az ő szegényes Jézuskájuk estefelé tájban megzörgeti az ablakot s az ajtón betoduló árvasereget a karácsonyfa alatt egy mosolygó apáca fogadja s zárja keblére.

Tudj' Isten, így karácsonykor még ezeket az igazi árvá=kat se sajnálom annyira, mint azokat a modern árvákat, kiknek apjuk is van, s még sincs, anyjuk is él, még sem él; azokat az árvákat, akik kaphatnak talán fényes ajándékokat, de az annak örömteli élvezéséhez szükséges meleg, békés családi otthont elvette már tőlük a házassági könnyű elválást törvénybeiktató szívtelen politika.

Csak egy adatot az Egyesült Államokból. 1912-ben több mint 100.000 házassági elválás történt. Az utolsó 40 évben 3,700.000 személy vált el. Vagyis átlag minden 100.000 lakosra 73 elválás jut. Ennél csak Japánban vannak rosszabb állapotok. Az utolsó 40 év alatt 1,185.000 gyermek — legnagyobbrészt 10 éven aluli — vesztette el szüleit házassági elválás következtében. Ti modern árvák, titeket sajnállak én. Jobban, mintha temetőben nyugodnának szüleitek; és elcsodálkozom, miért kell nektek egy szerencsétlen törvény miatt még életükben elveszítenetek szüleiteket. Akik a házassági elválást törvénybe iktatták — írta nemrégiben George Claretie, a francia akadémikus fia, — azt hitték, hogy békét teremtenek a családokban. És éppen ez a törvény hozott harcot a családi tűzhelyre. Azelőtt ugyanis tudták a házastársak, hogy egész életre vannak összekötve s igyekeztek elviselni a nehézségeket s gyógyítani a sebeket. Ma pedig a legelső összekoccanásra ügyvédhez sietnek s az elválasztást követelik . . .

Ti apátlan-anyátlan árvák, kiket a törvény tett azzá, így karácsony estéjén annyira szánlak titeket . . .

*

«Mindent megírunk», hirdetik világgá egyes lapok. Bátran hozzátehetnék, hogy «mindent megírunk és még annál is többet»; mert tényleg akárhányszor többet írnak, mint amennyit az igazság sérelme nélkül írhatnának. A legeldugottabb faluban történjék valami nevezetesebb esemény, már másnap bemutatkozik a «hős»-nél egy ilyen «Mindent megírunk és Vidéké»-nek szemfüles tudósítója s nincs az az állig begombolt kabát, amin ki nem tudna gombolni egypár gombot.

És csodák csodája! — egy egyszerű szerzetesfrátertől eredmény nélkül kellett visszatérnie nemrégiben annak az ujságírónak, aki bizonyára jó siker reményében ment a kolostorba intervjúoló szándékával. Pedig hej! milyen ízletes cikk is került volna ki az egészen felzavart előkelő párisi társadalom számára ebből az intervjúból! Hogy vajjon mi vitte rá az előkelőségek egyik legismertebbjét, az «Aeroclub de France» egyik vezető tagját, a szabadballonok vezetésében világrekordokat elért s a francia aviatika terén oly nagy érdemeket szerzett grófot, Castillon de Saint Victor-t, hogy búcsút mondjon a magas társadalmi élet minden örömének és mint egyszerű laikus testvér egy jezsuitakolostorba

lépjen? Úgy-e, mily ízletes falat! A zsurnalista azonban hiába fáradt, a grófnak nem volt szava a nyilvánosság számára. Bizonyára jól tudta, hogy a hívó isteni kegyelem finom érintéseinek felfogására nincs érzéke annak a közönségnek. Így mindössze annyit tudtunk meg, hogy a tudósító konyhamosásnál találta őt, — a hajdani grófot.

Csak kár, hogy néha még a legnagyobb világlapok sem írnak meg mindent. Még a szent igazságot se! A kievi véravád tárgyalásakor az egyik nagy francia napilap munkatársa cikket írt a rituális gyilkosságról. A kiadó (nem a szerkesztő!) hivatja: Semmi ürügy alatt sem lehet ezt tárgyalnunk a mi hasábjainkon. — A szerző bekopog egy másik nagy lapnál. A válasz ugyanaz. És ugyancsak a kiadótól. A cikkíró megátalkodik. Most már azért is! *Hét helyen* próbálkozik nem kívánatos cikkével; mind a hétszer maga a kiadótulajdonos adja az elutasító választ, szinte ugyanazon szavakkal. Mi volt ez kérem? Kiadott jelszó? Pedig hol van Páris Kievtől! És így volt ez az egész világon. Honnan? Hogyan? Csak azért, mert a vádlottnak hitsorsosai irígylendő ügyességgel tudták megvalósítani Crémieux szavait: Szerezzétek kezetekbe a sajtót, a többi magától jön!

*

Az apácák helyébe állított világi ápoló személyzet nemcsak az ápolás terén tud a régi ápolók nyomába lépni, hanem fizetésük is évi 11 millió frankkal kerül többe a francia köztársaságnak, nem számítva ide azt az újabb 8 milliót, amit fizetésemelés címén most követelnek. Két tagja a párisi községtanácsnak indítvánnyal fordult a tanácshoz az apácáknak legalább a kórházak felében leendő újólagos alkalmaztatása érdekében. Nincs mit csodálkoznunk rajta, hogy az indítványt ma még leszavazták. De ami nevetségre késztet, az a francia «népszavá»-nak, a «Lanterne»-nek monomániával határos motyogása, ahogyan a laicitásnak védelmére kel, midőn fölvetődött az eszme, hogy jó volna a kérdésben a lakosságot (mint legelsősorban érdekelt tényezőt) megkérdezni, megszavaztatni. «A köztársaságot nem bocsátják szavazás alá, épp így a laicitás elvét sem.» Hát kérem, mi az a laicitás elve? Isteni jog? Természetjog? Hogy azon hajszálnyit se lehet változtatni, ha mindjárt Párisnak mind a 2,714.000 lakosa úgy kívánná is? Hiába, olyan kloroformot, ami örökké bódít, még nem találtak ki. És előbb-utóbb fel fog ébredni tiszta látásra az a nép,

amely folyton azt tapasztalja, hogy legelőkelőbb vezetői, sőt a laicitás elvének oszlopos támogatói s öblösszavú hirdetői, mihelyt megbetegednek, legelső dolguk ágyuk mellé hivatni egy lepkeléptű, szelídmosolyú, kórházakból kizárt ápolót, — egy Szent Vince=nővért.

*

Nagy emberek koporsójánál szokva vagyunk a magasztalásokhoz. A ravatal oly szentelt hely, hol minden éles kritika el szokott némulni. Ezt eddig is tudtuk. De egy Rampollának kellett meghalnia, hogy tanui legyünk annak a fönséges jelenetnek, mint zengi barát és ellenfél, katolikus és vallásellenes lap egyaránt dicsőségét annak, aki a világ szemében legnagyobbnak feltűnő megpróbáltatás közepette is meg tudott maradni a papi élet és önmegtagadás szeplőtelen mintaképének. Nem késői nekrológot írunk, csak nem állhatjuk meg, hogy visszapillantással rá ne mutassunk a lapoknak szinte egyhangú elismerő nyilatkozataiból azon megnyugtató tényre, hogy a kérlelhetlen következetességgel keresztülvitt s az Egyház által mindig meg is követelt ideális papi életnek még ma is sokkal nagyobb a varázsa, mint azt a folytonos klérusellenes támadások sejteni engedik.

Mert az általános elismerés nemcsak a kimagasló politikusnak, nemcsak a jövőbe tekintő s nagy koncepciókkal dolgozó államtitkárnak, hanem — és mi ezt szeretnők itt hangsúlyozni — a szentéletű papnak is szólt.

A legutóbbi pápaválasztás története ismeretes. 1903 aug. 1=én reggel ½10 órakor gyülekeznek a választó bíborosok először. A Sixtina oltárán áll a szavazatgyüjtő urna. A szavazatok összeszámlálására három bíborost választanak, köztük Rampollát. Ő is kezdi a számlálást, kibontja az első cédulát, s fönhangon olvassa: Cardinalis Gotti. Következik a másik: Cardinalis Rampolla. Hangján semmi rezgés, mikor kimondja saját nevét. Eredmény: Rampolla 24, Gotti 17, Sarto 5, Vannutelli Szerafin 4. A többi szavazat szétoszlott. Szombat este Rampolla már 29=cel vezet, Gotti 16 és Sarto 10 szavazatával szemben. A megválasztáshoz 32 kellett. És ekkor vasárnap reggel megtörténik a nevezetes esemény, amely minden szomorúsága mellett is jó volt arra, hogy bemutassa a világnak a szép papi jellemek egyik példányát. Föláll a krakói érsek és (latin nyelven) a következőket olvassa Oreglia bíboroshoz: «Legmagasabb parancs által felszólíttatva vagyok bátor kérni Eminenciádat, mint a szent

kollégium dékánját és a római szentegyház camerlengóját, méltóztassék saját információjára tudomásul venni és Ferenc József, Ausztria császára s Magyarország királya nevében s tekintélyével hivatalos módon is kihirdetni, hogy Őfelsége, élve régi jogával és privilégiumával, «veto»=t emel Eminenciás Uram, Mariano Rampolla del Tindaro bíboros ellen».

Rampolla rögtön föláll. Komolyan, sápadtan, oly hangsúlyozással, amely az egész gyülekezetet megindította s egész lelki fölényét kinyilvánította, tiltakozik az anyaszentegyház szabadságát ért támadás ellen s így végzi: Ami csekély személyemet illeti, kinyilváníthatom, hogy megtisztelőbb s kellemesebb valami nem érhetett volna. Nihil honorabilius, nihil iucundius mihi contingere poterat.

Talán a világ — mely oly kevéssé fogékony a nagy lelkek eszmevilága iránt — fejcsóválva kételkedett e szavak igazságában. Várjunk csak, majd elválik! S várta, mint fog a volt államtitkár durcáskodni, akadékoskodni, kritizálni. De ez a 10 év, amit a Gondviselés még neki szánt, megmutatta, hogy még ma sem képmutatás az egész világ és korántsincs oly tülekedés a szentélyben, mint azt a forróagyú riporterek elénk állítják. És mikor most halála után annyian lengették Rampolla koporsója fölött az elismerés pálmaágát, ez az elismerés annak a nagy léleknek szólt, aki alig pár napra a conclave után, aug. 9=én a Szent Péter bazilikába koronázásra jövő X. Piust, mint ezen bazilika arciprete=je meleg, szívből jövő hangon, őszinte örömmel tudta üdvözölni; annak a fenkölt gondolkozásnak szólt, amely nehezetlő visszavonulás helyett szakadatlan munkában töltötte további életét is mint a vatikáni bazilika főpapja, könyvtáros, a máltai lovagrend feje, tömérdek római kongregáció tagja stb.; annak a papnak szólt, kinek egész élete oly makulátlan és méltóságteljes volt, hogy legelkeseredettebb ellenfelei sem tudták volna valaha is e ponton támadni; annak a szentéletű papnak, akit szolgája, mikor szűkös vacsorájára hívta, nem egyszer lepett meg, amint már órák óta imádkozott a szoba padlóján térdelve, s aki 25 éves államtitkársága alatt soha nem vette igénybe privilégiumát, melynek értelémben sürgős egyházi ügyek esetében a kötelező papizsolozsmát elhagyhatta volna.

E nagy ember koporsójánál jól esik rámutatni arra a tiszteletre, mellyel a kereszténység nagy alakjainak s az *erényes életnek* a világ még ma is — akarva, nem akarva — adózik.

*

Képmutatás nem éppen tartozik az erények közé. Senki se tarthatja valami különös hízelgésnek, ha alattomos, kétszínű eljárást fedeznek fel cselekedeteiben. És ha a ravaszkodó szemforgatás visszatetszést szül már az egyes emberben is, annál nagyobb érzékenységet szeretnénk fölfedezni ezen hibával szemben a kimagasló, népek sorsát intéző férfiakban, vagy kormányokban.

Mit szóljunk ezek után ahhoz a hivatalos «magasabb» képmutatáshoz, amit Franciaország kormánya a vallással szemben tanusít otthon, és a — külföldön. Mert otthon — «a köztársaság laikus»; «a köztársaság vallást nem ismer»; «a papok munkájára nincs szükségünk»; «a vallás segítsége nem kell a társadalmi rend fentartásához» stb. Külföldön pedig? Hja, ez már más! Itt jó lesz illendőbben viselkedni. És az a Poincaré, aki idei franciaországi körútjában oda se hederített a szebbnél-szebb műemlékeknek és templomoknak, mert hiszen az elnöknek csak semlegesnek kell lennie! — ugyanaz a Poincaré, mihelyt Spanyolországba tette lábát, nemcsak hogy elment a katolikus templomba és nemcsak hogy püspökkel fogadtatta magát, hanem szépen megérintette az odanyujtott szenteltvíztartót, illedelmesen keresztet vetett, akárcsak a többi katolikusok, körüljárt a történelmi nevezetességű székesegyházban és közben — ó, ti éles-szemű spanyol riporterek! — kétszer hajtott térdet átmenőben az Oltáriszentség előtt. Szép dolog, épülünk rajta, csak — csak otthon miért nem meri ezt megtenni? Mitől fél M. Raymond I., Franciaország koronátlan királya?

De van még tovább is. Otthon pusztulhatnak a templomok. Ha az idő kikezdi, nincs aki gondoljon rájuk: «a köztársaság laikus». De csak otthon. Keleten már árgusszemekkel őrködik presztizsén, amihez a keleti protektorátus juttatta és még attól sem idegenkedik, hogy P. Cyrillus kármelita provinciálist kulturális érdemeiért kitüntetésben részesítse, s Rahmani szír-katolikus patriarchát 1912-ben az Légion d'honneur kommendánsává nevezze ki. Ugyanaz a kormány, amely otthon hallani sem akar a katolikus vallás érdemeiről.

Még mindig van tovább. Csak nemrégiben még a francia pénzeken gyönyörű felírás jelképezte a franciák közmondásos hithűségét, vallásosságát s egyszersmind hathatós figyelmeztető jele volt a társadalmi élet egyik fő támaszának, a kölcsönös igazságosságnak: «Dieu protège la France!» És le kellett venni a feliratot, mert «a köztársaság laikus». De csak otthon. Mert ime, ugyanaz a köztársaság, mihelyt

nem az anyaországról van szó, siet felhasználni a vallás társadalomszilárdító erejét, és a «Banque de l'Algérie» legújabb bankjegyén ott díszeleg az Alkorán 23. fejezetének figyelmeztetése: «*Au nom de Dieu, le Clément, le Miséricordieux, malheur à ceux qui fraudent*», «Istennek, a Kegyelmesnek, az Irgalmasnak nevében, átok a csalókra». Az ember elgondolkozik, miért szerencsésebbek ezek a muzulmánok, hogy szent könyvük szavait maguk előtt láthatják? Hiszen nemcsak Algirban, de az anyaországban is ugyancsak elkelne a Code pénal 139. fejezete mellé hasonló támogatás. Igen ám, de otthon? — hja, az más! Tetszik tudni, otthon a Dob-utcai parvenű is harmadnapos kenyeret eszik s kevés hagymát hozzá. De Marienbadban, vagy Siófokon öt gyémántgyűrű szórja a szikrát csak a balkezéről is.

*

A keresztény erkölcstan fönséges apológiáját nemrégiben oly helyről hallottuk, ahonnan legkevésbbé vártuk volna: a francia akadémia kupolája alól.

Érdekes díja a francia akadémiának az ú. n. «prix de vertu», az erénydíj, amelyre jelölteket beterjeszteni évről-évre más-más akadémikusnak feladata. Az idén különös érdeklődéssel várták a szokásos beszámoló megtartását, mert a megbizatás René Bazin-re esett, arra a regényíróra, aki apróra ismeri a modern élet rejtett nyomorúságát. És az a minden egyszerűsége mellett is megható beszámolás, amelyben Bazin erénykutató útjában bekopogtatott az élet legrejtettebb kuckóiba is, mint fönséges keresztény hitvallomás hangzott ott el a «halhatatlanok» díszes társaságában. Mert nem a keresztény erkölcstan mély értékeire enged-e következtetni, hogy a beszámoló legelső helyein katolikusok szerepelnek, és ezek közt is az első helyet egy egyszerű pap, M. l'abbé Aigony foglalja el?! Miután pedig Bazin előadta azt az önfeláldozó s odaadó munkát, amit ez a pap alig pár lépésnyire Páris kapui előtt a gondjaira bízottak közt kifejt, a szokáshoz híven rámutatott arra a forrásra, ahonnan az általa megdícsértek lelkierejüket merítik. Nem állhatjuk meg, hogy ide ne iktassuk a szavakat, melyekben a nagy akadémikus a legelőkelőbb tudományos társaság előtt összefoglalta, mit köszönhetnek az emberek Krisztusnak. «Akarják, vagy nem — mondotta —, tudják ezt vagy nem, de az emberek megszűntek a régi világhoz tartozni, mindnyájan ennek a megszentelt földnek levegőjét szívják be, mindnyájan hatása

alatt állnak Franciaország megkeresztelkedésének. Mindnyájuk arcán, tisztábban vagy elmosódva, de mindig felismerhetően átcsillanni látom a Mester vonásait, ki a földre hozta a szeretetet, ki a szegények Barátja, a nyomorultak Vigasztalója volt, ki körüljárt jóttévén, s akinek nevét millió élővel s millió halottal egyetemben örömmel mondom ki: ez a mi Urunk, Jézus Krisztus».

A kitörő ováció, amely a beszámoló e részletét fogadta, úgy hat az emberre, mint a csillagtalan zivataros éjtszaka után felkelő nap legelső hajnali derengése.

*

A magyar filmipar érdekében felhívást adott ki a főkapitány a főváros területén levő mozgókép-helyiségek tulajdonosaihoz. Utal ebben a főkapitány a mozgóképipar rohamos térfoglalására és arra, hogy évenként 10—12 millió vándorol külföldre idegen filmekért, amelyeket Budapesten játszanak. Ezért felhívja az összes engedélyeseket, hogy támogassák a Budapesten már létező filmgyárakat azzal, hogy filmszükségletük egy részét ezeknél szerezzék be.

Úgy ez a felhívás, mint egy régebbi rendelet a magyar feliratú filmek érdekében elismerésünket érdemli, hiszen a magyar ipar védelmét elég soká elhanyagoltuk. De okvetlenül felötlik eszünkben ennek nyomán az a kérdés, vajjon miért nem pályázik a főkapitány arra a tízszeres elismerésre és magasztalásra, amelyet minden derék hazafi kész örömmel nyujtana neki, ha a magyar ipar mellett hathatós védelmébe venné egyszer már a mozik által megtámadott köztisztességet és erkölcsöt is. Amily megbecsülhetetlen nevelő hatása lehet a mozinak, épp annyi mérget is szórhat a lelkekbe. Pár sorban a mozidrámák tömegdegeneráló hatását ecsetelni nem lehet. De a hazai moziknak féktelen garázdálkodása közben rá kell mutatnunk azokra az óvintézkedésekre, amikkel a józanabb nyugaton ma már egyre több helyen igyekeznek levágni a mozi veszélyes körmeit, mit sem törődve a művészet szent szavával takaródzó emberkufárok és lélekrontók jerichói lármájával.

Legelső helyen kell megemlékeznünk a németországi püspököknek mult évi fuldai konferenciájáról, hol a lelkekért aggódó főpásztorok emelték fel szavukat a mozi pusztításai ellen. Kérlelhetlen könyörtelenséggel megvalósítását kérjük az előzetes cenzurának is. A rajnai tartományban 16 éven

alóliakat csak úgynevezett «családi előadás»-ra bocsáthatnak be. Westfáliában már 1910 óta érvényes ez a szabály. Sőt a düsseldorfi tanítókból álló mozibizottság 18 évben akarta megállapítani a korhatárt, amint pl. Württembergben 17 évre van szabva, abból az igen helyes elvből indulva ki, hogy a 16—17 évesre sokkal inkább rombolólag hatnak a szennyfilmek, mint esetleg 10—12 évesekre.

A magyarországi mozilátogatásokról nincs kezünkben statisztika, de az analógia alapján bátran ítélhetünk; s ha pl. Essenben naponként átlag 12.000 ember megy moziba s átlag Németországban naponként 2—3 millió ember ül kimeredő szemekkel, feszült figyelemmel a vibráló vászon előtt, fogalmunk lehet arról a lemérhetetlen hatalomról, amit jó vagy rossz irányban a mozi képviselhet. És vegyük hozzá, hogy a leggyakoribb látogatók éppen a mindent készpénznek tartó, fejlődő gyermekek! Berlin kerületében, Alt-Düsseldorfban 30.868 gyermek közül egy év alatt 59% volt moziban, 36·5% többször is egy évben, 2498 minden hónapban, 1175 minden héten, 57 pedig minden nap. A külvárosokban — dacára, hogy ott kevesebb a mozi — a megvizsgált 12.000 gyermek (6—14 év) közül 104 naponként, 125 hónaponként látogatja a mozit. Ijesztő számok ezek minden pedagógus előtt, aki valaha látott már egy mozidrámát és ismeri a gyermeki lélek végtelen fogékonyságát.

Gyermekeink lelkéről van szó. Kitől várjunk segítséget? Vagy hagyjuk nyugodtan menni a dolgokat? Nem félünk a növekvő nemzedék majdani keserű szemrehányásától, hogy mi álltunk bölcsőjénél a fejlődő óriásnak, miért nem tanítottuk meg, hogy gigászi erejét jóra fordítsa?!

*

Itt a farsang vége. Még pár napig tart a tomboló jókedv erőltetése, még a híres-nevezetes «háromnapokat» (jobban mondva éjtszakákat) kell végigélvezni, s aztán jól fog esni a nagyszerdai hamut ráhinteni tüzes homlokunkra.

Az idei farsang már is tűnő szenzációja mi más lehetett volna, mint amire a tánciskolák hetek óta készítgették elő a reményteljes ifjúságot s ami minden ünnepi programmnál és leleményes táncrendnél jobban vonzotta a közönséget: a tangónak nevezett eszeveszett tagficamítás. Sajnos, megint kitűnt, mily messzire állanak az ujságok attól az ideális feladatuktól, amelyet a kezükben összpontosuló nagy befolyásuk révén betölteni hivatva volnának. Hiszen, ha nem-

csak a kimondottan keresztény szellemű lapok, hanem a többiek is valamennyien, melyek még adnak valamit a jó=ízlésre, egyöntetűen mondanak «veto»=t mindjárt legelső bekéredzése idején a whisky=gőzös argentínai csapszékek szörnyszülöttjének, a józanul informált közönség bizonyára tudta volna kötelességét a szemérmetlenségnek ezen leg=újabb hajtásával szemben és nem törte volna magát olyan ízléstelenség után, amellyel nem nyernek semmit, de annál többet veszíthetnek; s egy felvidéki városban sem kellett volna pirulva olvasnunk a kiabáló falragaszt, hogy «a ke=resztény iparos=körnek összes helyiségeiben lesz az eredeti tangó bemutatva jónevű budapesti vendégszereplők közre=működésével».

Kérem, ne tessék még letenni a lapot. Még csak egy pillanatnyi türelmet. Kiki táncoljon, ha jól esik neki, s amíg a lábujja bírja *(csak ne tessék a nagyböjtbe beletáncolni!)* De addig is tessék tisztességes táncot táncolni. A tangót pedig a legnagyobb jóakarattal se tudjuk ide sorozni, még a finomnak kikiáltott szalontangót sem. S azért a zártkörű=ség leple alatt se tessék a töredelem szent idejében tovább szalontangózni. Hiába beszélnek egyes lapok táncfilozófusai akár lyukat az oldalamba, hogy az európai tangó így meg úgy különbözik a délamerikaitól, ha egyszer a legelőkelőbb ízlésnek emberei, föl egész a királyi udvarokig (II. Vilmos, Viktor Emánuel, a norfolki hercegnő, a bécsi udvar) nem tartják megengedhetőnek; ha a katolikus Egyház főpásztorai (Amette párisi érsek, Pompili bíboros Róma vikáriusa, della Chiesa bolognai érsek, Mercier belga bíboros=érsek, Farley bíboros Newyorkban, Chalons=sur=Marne, Cambray, Lyon egyházfejedelmei stb.) egymásután hallatják ellene elítélő szavukat, — bocsánat, de ízlés dolgában én már csak szí=vesebben vallom őket irányadóknak.

Ha csak új táncról, új tánclépésekről volna szó, mitsem szólnánk. De a tangó már a társadalmi ízlésnek határait messze túllépi, kegyetlen következetességgel kellett volna tehát tőle a polgárjogot mindenütt megtagadni, s a híres Nordau örömmel veszi észre, hogy Párisban a tangóláz — vagy mint ő nevezi: a «Tangoseuche» alábbhagy. A német császár a katonai tekintélyre való tekintetből megtiltotta, hogy tiszti ruhában tangót járjanak. A tiszti uniformis — írja ennek nyomán a liberális «Leipziger Neuesten Nach=richten» — nem is nagyon nyerhet értékben olyan tagrán=gatódzásokat, amikből kiverődik a négerek és mesztizek

minden érzékisége. Bármint igyekeznek is a tánciskolák levagdosni róla az erotikának buja hajtásait, mégis csak tűzzeljátszás marad az.

Tisztelet-becsület ezért a müncheni rendőrségnek, mely a farsang kezdetén alábbi kategórikus nyilatkozatot adta ki: «Die k. Polizeidirektion wird auch heuer gegen anstössige Tänze, mögen sie eine Bezeichnung führen, wie sie wollen, entschieden vorgehen. *Auch der sogenannte Tango wird im allgemeinen zu diesen Tanzarten gehören*» ... Figyelmezteti ezért a báltermek tulajdonosait, hogy jó lesz, ha a tangót kihagyják a táncrendből. A józan németek nem nézik tétlenül a fertőző bacillusok terjedését és Münster i. W.-ben is 50 Mk. büntetéssel vették el egy papírkereskedő kedvét, hogy többé ne legyen kedve tangós levelezőlapokat rakni a kirakatába.

Aki pedig ezek után ártatlan arccal prüderiát hányna szemünkre, annak ajánljuk szíves figyelmébe azokat az anyakönyvi adatokat, amiket az «Opinion» tudósítója tényleg «legilletékesebb helyről», a párisi argentínai követtől, Don Enrico Lorettotól nyert a tangó eredetére vonatkozólag: «Nálunk ugyan — mondotta a követ — a pampákon nem táncolják a tangót, hanem pár nagyobb városban, így Buenos Airesben; a legrosszabb tingli-tanglik speciális tánca ez, s onnan indult ki, hogy meghódítsa Európát ... Nálunk a tangó ... no, hogy is mondjam ... hasonló valami, mint a párisi apacheok tánca, vagy a külvárosi «cancan» és, ha még pontosabb akarok lenni; ... sokkal inkább érzéki ingerlőeszköz ez, mintsem tánc».

*

Rekedthangú komondorok nem csimpaszkodnak oly dühös fogvicsorítással a «Becsali csárda» előtt poroszkáló vándor lábikrájába, mint amily nagy lármával ugrálta körül a szabadkőműves sajtó M. Baudin, francia tengerészeti miniszter mult év augusztus 9-én kelt egyszerű udvariassági rendeletét, mely a keleti vizeken horgonyzó hadihajóknak félárbocra eresztett zászlódíszt írt elő Nagypéntek ünnepére. Mitsem törődtek azzal, hogy a rendelet egyszerűen csak a tengerészeti szolgálati szabályzat 7. §-a 467. pontjának betartását sürgeti, amely előírja, hogy zászlódíszben és üdvözletekben az idegen vizeken tartózkodó parancsnok lehetőleg a helyi szokásokhoz tartsa magát; mitsem törődtek vele, hogy a rendeletet egyenesen a smyrnai francia konzul (és

más konzulok is) kérték, mert tavaly Nagypénteken a sok idegen hajó mellett egyedül a francia hajók dísztelenkedtek zászlók nélkül a smyrnai kikötőben, amit az olaszok persze nem mulasztottak el kizsákmányolni: Hogyan bízhattok ti a franciák protekciójában? Nem látjátok, hogy ez az egyetlen hatalom, amelyik nem respektálja vallási ceremóniáitokat?! — Ime, ennyi volt az egész rendelet; merő politikai számítás eredménye, mint azt annakidején megírtuk. És még ez ellen is addig hangoztatta Clemenceau, hogy égszakadás, földindulás, «Rómával paktálás» («pactiser avec Rome»), míg végre is a vándor irháját féltve megszaladt a komondor elől s M. Monis, az új tengerészeti miniszter visszavonta a rendeletet.

Helyes, rendben van, — mondanók magunkban, ha az a bizonyos lóláb nem lógna ki a rendeletből. Az a lóláb, amely megint a katolikus valláson akart rúgni egyet. Mert — íme — csak ennek nem jár semmi a francia udvariasságból. Az orosz vizeken továbbra is díszben fognak pompázni a francia hajók az orthodoxok húsvétján; Törökországban is büszkén fognak lengeni a zászlók minden pénteken a Selamlik alatt; Tunisban továbbra is francia ágyúdörgés jelzi a Ramadan kezdetét és végét, — csak Nagypénteket nem ismeri a köztársaság. Pedig általános szokás, hogy ha az együtt horgonyzó hajók bármelyike zászlódíszt ölt, a többi udvariasságból követi. Oly szigorúan tartják be ezt a szokást, hogy pl. a francia hajóknak a sedáni ütközet évfordulóján kerülniök kell a német hajókkal való találkozást, nehogy a fellobogózott német hajók miatt nekik is ünnepelniök kelljen Sedánt. Bizonyára ezentúl is megtartják e szokást, de Nagypétek kivétel lesz alóla, mert ahol a katolikus vallásról van szó, ott megszűnik minden figyelmesség, minden kímélet, minden udvariasság. És ezentúl Nagypénteken megint árván fognak gubbasztani a francia hadihajók a többi hajók zászlóeredejében. Ejnye, még végre is elhiszi valaki, hogy a köztársaság tényleg «semleges».

*

Jubilált az öreg Häckel Ernő is, mert kerek 80 esztendős lett, s illő az ily szép kort dicsőségesen megünnepelni. Nem vállalkozunk rá, hogy az ünnepi hangulatban az öreg úr tudományosságát méltassuk. De azért kegyeletteljesen lapozgatunk kissé a komoly tudósok könyveiben s egyelőre krónikás hidegvérűséggel feljegyezgetjük a számottevő kortársak szavait a jenai csillagról.

Paulsen F. berlini bölcselő azt panaszolta életében: «Mély szégyenkezéssel, népünk általános és filozófiai képzettségének állapotán érzett szégyennel olvastam ezt a könyvet. Fájdalmasan érint, hogy ilyen könyv egyáltalában megjelenhetett». «Nem a tartalmán való öröm, hanem inkább a méltatlankodás késztetett a továbbolvasásra; a méltatlankodás azon könnyelműségen, amellyel itt a legkomolyabb tárgyakról szó esik». «Häckelnek van egy — majdnem azt mondhatni — irígylendő adománya: egy képlettel, szóval, újonnan alkotott művészi kifejezéssel a legnehezebb problémák tekintetében abszolút megelégedést tud magának szerezni. A világtalányban elénk lép Häckel, akinek filozófiája csupa negációból áll: nincs benne sem a világtól különválasztott Isten, sem a testtől különböző lélek, sem a tudáson felülemelkedő vallásos hit, sem mechanikai fizikát meghaladó filozófia; aki az így támadt üres réseket aztán egynéhány fogyatékos, üres szavakkal: szubstancia, monizmus, pszichoplasma stb. tölti be. Ha pedig valakit mindez nem elégít ki, azt a tudománytalanság, a tisztán gondolkodni-képtelenség nagy átkával fenyegeti.» (Philosophia militans 1901. SS. 147., 146., 127., 125.) — *Ueberweg—Heinze* nagy négykötetes bölcselettörténetében ezt olvassuk: «A filozófia fejlődésének, nevezetesen mai egyetemi filozófiánk alakulásának mélyebb ismerete nélkül vágja Häckel fejszéjét a legmélyebb problémákba, pedig eleve meg van győződve arról, hogy feltevései szubjektívek és tudása korlátoltságánál fogva csak részben helyesek; mégis kemény, határt nem ismerő dogmatizmussal fog azok megoldásába, úgyhogy neki végül nem marad egyetlen megoldatlan problémája sem». (Geschichte d. Philosophie. 4 Bd. 1902. S. 268.) — Halljuk *Chwolson*-t, a szentpétervári világhírű fizikust: «Kutatásunk eredménye ijesztő, mondhatni — hajmeresztő! Minden, de minden, amit Häckel a fizikai kérdéseknél érint, mond és hirdet, az hamis, félreértésen alapul, vagy hihetetlen tudatlanságot árul el az elemi kérdésekben. Még azon törvényt illetőleg sincs az elemi iskolai ismeretek birtokában, amelyet maga filozófiája «vezércsillagá»-nak proklamál. És ugyanilyen kiáltó tudatlansággal fölfegyverkezve nem átalja a modern fizika alapját, a kinetikai szubstanciateóriát «tarthatatlan»-nak nyilvánítani és hirdetni, hogy az emberi szellem egyik nagy, talán a legnagyobb vívmányát, az entropiatörvényt, vagy a thermodinamika második főtételét «fel kell adnunk». Vajjon Häckel csak a fizikát illetőleg áll ily gyönge lábon? Bizonyossággal állíthatjuk,

hogy hasonlóan járt el számos más tudományágban is, amelyekről művében szó esik vagy amelyeket csak érint. Néhány példával igazoltuk ezt, midőn asztronómiai állításaiból néhány mondatot idéztünk. Häckel «világtalánya» típusa azon műveknek, amelyeknek szerzői megvetik a 12-ik parancsot: «Sohase írj olyasmiről, amihez nem értesz». (Hegel, Häckel, Kossuth und das zwölfte Gebot. 1906. S. 76.) — *Semper K.* würzburgi természettudós nyilt levélben írta egykor (1877-ben): «Valóban, Häckel uram, csodálom a művészetet, amelylyel Ön minden dogmát perhorreszkál és mégis publikumának alig tálal föl mást, mint be sem bizonyított és bebizonyíthatatlan hamis tételeket, bámulom a virtuózitását abbeli művészetében, hogy Ön madzagon vezeti a publikumot tudományosnak kikiáltott kutatásával». — *Hensen V.* kieli tanár nyilatkozik: «Olyan gonosz és a természettudomány tekintélyét oly súlyosan sértő sikert, mint amilyet Häckel ért el ez irányban, azt hittem, nem szabad várni. Hogy tudta Häckel a legtöbb ember természetét ennyire félreismerni, mint ahogy azt tette és mit tudott kárpótlásul adni annak fejében, amit lerontott?» «Tartalmatlanabb valamit és sivárabbat, mint az ő monizmusa, el sem gondolhatni». «Häckel utóbb is épp úgy, mint előbb csak könnyelműen dobálódzik az «átörökléssel», a «természet alaptörvényeivel», a «családfákkal», a «fejlődés folyamataival», — akárcsak egy agilis és kíméletlen pártvezér». (Die Planktonexpedition und Häckels Darwinismus. 1892. Bei Fleischmann, die Descendenztheorie. S. 11. f.). — *Hamann* berlini tanár H. iratairól írja: «Mindenkinek kötelessége e könyvekkel szembehelyezkedni, aki tudja, hogy azok Büchner könyveivel együtt a puszta sejtéseknek tényekként való kijátszásával mily kiszámíthatatlan kárt okoztak, mert ez az olvasóközönségben igazságként veszi a találgatásokat». (Entwicklungsgeschichte und Darwinismus. 1892.). — *Fleischmann* erlangeni tanár szerint Häckel tele van a saját «teóriája egyedül boldogító erejében való vakhittel». «Kijelentő előadásmódja nem képes határt vonni a biztos tudás és a bizonytalan vélekedés között». (Die Deszendenztheorie. 1901. S. IV. 256.) — *Dennert C.* fizikus megjegyzi: «Schmidt H. összegyüjtötte az összes sajtóvéleményeket a «Világtalány»-ról, nem kevesebb mint 72 van; ezek közül csak kettő származik természettudományi oldalról . . . Úgy gondoljuk, ezek alapján jogosult az a kijelentés, hogy a mai természetkutatók elenyésző kivétellel mind visszautasítják Häckelt és monizmusát». (Die Wahrheit über E.

Häckel 1903. S. 95. f.) — *Loofs* hallei protestáns teológus kijelenti: « . . . Azt hiszem most már, hogy nem csak állíthatom, hanem be is bizonyítottam, hogy Häckel tanár könyvének általam megvizsgált fejezetében a legsilányabb ponyvairodalom felhasználásával, rosszaló ítéleteivel, legbosszantóbb tudatlanságával és hangjával, amely tudományos fejtegetésekhez éppen nem illő, megmutatta, hogy normális tudományos lelkiismerete nincsen . . . Már könyvének a XVII. fejezete is tanusítja, hogy Häckel tanár úrnak azon legmagasabb kérdések fejtegetésére, amik az emberi szellemet foglalkoztatják, sem a kellő tudása, sem a kellő tapintata, sem kellő lelkiismerete nincsen.» (Anti-Häckel 1900. S. 51.)

No, de elég a krónikából. Még csak egy hiányzik a kijelentések közül, amelyet körülbelül így lehetett volna szövegezni: «Emléket a zseninek! Örökre szóló emléket Nekem, a «Világtalány»-nak, amely késő századok unokáinak hirdesse a dicső pillanatot, 1914 február 16-át, mikor én, Én, minden koroknak világító fáklyája, nyolcvanadik születésnapomat értem meg köztetek, szegény kis törpe emberek!» . . .

Még csoda, hogy a monizmusnak nevezett istentelen világnézet ősz prófétája, Häckel Ernő jénai természetbölcselő úr nem így kezdte azt a különös felszólítást, melyben a nyolcvanadik születésnapja alkalmából létesítendő «Ernst Häckel-Schatz für Monizmus» alap javára gyüjtést indít. Igen, indít; ő indítja. Gyüjtést kezd a saját emlékére. Ily fokú szerénytelenség láttára már igazán elfogja az embert a kíváncsiság, milyen lehet az újfajta monista vallásnak az a bizonyos «magasabb erkölcsi életmódja», ha leghivatottabb képviselője és alapítója oly kevéssé hagyja magát a szerénység által fojtogatni.

Eddig, ha mi 25 vagy 50 éves jubileumot ültünk, komoly és idegölő munkában eltöltött negyed- vagy félszázad évfordulóját, mi történt? Tisztelőink suttogtak, összesúgtak-búgtak, megindult a gyüjtés; mi meg megtudtuk: kérlek, kérlek, inkább valami jótékony célra; kérlek, meglesz; úgy-e megengeded, hogy neved alatt tegyük az alapítványt; kérlek, rendkívül megtiszteltek vele stb., stb., a dolog rendben volt. De arról még nem hallottunk, hogy valaki, aki egész életén keresztül a tudomány leple alatt dühös elszántsággal harcolt a vallásos világnézet ellen és vak fanatizmusában lelkiismeretfurdalás nélkül alkalmazta akár a tisztességtelen fegyvereket is (egész a klisé-hamisításig), hogy ez a férfiú — mint életre vált Münchausen báró — saját hajfürtjein húzza fel

magát a halhatatlanság Parnasszusára és nagy dobveréssel maga indítsa meg a gyüjtést az «Ernst Häckel-Schatz»-ra.

Hogy azonban — már amennyire csekélységünktől telik — mi is kedveskedjünk valamivel az öreg úrnak és hozzájárul-junk a születésnapi ajándékhoz, íme, ide iktatjuk a Häckel-féle embrio-tannak legújabban felfedezett «tévedését». Häckel «Anthropogeniá»-jában egy medveembriót közöl, amelynek hátán tüskék láthatók, amely körülményből aztán minden-féle következtetéseket vezet le a származáselmélet igazolá-sára. A kérdéses embriót Häckel jénai kollégája, Maurer is teljesen Häckel szellemében tárgyalja a 70. születésnapjára (1904) kiadott ünnepi iratban. Hogy hogy nem, éppen most kellett jönnie egy bécsi embriológusnak, aki újra megvizs-gálta a kérdéses embriót és kimutatta, hogy az semmi más, mint *egy közönséges sündisznó embriója*. Hogy valaki tüskét fedezzen fel a sündisznón, no ahhoz nem kell häckeli tudo-mány.

Tessék; itt az ünnepi ajándékunk. Most még csak pecsé-tet a diplomára. Erre a célra pedig jó lesz még egy, Brasz munkájából (Das Affen-Problem. Prof. E. Häckel's Dar-stellungs- und Kampfesweise sachlich dargelegt. Leipzig, 1908) való idézet: «Hivatásos kutatók évtizedek óta szemére hányták már Häckelnek, hogy nem mindig, vagy jobban mondva soha sem állt a harcba becsületes fegyverekkel». «Amit a jénai zoológus . . . elénk adott, szégyene a német tudományosságnak . . . Das ist eine Schande für deutsches Können!»

Igy ni. «Im' eljöttünk mi is születésnapjára . . .» Tessék kitenni az ablakába.

*

Tudja Ön már, mi az a Ilysophorm? ¡Hogyne tudná! De ki tudja, mi az a «Unesma». Azt csak az tudja, aki jártas az «Ito» nemzetközi nyelvben, amelyen az «unesma» «első»-t jelent. Unesmának akarták elkeresztelni a keresztény világ-nézet elkeseredett ellenségei, a monisták azt a kolostort, amelyet a monista világnézet alapján berendezett élet meg-valósítása végett akartak alapítani, természetesen ezzel is borsot törendők a kereszténység orra alá. Már a tervezet ki is volt dolgozva. A belépő tagok 37.500 frc.-t fizetnek, vagy pedig 1750 frc. penziót. Naponként másfél óráig köteles mindenki kézi munkát végezni. Minden tagnak egyenlők a jogaik. Vasárnap, templom helyett felolvassák Ostwald «Sonntagspredigten» c., s az egész világot és annak ezernyi

színes, változó életét csak energiával magyarázó erőlködéseit. Ha a kis csöppség-monisták karácsonyi históriák után sír-nak, . . . hát jól van, beszélnek majd nekik a praehisztórikus ember kuporgásáról a sötét barlangokban stb.

Igy volt ez kitervezve.

Most aztán Ostwald monista vezér tudtul adja minden-kinek, akiket illet, hogy a terv egyelőre füstbement. Kár. Szerettük volna megtudni, hogy egy hét, vagy csak egy hónap mulva fog-e a monista kolostor szétbomlani. Ezáltal csak még erősebb lett volna az apologetikus érték, amit már ennek a tervnek a felvetődése is szolgáltatott a kereszténység egyik annyiszor félreismert intézményének, a szerzetesség-nek védelmére.

*

Az olympusi kacagás erőtlen csecsemő-mosoly ahhoz a grandiózus, falrengető derültséghez, amit egy leleményes francia riporter sikerült tréfája Európa ajkáról kiváltott. Szinte nekünk is kedvünk kerekednék a kacagók közé állani, ha a vidám kis eset nem vetne egyszersmind oly szomorú világosságot korunk nagy tömegeinek felszín és nagy tüdők után induló gyámoltalanságára.

Arról van szó, hogy egy újságíró körlevélben szólította fel a francia társadalom vezetőférfiait, hogy beszédtartással vagy legalább az ünnepi komitébe való iratkozással vegyenek részt Hégésippe Simonnak, a szabadgondolkodók előfutár-jának centenáriumán, mely alkalomból emléktáblával fogják megjelölni a házat, hol meghalt. Nagyobb nyomaték kedvéért a körlevél élén jelszó is díszelgett: «Les ténèbres s'évanouissent quand le soleil se lève. Hégésippe Simon». (A sötétség eloszlik, mikor a nap fölkel.)

A továbbiak megértéséhez mindössze annyit kell meg-jegyeznünk, hogy Hégésippe Simon soha nem élt, nem írt, soha egy hangot tehát nem is mondott.

Egyik nap telik a másik után s a postások egymás kezébe adják az ujságíró ajtaja kilincsét. Jönnek a feleletek a felkért előkelőségektől. Úgy-e, szemrehányások? Úgy-e, perrel fenye-getés? Úgy-e: «Tisztelt uram! Tegye bolonddá az öreg-apját» . . . Ez volt a levelekben? Nem, ilyen egy sem volt.

Hanem . . .

«Monsieur! Örömmel adom beleegyezésem, hogy a Hégésippe Simon centenáriumát ünneplő komitébe föl-vegyen; de legnagyobb sajnálatomra előre látom, hogy 1914 márc. 31-én nehezen fogok Poilban (Nièvre) megjelenhetni.

D'Aunay, nièvre-i szenátor.» (Az a Poil, ahol az emléktábla-leleplezés megtörtént volna, éppen a szenátor úr kerületében van.) Jön egy másik levél: M. Binet rendkívül boldognak érzi magát, hogy «hozzájárulhat a tisztelethez, melyben Ön a nagy demokratának, H. S.-nak emlékét óhajtja részesíteni». René Bernard (volt miniszter) szintén fölötte örvend, hogy résztvehet a «demokráciánk ezen dicső alakjának adandó tiszteletben». Henri David, szenátor «teljes lélekkel csatlakozik H. S. buzgó tanítványaihoz» és őszintén sajnálja, hogy egészsége nem engedi, hogy «a demokrácia e nevelőjének dícséretét beszédben is hirdethesse». Maurice Faure, volt közoktatásügyi miniszter szintén csatlakozását jelenti be; mindössze annyiban menti meg a becsületet, hogy adatokat kér H. S. munkásságáról. M. Lintilhac, a szenátus alelnöke: «Szívesen adom oda nevemet, de kérek adatokat, sok munkám miatt magam nem nézhetek utánuk». M. Bécret, párisi városi tanácsos: «Cher Monsieur! F. hó 9-én kelt b. sorai birtokában sietek azonnal hozzájárulásomat adni a nagy demokrata H. S. dicsőítésére kezdett munkához. Ha a komité nem ellenzi, beszélni is fogok a halála házára szánt emléktábla elhelyezésekor. Alkalomadtán majd, tisztelt Uram, elküldheti nekem a beszéd készítéséhez szükséges adatokat . . .»

Hát ez az, kérem, amin most egész Európa kacag s vele kacagnak talán a jó Homeros olimpusi istenei is. Mert méltóztassanak tudomásul venni, hogy ezek az urak a társadalom vezetői s nekünk, a modern embernek típusaink. Statuomániánkban szobrot emelünk soha nem élt hősöknek és verbomániánkban készek vagyunk égig emelni olyanokat, kik soha e földön nem jártak. Mert nem az a fő, hogy mit mondok, hanem hogy ismét beszéltem s a nevem ott van a lapokban.

De őszinte köszönet a leleményes riporternek nemcsak azért, hogy kissé megtépázta a közéleti bálványok homlokát érdemtelenül díszítő koszorút, hanem azért is, hogy bevilágított a kereszténységellenes támadások boszorkánykonyhájába. H. S.-t kell ünnepelni . . . Ki volt ő? Tudom is én. Bevallom? Szépen vallom. Annyit mondanak róla, hogy demokrata volt. Demokrata volt? Szabadgondolkodó volt? Nagy ember volt? Kitűnő alkalom ütni egyet a butaságot terjesztő klerikalizmuson. Mit írt H. S.? Sejtelmem sincs róla. Mit tett? Sohasem hallottam. Apropos! Itt a felszólító-levélen mi is áll? «Les ténebres s'évanouissent quand le soleil se lève». Micsoda! H. S. már száz évvel ezelőtt ki

merte mondani a rengeteg igazságot, hogy ha a nap fölkel, a sötétség eloszlik!? Hamar tollat a kezembe! «Kedves Uram! A legnagyobb örömmel . . .»

Ó Simon, Simon, mennyi sötétséget kell még a napnak eloszlatnia! . . .

*

Nem századunk kultúrájának lebecsülése, hanem a legnagyobb kultúrtett volt az, mikor Fuldában, Szent Bonifác sírjánál az összegyűlt német püspöki kar mint a Sion hűtlenségét siratò jajszavú ószövetségi próféta emelte fel szavát közösen kiadott, nemrégen kihirdetett monumentális böjti körlevelében az erkölcsiséget aláásó s azáltal minden kultúrát föltétlenül rombadöntő mai társadalmi erkölcsök vétkes elfajulásai ellen. Csak ha visszhangra találnak a komoly szavak, melyekben az Egyház főpásztorai a neomalthuzianizmus, a szekszuális fölvilágosítás, kinematográfok, divathóbortok pusztításai ellen fölszólaltak, csak akkor remélhető az a társadalmi újjászületés, mely nélkül technikai kultúránk még oly raffinált előhaladása sem lesz képes európai társadalmunkat életben tartani.

Az a dolguk, hogy minket szidjanak, — gondolja talán valami modern ficsúr a német püspökök körleveléről. Azért papok, hogy a világ bűneit korholják. No, de még sincs talán olyan sok kivetni való a mai társadalmi erkölcsökön, a mi új erkölcstanunkon! . . .

Hogy esetleges ily természetű mentegetőzésre eleve feleletet adjunk, jó lesz mindjárt ide iktatni, mint gondolkozik nem egy püspök, hanem egy nem is keresztény alapon álló, de jobbérzelmű s az egész világon ismert bölcselő, Eucken Rudolf. «Zur Sammlung der Geister» c. legutóbbi munkájában így ír az «új erkölcs»-ről: Már a neve is megtévesztő, mert úgy állítja be az erkölcsöt, mint pusztán az időtől függő valamit; s még hozzá se nem új, se nem erkölcs, «*weder neu, noch Moral*»; új benne legfeljebb az, hogy az elpuhultság és tespedés, az egyéni hajlamok előtt való behódolás, a kötelességérzet kiirtása, egyszóval az erkölcs aláásása magát erkölcsnek nevezi, sőt az erkölcs netovábbja gyanánt viselkedik. Ugyan mit tehet egy ilyen pseudomorál az erkölcsi veszélyek- és helytelenségekkel szemben, amiket a kifejlődött kultúra magával szokott hozni, s amiket napjainkban különösképen észlelünk; mit tehet a raffinált érzékiség, a határtalan kapzsiság, a minél több élvezet utáni hajsza, a létért folytatott durva küzdelem ellen!» (136. l.)

Igy ír Eucken. Ki fogja mondani ezek után, hogy társadalmunk erkölcsein nincs javítani való?

*

A hazai elvtársak nyelvöltögetése nyomán — lásd pl. a «Népszava» legutóbbi húsvéti számának Krisztus-gyalázását —, azt hinné az ember, hogy a szocializmusban rejlő kétségtelen értékeket a dolgoknak valami szerencsétlen alakulása következtében teljesen a vallásellenes demagógia sajátította ki a maga számára. Hazai vöröseink oly eltorzult ábrázattal szórják a sarat és a keserű epét minden «csuhára», «papra» s «egyéb mihasznák»-ra, hogy előttünk szinte egyet jelent ateizmus és szocializmus.

Pedig hogy ezeknek korántsem kell szükségkép összekötve lenniök s hogy a szociális törekvésekben megvalósulásra törő igazi értékek tulajdonképen a kereszténységben üdvözölhetik legelső előmozdítójukat, két angol szocialista vezér, Ramsay Macdonald és Keir Hardie — az előbbi a legintelligensebb angol szocialisták egyike, az utóbbi a legkimagaslóbb alakja az angol szocializmusnak — tettek fényes tanuságot.

A munkásmozgalom nem összeegyeztethetetlen a vallással — mondotta Ramsay Macdonald egy gyűlésen — és épp így áll fordítva is, a vallást jól meg lehet egyeztetni a munkásmozgalmakkal. Sokan szét akarják e kettőt választani. Nagy tévedésben vannak . . . Annak az embernek, aki mindig csak a pénzzel törődik, s csak anyagi javakat halmoz össze, szíve megkeményszik . . . Azok, akik hadseregünkben emberek, állhatatos küzdők, nagy katonák és kitűnő tisztek, templomba járnak, hitük van, szívük mélyén meg vannak győződve, hogy mögöttünk a természet, a természet mögött pedig valami isteni áll . . . A munkásmozgalomnak vallási gyökerekkel kell bírnia.

És vajjon honnan a vallásnak eme, előttünk feltűnő megbecsülése egy szocialista ajkáról? Mert ezek jól tudják értékelni annak előnyeit. A «Népszava» & C°-nak mindjárt papzsákok, sötétség s egyéb ultramontanista kísértetek lúdbőröztetik a hátát a «vallás» szónak hallatára is, ellenben Keir Hardie nem átallja nyilvános gyűlésen hirdetni, hogy a kereszténységben «nemcsak az van, hogy ezt vagy azt nem szabad tenned, hanem ezt vagy azt meg kell tenned. Nemcsak gyűlölnöd nem szabad ellenségeidet, hanem szeretned kell őket» . . . És olyan szavakat tesz hozzá ehhez az elisme-

réséhez, amiktől bizonyára hideg leli minden jakabunkat: «*Ha a kereszténység uralkodó hatalmon lenne, nem volna se hadsereg, se flotta, se szegénység, se gazdagság, se kunyhó, se paloták. Nem volna konkurrencia-systema, mellyel a gazdag a szegényt szét tudja morzsolni. Hanem lenne egyenlőség, szabadság, testvériség*» . . .

*

Hamburgban emelni akarják a kutyaadót. Ilyen nagy városokban a kutya luxustárgy; nem házőrző, csak az emberi gyöngéd érzelmek bizonyos fokú aberrációjának kielégítése, akárhány «felvilágosodott» családban pedig — siralmas leírni! — a gyermek helyettesítője. Ha tehát a kutyára vetnek ki magasabb adót, mindenesetre józanabb eljárás, mint ha a napi betevő falatomat, vagy a pohár tejemet drágítanák meg még jobban.

Nem így gondolkoznak azonban a hamburgiak! Valamikép menekülni akarnának a magasabb adótehertől s 1400 kutyatulajdonos aláírással kötelezte magát, hogy ha az adóemelés életbelép, az adókülönbözetet azáltal fogják megtakarítani, hogy otthagyják vallásukat, kilépnek a protestáns egyház kebeléből s így nem fizetnek többé felekezeti adót.

Az ember szinte megdermedve olvassa a legdurvább materialista világfelfogásnak ezt az ijesztő megnyilatkozását, amely egy buta pincsi, vagy hosszúgerincű foxterrier kedvéért mint rongyos kapcát képes eldobni magától a vallást, az emberi léleknek azt a legfönségesebb megnyilatkozását, amelynél magasabbra e földön teremtett lény nem emelkedhetik. Uraim, kutyatulajdonosok, gentlemanek önök? Önök, kik ilyen kétségbeesett választás elé állították magukat, hogy: kutya vagy vallás! Amit ez a visszataszítóan léha felfogás egy ép érzékű emberből kivált, azt úgy hívják, hogy undor és csömör.

*

Karancskesziből indult útnak és a Fekete-tenger partjára igyekezett az a két fiú, akiket egy csendőr Mohácson letartóztatott. Zsebükben revolver, töltények, tőrök; agyukban pedig még most is csak úgy kóvályognak a mohó étvággyal falt Nick Carter rémregények idegölő szenzációi. — Ezt olvastam a mai lapban . . .

Pest mellett egy inasgyerek esténként felhúzott revolverrel kiállt az útra, és mint kedves mozidarabjának hőse, Phantomas, nagy hanggal «Hands of»-ot kiáltva a járókelőkre, kit

néhány koronájától, kit órájától s miegyébtől fosztott meg. — Ez volt a tegnapi ujságban . . .

De mi lesz a holnapiban? Ki tudja megmondani, mennyi bűn és gazság fog még megfogamzani annyi ártatlan és romlatlan ifjú lélekben, ha továbbra is a vétkes könnyelműségnek ezzel a tehetetlenségével, behúnyt szemmel fogjuk tűrni azt a lelkiismeretlen pusztítást, amit a pornografia mellett a ponyva- és rémregénygyárosok gyermekeink lelkében vérszopó vámpírokként könyörület nélkül végbevisznek.

Nemrég indult meg Drezdában «Der neue Lederstrumpf» néven egy ilyen fércvállalat, amelyből csak úgy csepeg a vér, dől a vadság és borzalom. A sorozat 10 füzetében (à 10 pfennig) nem kevesebb, mint 90 embert ölnek meg (mindegyik külön bemutatva!), nyolcat leszúrnak, huszonkettőt agyonütnek, ötöt megskalpolnak, hármat felakasztanak, hármat megfojtanak, kettőt tüzes szénlapáttal vernek holtra, kettőt ököllel kábítanak el, egyet megmérgeznek, egyet megostoroznak, egyet medve tép szét, négynek a fejét szétdarabolják, egy férfiút öt napig kínoznak, egy leányt elrabolnak stb. Most gondoljuk el azt a vad zűrzavart, ami annak a szerencsétlen gyermeknek koponyájában keletkezik, akinek a szülők nemtörődömsége folytán kezébe kerültek ezek a lelketlen ostobaságok! Igen, mi ostobaságoknak tartjuk s mosolyogva rajtuk, csak a szerzőnek szellemi nivótlanságát sajnáljuk. De az a gyermeki lélek mindent készpénznek vesz! Az a gyermeki fantázia ötszörös erővel dolgozik, és igazán Isten csodája, ha a zsúrról későn este hazatérő mama az ágyban találja fiát s nem a mohácsi Dunaparton a rendőr kezében.

Ebben a pontban semmi ürügy alatt sem volna szabad eltűrni a sajtószabadság nagy eszméjének ilyen szégyenletes félremagyarázását, hanem kérlelhetetlen szigorral kellene elvenni a kedvét minden vérestollú firkásznak, hogy gyermeklelkeket fertőzzön; minden ponyva-kiadónak, hogy szemetet termeljen; minden riporternek, hogy a törvényszéki tárgyalóteremben kiteregetett szennyet napvilágra hozza; minden ujságírónak, hogy a gyilkosból hőst ne csináljon. Hajdanta a gyilkosokat nyilvánosan megbélyegezték és úgy végezték ki. A későbbi kor jobbnak látta kizárni a közönséget az ilyen látványokból, amelyek csak az állati ösztönöket tudták felébreszteni. És most idejön «segítségünkre» a sajtó s olcsó áron (sőt minél olcsóbb, annál részletesebb raffinériá-

val) ezreket ismertet meg azokkal a szomorú jelenetekkel, melyeket oly jótékonyan zár el az a nagy kőfal a tömeg elől. Csoda-e, ha annyi gyönge lelket levesz lábáról az a nagy ünneplés és érdeklődés, aminek tárgya a mai sajtóban minden elvetemült gyilkos vagy másfajta gazember! Csoda-e, ha a példa oly könnyen talál követőkre!... Legalább az én fényképem is bent lesz a lapokban...

Akik pedig a sajtószabadság fehér zászlójával e téren kalózkodnak, törvényeink paragrafusai közül a legnagyobb ügyességgel bújnak ki s így a mai törvényekre nem sokat támaszkodhatunk. De addig, is míg eljön az a törvényhozó, aki jóval összébb fogja szorítani a szemeket a büntetőtörvénykönyv ma még túlságosan ritkaszemű hálóján, ne nézzük tétlenül e lelkiismeretlen pusztítást, hanem — szülők, ébren legyetek és vegyetek ki a gyermek kezéből minden ponyvát, legyen bár annak neve Nick Carter, John Wilson, Sherlock Holmes, Bill Cannon, Buffalo Bill, Sitting Bull, Pat Conner, Nat Pinkerton, Ethel King vagy bármi hasonló!

*

Új utakon a színház. — Nem, a jobbak reménye nem lehet hiú. A színház erkölcsi s ezzel együtt művészi süllyedésének végső stádiumát átéltük már. S vigasztalódhatunk: ami a kiábrándulás föllélekzése, a megvetés gúnykacaja közepett összeomlik, az nem az európai színház klasszikus épülete volt. Az erkölcstelenségre és alacsony ízlésre alapított színházi üzletek fogják csak végüket járni a közel jövőben. S ezért nem lehet hiú a jobbak reménye, — azoké, akik hittek s minden jelenség ellenére meg nem rendültek abban, hogy a színház eszméje kultúridea, hogy a drámára a jövő társadalmában is hárulnak erkölcsi és művészeti feladatok.

Szórványos tünetek, de oly tagadhatatlanul egy valamire mutatók jelentkeznek a külföld nagy színházi centrumaiban, különös vállalkozások, de oly kirívóan hasonló tendenciájuak bizonyulnak váratlanul életképeseknek, a nemzetközi színházi vérkeringést felfrissítőknek, hogy komolyan lehet beszélni a kereszténység, sőt katolicizmus jegyében való újjászületéséről a drámának. Az úttörő Wagner titáni energiával ráerőszakolja Európára a komoly színház eszméjét, még a mindenben léha mulatságot kereső Párist is megdöbbenti, ha meg nem hódítja. A zavaros gondolatvilágú, de becsületes törekvésű reformer lassankint korának, a décadencenak, a divatnak tévedésein is átküzdi magát; pályája a nagyszerű

Parsifal=lal végződik, amelyről Alfred Ernst azt állítja: Wagner e zenedrámájánál már csak egy szebb dolog van a világon, — s ez egy szentmise, ha mindjárt az utolsó kis faluban elmondott csendes szentmise az. Bizonyára túlzott ez állítás, de a nemes lelkesedés megbocsátható túlzása van benne. — S Parsifal óta forr a színházi világ. Hellerauban egy másik, önmagával küzködő chaotikus nagy ember, Paul Claudel próbálkozik a színkeresztény érzésű, ha még nem is tisztult eszméjű drámával. Aznap az egész világon erről az egy előadásról írnak. Akik pedig figyelemmel kísérik a nagy koncepciójú rendezőnek, Reinhardt Miksának fejlődését, már szintén rámutathatnak az ő közeledésére is a katolicizmus eszményei felé. A görög kultuszból indult ki, Aischylos=szal kezdte. A berlini Schumann=cirkuszban bemutatott «Jedermann» már a kereszténység szelleméhez tett közeledésről tanuskodik. A londoni óriási Olympia=csarnokban inscenált «The Miracle» (A csoda) K. Vollmöllertől pedig oly tiszta terméke a katolikus misztikának, hogy a vallásukat féltő puritánok egy este «No Popery» kiáltással ostromolták meg a csarnokot. Attól való félelmükben, hogy a Reinhardt=előadásokat a katolikus Egyházba való tömeges visszatérés fogja követni. — Otthon, a legjobbak pártfogása alatt, szintén bontakozik a fehér színház eszméje. Önmagát becsüli meg, aki felkarolja.

*

Nem vagyunk próféták, kik jövendőbe látunk, távolba olvasunk, de szinte elámulunk, ha a «Der Weg» című német lapnak egyik nemrégi számát összehasonlítjuk azokkal, amiket a multkoriban e helyen az öreg Häckelről írtunk. Olvasván a szokatlan hírt, hogy a professzor úr őexcellenciája maga indít gyüjtést 80. születésnapja alkalmából, még örvendetesnek találtuk, hogy nem ilyesformán kezdi felhívását: Emberek, ti szegény, sötétségben botorkáló törpék, boruljatok le Előttem stb., stb.

És íme, a nevezett lap «Ein moderner Heiliger» felíratú cikkében ilyesmik olvashatók: «1834 február 16=án született e világnak egy nagy prófétája, aki nem célzatos sugalmazások, nem illúziók és hallucinációk nyomán hirdette a tanokat s az üdvösséget, hanem az igazi tudományos megismerés, a kitartó munka és becsületes színvallás egyetlen s egyedül isteni ajándéka szerint. Az ő műve szent előttünk, a mi Häckel Ernőnk műve». Majdnem a mi cikkünk szavai.

Hát hiszen a születésnapi ajándékul összeállított nyilat=

kozatokból, melyekben a legelőkelőbb tudósok szedték le Häckelről a szenteltvizet (ha ugyan valaha volt rajta), eléggé meggyőződhetett bárki is, mennyit ér az ő «igazi tudományos megismerés»=e. Viszont azonban be kell valla=nunk, hogy nem a mi ünnepi ajándékunk volt a legízlésesebb és legstílszerűbb.

F. Dörfler, Häckelnek bécsi rajongója felülmult minket. Häckel 80. születésnapjára — minthogy a Häckel=Schatz=ra nem állt módjában pénzt küldeni — a következő sorokat küldte: «Mást nem adhatok, mint testemet, de azt se egészen. Szabadszellemű szülővárosom, Iglau u. i. a 196. sz. síron hamu=urna felállítását s örökös fenntartását biztosí=totta számomra. Azonban mi sem áll útjában, hogy halálom után testem egy részét (egy szem, a beteg szív, agyvelő stb.) az excellenciád által alapított phyletikus múzeumra hagyjam.»

A levélíró azután elmondja az okokat, amik őt erre a nagy=lelkű adományra birták.

«Az ön műveiből tanultam megismerni: *a)* mily svindlit űznek az Istennel; *b)* megismerni a csodavilágot (Hodes) s magamat, mint a Hodes részét; *c)* megismerni a megváltást s az istenfélelmet (kitűnő!); *d)* a bűntől való tartós szaba=dulást; *e)* s a gondtalanságot aziránt, mi lesz a halál után. Épp elég ok, hogy szívesen felajánlja az ember, amit úgyse tud megtartani. Így lehettem oly boldog, hogy a nagy Mester örök dicsőségéhez 80. születésnapja ünnepén én is hozzá=járulhattam s hálámnak eleget tehettem.»

Nem láttuk a hatást, mikor őexcellenciája elolvasta a le=velet. De bátran állíthatjuk, hogy a minden majmoknak nagyhangú védőügyvédje korántsem volna elbűvölve, ha sok utánzója akadna bécsi rajongójának s a forrón epedett mammonocska helyett olyat adnának a többiek is, amit az ember «úgysem tarthat meg magának»: vak szemet, romlott szívet s bomlott agyvelőt.

*

Heródes és Pilátus ismét kezet fogtak. Elkeseredett ellenségek voltak még tegnap, a kíméletlen küzdelmet újra felveszik holnap, de ma — ma együtt tapsolnak és együtt koccintanak, mert arról az egyetlen pontról van szó, amely=ben mindketten egyetértenek: a kereszténység támadásáról. A Messiás elítéltetésében látjuk először így összecsókolózni az egymásra zöld epét szóró heródesi és pilátusi ajkakat, de azóta ezerszer újult meg a történelemben az ellenségek «ad hoc» puszipajtáskodásának szégyenletes példája.

Legutóbb az új francia iskolatörvény megszavazása után. Olyan törvényt fogadott el nem régen a francia kamara, amely méltó aggodalommal tölti el a gyermekeik erkölcsi fejlődéséért aggódó keresztény családapák lelkét. Kemény küzdelmet vívtak is ellene, de persze a parlamentben alig van érdekeiknek képviselője s a törvényjavaslat keresztülment. Az egyházellenes tábor nagy banketten üdvözölte ennek örömére a Ligne de l'Enseignement elnökét, ki a javaslatnak főelőmozdítója, lelke volt.

És mit láttunk a banketten? Olyan pártok, vezérek, miniszterek, kiket a politika egyéb terén *áthidalhatatlan mélységek* választanak el egymástól s kik éppen nem gondolnak arra, hogy az egymáselleni támadásokat beszüntessék, ezen a banketten együtt tapsoltak, együtt koccintottak; Briand és Caillaux, Barthou és Renoult együtt örvendenek, mert hiszen megint tapostak egyet a «l'infâme«-on! Holnap aztán újra folytatják a harcot egymás ellen.

«Un noble exemple de solidarité démocratique», a demokratikus szolidaritásnak nemes példája, — írja erről az egyik lap. És mikor mi ezt a hírt olvassuk, szomorúan gondolkodunk el, miért kell viszont miköztünk — kiket az eszméknek, ideáloknak, törekvéseknek tökéletes azonossága oly szoros szeretettel fűzhetne össze, — miért kell éppen miköztünk dúlni az egyenetlenséget hintő, testvért gyanúsító, sanda szemmel néző, mindjárt féltékenykedő, irígységtől sápadt «morbus catholicus» átkos bacillusának!?

*

Zuávok muzsikája mellett ünnepelték a francia protektorátus alatt álló Tunis-nak lakosai legutóbb Mohammed születésnapját. A Mohammed tiszteletére adott banketten megjelent a francia konzul s a legfőbb francia méltóságok, és ugyanazon hadseregnek zenekara, ahonnan a keresztény vallás gyakorlatát raffinált leleményességgel űzik el, Mohammed tiszteletére zenével kedveskedett. A mohammedánok pedig — írja az Eclair — kezdenek büszkélkedni, hogy íme a franciák előtt is mennyivel többet ér az islam, mint a keresztény vallás. A «köztársaság semleges». Ugyebár?!

*

Egyidőben a fenti hírrel másik közlemény ötlik szemünkbe Gerardmerben a 152. regimenthez tartozó beteg katona papot kér halálos ágyához. Csak írásban benyujtott kére-

lemre engedik ezt meg a franciaországi hárompontos testvérek törvényei. Az írás szabályszerűen elkészült, de nem az illetékes fölebbvalónak nyujtották át s a szegény katonának — úgy kell neki, miért volt keresztény! — a vallás vigasza nélkül kellett a legfőbb Hadúr előtt megjelennie. Reméljük, enyhébb ítéletben volt része, mint a «semleges köztársaság» intézőinek lesz.

Mire való az az írásbeli folyamodás, ha az a beteg katona papot akar maga mellé? Csak aki nincs tisztában a bürokratizmus húzó-halogató késedelmezésével, csak az nem fogja észrevenni azt a tervszerű törekvést, amely még halálos ágyán is meg akarja fosztani a beteget vallásának segítségétől. Nemrégiben egy anya jelentkezett az illetékes tisztnél bizonyítvány kiállításáért, hogy beteg katonafiához a lelkész bemehessen. Apropos! — jut a tisztnek eszébe —, egy másik beteg hasonló kérvénye már napok óta a zsebemben van. És míg a semleges köztársaság így siet az elintézéssel, egy lázban égő, kíntól gyötört fiatalember türelmetlenül számolja a perceket, mikor jön már hozzá a szelídarcú lelkiatya, ki elhozza majd magával a betegek Vigasztalóját. Várja, várja, de a halál sokszor nem oly türelmes . . .

*

A példa mindig vonz, főkép ha magasabb helyről látjuk. A magasban még glaszékesztyűvel dolgozik a durvaság, de a tömegben már a maga elvetemültségében lép fel. A francia kormány is szelet vetett, mikor kiutasította az iskolából a vallásos nevelést és most az egész világ megdöbbenve nézi, mint aratja a vihart. Egyik elvetemült merényletet a másik után. Embereket akartak nevelni Isten nélkül s állatokat kaptak lélek nélkül. Józan «emberi» ésszel igazán nem lehet felérteni azt a mély eldurvulást, aminek jellegzetes példája az amiensi egyházmegye egyik falujában, Ailly-le-Haut-Clocker-ben történt.

A községi választásoknál a katolikus-ellenes párt győzött s ennek örömére körmenetet rendezett, mely az egyházi processziókat gúnyolta ki. Koporsót hordoztak körül az «Internationale» és a «Marseillaise» éneklése közben. A Kálvária előtt az «O crux ave» kezdetű szent egyházi éneket paródiázták, az egyik elbukott katolikus jelölt háza előtt rákezdtek a «De profundis» zsoltárra és vad gyűlölettől megittasulva ünnepelték az ellenfél eltemetését.

Ime, a vallásgyűlöletnek ez a tajtékzó paroxizmusa az a

magasabb erkölcsi élet, amit az általános emberi erkölcstan produkálni tud! És a rendőrség? Aludott. Meg sem mozdult. Hja kérem, «a köztársaság semleges», «a köztársaságnak nincs vallása». Jól van. Csak egy kérdést még. Hát akkor miért tiltják el az utcán oly rettenthetetlen szigorral az *egyházi* körmeneteket, ha azoknak alacsony *kigúnyolása* szabad az utcán? És ha egyházi énekeket *paródiázni* szabad az utcán, miért citálják törvény elé a püspököt, ha karingben, egyházi ornátusban húsz lépést mer tenni az utcán?! Evezzünk hát mi is az ily állapotok felé?

*

Ponyva és piszok ellen nem első ízben emelünk szót e helyen. S az ifjúság tervszerű megmérgezése sokkal rettenetesebb pusztító féreg a mi magasba lendülő kultúránk fáján, hogysem ezután is említetlenül hagyjuk a nagy pestisellenes hadjárat legkisebb mozzanatát is. Említettük már, hogy e téren ma még úgyszólván csak a bojkott segít; kérlelhetlen bojkott minden kereskedő ellen, akinek pénzkapzsisága nem áll meg legszentebb kincsünk, ifjúságunk tiszta lelkű és egészséges, harmonikus szellemű kialakulás előtt sem.

Sajnos, hogy nem magyarországi, hanem a német gladbachi ujságokban olvasható az alábbi hirdetmény, amelyet nagy örömmel olvasnánk — bár minél előbb! — nálunk is.

«Kötelezzük magunkat, hogy bevásárlásainknál mellőzni fogjuk mindazon üzleteket, amelyek szeméremsértő képek, iratok vagy más tárgyak kiállítása által a jó erkölcsöket sértik. Mindazon vendéglőktől, ahol botrányos előadásokat vagy erkölcstelen táncokat tűrnek, távoltartjuk magunkat és azokban semmiféle egyleti összejövetelt nem rendezünk. A jó erkölcsök mindennemű megsértése ellen határozottsággal lépünk fel és nyomatékosan fogunk törekedni a botrány megszüntetésére. A hatóságoktól elvárjuk, hogy mint eddig is lekötelező módon tették, ezután is gondjuk lesz rá, hogy keményen büntessék meg az erkölcstelen kicsapongásokat. Polgártársainkat pedig kérjük, hogy csatlakozzanak határozatainkhoz, mert sikert csak határozott és szervezett önsegéllyel érhetünk el.» Aláírva egy csomó evangélikus és katolikus egylet.

Feleletünk e felhívásra csak egy szó lehet: Bravó!...

Hogy jelenleg még mily kevéssé bízhatunk bármi más eszközben, legfényesebb példát rá éppen e napokban szolgáltattak az «érdekelt felek» Németországban.

A német birodalmi gyűlés előtt u. i. jelenleg a következő törvénytervezet fekszik: «Schriften, Abbildungen oder Darstellungen dürfen in Schaufenstern, in Auslagen innerhalb der Verkaufsräume oder an öffentlichen Orten nicht derart zur Schau gestellt werden, dass die Zurschaustellung geignet ist, Ärgernis wegen sittlicher Gefährdung der Jugend zu geben». Mint látjuk, ha egyáltalában valamit akartak tenni e téren, *kevesebbet* nem tehettek, oly körültekintő óvatossággal van e javaslat megfogalmazva. Nem tilt semmi mást, csak erkölcsi botrányt okozó könyvek vagy képek *kirakatba tételét*.

És mi rá a felelet?

Hallatlan lárma, felbőszülés, jerichói zűrzavar a megbolygatott hangyafészkekben és «jaj művészet», «jaj szabadság» kiáltása azok ajkán, kik megrontott ifjúi nemzedék elhervadt lelki rózsáiból préselték össze véres aranyaikat. A Goethe-társulat gyűlést tart Berlinben, és csak úgy röpköd a levegőben a régen elkoptatott frázisok ezernyi áradata a jót akaró törvényjavaslat ellen. «Unterdrückung der Kunst, der Literatur, der Wissenschaft», «Monument von unserer Zeiten Schande», «Auslieferung der Jugend an die schlimmsten Feinde der Sittlichkeit» és egyéb hasonló jelszavakkal nem átallják lélekrontó méregkeverővé alacsonyítani a művészet, irodalom és tudomány szent neveit. Mi köze van ahhoz a művészetnek, ha gyermekeink lelkét ki akarjuk ragadni az állati ösztönökre spekuláló vámpírok karmai közül? Mi kára van abból az irodalomnak, ha vértől csepegő ponyvadrámák szerzői nem építenek majd ezután emeletes házakat a neveletlen tömeg és élénk fantáziájú gyermekek filléreiből? Mi hátrány származik abból a tudományra, ha az utca nem lesz lerontója a családi nevelés éveken át tartó izzadságos munkájának és nem fognak tolakodó plakátok, erotikus reklámok, «művészi levelezőlapok», «irodalmi dekameronok», «tudományos sexuális tárgyalások» sáros csizmával végigtaposni a gyermeki lélek virágoskertjében?

*

Az egri hegyeken dalszóval folyik a munka. Alig mosolygott néhányat a rügyfakasztó tavasz, s szerte az országban megmozdul a télen át szünetelő mezei s hegyi munka. A Mátrában, Hegyalján, Mádon, Tokajban, Badacsonyban, Ruszton egyaránt munkába kap a szőlősgazda keze. Szőlőnyitogatás van a hegyeken.

Tavaszi szellő lopódzik be a dolgozószobám ablakán és csalogat ki a könyvek mellől. Nevető napsugár, csattogó madárdal, ébredező erdő mind sétára hívnak. Már ott is állok a hegy tövében. Oly szép ez a nagy feltámadás, a tavaszi ébredésnek rügybontó lázas forrongása; oly álombaringató messziről elnézni a szorgoskezű munkásnépet, mikor egyszer csak . . . a feleselgető madárkoncertbe s patakcsacsogásba belecsap a szőlőhegyről valami kegyetlenül kiábrándító, barbár diszharmónia: Uncili, smuncili, drága kis kutyám . . .

Ó kultúra, kultúra! Ó, orfeumok sápadt csenevészgyermeke, hogy maradtál volna a villanylámpák mesterséges világításában! Ott a te helyed. Mit keresel itt, a nép gyermekének ajkán? Mit rontod az egyszerű lelkeket, nem elég már neked a pesti közönség? Hogy ez csak dal?! Az bizony, de ki merné tagadni, hogy van összefüggés a nép dala és erkölcse között; ki merné tagadni, hogy a modern kultúrbetegségek, a fényűzés, az egyke stb. térfoglalása és a népdal egyre fokozatosabb kiveszése közt nincs semmi okozati összefüggés! Ki tagadhatná ezt? A «Lehullott a rezgő nyárfa ezüstszínű levele» igenis illett a fecsegő rigókhoz, csörgedező csermelyhez; a «Felleg borult az erdőre» mintha lelkéből szakadt volna annak a környezetnek; az «Ég a kunyhó, ropog a nád» dallamára könnyebben ment a szőlőnyitogatás; de mikor a hegyeken már uncili-smuncilit nyöszörögnek a magyar leányok, hogy jöjj el délután, nem fogod megbánni . . ., amikor már a munkások az egri hegyeken is szép asszonynak kurizálnak, kurizálnak, de kurizálnak . . ., szinte szeretnők kissé oldalba simogatni azt a romboló brettli-kultúrát, amely így elrontotta a magyar nép ízlését, dalát, — meg ezt az én szép tavaszi délutáni sétámat.

*

Most már jó úton vannak a «monizmus» zászlója alatt kalózkodó, minden karokból és rendekből, politikus csizmadiákból és elcsapott útkavicsolókból összeverődött vallásgyűlölők. Eddig csak az utat törték és csak a kereszténységre okádták a tüzet, sarat és a zöld epét. Most már azonban eljutottak a — fejtöréshez. Kérem, félreértés kizárva! Nem saját fejüket törik valami újabb világrengető gondolaton, hanem másnak a fejét — törik. Betörik. Kész gyönyör és mulatság.

Tessék csak végigélvezni, miket vagdos dr. W. Breiten-

bach vezérmonista a «Neue Weltanschauung» egyik számában dr. W. Ostwald, még vezérebb monista fejéhez. «Ostwald titkos tanácsos úrnak eme bálnaszerű terpeszkedése (walfischartige Überhebung) mögött keserű komolyság rejtőzik. Úgy viselkedik, mintha a tudomány őérte lenne . . . Egész diktátori teljhatalmat követel magának. Törekvéseiben mennyi a tiszta igazságszeretet, nem akarom kutatni, azonban egész biztos, hogy büszkesége, hír- és hatalomvágya azt toronymagasan felülmúlja . . . Jön Ostwald professzor és titkos tanácsos úr és nem elégszik meg azzal, hogy nekünk bebizonyítsa, hogy ő utól nem ért zseni és hogy joga van magát a földön ma élő legnagyobb állattá, bálnává felfújni, hanem még monisztikus diktátorrá is akar lenni. Hallatlan felfuvalkodás a XX. században a tudomány terén pápaságot felállítani akarni és a fejledező monizmusra . . . már megint bilincseket rakni, hogy csak az legyen érvényes, amit jónak és helyesnek tart a nagy Bálna, Herr Geheimrat Professor Dr W. Ostwald».

Kedves kis monizmus úgyebár, ahol a fejek is ilyen élénk dualizmusban enyelegnek?! Most már kívácsian szeretnők tudni, hogy az udvarias «adjon Isten»-re milyen lesz a «fogadj Isten».

*

Hégésippe Simon szelleme még mindig kísért. Olvasóink e helyen ismerkedtek meg e mesebeli alakkal abból az alkalomból, hogy az «Éclair» című francia lap százéves évfordulóját akarta megületni a «szabadgondolkodás» ezen soha nem élt korifeusának és az ünnepségre felkért vezetőférfiak hangosabbnál-hangosabb frázisok kíséretében jelentették be részvételüket. Kitűnő alkalomnak tartották, hogy ismét üthetnek egyet a klerikalizmus sötétségén, bár sejtelmük sem volt — amint nem is lehetett —, ki volt s mit írt ez a soha nem létezett bölcselő.

A nemrég lezajlott általános választásoknál aztán újból feltámadt Hégésippe Simon, de most már a katolikusok jóvoltából. A cambai-i kerületben pótválasztás volt, s a győztes Leroy a leadott 23.000 szavazatból 12.300-at kapott. Ki kapta a többi 10.700-at? A hivatalos statisztika hallgat. Hallgat, mert szégyelte hivatalosan tudomásul adni azt a kitűnő ötletet, amit az első választásnál kisebbségben maradt katolikus pártiak elkeseredettsége hozott létre . . . Az első választásnál u. i. a katolikus jelölt 8000, a radikális 7600, a szocialista jelölt 7000 szavazatot kapott. Minthogy a pótválasztásra

a két utóbbi párt blokkot alkotott, amazok természetesen nem vehették fel a versenyt. Szomorúságukban mi telhetett tőlük? Nyomattak 10.000 cédulát a radikálisok világhírre vergődött szellemi hősének, Hégésippe Simonnak nevével. A tréfa oly kitűnően bevált, hogy 700 választó még saját maga készített magának hasonló cédulát és így nem sok hija, hogy a fantasztikus Simon, ki annyi pirulást okozott már eddig is a «szabadgondolkodás» szabadalmazott bérlőinek, be nem került a törvényhozás csarnokába is.

*

Fehér mozit akar életre hívni egy a fővárosban megindult mozgalom. A vérből és a gyilkosságból untig elég volt már. Házasságtörésből és kerítésből nem kérünk többet. Elemistákból szervezett Zigomár-bandát eleget vittek már javítóintézetbe . . . hál' Istennek, csakhogy végre józanodni kezdünk, tisztába jönni annak a rezgő fehér lepedőnek rettenetes hatalmával.

A fehér színház eszméje régebbi ugyan, de oly messze áll még a teljes megvalósulástól, hogy egyelőre annál nagyobb örömmel kell üdvözölnünk s felkarolásra ajánlanunk a könnyebben megvalósítható mozgószínházat.

Igen, *fehér mozit kell teremteni!* A sopánkodás, a jajveszékelés ne legyen kenyerünk. A rossz mozi páratkan szuggeráló erejét se filozofálással, se ölbetettkezű rezignációval, — de semmi mással meg nem törjük, mint a tisztességes mozival. Ahol majd nem kell féltenünk a gyermekeink lelkét. Ahol majd nem tanulnak a trükkjeikből kifogyott betörők húsz fillérért egy hétre való újabb rablófogásokat. Ahol majd a szemérmetlen erkölcstelenségek nem fognak állati vihogást kiváltani a publikumból. Ahol majd egy órai előadás nem rontja le a szülőknek tízévi verítékes nevelő munkáját. Ó, ne féljünk, lesz azért filmtárgy elég! Kétségbe kellene esnünk, ha az emberi elme ezredeken át csak piszkot és szemetet termelt volna. A tudománynak, a történelemnek, a művészetnek oly beláthatatlan területei s kincsei kínálkoznak a filmek tárgyaiul, hogy igazán nincs mit félni, ha a salaknak nem adunk benne polgárjogot.

*

Miért ragaszkodik az Egyház az iskolához?

Kérdés: Olvastam a budapesti katolikusok nagyszerű manifesztációját az iskolai vallásoktatás mellett. Szeretnék pár sorban felvilágosítást kapni, hogy tulajdonképen a kato-

likus Egyház miért is ragaszkodik oly föltétlenül az iskolai vallásos neveléshez?

Felelet: A kérdező helyesen mondja, hogy az Egyház föltétlenül ragaszkodik az iskolai vallásos neveléshez, mert azt mindjárt feleletünk elején nyomatékosan szeretnők hangsúlyozni, hogy a katolikus Egyház egész mivoltának és Alapítója határozott intencióinak megtagadása nélkül más álláspontot e kérdésben el sem foglalhat, mint amit most követ, hogy t. i. meg nem hátráló következetességgel hangoztatja jogát a fejlődő gyermeki lélek irányításához.

Hogy az Egyház oly hajthatatlanul követeli magának a nevelés jogát az iskolában, abban korántsem vezetik önös szempontok. Természetesen az Egyház jövő életére nézve is döntő fontosságú, hogy akiket egykor, felnőtt korukban hívei közé fog sorozni, azoknak zsenge lelke se fejlődjék az ő ellenőrzése nélkül; de mégis csak igaz marad emellett is, hogy a társadalomnak talán még sokkalta szükségesebb az iskolai vallásos nevelés továbbra való fenntartása, mint amily fontos ez az Egyházra nézve.

A kérdés jelenleg csak jogi szempontból kér feleletet, tehát mi sem terjeszkedhetünk ki itt arra a napról-napra világosabban szembetűnő tehetetlenségre és szánalmas vergődésre, amibe az erkölcsi nevelés mindama országokban belekerült, ahol elég bátrak voltak a legszentebb kincset, amivel az emberiség csak bír: a fejlődő gyermekeknek romlatlan lelkét a teóriában talán szépen hangzó, de a gyakorlati élet követelményei előtt tehetetlenül összeomló laikus erkölcstan kísérletezéseinek kitenni. Arra azonban szabad legyen legalább rámutatni, hogy nem-katolikus, hanem az Egyháztól messze álló férfiak ajkáról egyre gyakrabban hangzik el a beismerés, mely a valláserkölcsi nevelés eltörlése és az erkölcsi élet ijesztő mérvű süllyedése közt okozati összefüggést vél felfedezhetőnek. Azelőtt — mondják — a bűnösök majd mind felnőttek voltak. Ma? A 12 éves zsebtolvaj, a 16 éves zárakat feszít, a 20 éves gyilkol. Vagyis legyen szabad arra a tisztultabb belátásra rámutatni, mely nem áltatja magát többé a lehetetlennel, hanem őszintén beismeri, hogy Isten száműzése az iskolákból egyike a legszerencsétlenebb pedagógiai baklövéseknek. Hiába, a tízparancsolat két táblája szorosan összefügg egymással és ha elvetjük az elsőt, melyen Isten iránti kötelességeink vannak, összetörjük ezzel a másikat is, mely az emberhez méltó erkölcsi életet van hivatva szabályozni. *Ha tehát az Egyház annyira ragaszkodik*

az iskolai valláserkölcsi neveléshez, ez csak a társadalomnak van legnagyobb hasznára.

Ami mármost a kérdés jogi oldalát illeti, hogy t. i. ki ruházta az Egyházra a gyermekek nevelésének jogát, vagyis milyen jogon követel részt az Egyház magának a nevelésből, arra a felelet pillanatra sem lehet kétséges.

Soha a föld nagyobb Gyermekbarátot nem ismert, mint volt az Egyház Alapítója, akitől *legelső gyermekvédelmi törvényünk* is származik, melynek szavai — «engedjétek hozzám jönni a kisdedeket» — isteni oltalom alá helyezték a gyermeki lélek szent sérthetetlenségét. Nevelés, nevelés, Jugendpflege — felkapott, bűbájos erejű jelszavak ma. De csak a nagy érdeklődés az új, a divat a modern; maga a tény oly régi, mint a kereszténység. A korszellem csak előhozta abból a meghitt csendességből, amiben az Egyház már évszázadok óta gyakorolta a legnemesebb Jugendpflege-t, mielőtt akár állam, akár társadalom csak gondoltak volna is a gyermekkel.

Persze, régen nem volt még meg a mai varázsa, hagyták hát az Egyháznak. Nem visszás állapot-e, ha ma meg, a gyermek századában» oly irányok akarják az Egyház anyai kebléről a gyermeket lefejteni, amelyek maguk is sokkal neveletlenebbek, semhogy másokat tudnának felnevelni, az emberiséget századokon át gondozó «mater ecclesia» pedig örüljön, ha ki nem teszik a szűrét.

Nevelőelveivel már úgyis szakítanak; torna és sport, művészet és merőben észbeli tudás akarják pótolni a vallás-erkölcsi nevelés sziklafundamentumát, de — torzképbe csúfult madárijesztők, minden szíre-szóra hajló nádszálak, gerinctelen puhányok, hosszúnadrágban járó pólyásbabalelkek (aminőkkel úgy telve a mai társadalom), egy pisztolylövés, egy nagy adag lysol stb. a szörnyű cáfolata a vallás segítségét igénybevenni nem akaró modern nevelési ideálok-nak.

Csoda-e, ha az az Egyház, melynek Alapítója úgy szerette a gyermekeket, hogy késő esti órákban köztük pihente ki fáradalmait (Máté 19, 13—15.) és amely Egyház azóta templomaiban is mindig a szentély rácsánál jelöli meg a gyermekeknek helyét, vagyis azt a helyet, hol ők legközelebb lehetnek Mesterükhöz, csoda-e, ha ez az Egyház szinte görcsösen szorítja magához a gyermekeket, kiket a mai félrevezetett korszellem le akar tépni kebléről?

Távol áll tőlünk csak pillanatra is kétségbevonni az állam és társadalom nevelői jogát is; mindkettőre szép és nagy fel-

adatok várnak a nevelés terén. Csak azt nem szabad emellett soha szem elől tévesztenünk, hogy e tényezők nevelési tevékenysége mit sem ér, ha nem jár karöltve az Egyház nevelésével. Azzal az Egyházéval, amelynek Alapítója oly kimondhatatlan szeretettel ölelte magához a gyermekeket, mikor Isten különös kedveltjeinek, kik a mennyországot bírják, nevezte őket (Máté 19, 15.), mikor legkedvesebb tanítványainak azt mondta, hogy olyanok legyetek, mint a gyermekek (Máté 18, 4.) és mikor kiadta a világba a legfönségesebb gyermekvédelmi jelszót: «Aki ilyen kisdedet befogad az én nevemben, engem fogad be».

De Krisztus nemcsak parancsot adott a gyermek neveléséhez Egyházának. Szigorú szankcióval is ellátta ezt a parancsát. És ha a katolikus Egyház soha, sehol önszántából nem engedte ki kezéből a gyermek nevelését és nálunk sem hajlandó ijedten becsapni az iskola ajtaját se durva ‚somogyi'-bicskás hangra, se ravasz ‚zigány'-kodásra, ennek magyarázata a gyermekek harmónikus fejlődéséért aggódó lelki aggódásán kívül megint csak Krisztusnak kemény fenyegetése: «Vigyázzatok, hogy meg ne vessetek egyet e kicsinyek közül! Mert mondom nektek, hogy az ő angyalaik az égben mindenkor látják Atyám orcáját».

Hálás szívvel kellene mindig gondolnunk arra, aki oly mesteri nevelővel ajándékozta meg az emberiséget, mint aminőnek a katolikus Egyház az évszázadokon át bizonyult. És két kézzel kapni továbbra is segítő munkája után. Annál inkább, minél elszomorítóbb jelei mutatkoznak az erkölcsi érzék kihalásának, az eldurvulásnak, a kötelességről való megfeledkezésnek, a jellemtelenségnek mindazon körökben, melyek kivonták magukat a kereszténység nevelőhatása alól. Csak ez az a nevelőeszköz, mely kitörülhetlenül a lélekbe tudja írni azt a kötelességérzetet, amely nélkül nincs emberhez méltó együttélés, s amelyről oly szépen írja Faulhaber speyeri püspök idei nagyböjti körlevelében:

«Kötelességérzet a katona második zászlója, az uralkodó második koronája, a tisztviselő mindennapi hivatalos esküje, a munkás legjobb szerszáma, a szolgáló legszebb munkakönyve, a család legkönnyebb háziáldása, a halott legdicsőbb sírirata. Kötelességérzet emeli az embert az állati élet fölé . . . kötelességérzet felemelt ujjként utalja a tanuló ifjúságot az élet fönségesen komoly feladataira».

Ime, ezért ragaszkodik a katolikus Egyház a valláserkölcsös neveléshez oly kitartó szívóssággal.

De éppen ez a ragaszkodása jele az ő nevelői jogának, illetékességének is.

Méltóztatnak még emlékezni arra a bizonyos salamoni ítéletre, amikor mind a két anya égre-földre állította, hogy a gyermek, kit idehoztak a király elé, az övé? A bölcs Salamon így intézkedett: Vágjátok ketté a gyermeket s egyik fele legyen tied, a másik tied. — Nem, nem, csak azt nem! — sikoltotta az igazi anya, inkább akármit! Nos, miért mondta a másik, akinek a gyermek nem sajátja volt: jó lesz, vágjátok ketté! És Salamon ekkor ismerte meg az igazi anyát.

A mai korszellem szabadkőműves irányítói szintén ketté akarják vágni a gyermeket. Otthon kapjanak vallásos nevelést — mondják —, de az iskolában majd gondoskodunk róla, hogy lerontsuk az édesanya munkáját. Az Egyház ellenben felsír, harcol, áldoz, tűr, lelkesít, gyűlésezik a gyermekekért, *az egész gyermeki lélekért*. Látszik, hogy övé a gyermek.

VILÁGHÁBORÚS EMLÉKEK.

1914 július 26.: Hadüzenet Szerbiának és részleges mozgósítás.

1914 július 27.: E sorok írójának — három évvel ezelőtt fölszentelt papnak — behívót kézbesítenek, mely szerint 24 órán belül tartozik hadi szolgálatra jelentkezni.

1914 július 28—1915 október 28-ig: Tábori lelkészi szolgálatom a cs. és kir. 4/4 tábori kórháznál a Szerémségben. Szerbiában, Kárpátokban, Galiciában, Oroszországban . . . Ott készültek az az alábbi kis írások.

Türr tábornok unokája.[1]

A déli harctérről, 1914. nov. közepén.

Még katonaruha van rajta. Három csillag a nyakán, de parolija letépve és — egyik lába hiányzik. Műlábat még nem adhattak neki, egyszerű fatuskó helyettesíti ellőtt lábát. De azért bot nélkül járkált köztünk s örökké vidáman, ragyogó tűzben égő szemekkel mondta el csodálatos történetét Türr Ferenc Zugsführer, a nagy Türr tábornoknak méltó unokája. Talán a nagy lelkesedésben maga sem veszi észre, mint színezi ki akaratlanul is érdekes élményeit; talán maga sem tud róla, hogy néha már erősen túllépi előadása a valószínűség határait; de megbocsátjuk neki minden túlzását azért az egyetlen tényért, hogy így ahogy előttünk áll, kórházból alig kikerülve, esetlen falábbal bicegve *résztvett Sabác második ostrománál*. Ugyanazon városnál adta vissza a kölcsönt elvesztett lábáért, ahol először megsebesült.

*

Türr Ferenc kitűnő lövő. Mint a katonáék mondani szokták: Schützer. Jó találóképessége miatt jutott ehhez a kitüntetéshez. Sabác első ostrománál volt is alkalma kipróbálni tehetségét, de viszont ő sem kerülhette ki a repülő-sivító golyókat; nem is egyet, négyet kapott belőlük s hozzá még két bajonettszúrást. Nem hihetetlen dolog. Volt tábori kórházunkban már sebesült, akinek egy shrapnellből hat golyó jutott s a körülményekhez képest eléggé szépen tudott még mosolyogni. Az azonban egészen természetes, hogy ennyi fájdalom és vérveszteség után, a mi hős szakaszvezetőnk is elvesztette eszméletét, s csak a kórházban jött magához. Még pedig Nisben, ahová a szerbek vitték. A golyó nagy roncsolást végzett lábában. Nem volt más mentség, mint az amputáció s egyik napon a mi hősünket odafektették a nisi kórház műtőasztalára. Körülbelül hét hétig tartott teljes gyógyulása. Gyógyulásával kezdődnek azonban regényes élményei is.

[1] Megjelent az «Alkotmány» 1914. nov. 20-i számában.

Egy kapitány is ott volt vele a kórházban. A kórházi gondozás ellen ha nem is volt kifogásuk, mégis csak foglyok voltak és nem hagyta őket nyugodni a magyar virtus: megszökni a kórházból. Talán hallottak arról a vitéz huszárunkról, ki alighogy fogságba került az északi harctéren, nemsokára kozáklovon jelentkezett a csapatánál; talán kockára akartak tenni mindent: vagy szabad, vagy halott. Annyi biztos, hogy mindenre elszánt embernek kell lennie, aki fél lábbal akar fogságból megszökni.

Tervüket sikerre vitte egy magasrangú szerb tisztnek segítsége, ki szintén szökőfélben volt a saját csapatától.

Itt aztán kezdődik a legteljesebb romantika.

Sötét éjjel van . . .

Ó, mire nem jó háborúban a sötétség! A ravasz támadásoknak, hirtelen meglepetéseknek, bekerítésnek, megközelítésnek ideje; az éjtszakának fekete takarója ráborul az egész környékre; három lépésre is alig látni, még az állatok se tudnak oly hirtelen menekülni, mint nappal. Egy ízben félig leégett falunak főutcáján tanakodtunk a menázsmesterünkkel egy igen prózai kérdésről: Mi lesz ma vacsorára? Mi lesz, mi lesz? Hát ott szaladgál a sok csirke! — Az ám kérem, de az a baj, hogy már ha közelről látnak katonát, égszakadásföldindulás, mind rohan, amerre lát. Az erre átvonuló katonák már annyit zavarták, kergették szegényeket, hogy most a hideg leli őket már a katona látásától is. Hanem öt óra felé már sötét van, akkorra szépen felgubbaszkodnak a fákra és hét óra körül mégis csak kész lesz a csirkevacsora.

Ime, mire jó még a sötétség!

Tehát éjtszaka van.

Csend borul Nis városára. Óvatosan kinyílik a meredek magaslaton épült kórház egyik ablaka. A félig kinyílt ablakban alakok mozognak, motoszkálnak. Kötelet kötnek az ablakfélfához s most kezdenek leereszkedni a lelógó kötélen. Az egyiknek féllába hiányzik. Úgy látszik minden baj nélkül fog menni. Csak a szívük ne verne oly hevesen. Még megtalálják hallani . . . Egyszerre a kötélnek vége van s alattuk még tekintélyes mélység tátong. Most már lesz, ahogy lesz. Visszatérni úgy sem lehet. Zupsz . . . eleresztik a kötelet; csuron vizen, fogvacogva, de sértetlenül másznak ki a kórház tövében folydogáló patakból.

A szökés sikerült, de hol van még a magyar határ! Robinzonádjukban a velük szökött szerb tiszt a mentoruk. Az ő szavára baj nélkül jutnak át a szerb csapatokon. Kép-

zeljük el azt az örömet, mikor végre egy csónak kiteszi a magyar partra a három menekültet.

A Száva partjáról Türr Ferenc R . . .=ba ment, de nem volt nyugtonmaradása ott sem. Az ágyúk hatalmas bömbölése már napok óta dörgött a szerémségi városka fölött. Se éjjel, se nappal nem hallgatnak egy pillanatra. Mi lehet odaát? Mi lehet? Mily kemény, dicsőséges harc! És én nem lehetek ott . . .

Sokáig nem birta így Türr Ferenc. Felkéredzett egy train=kocsira, azon eljutott Szerbiába, a lövészárkokhoz. Paroli nincs a nyakán, senki sem tudja, melyik ezredhez tartozik. Baj nélkül beáll az egyik fedezékbe. Hajnali három órától esti fél kilencig állott az árokban a féllábú hős és mást alig csinált, mint célzott és lőtt, lőtt. Szakadatlanul. Háromszáznyolcvan golyót lőtt ki. Ő, a mesterlövő, a Schützer.

Most aztán fönséges pillanat következik.

Sturm.

Ez valami leírhatatlan dolog.

Mikor azoknak a katonáknak, kik órák hosszat állják a gyilkos tüzelést, kiknek az ideget morzsoló izgatottságban se étvágyuk, se szomjuk, se fájdalmuk; mikor ezeknek elfogy a türelmük, erőt vesz lelkükön valami féktelen lángolás. Bajonett auf! — és mint száguldó fergeteg rontanak ki a lövészárkokból, előre, egyenesen az ellenség felé.

Az ilyen rohamnak mindent magával ragadó pillanata érkezett el most. Rajta fiúk, rajta! — zúg végig a soron. Előrefeszített bajonettel mint láncáról szabadult földalatti démonok törnek előre a mi katonáink és mögöttük tűzbeborult szemekkel, lángoló arccal próbálkozik, biceg is, szalad is, sántít is, el=elmarad, de újra utánuk akar rohanni Sturmra, dicsőségre, diadalra egy féllábú magyar katona, Türr Ferenc szakaszvezető.

— «Kérem szépen, akkor vették csak észre, hogy hiányzik az egyik lábam. Visszaparancsoltak. Kénytelen voltam eljönni tőlük.»

*

Igy fejezte be előadását Türr Ferenc szakaszvezető. Mennyit adott hozzá a valósághoz a szárnyaló hősi fantázia, nem tudom. Én csak annyiért felelek, amit láttam. Mutatta átlőtt kezét, tapogattam puskatussal bevert fejét, láttam falábát. A katonai hatóságtól igazolványa van, hogy bántatlanul hagyják járni=kelni. Ilyen hőssel szívesen szorítottam kezet az elváláskor.

Tábori kórházban.[1]

A déli harctérről. 1914. december végén.

Végeszakadatlan, beláthatatlan szekértábor áll meg Sabac=ban felállított tábori kórházunk előtt. A szalmával bélelt, ponyvával födött parasztszekerek — katonai nyelven «landesübliche Fuhrwerke» — teljhatalmú parancsnoka, a Transportführer, már ott is áll jelentésével a kórházparancs=nokunk előtt.

— Herr Stabsarzt. Leutnant N. N. stellt sich gehorsamst vor. Törzsorvos úrnak alásan jelentem, 650 beteget hoztam. 50 súlyos, 600 könnyű.

A törzsorvos zsebreteszi a táviratot, melyet éppen az imént kézbesítettek neki s melyben újabb 900 sebesült el=indulását jelezték V . . .=ból, átveszi az újonnan érkezettek konszignációját s megkezdődik a betegek elhelyezése. Sietni kell vele. Ki tudja, mire elkészülünk, nincs=e itt még nagyobb csapat.

— Kocsik, előrehajtani! . . . Mi ez? Haslövés . . . Pavillon eins! Tovább! Typhus verdächtig: XI=es barakba! Tovább. Mi bajod? Nem érted? Hogy beszélsz? Deutsch? . . . Hrvatski? . . . Ceski? Könnyű sebesült: ahol hely van. Tovább, tovább. Vigyázz! Lábtörés. Ügyesen emeljétek. Itt van két súlyos sebesült, sürgősen kell operálni. Tegyétek le az «opera» elébe a folyosóra.

És így megy végig, gyors tempóban a betegek szétosztása. Gyorsaság itt esetleg életet menthet. Legelső dolog, hogy fűtött szobába kerüljenek s meleg ételhez jussanak a szegény sebesültek, kik már napok óta esőben, fagyban dideregve várják ezt a szabadító pillanatot.

Nemcsak orvosi tudományra, hanem kitűnő szervező=képességre is szüksége van a kórház parancsnokának. Mikor megérkeztünk Sabacba, parancsot kaptunk, hogy ezerkét=száz betegre kórházat rendezzünk be. Ezerkétszáz betegre kórházat egy össze=vissza rombolt, feldúlt, kirabolt szerb városkában! Ahol a gránátok az utca aszfaltját méteres kör=

[1] Megjelent az «Élet» 1915. január 24=i számában.

zetekben túrták fel! Ahol shrapnellhüvelyek piroslanak az omladozó házoldalakból! Ahol templom és szerb püspöki lak, postahivatal és gimnázium s majd minden valamire való épület az utolsó ítéletre emlékeztető romhalmaz, kőomladék s cseréptörmelék. A gimnázium földszintjén lévő természetrajzi szertár ablaka előtt robbant fel egy ágyúgolyó. Elrettentő volt ezt a szertárat megnézni. A padlója telidesteli milliónyi apró üvegdarabokkal. A betört ablaküvegeknek, szekrények ablakainak, üvegcsöveknek, lombikoknak, kísérleti edényeknek, szilánkokká forgácsolódott maradványai. Spirituszos preparátumoknak, féllábú, fejnélküli, derékban kettétört kitömött állatoknak elképzelhetetlen összevissza sága. A kitört ablakban — hogyan került oda? — egy kitömött teknősbéka terpeszkedik. Az udvaron az ablak alatt négy komitácsigolyó . . .

Ilyen helyen rendezzünk be kórházat ezerkétszáz betegre!

Hanem a katonáék szótárából hiányzik a «lehetetlen» szó s alig egy nap alatt berendezett kórház várta a sebesülteket.

Fő kórházi épületnek kineveztünk egy elemi iskolát.

Az iskola mellett és vele szemben sorbajártuk a lakóházakat. Ahol az ablak hiányzott, pótoltuk papírral; ahol szemét feküdt, segítettünk seprűvel. Szanitéceink ezalatt nyakukba vették a várost s ahol ágyat találtak, naphosszat hurcolták össze s csakhamar ócska faágyak, modern rézágyakkal s ingómozgó vaságyakkal egymás mellett sorakoztak a «barakkok»nak kinevezett békés polgári házak szobáiban; ahová pedig ágy és fehérneműy már nem jutott, szalmát szórtunk, hogy legalább meleg, fedett hely jusson a sebesülteknek. Körülbelül húsz házra festettük rá így a római I., II., III. stb. számokat, ahogy filiáléinkat megkülönböztetés végett elneveztük. Az utcát méltán neveztük el ezek után Spitalgasse-nak.

Ily felkészültséggel vártuk a betegtranszportot.

Mikor az ütközet után megérkezett betegszállítmány osztályozása megtörtént, rögtön megkezdődik a kezelés.

Akik hirtelen segélyre szorulnak, nem is viszik a betegszobába, hanem az Operationszimmer előtt lerakják őket. Legelsősorban reájuk kerül a sor.

Legénységünk jórésze tősgyökeres magyar ember. A magyar nem szereti a hosszú elnevezéseket s így lett az ő ajkukon az Operationszimmerből egyszerűen «opera». Ami annál is inkább találó elnevezés, mert a kis szoba — ahol békében

talán tanítók töltik a tízperces szünetet — bizony akárhányszor visszhangzik a nagy sírástól-jajgatástól.

Itt az «operá»-ban gyülemlik össze és tör ki a háborúnak irtózatos nyomorúsága és tömérdek borzalma. Erős idegekkel, ügyes segítő kézzel, résztvevő lélekkel álljuk körül az operációs asztalt, de még a mindennapi megszokás se képes visszafojtani ajkunkról a borzalomnak egy-egy felszakadó kiáltását ennyi névtelen szenvedés, ennyi kimondhatatlan nyomorúság láttára. Mindig előttem lebeg egy szenvedő hősünk alakja, akinek életét már lábának amputációjával sem lehetett megmenteni s akinek irtózatos kínjaiban csak egy vigasztalása volt: «Bárcsak már a Boldogságos Szűz Mária mellett lehetnék!» Igen, a vallás vigasztalása nélkül a háború borzalmai elviselhetetlenek. Enélkül oly ijesztően vigyorog reánk a halál, mint az az évtizedes, már fekete holttest felém vigyorgott a sabaci temető egyik sírjából, melynek sírboltját áttörte az ágyúgolyótól reádöntött márványsírkő.

Előírás szerint a tábori kórház 10—15 kilométerre áll a harcvonal mögött. Legutóbb még csak nyugodtan dolgoztunk. De egyik rumai (Szerémség) tartózkodásunk alatt alig volt nyugodt napunk. Folyton jött a hír: bepakkolni, baj van, kipakkolni, nyugodtak lehetünk. Utóvégre is a legügyesebb operatőr kezében se siklik oly simán a kés, ha folyton ágyúdörgés csattog a fülébe!

A sebesültek közt egy látogatás ezernyi-ezer impressziót hagy a lélekben. A legélénkebb fantázia szüleményei megvalósulva állanak előttünk. Az egyik sebesült vagy negyven levelezőlapot vesz elő a blúz zsebéből. Végig átlyukasztva valamennyi. Ha nincs ott a mellén, az oldalról jött golyó bizton mellét lövi át. Igy a golyó «gellert» kapott és csak blúzát hasította végig egész melle szélességében. Egy másik kis imakönyvet húz elő kebléről. Féltő gonddal fogja őrizni egész életében. Nem tudja, meglőtték-e, mi-e, csak nagy ütést érzett egyszerre mellén, éppen az imakönyv helyén, sebet azonban — hála Istennek — nem kapott.

Vagy itt van a Kovacsevics Josip csodálatos esete. Egyik nyári napon az ő falujába is elérkezett a mozgósítási parancs, mely a népfölkelőket is fegyverbe hívta a haza védelmére. Korporal Kovacsevics is felhúzta magára a kétcsillagos katonaruhát, pedig már épp a negyvenedik évét taposta. Gondoljuk el, mily fájó szomorúsággal csüngött nyakában a búcsúzáskor két kedves leánya: «Édes jó apám, mindig imádkozunk magáért, hogy a jó Isten baj nélkül hazasegítse».

Telt, mult az idő, egyszer csak levél jön az öreg népfölkelők századába. Az egyik bajtárs kapta hazulról, de kicsordult a könnye, mikor végigolvasta. Nyomorról, éhező családról, síró gyermekekről volt benne szó. No, ezt a század nem hagyhatja! Mi is szegények vagyunk, de ez nálunk még szegényebb.

És megindult a gyüjtés a szegény bajtárs éhező családja részére.

Most éppen Kovacsevicsen van a sor az adakozásban. Leoldja nyakáról a pénzes zacskót, forgatja ide, forgatja oda, nincs biz' abban több, mint éppen egy árva fillér. Ez ugyan nem sok. No igaz, volt egy húszkoronás papírpénz is. Jaj, de ez rengeteg pénz! Paraszti ember nem szereti felváltani, mert akkor könnyen elmegy az egész. Hanem ki tudja, mit látott maga előtt a mi emberünk. Látta talán az otthon éhező szegény családot; látta, amint az éhes gyermekek reszketve nyujtják kezüket egy falat kenyér után ... Elég az hozzá, hogy elhatározó mozdulattal nyúl a húszkoronás bankóhoz: Én is adok egy koronát; adjatok vissza tizenkilencet. Visszakap tizenkilenc koronát csupa ezüstpénzben: 5, 2 és 1 koronások. Visszaköti a zacskót a nyakába.

A többit talán már könnyű elgondolni. Ütközetre kerül a sor. Repülnek a golyók, az egyik egyenesen a Kovacsevics mellének. Ott nekimegy a nagy csomó ezüstpénznek, összevissza görbíti, de lepattan róla s belevágódik a lábába. Éppen hogy a húst megsebezte, csontban semmi kárt nem tett. Az öreg boldogan mutatja kezében a csomó görbe koronát és az ő boldogságtól sugárzó arca és markában azok a százrét hajlott ezüstpénzdarabok gyönyörű igazolásai az isteni igazságosság régi jelszavának: Jótét helyébe jót várj!

De nemcsak a tűzvonalban lehet szenvedni a hazáért. A sebesültek ápolása is nagy emberszeretetet, nem lankadó önfeláldozást, nem egyszer életáldozatot is követel. Az egyik vöröskeresztes ápolónővér ragályos betegek ápolása közben vérhast kapott, mely sírba vitte. Szép asszisztenciás temetést rendeztünk a hivatása áldozatául esett Schwester Annának. Hősi halált halt tisztek sírjai sorában helyeztük nyugalomra a rumai temetőben.

Vagy háromszáz hősünk van már itt elföldelve a monarchia minden vidékéről. Ki tudja, hányat várnak még otthon a kis falucskában, hány apáért, fiúért, testvérért száll még forró imádság az aggódó rokonok ajkáról, kik már itt fekszenek a hideg sírokban, név nélkül, elhagyatva, messze idegenben ...

Harangszó az éjszakában.[1]

Az északi harctéren, 1915. február elején.

A háború első napjaiban, az egyik szerb betörés idején történt, mikor még a déli harctéren voltunk.

Tiszti szolgáink, kik az asztal körül egyúttal pincér-szerepben is ügyeskednek, már feladták vacsorához a hideg rántottcsirkét. Még az ezredorvosunk hiányzott. Hét órára ígérte, hogy megjön, már nem késhetik sokáig.

Hirtelen egy katona állít be hozzánk. Sürgős parancsot hoz: A Stationskommando azonnal hivatja a hadnagyunkat.

Mint mikor játszi gyermekek kavicsot dobnak a csönde-sen szunnyadó tóba s nyomában nyugtalan hullámzással fodrozni kezd a víz színe, oly izgés-mozgás, suttogás, lélek-hullámzás keletkezett a hír nyomában. A hosszú várakozás-ban megfeszült lelkek sejtelmes megrezzenése volt ez.

Hogyisne! Három hete ülünk már a szerémségi Indjijá-ban és a munka még mindig nem került reánk. Nap-nap után mennek el előttünk a sebesült-szállítmányok, mi pedig itt várakozunk — igaz, hogy nyakig porban —, de mégis csak tétlenül.

Hanem ma reggel aztán titokzatos hírek keltek szárnyra. Lassan, suttogva adta tovább egyik a másiknak, mint ahogy a bizonytalan hírek terjedni szoktak . . . Az éjjel a szerbek Timok diviziója áttört hozzánk . . . Kicsi a Száva, mind-össze ha derékig ér, csak úgy átlábolták. Mitrovicáról már nem is lehet telefonösszeköttetést kapni, a huzalokat elvág-ták a szerbek . . .

A község szélén ágyúzást is véltek hallani.

Ó, az az első ágyúszó! Sajátságos hang, mely dobhártyát és lelket egyaránt megrezegtet. Az első ágyúszót mindenki feszült lélekkel figyeli. Ugyan hogy hangzik? Mihez hason-lít? Mennydörgéshez . . . ajtócsapáshoz . . . távoli szélma-lomzúgáshoz? Mindenki vár, figyel. Mikor aztán valahol messze, igen messze megütnek egy üres hordót, utána még egyet, még tízet, hol kisebbet, hol nagyobbat, hol erősebben,

[1] Megjelent az «Élet» 1915. február 21-i számában.

hol gyengébben s erre azt mondják: hallod, ágyúznak! — már a második percben hozzászokik a fül s a harmadikban már a kíváncsiság hajtja az embert: vajjon milyen lehet ez közelebbről.

Éjjel aztán mindig közelebbről hallani a szavát, illetve jobban kivehető az éjtszakai csendben. Bizony, kilométerekről is csináltak már éjjel oly zenebonát, búgást, bömbölést, mintha rotációsgép zúgott volna az ágyam alatt.

Pedig hát a messziről szóló ágyúkoncertnek minden bántó akkordja tulajdonképen Liszt-szimfónia ahhoz a hátborzongató fütyüléshez képest, amint először szeli a fejünk *felett* ágyúgolyó a levegőt.

Egy gyönyörűséges vasárnap délután jelent meg fejünk felett ez a vészesen fütyülő madár, amelynek szárnycsattogását el nem felejti senki, ki egyszer hallotta.

Két kocsin igyekeztünk Klenak felé. A falu mienk volt ugyan, de erős ellenséges tüzelés alatt. Három falvat hagytunk már magunk mögött. Szomorúan terpeszkedett mindegyikre a háború átka, de főkép Jareknek képe markolta meg szívünket. Akár most le lehetne törölni a térképről. Nincs benne ép ház. Kormos falak, ferdére dőlt hórihorgos kémények, beszakadt búboskemencék ijesztgetik a járókelőket. Illetve ijesztgetnék, ha katonákon s a füstös házfalakon meghúzódó gazda nélkül maradt árva galambok csapatain kívül teremtett lélek volna errefelé.

Amint a harmadik falut is elhagytuk, már egész jól kivehettük, hogy az az óriás szivar, amit az égboltozaton messziről észrevettünk, a mi kikötött ballonunk, amelynek kosarából kitűnő megfigyeléseket telefonoz meg a léghajó tisztje.

A léghajó éppen leszállt.

Utunk kukoricás mellett megy el. Bent a kukorica közt 8—10 katona hasal, egyiknek fülén telefonkagyló. A ballonnal van összeköttetésük. A szerbek rálőttek megfigyelőnkre, de most már újra felszáll — mondják a katonák.

Tovább indulunk az erdőn keresztül.

De nem sokat megyünk.

Alig hagyta el utunk a gyönyörű tölgyfaerdőt, hirtelen erős csattanás a jobboldalon, ahol az ellenség húzódik meg s nemsokára a baloldalon, a mi részünkön, az erdő szélén egy gyengébb robbanás s nyomában felszálló füst. Az első pillanatban azt hittük, hogy a mi tüzérségünk válaszolt a baloldalról, de csakhamar megtudtuk, hogy a baloldali második robbanás nem a mi ágyúnkból jött, hanem az ellen-

séges gránát explodált ott. A következő pillanatban újra egy rendkívül heves csattanás: bumm . . . és nyomában, mintha eszeveszett vérszomjas ragadozó madár riadt volna fel fészkéből a rettenetes dörrenésre, vérfagyasztó sivítással jött felénk valami ismeretlen rém: híji, híji, híji, híji . . . most van épp a fejünk felett . . . híji, híji, híji, híji . . . most vágódik a földre . . . bumm! Ez a második robbanás gyengébb az elsőnél. Nyomában óriási füstfelhő. Mi ez? Gránát repült a fejünk felett. De jön utána a második, erre a harmadik. Most már kissé hátrább tőlünk az erdőben csapnak le az ekrazittal töltött vascsövek. Éppen ott, ahol az imént elhagytuk az erdőt s ahol visszamenet az út vezet. Most aztán még erősebb dörgés hallatszik: bumm . . . Utána egész sor: bumm, bumm, bumm, bumm . . . Mint mikor részeg ember zörget a vaskapun, előbb csak egyet, majd dühös lesz, hogy nem eresztik be és ökölre fogja a kezét. Ahá, ez már igazán a mi tüzérségünk . . . Hanem azért jó lesz elhagyni ezt a kevésbbé barátságos vidéket! Egy ároknak jótékony fedezete mellett, többszörös bukdácsolás közt (valahányszor hallottuk a sivító héjának közeledését) sikerült kikerülni a veszélyes területről. Mikorra beállott a sötétség, már messzire volt mögöttünk ez a hely, csak egy-egy fényszóró seperte végig mögöttünk a mezőt, de bizony a jámbor Delavan-üstökösre is — amelynek épp a háború évében kellett megjelennie — úgy néztünk, mintha a göncöl-szekér rúdjából kilőtt shrapnell lett volna.

— — — — — — — — — — — — — —

Körülbelül annyi idő multán, míg ezt a kis kitérést leírtam, jött meg a hadnagyunk a Stationskommandóról.

De már akkor az izgatottság általános volt. Szinte mondania sem kellett, ajkáról olvastuk le a parancsot: Sofort Abmarsch nach Ruma. Éppen abba az irányba, ahol az ellenség betört. A parancs nyomán nagy izgalom szaladt végig rajtunk. Az első szereplésünk! Mozgás, parancsosztogatás, sürgés-forgás. Egy-kettőre készen vagyunk s gyönyörű holdvilágos éjjel megindul a tábori kórház tömérdek kocsija a Ruma felé vezető országúton — az ellenség felé.

Már jócska utat tehettünk meg.

Az éjtszaka feltűnően hideg. Gyertyáink is mintha fagyoskodva pislákolnának a vöröskeresztes lámpák mögött. A sok lámpa mint hosszú vörös kígyó nyúlik el a csillagos ég alatt a poros országúton.

Az úton élénk forgalom. De mindenki szembe jön velünk.

A mi irányunkban senki. Trénnel találkoztunk. Honnan? Ruma felől. Jön egy másik kórház. Honnan? Rumából. Az este rendeltek oda, két óra hosszat voltunk ott, aztán elparancsoltak. Rosszul áll a dolog.

A dolog kezd komoly lenni.

És amint ott halad hosszú kocsisorunk holdvilágos éjszaka az ismeretlen sors felé szívszorongva, izgatottan, — egyszer csak mellettünk alig pár kilométernyire az egyik faluból élesen csengő harangszó vágyódik bele az éjtszaka csendjébe. Csing-csiling, csing-csiling, csing-csiling.

Éjjeli háromnegyed egy óra volt.

Mi lehet ez? Temetés? De éjjel? Vihar ellen harangoznak? De csillagos ég mellett? Éjféli mise? De ősszel? Mi lehet, mi lehet?

Hajnalra mégis csak ott állottunk a város alatt. Reggel aztán meghallottuk az örvendetes hírt is: az éjjel eldőlt a csata, a mi javunkra. Nemsokára hozzák a foglyokat. Munkánk persze mindjárt akadt bőven.

Hanem, hogy mit jelentett az a harangszó, akkor még kevesen tudták volna. Mert akkor még nem hallottuk azt sem, hogy a szerémségi mitrovicai szerb templom óráján egyszerre negyedórát előre, majd ugyanannyit hátra ment a mutató; sőt nem volt még a háborús emlékeim közt az a jelző rakéta sem, amit a klenaki szerb templom tornyában találtak, ahonnan vörös rakéta szállt fel, ha tüzérségünk volt a közelben, kékes rakéta, ha gyalogságunkat, csillagokat szikrázó, ha lovasságunkat árulták el hazai ellenségeink.

Most már tudom, mit jelentett ez a harangszó is.

És most már sehol a környéken, semmiféle templomban nem szabad harangozni. Hónapok óta némán függenek a harangok. Mily sóvárgó lélekkel várja a világ és várják milliók azt a fenséges pillanatot, mikor a hosszú nagypénteki gyász után legelőször fognak újra Angelusra kondulni a néma harangok. Soha oly bensőséggel, soha oly örömmel még nem imádkozták az Ave Máriát, mint akkor fogják, azon a — tavaszi? nyári? őszi? — estén: a békét jelentő első harangszóra.

Tábori lelkész levele az elesett hős feleségéhez.[1]

Északi harctér. 1915. március 12-én.

Asszonyom!

Tegnapelőtt éjjel 11 órakor felkopogtatott szalmazsákomról az éjjeli szolgálatot teljesítő betegápoló katona.

— Tisztelendő úr, tessék kijönni, súlyos sebesültet hoztak.

Sietve kapkodtam magamra a ruhát. Künn rettenetes hóvihar tombolt. Zimankós förgeteg vad dühe csaptakavarta a Kárpátok friss havát s hozzá, mint elszabadult ördögmotolla sírt, zúgott, bömbölt, nyivákolt a velőkig ható északi szél. Neki-nekiszilajodva rontott be a beteg-barakkban berendezett deszkaszobámnak minden hasadékán, hogy csak úgy nyikorgott tőle az ajtó s lebegve táncolt a szögön a törülköző. Kis kályhámban már parázs se pislákolt.

A barakk hosszú nagytermében azonban vígan lobogott a tűz. Kellemes melegben rendezkedtek már az újonnan érkezett sebesültek. Ki dermedt lábát, ki fagyos kezét nyujtogatta a meleg felé. Csak egyikük feküdt halvány arccal, lecsukott pillákkal, mozdulatlanul. Láttam, hogy e percben ez az «én betegem».

Gyöngéden föléjehajoltam, egész közel az arcához. Vajjon piheg-e, él-e még? Közelítésemre fölvetette szemét, egy pillanatig reám nézett s halkan, alig érthetően suttogta: hideg van, fázom . . . Már ismét behúnyta pilláit.

Ápolókat hívtam. Mindjárt segítettünk rajta. A kályhához közelebb vittük, meleg pokrócokkal betakartuk, forró teát adtunk neki. A melegben szemmelláthatólag kezdett magához jönni. Kezét kezemben tartottam; az érverése gyenge volt ugyan, de legalább már szaporább. Most újra felnyitja szemét s reám néz. Végigmustrálja fejemen a katonasapkát, aztán papi galléromat, fekete, hosszú kabátomat. Látom, hogy tünődik magában. Halkan kérdi:

— Mondja . . ., kérem . . ., maga tisztelendő úr?

[1] Megjelent 1915-ben a «Tábori levelek» sorozatában. «Élet»-kiadás.

— Az vagyok, édes jó barátom.

Alig hallja a választ, már ajkához kapja a kezem; csókja mellett két forró könnycseppet is érzek.

— Istenem, Istenem, köszönöm . . . Tisztelendő úr, nagyon kérem, gyóntasson meg, nehezen érem meg a reggelt.

— Szívesen, édes barátom, hiszen éppen azért jöttem magához.

Újra megigazítom a fekvőhelyét, fejéről lehúzom a hósapkát, odaülök az ágya szélére. Keresztet vetek rá: «Az Úr legyen szívedben s ajkadon, hogy jól meggyónhassad minden bűneidet, az Atyának és Fiúnak és Szentlélek nevében. Amen».

A gyónásnak vége.

Feladtam reá az utolsó kenetet és a pápai áldást is. Most látom csak, hogy az előbbi halvány, sápadt arc szinte átszellemült a szertartás alatt; az előbb még bágyadt szemekből valami kimondhatatlan örömnek s megnyugvásnak tüze sugárzik. Ha kegyetlenül kínzó köhögése nem zavarta volna a gyónás alatt, most nem is mondanám, hogy halálos beteg mellett állok, kinek tüdejét fúrta át az orosz golyó.

— Kedves jó lelki Atyám, ezerszer köszönöm, hogy eljött hozzám. Ó, mennyire könnyebben érzem magam! Most már szívesen halok meg. Édes tisztelendő úr, ne haragudjék, még egy nagy kérésem volna.

— Mi az, kedves barátom, csak ki vele, szívesen megteszem.

— Az Isten is megáldja érte. Ne haragudjék, tisztelendő Atyám, hogy az éjtszakáját meglopom, de félek, holnap talán már nem tudnám elmondani . . . Úgy fojt ez a rettenetes köhögés, úgy ömlik utána a vér. Pedig úgyis sok vérem elfolyt már. Tegnap, mikor meglőttek, négy óra hosszat feküdtem bekötetlenül egy fa alatt. Zsebemből kikotorásztam a kötőszert, de nem sokra mentem vele. Nem érem én meg a reggelt. Hallgasson meg, tisztelendő úr, megáldja érte a Teremtő . . .

Vad zörejjel reszkettek meg a barakk apró ablakocskái. Heves szélroham rángatta-cibálta. A kályhában nagyot lobbant a láng. A petróleum-lámpácskák fénye imbolyogva táncolni kezdett. Összébb húztam vállamon a köpönyegemet s visszaültem a beteg feje mellé.

— Szívesen hallgatom, édes barátom, csak halkan beszéljen, ne erőltesse magát.

— Tisztelendő úr, arra kérem, ha meghalok, írjon az

én . . . az én édes . . . feleségemnek. (Szegénynek hangja szinte elcsuklott a nagy megindultságtól.) Irjon az én Borisomnak, az én három szép gyermekemnek. Irja meg annak az áldott asszonynak, hogy soha az utolsó szavát el nem vétettem a szemem elől. Hét hónapja elmult már, de mintha tegnap lett volna, úgy látom az egri állomáson az én kisírt szemű, jó feleségemet. Ott voltak vele a gyermekek is; a legkisebb, az Andris, még az anyja karján. Istenem, micsoda szomorúság ült annak az asszonynak a szemében, mikor utoljára csókoltam meg!

Pedig mindig büszke volt rám. Ő biztatott: Menj, édes párom, látod, hív a haza, a mi jó királyunk . . . Bízzunk benne, visszahoz a jó Isten.

De akkor, az elválásnál egy pillanatra talán megijedt, megbánta . . ., nem, nem bánta meg, csak valami nehéz sejtése lehetett. Keresztet írt a homlokomra s ez volt a búcsúszava: Menj, édes uram, az Úr Jézus keresztje legyen oltalmazód. El ne feledkezzél a jó Istenről . . . Kedves jó tisztelendő úr, írja meg annak a jó asszonynak, hogy szavát soha el nem felejtettem. A kereszt, amit homlokomra rajzolt a búcsúzáskor, mint vezércsillag biztatott, erősített. Az vezetett mindig, mindennap, minden órában . . .

A beteg itt kissé elgondolkozott.

— Hej, pedig hét hónap nagy idő! Lakodalomnak is sok volna. Tisztelendő úr sok nyomorúságot látott már itt, legjobban ismeri, mit álltunk ki a hét hónap alatt. Víg nótával kezdtük. Hogy majd egy-kettőre «megforgatjuk mi a rácot». De bizony, rettenetes komoly valami az a háború. Ki mint bírta ezt ki, nem tudhatom. De annyit tudok, hogy én azt a sok szenvedést, menetelést, ázást-fázást, koplalást, éjtszakázást, örökös halálizgalmakat nyugodt lélekkel, zúgolódás nélkül, — többet mondok — jó kedvvel, el nem szontyolodva aligha álltam volna ki, ha nem tanítottak volna megnyugodni az Isten akaratán, ha nem kísér útamon a homlokomra rajzolt kereszt emléke.

— No látja, kedves barátom, — siettem megnyugtatni — hiszen ha ilyen lélekkel viselte a szenvedéseit, a jó Isten nem felejti azokat el.

— Bizony, volt eleget mit szenvednünk. Szerbiában kezdtük a háborút. Hej, milyen régen is volt az! Mikor azon az augusztusi napon átszöktünk a Száván és nekivágtunk a Macsvának.

Akkor még nagy volt a buzgalom! Hanem egyszerre csak

megakadtunk. Egy=két falut bevettünk; Pricsinovicsot, Uzvecsét, Sevaricát, miegymást, hanem tovább nem lehetett menni. Olyan árkokba búját a rác, hogy a fejebúbja se lát= szott ki belőle. Ha meg valaki közülünk csak a kisujját is mutatta, szalvét adtak rá. Mi is ráfanyalodtunk a vakond= életre, de nem magyar embernek való bíz' az!

Egy=két napig csak bírtuk volna a tétlen álldogálást. De a napokból már régen hetek lettek, és még se előre, se hátra. Az idő őszre fordult, megeredt az eső, mintha öntötték volna a nyakunkba. A ruhánk csúromvíz lett, a lövészárokban tér= dig állt a pocsolya; tüzet rakni nem szabad, mert jó cél a szerbeknek. Menázsi csak akkor érkezett, ha ki nem lőtték a zsákbakötött főtthús alól a teherhordó állatot; hazulról meg már hetek óta semmi hír . . . Ez így nem megy. Akár az öntött ürgék, olyan volt lekonyult fejjel az egész rajvonal.

Egyik ilyen lucskos délelőtt aztán a futóárokból ki bújik be hozzánk? Egy tisztelendő úr. Akkor ugyan még nem tudta senki. Nyakig sáros felöltője, hosszú fekete csizmája után tiszt is lehetett volna.

Hanem egy negyedóra mulva már mindenki tudta. A régi savanyú arcoknak nyomaveszett. Pedig nem csinált ő semmi különöset. Összegyüjtött 10—12 embert, ahányan össze= bújhattunk az árokban. Ki hová való, nincs=e valami bajunk (dehogy nincs!), van=e családunk — ezen kezdte. A Sanyi fiamat, mikor megmondtam, milyen jó gyermek, meg is dícsérte: Sok öröme lesz még benne. Úgy örültem neki.

Aztán csak került=fordult a beszéde. Láttuk, hogy vaj szíve van, bizony mi is áperte kipanaszoltuk magunkat.

Akkor aztán elkezdett beszélni hozzánk, vigasztalni. Hogy az Isten áldja meg a mézes szavaiért! Olyanokat mondott, hogy először csak összenéztünk; de aztán soha el nem felej= tettük szavait az egész háborúban.

Azt mondta, hogy mi itt a háborúban *istenszolgálatot* tel= jesítünk. Erre ugyan soha nem gondoltam volna! De milyen szépen meg is magyarázta! Látják, emberek, úgy=e, a jó Isten adta nekünk ezt a szép hazát. Ha reánk bízta, el is várja, hogy megvédjük minden tolvajtól, betörőtől. Ahogy ezer évig védtük is becsülettel, most is megéltünk volna tovább is békében. Nekünk nem kellett a másé! Miért nem hagytak minket nyugton? Miért vásik a foguk a mi hazánkra? Miért ölték meg azt az embert, aki királyunk lett volna? Úgy=e, az Úr Jézus azt mondta: Adjátok meg Istennek, ami Istené s a császárnak, ami a császáré. No hát, a mi jó királyunk most

sokat kér tőlünk, szenvedést, nélkülözést, kitartást, vért, életet, — de adjuk meg neki! Nem a maga hatalmából kéri. Azéból, akitől hatalmát ő is kapta. Aki azt parancsolta, hogy adjuk meg neki, ami az övé. Hát ha mi most itt nélkülözünk, ázunk — engedelmességből, tulajdonképpen Isten parancsát tesszük. Neki engedelmeskedünk. Tehát törik-szakad, én rendületlenül kitartok itt. Csak annyit mondok: Éretted Istenem. Ha a végén hazaviszel, megköszönöm; ha itt halok, szolgálatodban haltam. Élek is, halok is királyomért, hazámért, feleségemért, gyermekeimért, — Istenért.

Láttam a legények szemében, hogy jólesik nekik ez a beszéd. De magam is éreztem, hogy kiüt a meleg az arcomon. A tisztelendő úr meg tovább ment egy árokkal. Hanem harmadnap megint köztünk volt. És ezentúl többször is. Végtelen örömmel fogadtuk. Mindig volt jó szava hozzánk. Nem voltunk már többé koppasztott verebek; ha nyakig cuppogtunk is a sárban, ha órákig gubbasztottunk is az esőben, mindjárt az jutott eszünkbe: kitartok, nem zúgolódom, hiszen istenszolgálaton vagyok.

Egyszer aztán kivertük a szerbeket erős fedezékeikből és azok meg sem álltak Kragujevácig. Védekeztek ugyan, de semmire se mentek.

Szerbiából aztán felhoztak minket a muszka ellen. Ha ott lent rossz volt a sarat taposni, itt meg majd megvett a tél hidege, majd leszakadt a lábam a sok hegymászásban. Hiszen vannak mifelénk is hegyek, de bizony ezek mellett csak vakondtúrások.

Itt szenvedtünk ám! Mikor a San folyón átmentünk, a jég beszakadt alattam. Igaz, hogy csak kötésig ért a víz, hanem utána félnap kuporogtunk mozdulatlanul a fedezékben, mert fölöttünk a hegy tetejéről csak úgy hullt a golyózápor felénk. Csonttá fagyott rajtunk a ruha. A szomszédom, fiatal legény, a nagy puskatűzben egyre csak olvasót imádkozott az árokban. — Hej, — sóhajtott fel mellettem — ha az én édesanyám, láthatná, hogy megint tudok imádkozni! Otthon hiába kért rá . . .

Az már igaz, hogy itt mindenki megtanul imádkozni. Isten panasszá ne vegye, azelőtt se voltam gonosz ember. De itt, háborúban, mindnyájan úgy kapaszkodunk az Isten karjába, mint akit keskeny pallón vezetnek át a mély víz fölött. Elpusztított faluban ment át a csapatunk egy napon. A templom romokban volt. Csak az egyik oldalfalán maradt éppen egy Mária-szobor. Látni kellett volna azt a buzgó-

ságot, amint az egész csapat földön térdelt a szobor előtt, fejünk fölött meg el-elfütyült egy kósza golyó!

Egy éjjeli őrségen a hideg már majd megvette a lelkemet. Egész délután ütközetben voltam, most meg őrségen: hogy az éjjel vissza ne másszon az orosz, ahonnan nappal kivertük. Fogvacogva, félig dermedten húzódtam egy fa mögé az erdő szélén. Kezemben a puska, körülöttem, a messzenyúló fehér hómezőn síri csend. A hidegben a csillagok is reszkettek az égen. Ebben a nagy elhagyatottságban hazajárt az eszem. Mit csinálsz most, édes Borisom? Hát ti, kedves gyermekeim? Gondoljátok-e, hol fagyoskodik a ti apátok? Csakhogy épen el nem ríttam magam. De megint eszembe jutott a tisztelendő úr beszéde: én most, mikor a mögöttem alvó tábor álma fölött virrasztok, istenszolgálatot teszek. No, akkor nem pityeregni kell, hanem fülelni, szemet tágra nyitni . . .

Mögöttem hirtelen zörrent valami. A vér nagyot szaladt az eremben. Az erdő szélén három muszka kúszott gyanútlanul az alvó csapat irányában. Hohó! De bizony nem esztek ti ebből a kémkedésből. Puff! Az egyik már nem kel fel a hóról. A másik kettőnek éphogy a kezét feltartani volt ideje. Bizony, ha egy hajszálat késnek a kiáltással: «Ne lőjj, matyar, ne lőjj, matyar», a második is követte volna a komáját.

Éppen az őrváltás ideje előtt volt ez. Így hát magam kísértem be a két elfogott muszkát a kapitány úr elébe. — No, Somogyi, ezt bátran csinálta; ezért csillagot varrunk a gallérjára; így dícsért a kapitány úr. Másnap már Gefreiter lettem. De hát mitől is féltem volna. Aznap reggel áldoztam; tudtam, hogy a nagy magányban is velem van az Úr.

Tisztelendő úr, azt az áldozást, azt a szentmisét el nem felejti, aki abban részt vett! Pedig voltunk vagy négyszázan. Hajnalra nagy támadás volt készülőben az oroszok fedezéke ellen. Úgy volt, hogy mireánk dél felé jöhet a sor, addig tartalékban maradunk. Épp előtte este érkezett közénk egy tisztelendő úr és kihirdette, hogy holnap misézik, aki pedig akar megáldozhatik. Hej, ha csak félannyi örömmel mennének az emberek otthon a templomba, mint ahogy mi fogadtuk ezt a hírt!

Kora reggel már hordtuk a friss fenyőgallyakat egy vadászkunyhóba, amelyik egy erdei tisztáson állott. Az orosz ágyúk dolgoztak ugyan egész éjtszaka, de más irányban kerestek minket így hát nyugodtan díszíthettük a kis kecskelábú asztalt oltárnak. A vadászlak ajtaját leszedtük, hogy minél többen láthassuk a misét.

Mise előtt a tisztelendő úr beszédet tartott. Még most is tudom, hogyan kezdte: «Maradj velünk, Uram, mert esteledik, s lehanyatlott már a nap . . .» Pedig gyönyörű téli reggel volt. A hatalmas fenyőfák, amint roskadoztak az éjjel hullott friss hó terhe alatt, mint óriás gyertyaszálak állták körül a kunyhót s benne az oltárt. Köröskörül minden vakítóan csillogott. A havas bérctetők, a fák csúcsa ragyogó fehérségben tündökölt. A nap éppen felbukott az egyik hegy mögül. De azért elértettük, mire mondja a tisztelendő, hogy esteledik. Négyszáz közül, kik itt állunk, ugyan mennyien lesznek estére még életben? . . .

Aztán kioktatott beszédében, hogy mindnyájan bánjuk meg bűneinket. Könnyezve mondtuk el hangosan a gyónási imát, ő pedig magasra emelt kézzel keresztet vetett reánk s feloldozott.

Aztán jött a mise, az áldozás. Ó, hogy én ebben részt vehettem! Hosszú sorokban térdeltünk a havon a kunyhó előtt. A tisztelendő úr megfogta az áldoztató kelyhet, felénk fordult, kezébe vette a szentostyát: «Uram, nem vagyok méltó . . .» Úgy éreztem, hogy otthon vagyok. Otthon térdepelek a barátok templomában, mellettem a Boris, előttem a legnagyobb fiam . . . A tisztelendő úr pedig elindult az oltártól. Sorban odalépett mindegyik elé . . . A hó ropogott a talpa alatt . . . Az ágyúk iszonytatóan bömböltek . . . Ő pedig csak ment embertől emberhez, vitte az Urat. Odatette az ajkamra is. «A mi Urunk Jézus Krisztus szent teste őrizze meg lelkedet az örök életre . . .» Bumm! Az Ament nem hallottam. Valami 18-as orosz gránát csapott le a közelben.

Hát, tisztelendő úr, ezek az emberek mentek két óra után rohamra. Nincs az a hatalom, ami ennek ellenálljon! Mint zúgó fergeteg rontottunk a muszka lövészárkoknak. Én csak egyre kiabáltam: Látjátok, ott a muszka . . . fiúk, rajta . . . hurrá . . . ne hagyjátok a hazát . . . segíts, Uram, Jézus! Se puskát nem hallottunk, se drótsövényt nem láttunk, csak előre, előre! Erre az orosz hátat fordított s ő is csak azt mondta magában: előre, előre . . .

Most ránéztem a betegre. Egész tűzbe jött. Sápadt arcát a lelkesedés lángja pirosította. Karját magasra tartotta, mintha most is kommandírozna. De a hangja nem bírta tovább. Egész csendesen folytatta.

— És most itt vagyok. Tegnap mellbe lőttek. Négy óráig feküdtem a havon, nem tudtam jól elállítani a vérzést. Mikor

rám akadt a szanitécpatrul, csupa vér volt körülöttem a hó. Érzem, nem leszek már én jobban. De hiszen nem félek a sírnak rámboruló éjtszakájától. Annyiszor néztem már szembe a halállal; most aztán, hogy vége az istenszolgálatnek, tiszta lélekkel állok számadásra. Hiszen nem gondoltam én, hogy a golyó nem fog engem. Csak mikor láttam a csaták után, mint jár a tábori pap a harctéren, odahajol minden elesettre, lesi, van-e még élet benne, — olyankor mindig csak azt kértem az Istentől, hogy utolsó órámon én is megcsókolhassam a keresztet. Aminek oltalmába ajánlott az én jó feleségem.

Ha valakit sajnálok itthagyni, ő az, meg az én drága családom. Irja meg, édes főtisztelendő úr, annak a szomorú asszonynak, hogy a keresztet ajkamon halok meg. Mennyivel nyugodtabb lesz szegény! És írja meg, hogy utolsó lehelletemig reájuk gondoltam. Reád, jó Borisom, kivel tizenkét évet éltem szeretetben. Most az Úr magához szólít. De édes párom, nem búcsúzom örökre. Odaát várlak téged. Ha búslakodol is utánam, ez vigasztaljon meg. Nem is kérlek, hogy szeretettel viseld gondját a gyermekeknek. Hiszen tudom, özvegységedben úgyis ők lesznek egyetlen örömed. Három kis árvámat csókold meg még egyszer helyettem. Ami kis vagyonkát együtt szereztünk, szűkösen megéltek belőle. Ahányszor kimentek a kis szőlőnkbe a Szépasszonyvölgyben, álljatok meg egy pillanatra a kis kápolna előtt. Mondjatok értem egy Üdvözlégyet azon a helyen, ahol esténkint, munkából hazatérve, annyiszor imádkoztuk az Úrangyalát.

Édes Sanyi fiam, neked is üzenek valamit. Most már te leszel a helyettesem a két kisebb öcséd előtt. Eddig sok örömem volt benned. Maradj továbbra is az én iparkodó, becsületes fiam, hogyha megnősz, emelt fővel nevezhesd magad egy hős magyar apa fiának. Amiben csak tudod, segítsd a te jó anyádat.

Nektek, kis Boriskám és Andrisom, mit üzenjek? A ti kis szívetek még nem érti meg, miért sír fel anyukátok e levélre. Édes csöppségeim, a mi jó Istenünk áldása legyen veletek életetek minden percében. Tisztelendő úr, ha meghalok, vegye le sapkámról a Mária-érmet, amit bevonuláskor kaptam, galléromról meg a csillagokat; az én kis Boriskám hadd viselje nyakán ezt az érmecskét. Andris meg hadd játszadozzék el azzal a két csillaggal. Kedves tisztelendő úr, nagyon kérem, írja meg mindezt haza, ha meghalok. Úgy-e, megígéri, megírja . . .

Szegény betegnek végigsimítottam homlokát. Csak úgy gyöngyözött rajta a veríték. Arca égett ugyan, de láttam, nem az egészség tüzétől. Magam is mélyen megindulva szóltam hozzá:

— Igérem, édes jó barátom, mindent megírok. Addig is bízzunk a jó Istenben; majd meglátjuk holnap, hátha könnyebben is lesz.

*

Másnap reggel első látogatásom neki akartam szánni. De annyi új, nehéz sebesültünk érkezett a tegnapi harcból, hogy dél lett, mire fölkereshettem.

Halovány arccal, csendesen lélegezve találtam. Hallottam az ápolótól, hogy egész éjjel forgolódott, nem aludt. Megérintettem a homlokát. Nehezen, bágyadtan nyitotta ki szemét. Üvegesedő tekintetéből láttam, hogy utolsó óráit éli. Szóltam hozzá:

— Édes barátom, megint eljöttem. Nem ismer? Nézze, én vagyok a tisztelendő úr. Az éjjel én voltam magánál. Megkért, hogy írjak haza. Nem emlékszik?

Mintha az öntudat egy villanásra visszatért volna lelkében. De nagyon figyelnem kellett, hogy megértsem elhaló szavait.

— Úgy-e, megírja? Megírja ... Boriskám, édes. Látod, ott jön a muszka ... jönnek ... ne hagyjátok, fiúk ... ott van a ... ott ... ott ... ne hagyjátok a hazát ... Boriskám ... Uram Jézus ... Jézus ...

Ez volt az utolsó szava. Szemét lecsukta. Még félóráig meg-megemelkedett a melle, csendesen, egyre lassabban. Délután félkettőkor meghalt.

Másnap eltemettem a sztavnai gör. kat. temetőben, egy dombon a kis falu mellett. Nem messze a magyar határtól, de legalább mégis magyar föld alatt pihen, ki a magyar hazáért ontotta vérét. Sírját a 18-as számmal jelöltem meg.

Ahogy pedig a temetésről hazajöttem, belekezdtem e levél megírásába, hogy ígéretemnek minél előbb eleget tegyek. Érzem, mily szomorú hírt visznek haza e sorok. Hiszen egy család vesztette el legnagyobb kincsét, amit e földi életben pótolni nem lehet. És mégis úgy gondolom, hogy oly buzgó keresztény család, mint amilyennek a megboldogult előadásából ezt a családot ismerni megtanultam, nem szorul emberi vigasztalásra.

Hogy sírni fognak utána, jól tudom. Sirassák is meg, meg-

érdemli. De az özvegyi fájdalmat bizonyára enyhíti és megdicsőíti az a tudat, hogy a Seregek Ura «istenszolgálatnak» fogja tekinteni férjének a haza oltárán kibuggyant vérét és megtisztult hősi lelkét bizonyára szeretettel fogadja magához az a Megváltó Jézus, kinek nevével ajkán távozott a világból. Mihelyt alkalmam lesz misézni, én is szentmisében fogom kérni Istent, hogy hű katonája lelkét engedje minél előbb országába, vigasztalja meg özvegyét, terjessze ki áldó kezét a három apátlan árva fölé s az ügyet, melyért hősi férje életét adta, vezérelje diadalra. Az említett Mária-érmecskét és a két csillagot itt küldöm a levélben. Őrizzék a gyermekek e drága ereklyét áhítatos kegyelettel. Egy fényképet is tettem a levélbe; a sztavnai temető van rajta. Ura balról a második kereszt alatt nyugszik.

Isten óvja, védje a mi édes hazánkat!

A 4/4. sz. tábori kórház lelkésze.

Élet a front mögött.[1]

Északi harctér. 1915. március.

Kora reggeltől sötét estig menetetünk. Déltájban kavargó, táncoló hóesés ért utol a gyönyörű fekvésű erdők között s hűségesen kísért végig utazásunk céljáig, az Ung folyócska partján, méltóságteljes hegyek lábánál meghúzódó nyomorult kis rutén falucskáig. Az orosz már néhány nap előtt kivonult belőle. Valahogy megneszelte, hogy csapataink komolyabb erővel jönnek s jobbnak látta kereket oldani. A kezük nyoma azonban ott maradt az egész falucskán. Piszok és szemét, ezek daktiloszkópiai biztonságú tanui az orosz tanyázásnak.

Érdekes megfigyelni az ilyen visszafoglalt falvacskák újra ébredező életét. Mint mikor a keményre fagyott téli földben álmodozó primula-gyökerek az első tavaszi fuvalomra mozogni kezdenek a föld alatt s napról-napra magasabbra emelik fejecskéiket az éltető napsugárban, úgy tér vissza lassacskán az élet a felszabadult falvak kihalt utcáiba. Néhány óráig teljesen kihalt a falu. Az ellenségnek hátvédje is kivonult már, a mieink még nem érkeztek meg. Akik az orosz uralom alatt is itt maradtak, földönfutó szegény ördögök, kiknek igazán nincs semmi féltenivalójuk s alacsony deszkaházacskáikon kívül nincs hová fejüket hajtaniok. Az oroszok elviszik utolsó élelmüket is, de nem bántják őket. Pár óra mulva azután bevonul a mi katonaságunk. Egy-kettőre zsúfolásig megtelnek az apró viskók. A lakáskészítőknek első nap sincs nagy választékuk; akik másnap érkeznek, már örülnek, ha tető alá jutnak; a még későbbiek már szívesen megelégszenek egy-egy pajtával is.

Mi már ilyen *még* későbbiek voltunk. Amint megérkezésünk percében a metsző téli szélben dideregve fagyoskodtunk az útszélen, szinte szerettünk volna pillanatra elgondolkozni, mily jó is lehet otthon a meleg szobában; a tagjainkat átjáró zimankós szél azonban figyelmeztet a ma még reánk váró komoly feladatra: lakást keresni éjtszakára a megtömött faluban. Lakást, de hol? Háborúban szinte előbbrevaló a ló, mint az ember. Fő, hogy a ló tető alá jöjjön, az ember majd

[1] Megjelent az «Élet» 1915. április 18-i számában.

csak el lesz reggelig a tűz mellett. Így tehát majdnem minden valamire való fedett helyiségből istálló lesz. A vasúti épületben, ahol betegtovábbító állomást kell berendeznünk, lovak kopognak=dobognak. Váróterem, főnöki szoba, jegypénztár — lóval tele. A jegyváltóablak mögött, hol a pénztároskisasszony szokott állani, nagyfejű ló pislákol kifelé. A görögkatolikus paplak ablakfélfáit lovak rágcsálják jóízűen, amelyek az elmenekült pap szobáiba vannak bekötve. Sőt a zsinagóga ablakaiból is megelégedett bólongatással üdvözlik a bekötött lovak az úton elhaladókat. Mindenütt ló, ló. Itt persze, hiába jártunk fel=alá, a szegény faházak között nem volt nagy választék. Végre is örülnünk kellett, hogy egy hattagú rutén család befogadott négyünket füstös és kevésbbé higiénikus szobájába s a kemence padkáján melegben tölthettem az éjtszakát. Nem a tetején; ott a rutén nagymama és nagypapa aludtak.

Másnap már hatunknak mégis csak került egy szoba, hol állandó tanyánkat felütöttük. Nem jutott ugyan mindegyikünknek különbejáratú szalmazsákra hely, de ma már egész kényelmesen vagyunk; köröskörül falbavert bajonetteket használunk szabadalmazott, helyet el nem foglaló ruhaszekrények gyanánt. Az egyik kitört ablakot teljesen bedeszkáztuk. Eleinte csak szénával dugtuk be az ablaküveg helyét, de kénytelenek voltunk a fönti radikális eljáráshoz folyamodni, mert bizony reggelre a Kárpátoknak valamennyi hidegsége a szobánkban tartott kongresszust.

A katonasággal lassacskán visszatért az élet is a faluba. Néhány nap mulva már gócpontja lesz az e vidéken táborozó csapatoknak, melyekhez végeszakadatlan érkeznek az új erősítések. A csapatok mögött meg, mint árnyék az ember nyomán, ott zörögnek=görögnek a beláthatatlanul hosszú trénoszlopok. Ezeknek már igazán nem jut tető; se lovaknak, se embereknek. Nagy négyszögalakban állnak le az út mellett a mezőre s messze köröskörül, amíg a hegyek s a kis folyócska útjukat nem állják, százával sorakozik szekér szekér mellett. Este azután fantasztikus tüzek gyúlnak ki a trén=táborban szerteszét s a lobogó lángot tipegve=topogva, karjukat lóbálva ugrálják körül a fagyoskodó emberi alakok, a civil kocsisok, kik vérrel talán nem áldoznak a hazának, de a szenvedésből szintén bőven kiveszik a részüket. Januári s februári éjtszakákat szabadban tölteni nem nagy élvezet. Kezük feje, lábuk ujja szinte megég a tűzben, mialatt a hátukat fagy borzongatja. A tüzelőanyag meg egyre fogy. Jól utána

kell nézni. Már alig van az út szélét védő karókból is valami. Végre is bevágják a baltát egy gazdátlanul álló faházba s volt=nincs, egy=kettőre kevesebb házszám van a faluban.

Nemsokára hosszú sorokban érkezik meg a munkásosztag is; útakat javít, fedezékeket ás, sírokat készít. Szállást a görög=katolikus templomban kaptak. Batyujuk, cókmókjuk nappal sorbarakva a fal mellett, csak egy=két betegjük marad «ott=hon». Holmijukat — míg ők munkában verejtékeznek — egy szál katona őrzi. Éjjelre azután megtelik velük a temp=lom. A sekrestyébe azonban már nem juthatnak; ott valami katonai iroda ütötte fel tanyáját. Sajnos, hogy a háború nem kíméli a templomokat sem. Viszont el kell ismernünk, hogy mikor hirdetményem megjelent a templom ajtaján, hogy «holnap, vasárnap reggel 9 órakor római katolikus isten=tisztelet», azt kellő tisztelettel respektálják s vasárnap reggel szorgos söpréssel igyekeznek az istentiszteletre előkészíteni a golyoktól meglátogatott kis templomot.

A legelsők, kik visszatérnek az elmenekültek közül, azok, kik valószínűleg legelsők voltak a futásban is. Alig neszelik meg, hogy tisztább a levegő, egy reggelen hatalmas ládákkal megrakott parasztszekér áll meg az úton s két=három paje=szos=kaftános gazdája megnyitja a szekér tetején az első bol=tot. Másnap még két új kocsi érkezik új szalonnával, új narancsokkal s új pajeszokkal. Persze azért «holló hollónak...» s a konkurrencia ellenére is megmaradnak a horribilis árak. Egy szelet csokoládé 40 fillér, 1 koszorú füge 1 korona, de a harmadik katonának már 2 korona. Ez még csak hagyján volna. De hamarosan megnyílik az egyik ház ablakában az első korcsma is. Itt aztán nagyban megy az üzlet. A katonák között ott szoronganak a vézna, sápadt rutén gyermekek is a pálinkásüveggel, amit már oly epedve vár otthon az apjuk a piszkos, férges szobában, a kemence tetején. A katonák pedig versenyt kérnek, könyörögnek, «kisasszony»=ozzák a kimérést végző hebron rózsáit, csak nekik mérjen már.

Szegény, jobb sorsra érdemes rutén népnek ezek a meg=ölői. Oly szomorúsággal telt el a szívem, mikor egy ártatlan kis rutén fiúcskával beszédbe elegyedtem.

— Tetszik tudni, mikor idejött a kocsmáros, ilyen volt e? (Hétrét húzza össze vézna kis testét.) Nem volt neki csak egy tehene, annak sem volt farka. Az apám vett tőle lisztet hi=telbe, megadta a pénzt, bepörölte, elvették a földünket. A többi emberrel is így volt. Most ez a föld itt mind az övé — mondja, széles gesztussal bekerítve az egész vidéket.

A falu élete még egyre élénkül. Már itt állanak a tábori pékek hatalmas sátrai is; kemencéik vígan ontják a füstöt magukból. Amott öblös kazánokat állít fel a «Verköstigungsstation», hol az átvonuló csapatok kapnak meleg ételt. Legforgalmasabb azonban a vasúti állomás. A vonat most még csak eddig jár, itt van a csapatok részére a «Fassungstation». Ide járnak trénjeink minden szükségesért. Szekerek, teherautók, muníciós kocsik egymás hátán szoronganak zűrzavaros kiabálásban. Százezer koronák vannak itt felhalmozva. Minden, amire a seregnek szüksége van. Meleg fehérneműk, bárányból mellények, magasszárú csizmák, sárcipők ezerszámra, zsáklisztek hatalmas halomban, konzerves ládák, szöges dróttekercsek, kockacukros ládák, kétszersült, kávé, kis ásók, shrapnellek, hordóborok, uborka, tarhonya egymás mellett hatalmas rakáson, mellettük meg a sok üres kocsi, mely mind várja a maga porcióját, hogy kivigye a fronton fázó, didergő csapatok közé.

A hosszú kocsisorokból hol itt, hol ott virít ki egy-egy szekér oldalán a vöröskereszt. Ezek sebesülteket, betegeket hoznak a segélyhelyről s kötözőhelyről a betegszállító állomásra. Amíg a hó tart, ügyes szánokat is rendeztek be a nehéz sebesültek szállítására. Dideregve, fázva, lerongyolódott, bepiszkolt ruhában érkeznek ide fiaink, kik oly ragyogó egyenruhákban, büszke vidámsággal indultak el hazulról. Meleg ételt kapnak, egy éjtszakára kipihenik magukat, akiknek kötése átvérzett, új kötést kap. Másnap azután nagy örömmel ülnek vonatra. Betegágyra mennek ugyan, de mégis — hazafelé.

Egy-kettő azonban sokszor lemarad közülök. Állapotuk oly súlyos, hogy a továbbszállítást nem bírnák ki. Emberi tudomány rajtuk már nem segíthet. Messze az otthontól adják vissza hősi lelküket Teremtőjüknek. A falu melletti dombtetőn pedig egyre szaporodnak a fenyőszálakból kezdetleges, naív egyszerűséggel összerótt, de a környezethez oly bájos szépséggel símuló magas fakeresztek, melyeket a katolikus vallás tűz nyugovóra tért gyermekei sírja fölé.

Egyszer azonban a távoli ágyúdörgés egészen megszűnik. A nagy forgalom csökkenni kezd. A falu megszűnt végállomás lenni. A trén tovább megy. A felrobbantott viadukt elkészült. A vasút is tovább megy egy állomással. A lapokban pedig megjelenik a Höfer-jelentés: «Csapataink az orosz szívós ellenállását megtörve, az Uzsoki-szorosnál nagy haladást tettek előre».

A visszahódított Galiciában.[1]

Északi harctér. 1915. július.

— Egy koszorú füge: 2 K 40 fillér.

Ennyit kértek érte Stryjben, a visszahódított 30.000 lakosú városban. A többi élelmiszer árát tessék ehhez szabni és akkor meggyőződhetünk róla, hogy Galíciának azok a lakosai, akikről nálunk legkevésbbé előnyösen ismerik ezt a vidéket, a háborúra sem akarnak ráfizetni. Az orosz uralom alatt kissé össze kellett húzni magukat. Most aztán rajtunk akarják behozni a veszteséget. Turkán különben azt hallottam, hogy túljártak ők az oroszok eszén is. Tudvalevőleg a rúbel számára igen magas árfolyamot állapított meg az orosz uralom. A körülbelül 2 K 50 fillért érő rúbelt 3 K 33 fillér értékben kellett elfogadni. Hanem milyen könnyen kifogtak ezen a boltosok! Mondjuk, hogy egy kilogramm cukor ára volt 1 K 24 fillér.

— Kérek egy kilogramm cukrot.

— Igen, kérem, mivel tetszik fizetni? Osztrák pénzzel vagy orosszal?

— Orosszal.

— Igen, kérem. Tessék. Fél rúbel. (Ez tényleg megér 1 korona 24 fillért.) Igy tehát az orosz parancsnak is eleget tettek, viszont a boltosok is megkapták a maguk pénzét. Az orosz pénzzel fizetőknek egyszerűen magasabb árat számítottak fel.

Most aztán, hogy poros, fáradt csapataink vonulnak át az utcákon, hatványozott erővel tör elő az oroszok alatt bizonyára keretekbe szorított kereskedői ösztöne ennek a népfajnak. Minden tízesztendős Mojse és Slojme mozgóboltot nyit. Néhány naranccsal, pár skatulya gyufával s egy-két tábla csokoládéval kezükben, csapatosan lepik el az utcákat s tolakodva kínálják maszatos áruikat. Arról nem is szólva, hogy ha állva maradsz a járdán, már válladon érzesz egy gummiköpenyt s mögüle szelíd nyájassággal köszönt a mögötted lévő ruhásbolt gazdája: Kitűnő! Mintha

[1] Megjelent az «Élet» 1915. augusztus 8-i számában.

csak a nagyságos úrra szabták volna! ... Sőt Lembergben egész csomó használt orosz tiszti kardbojtot ajánlgat egy apróság tisztjeinknek: Bitte, Tropheen zu kaufen! ...

Most már nemcsak magyar zászlót szabad kitenni, hanem itt is, ott is magyar felírások kerülnek a boltokra. Az első napon még azt írja ki a borbély: *FODRÁZ*. Valaki figyelmezteti, hogy hiányzik egy «s» betű. Azám, de a papírral takarékoskodni kell, új felírást nem készíthetnek, hát közbeszorítanak egy kis «s» betűt és másnap már így mutat a felírás: *FODRÁsZ*. Máshol meg azt olvassuk, hogy *Tejczarnok* (a lengyelek t. i. a «cz»-t «cs»-nek ejtik).

Nincs érdekesebb látvány itten, mint egy alig pár napja felszabadított városka főterén, a Ryneken (Ringplatz, piactér) félrehúzódva szemlélni az ott folyó mozgalmas életet. Oda verődik össze az egész város. Kisebb-nagyobb csoportok tárgyalják a felszabadulás örvendetes eseményét. De örömük még nem teljes: belevegyül még annak a szinte babonás rettegéssel félt eshetőségnek keserűsége: jaj, mi lesz, ha megint visszajönnek az oroszok! Mihelyt egy kissé erősödik az ágyúdörgés, mihelyt valamicske kis nyugtalanító hír kel szárnyra, mint riadt hangyaboly bújik össze, zsibong, gesztikulál a sok kaftán a Rynek-en.

Tévedés volna azonban azt hinni, hogy az orosz uralom alatt éppen csak a zsidók szenvedtek volna. Tömérdek szenvedést viseltek el mások is: még pedig olyanok is, akik nem vagyonuk megmentéséért s nem szegénységük miatt maradtak meg az elfoglalt területeken (hiszen a tehetős zsidók jórészt elmenekültek), hanem pusztán azért, mert állásuk, lelkiismeretbeli kötelességük odakötötte őket. Itt elsősorban a katolikus papokra gondolunk, akiknek szenvedéseiről — tudtunkkal — nem nagyon emlékeznek meg a «saját tudósítók», mert a papok nem szeretik világgá dobolni, amit a híveikért elviseltek. De mikor lépésről-lépésre látjuk itt hősies nélkülözéseiket, kötelességünknek tartjuk előttük meghajtani az elismerés zászlaját.

Egy májusi péntek délután értünk Turkára, a magyar határ felé legközelebb eső városba. Az utolsó orosz patrull előző nap hagyta el a várost. De mily állapotban! Felrobbantott vasúti viadukt, még füstölgő hidak! Nagyobb házak közül alig maradt épen csak néhány is. S a töméntelen leégett fal s ház fölött mint engesztelő jel emelkedett égnek az épen maradt csinos római katolikus templom tornya. Gondoltam magamban: Itt is ki tudja, mikor lesz megint istentisztelet!

Mily kellemes volt csalódásom, mikor estefelé láttam, hogy egyik-másik házból itt is, ott is, előbújik egy-egy itt maradt lakos és tart a templom felé, a templomban pedig, az alig visszafoglalt város templomában, felhangzik a májusi litánia örökszép dallama. Meglátogattam a papot. A plébánián minden szertehányva. A tisztelendő urat ingre-mellényre vetkőzve gyalupad mellett találtam. Valami székfélét faragott magának. Úgy-e, gondolhatjuk, hogy nem volt valami rózsás helyzete neki sem az oroszok alatt; mikor ő maga a sok beszállásolt vendég miatt inkább nem is lakott a plébánián.

Egy másik városkában, Mikolajowban meg oly őszinte örmmel ujságolta nekem a plébános, hogy mikor két tehenét és két borját el akarták vinni az oroszok, az egyik borjú kiszabadította magát, elszaladt, így legalább most van egy borjúja.

Stryj mellett van egy kis falucska: Zawadow. Határában elkeseredetten tartotta magát az orosz. A mellette lévő erdőcskében olyan tölcséreket vájtak gránátjaink, hogy lovasember kényelmesen eltűnhet bennük. Amerre a szem csak néz, derékban letört óriási fák, feltúrt földek, leégett falvak. Zawadow is inkább csak *volt* már. Templomának még a helyét is nehéz megtalálni. A földön cserepek, romok közt heverő egyetlen vaskereszt mutatja, hogy nemrég itt még Istent dícsérték az emberek.

— És főtisztelendő úr itt volt az egész rettentő küzdelem alatt? — kérdezem a plébánia udvarán a görög katolikus plébánost.

— Hová mentem volna? A szegény emberek, mikor a házuk égett, ide futottak hozzám. Itt szorongtak az udvaromon.

Különben az oroszok csak arra vártak, hogy egy pap elhagyja helyét, vagy bármi ürüggyel elvihessék onnan. Rögtön beültették a görögkeleti pópát, aki azután megkezdte a térítést. Stryjben magában hat pópa volt így «tartalékban».

Külön fejezetben kellene megírni a kulikovi katolikus pap kálváriáját is. Görög katolikus kollégáját az oroszok elvitték, mert nem akarta derekát beadni s orosz pópát küldtek a nép nyakára. Ez aztán megkezdte a térítést. Orosz iskola is nyílt meg. Itt azonban csak énekelni tanultak a gyermekek, s miniatür kozák pikákkal a kezükben énekelve járták be a városkát. Egy alkalommal eljött gróf Bobrinszky, a kormányzó is. A városháza előtt beszédet intézett a lakossághoz.

— Nem kényszerítünk senkire új hitet. Amik akartok lenni, azok lesztek. Ha akartok, katolikusok maradtok, ha akartok, pravoszlávok lesztek. Szavazzatok.

Úgy látszik, a szegény, egyszerű nép már meg volt dolgozva. Felhangzott a szomorú kiáltás: Pravoszlávok leszünk! Sajnos, nemcsak egy faluban történt meg ez a hithagyás, a galíciai orosz uralom egyik legszomorúbb emléke.

Hanem elközelgett ide is a megváltás ideje. Lemberg felmentve! Kulikov pedig nem messze van Lembergtől északra. Tényleg egy napon kivonul az orosz katonaság, s már csak négy kozák marad a városban; majd ezek is távozni készülnek. Ahol amit érnek, rabolnak, fosztogatnak. Megállnak a plébánia előtt is. Egyik kint marad a lóval, a többi rátámad a papra: Ide a pénztárcádat! Az öreg pap átadja s ijedten szalad a templomkertbe, onnan futva tovább, míg valahol elrejtőzhetik. A kozákok tovább végzik munkájukat a plébánián talált menekülteken: Látjátok, elszaladt a papotok. Te fizetsz érte egy aranyórát, te fizetsz érte pénzt... Mikor elvégezték munkájukat, még lenéznek a pincébe is. Éppen hozzák fel a bort, mikor az utcán megjelenik az első német őrjárat s a következő pillanatban két kozák vérében fetreng a plébánia kertjében. S most jön a legszebb fordulat! A plébános előjön és gondozás alá veszi, eteti azokat, akik az imént pénztárcáját vették el tőle... Mese, mese, mátka... gondolná az ember, ha egy tisztes öreg papnak egyszerű szavai nem garantálnák az esemény igazvoltát.

Erre a sokat szenvedett népre, erre a megpróbált országrészre virradt fel a szabadulás napja, a mi győzelmesen előrenyomuló offenzivánkkal. Hej, de mikor lesz itt a régi élet megint? A földek hosszú árkokkal vannak össze-vissza túrva; sáncok, földhányások, emelkednek körülöttünk, négyszeres-ötszörös drótkerítések futnak hegynek fel, völgybe le. És mindenfelé kisebb-nagyobb dombok, s rajtuk fakereszt. Közvetlen az uzsoki szorosban, alig pár lépésnyire a határtól egész kis orosz temető keletkezett a friss sírokból. És ahogy ettől kezdve megindulunk Galicia belsejébe, egy-egy fordulónál, az út mellett, búzatábla közepén, útikereszt tövében, templom kertjében, parkok csendes árnyában, erdők szélén... mindenütt sírkereszt, sírkereszt. Az egyiken német sisak..., a másikon a keresztágak végébe egy-egy hegyes töltény beszúrva..., némelyik síron egész hosszú felírás, a másikon semmi, még nevét sem tudják az alatta nyugvónak.

Ahonnan az oroszok visszavonulnak, rombolnak, rabolnak, gyújtanak. Tömérdek faluból, egész csomó kisebb városkának Rynek-jéből, ahol a legszebb házak szoktak állani, csak égbemeredő, kormos, füstös falakat találunk. Turka, Mikolajow, Szczerzec, Kulikov, Mosty Vielki . . . hosszú, hosszú lista. Egy este, amint sátrunk előtt ülünk, a láthatár piroslani kezd. De nem úgy, mint az égő falvak tüzét szoktuk látni. Ez a tűz szabályosan erősbödik, majd alábbhagy. Hol felvillan, hol elgyengül. Másnap, harmadnap még mindig látszik a tűz. Amint közelebb jutunk, hatalmas füstgomolyt is ki tudunk már venni: Drohobicz mellett égnek a borislawy naftaforrások. Az oroszok ezeket is felgyújtották. Heteken át égett e rettenetes tűz, s mintha pokol nyílt volna meg, ontotta magából a piszkot, kormot. Kilométerekre körülötte minden falevél, minden fűszál, az utak, a háztatők, a mezők, a vizek tükre . . ., mind-mind vékony, fekete koromréteget öltött magára. Szomorú feketeség . . . És mégis, amint elhaladtam a tüzes források alatt és a szél nagy gomolyagokban hordta szét az égő petróleum kormát, eszembe jutott, hogy ez az óriási gyászlepel — hálaÍa Seregek Urának — nem a mi koporsónkra készül.

Hol aludtam?[1]

A háborút bizonyos tréfás vonatkozásban is bátran nevezhetjük az értékek átértékelőjének. Amint ugyanis a szellemi élet terén tüzes lehelletének forrósága s véres kezének egyetlen érintése alatt értéktelen hamuvá zsugorodnak össze eddig megváltóként üdvözölt társadalmi felfogások, szokások, nézetek; amint ledobja a magasból a békében fölkapaszkodott öncsinálta nagyságokat s szerény rejtekhelyükből a közcsodálat s elismerés megérdemelt középpontjába emeli az eddig elismerni s méltányolni nem akart lelki nagyságnak, lélekerőnek s kötelességteljesítésnek példaképeit, ép ilyen mértékben érezteti jótékony hatását a mindennapi élet sok egyéb, apró-cseprő bajának megváltoztatásában, eltüntetésében.

Akit a háború meg nem öl, azt jobbá, erkölcsösebbé, nemesebbé s akárhányat egészségesebbé tesz. Egészségesebbé, mert ha túlélte azt a tömérdek fájdalmat, nélkülözést, fáradtságot, aminek a háborúban résztvevők okvetlenül ki vannak téve, oly edző kúrát vett, amilyet drága pénzen nem szerezhetnek meg maguknak az előkelő fürdőhelyek vendégei sem. Hányan írták már haza, hogy emlékszel, otthon az ablak alatt elmenő villamos csikorgásától nem tudtam behunyni szememet? És itt? Üvöltő ágyútorok mellett nyugodtan alszanak, akárcsak a tiszta lelkiismeretü gyermek. Hány embert gyötört otthon ideges fejfájás, napokig tartó fejszaggatás, migrain, miegymás! És itt? Mintha minden shrapnell megannyi csodaorvosság volna, egyszerre vége minden fejfájásnak. Hányan mondhatják el az egyik sebesült katonával, hogy ezelőtt nem igen tudtak volna ellenni sonkászsemlye tízórai nélkül, most meg örültek, mikor tökhöz és nyers kukoricához jutottak! És hányan alusznak mélyen, nyugodtan a lövészárkok kemény földjén, a hideg, csillagos ég alatt, akiket békében mindjárt boszorkányok nyúztak álmukban, ha valahogyan félrecsúszott fejük alatt a kis párnájuk csücske!

Érdekes összefoglalást lehetne arról adni, hogy hány

[1] Megjelent az «Élet» 1915. okt. 24-i számában.

helyen, miféle helyzetekben s mi mindenféle alkalmatosságokon kell nyugodalmat keresni a háborúban egy-egy fáradságban eltöltött nap után.

Hol aludtunk már ebben a háborúban?

Hotelben.

Igen, voltunk szállodában is! No, persze nem a Hotel Astoriában, sem az Angol Királynőben, hanem csak olyan szegényes városkáknak szállodáiban, ahol a sötét, dohos folyosóról csak botorkálva lehet betalálni a nem sokkal világosabb kis zugokba. No de hát ha villanyvilágítás nem is volt benne, vízvezeték és villanycsengő sem, mégis csak elmondhattuk, hogy szállodában voltunk.

Aztán aludtunk kedves, úri családnál. A szobában csak úgy mosolyog a pedáns rend, a bútorok csak úgy ragyognak a tisztaságtól, a háziasszony kedves és figyelmes. Villanycsillár a mennyezet közepén, kis égő a hálószekrényen, hófehér paplan és párnák, — akárcsak otthon. Fizesse meg szívességüket a jóságos Isten!

De fizesse meg annak az irigi egyszerű parasztasszonynak aranyszívét is! Visszavonulóban az ellenség elől értünk Irigre. Hajnali négy órakor indultunk; jól esett ebéd után egy paraszthéz udvarán leheveredni a szalmakazal tetejére. Meg a tövébe. Már ki hol fért. Meglátja ezt a háziasszony, invitál be a szobájába s hogy egyre csak húzódunk, szabadkozunk, egyszerre csak elénk terem dagadó hófehér párnákkal, dunnával s ami minden parasztcsaládnak legfőbb büszkesége, ami minden falusi háznak úgyszólván egyetlen dísze: szép párnáit leterítette nekünk a földre. Mellé csak ennyit mondott: Hadd lássák, hogy magyarnál vannak! Éjtszakára pedig hat tisztet helyezett el házában és adott friss túróból, tejfölből és szőlőből olyan vacsorát, hogy még a kutya-macska barátságukról híres tej és gyümölcs is szeretetet tanult háziasszonyuktól és nem vesztek össze egymással. Hol van Pesten a legelőkelőbb család, ahol hat váratlan szállóvendég megjelenése zavart nem okozna? És ez az egyszerű magyar asszony jól tudott ellátni bennünket, mert amit adott, szeretetből adta.

Hiába, a kemény katonák szívének is legjobban esik a szeretet. Bizony kimondhatatlan levegőjű volt az a csöpp szoba, ahol Platicevón aludtam két éjtszakát; bizony a paplanba is, amivel takaróztam, hosszú szeleteket hasítottak az ott járt szerbek fegyverei, dehát magyar háziasszonyunk oly naiv előzékenységgel mondta, hogy «szép szoba ez, mindig

ficirek laktak benne», hogy meg kellett elégednünk vele. Mellesleg mondva a ficirek alatt Officiereket kell érteni, amint az automobilt is «tomobil»-nak hívta a jó öreg.

Ahol magyarokhoz kerültünk éjtszakára, még csak jól ment sorsunk. Hanem aki még nem látott gyilkos szemeket s savanyú ábrázatokat, aki még nem hallott morgást s elfojtott «jókívánságokat», jött volna csak velünk, valahányszor más nemzetiségüekhez vetett az éjszaka! Mert hogy a gazdag jareki sváb éjjel fél tizenkettőkor kikelt az ágyából és inkább házról-házra járt velünk szállást keresni az esős éjtszakában s csak mikor elegendő helyet nem találtunk, nyitotta meg szép új házának egyik szobáját, — ezt még közmondásos fukarságukkal meg lehet magyarázni; de a szerb községekben talán más valami s nem annyira a fösvénység ráncolja össze a gazda homlokát, ha katonát kell befogadniok s talán nem lehetnek ők olyan szegények, hogy minden kis kívánságunkra, mikor lámpát, vagy mosdótálat kérünk tőlük, rámondhassák az igazság sérelme nélkül: Neimam, neimam... nincsen!

Egy ízben tiszt temetésére kellett mennem. Körülbelül 40 kilométert mentem automobilon, Asanjától kezdve pedig szekéren. Asanján kellett meghálnom. Apró szerb házikóba kerültem. A házsor előtt nagy tér húzódik végig a falun, a tér közepén akasztófa díszeleg; alig néhány napja büntettek meg rajta egy odavaló hazaáruló lakost. Rossz jel éjtszakára... Lefekszem. Heves ágyúdörgés hallatszik. Felfigyelek. Kint lépéseket hallok. Valaki mozog az udvaron. Azután az ágyúzás egyre hevesebb lesz. Egész éjtszaka tart, közbe megmegrezzen az ablaktábla. No, ez sem alvásra való éjtszaka volt! Csak természetes, hogy alig vette fel a hajnal piros köpönyegét, én is siettem magamra venni a csukaszürkét. Hanem a temetés, az fenséges volt! Csaknem az ellenség orra előtt földeltük el elesett bajtársunkat. Egymásután jöttek a környékről a tisztek a végső tisztességre. Ki kisebb, ki nagyobb koszorúval. Hosszú sorban mentek a koporsó előtt az elesettnek emberei... Oly meghatóan szólt a letakart dob... De a díszlövést elhagytuk. Nem akartuk felhívni az ellenség figyelmét. Egész biztos, hogy közénk lőttek volna. Igy azonban nem vettek észre minket... Hanem alig hogy elhagytam a falut, a falu szélén felállított tüzérségünk már átküldte aznapi első üdvözletét az ellenség közé.

E sorokat is szerb házban írom, Gyurgyevóban. Igen gazdag, de még ennél is fösvényebb, gyermektelen házaspárnál.

Mikor lakásukat lefoglaltuk magunknak, elámultunk a szép berendezésen. Hanem mire beköltözködtünk, már mind eltüntek az ágyakról a remekül kézimunkázott takarók, hűlt helye volt a csipkefüggönyöknek s kezdetben óránként aggódva nézett be a házigazda a szobánkba, vajjon miféle kárt tettünk már, vagy nem vittünk-e el valami holmiját.

Nos és hol aludtam még?

Igazán úgy vagyok vele, mint a költő. «Nem tudom én, melyik volt szebb, melyik dicsőbb, melyik nagyobb» . . . az-e, amikor két éjjeli vonatozás után fáradtan dőltem le a sínek mellett egy szénarakásra; az-e, mikor fagyos decemberi éjtszakán egy hintóban hívogattam az álom hímes pillangóját (de úgy látszik elfagyott útközben a lába); az-e, mikor összerakott számomra a háziasszony egy csomó széket a búboskemence mellé s reggel aztán reám fűtöttek; az-e, mikor . . . de már igazán nincs több választék.

Igaz! Még fa tetején nem aludtam. Ki tudja, még talán azt is megérem.

Háborús képek.[1]

Északi harctér. 1915. nyár vége.

Miképen esett meg, miképen nem? — elég az hozzá, hogy galíciai menekülésünk közben egy teljesen ép városkára is akadtunk. A Rynek nincs leégetve, a temploma sértetlenül áll, a lakosság csak úgy hemzseg az utcákon, — egészen elütő városkép azoktól, amiket a kivonuló orosz mögött látni megszoktunk. Igaz ugyan, hogy ezért a háborús ritkaságért, amit békében Warez városka név alatt ismert, aki ismert, egész Galíciát át kellett utaznunk. Itt azonban, közvetlen az orosz határ szélén (a határ a városka temetője alatt húzódik), megadatott végre nekünk, hogy egy hamisítatlan pillantást vethessünk a híres tartomány ghettó-világába. Örökösen csak leégett romok közt járva, fogalmaink hiányosak maradtak volna, ha nincs meg a «szerencsénk», hogy most végre betekinthetünk egy feldúlatlan városka életébe is. Ime a pillanatkép: a piactéren nyüzsgő-mozgó embertömeg, a különös, tornácos házakban összezsúfolt nagyszámú család, kis kaftános s pájeszos fiúk kergetőznek a házak előtt, nagy kaftánosak s nagy pájeszosak kereskednek utcahosszat, minden jóval (még szalonnával is), emellett pedig, amerre a szem csak ellát, jobbra és balra, házak előtt s házakban, ruhákon és embereken piszok, szemét, zsírfolt, elhányt ruhadarabok, foszlányok, papírok, szemét, szemét. Mikor a katonaság kiér innen, s rákanyarodik az országútra, jó nagyot szippantanak a legények a tiszta levegőből.

*

Mi tagadás benne, voltak árulók is az oroszoktól megszállott területeken, akik tárt karokkal fogadták az őket megváltani akaró orosz győztes «testvéreket». De ah! Mily keserves kiábrándulás lett osztályrészük, mikor a győztes testvérek őket is beállították a kíméletlen munkába. A *visszavonuló* testvér pedig többé egyáltalában nem tekintett ruszofilra, vagy nem ruszofilra, hanem annak lovát nyergelte fe|

[1] Megjelent az «Élet» 1915. október 3-i számában.

s annak marháját hajtotta el, akiét érte. Rendesen elérte mindkettőt.

Különben hogy hogyan festett volna az orosz felszabadítás, Lemberg híressé vált kulcsában, Mikolajowban kapott ízelítőt egy odavaló német nyelvű bognármester, akinek hétnyolc rubel értékű kocsikerékért e szavakkal fizettek három rubelt: «Vagy akarsz inkább huszonöt kancsukát? Azt hiszed, még most is osztrák vagy? Most már orosz alattvaló vagy!...» A visszavonuló oroszok saját országukban is felgyujtották a falvakat. Föltétlen szigorú parancsot kaptak rá. Az orosz tisztviselők előtt azonban a legszigorúbb parancsnál is hatalmasabb úr a — baksis. Az oroszországi Grubieszow lakosai előtt tehát ekkép szólalt meg a kerületi főnök:

— Tudjátok, milyen parancsom van. De ha minden házért adtok 20 rubelt, a falu nem fog leégni.

És Grubieszow még mai s megvan.

*

Messze távolban megszólal valahol egy cséplőgép. Vagy talán vízimalomnak elvesző zakatolása. Nem lehet tisztán kivenni. Ki tudja, milyen messziről hozza a hangot a röpke szellőszárny.

Most azonban a hang már erősebb, és most már mindnyájan az eget nézzük. A tiszta, kék eget, amelynek azúrkékjét nem szakítja meg egyetlen felhőfolt sem. Semmit sem látni, csak végtelen kékséget, de a kék ég mélyéből egyre erősebben búg elő az ismerős berregés. Még mindig nem látja egyikünk se, de mindegyikünk tudja, hogy repülőgép közeledik.

Végre a legélesebb szem észrevesz egy fekete pontot a hanyatló nap vérvörös függönyében. Mintha éppen most lépne ki a tüzes kulisszák mögül. Alig lépett elő, máris mindnyájan észrevesszük. Felénk tart. Mint kiterjesztett szárnyú sas, komoly méltósággal kattog éppen már fejünk fölött a nagy madár. Lombos fa alá húzódunk. Nem veszi ki szabad szem, miénk-e a gép, vagy orosz, nekik meg ott fenn jó látószerszámaik vannak, hát nem árt kissé elővigyázatosnak lenni.

Hanem mindjárt megtudjuk messzelátó nélkül is, hogy a németek fekete keresztje van a madár szárnyára s farkára festve. Alig hagy el minket s fordul az erdő felé, amely mögött az orosz állások vannak, egyszerre kis fehér felhő

terpeszkedik szét a gép alatt. Még rá sem érnénk gondolkodni, hogyan került a tiszta égre hirtelen az a felhő, már jobbra is, balra is pukkadnak a repülőgép körül többi fehér társai.

Az oroszok lövik a német repülőt.

A földről pedig ezernyi katonaszem kíséri lázas izgatottsággal a rettenetes hajszát. Most . . . most majdnem eltalálta! Az első shrapnell-explóziókból már csak ártatlan bárányfelhők úsznak az égen, mellettük azonban egyre új meg új gomolyagokban fröccsen szét az oroszok haragja, repülőgépünk pedig — ó, hála Istennek! — még mindig a magasban kering. Az explodáló shrapnellek közt ők is kattogtatnak, de csak ártatlan fényképezőgépet.

A feladat megoldva, minden lemez elfogyott, a gép egyet kanyarodik s elindul fejünk fölött — hurrá! hurrá! — hazafelé! És mire a nap alábukik, messze a frontunk mögött, sejtelmes suhogással ereszkedik alá a hazatért gépmadár.

*

Alkonyatra hajló szombat este. Az erdő szélén nagy ácsolás, fadöntés, zöldág-gyüjtés; sátor készül a holnapi tábori miséhez. Hej, van is másnap kora hajnalban olyan pucolkodás, ruhakefélés, mintha a nagy ágyúzás itt körülöttünk legalább is az otthoni, piros pünkösdnapi hivogató harangszó lenne.

A háború lélektanából, a már oly régen nélkülözött, meghitt otthon vágyából, a feleségre, gyermekekre emlékező ellágyultságból s az Isten kezének közeli megérzéséből lehet magyarázni azt a szíves készséget s ájtatos buzgóságot, ahogyan katonáink a harctéren kapva-kapnak minden misealkalmon. Amint ott meghajtott fővel körülállják a kerek, faágakból összetákolt egyszerű oltárt, ki tudja, mily sok elfojtott panasztól, mennyi aggódó apai gondtól könnyítik meg lelküket az Isten trónjához megindult szívvel küldött buzgó imádkozásban. Mikor üres búzacsűr padlásán, elpusztított spirituszgyár pincéjében gyujtottuk meg a misegyertyákat, époly buzgalommal imádták ott is Istent, mint az illatos mezőn, fiatal erdőszélén felállított oltár előtt, ahol csendes imájukat pacsirta és ágyúszó duettje kísérte.

Megszólal a csengő az Úrfelmutatásra. Ezüstös csilingelésének végső pergéseit kemény parancsszavak nyelik el:

— Habt acht! Zum Gebet!

És mikor a misézö pap térdei meghajlanak a földre szállott isteni Bárány előtt, a misztikus csöndben fölhangzik a zenekarból a «Zum Gebet» fönséges dallama, amelynek méltóságos, szelíd akkordjai ebben a környezetben, a méhzümmögésben, madarak csacsogásában, ágyúk dörgésében ellenállhatatlan erővel kapnak a lélekbe: «*Vater, ich rufe Dich*», «*Atyám, hívlak Téged!*»

TARTALOMJEGYZÉK.

Korunk és a vallás.

	Oldal
Ateizmus és szocializmus	3
A keresztény internacionalizmus és a magyar keresztény megújhodás	30
Vallási renesszánsz jelei korunkban	35
Harc az Istennel	46

Az elméleti teológia köréből.

Az antimodernista eskü és a tudomány szabadsága	50
Hol az igazi gyűrű?	88
A szabadelvű hittudomány pusztítása	98

A gyakorlati teológia köréből.

Az élet értelme és a szenvedés	127
Keresztény és buddhista erkölcsi ideál	154
Királyság vagy köztársaság?	165
Sajtókérdés és «forum conscientiae»	175
A háború és a lelkipásztorkodás	182
Lelkipásztorkodás háborús időkben	203
Részletek a holland lelkipásztorkodásból	218
Részletek a párisi pasztorációból	231
A rádió az igehirdetés szolgálatában	244
A rádiós apostolkodás	252
A rádiós-pasztoráció Európában	256
Pajzs és kard	261

Világháborús emlékek.

Türr tábornok unokája	313
Tábori kórházban	316
Harangszó az éjtszakában	320
Tábori lelkész levele az elesett hős feleségéhez	324
Élet a front mögött	334
A visszahódított Galíciában	338
Hol aludtam?	343
Háborús képek	347

SZENT ISTVÁN
PÁZMÁNY

SZENT ISTVÁN
PÁZMÁNY